ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

STATUL DAC CONDUS DE BUREBISTA
Ion Horațiu Crișan

LEGĂTURI POLITICE ÎNTRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (1574—1593)
Ștefan Andreescu

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ÎN ROMÂNIA (1848—1878)
Damian Hurezeanu

ACȚIUNI ÎNTREPRINSE DE CLASA MUNCITOARE DIN ROMÂNIA PENTRU APĂRAREA DREPTULUI DE ORGANIZARE ÎN SINDICATE ȘI APLICAREA LUI ÎN PRACTICĂ (1922—1929)
Silvia Istrate

ASPECTE ALE CRIZEI REGIMULUI ANTONESCIAN ÎN AJUNUL INSURECȚIEI NAȚIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ȘI ANTIIMPERIALISTE
Fl. Constantiniu

DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI

7

TOMUL 32 1979

IULIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 120 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei: B-dul Aviatorilor, nr. 1
71261 Bucureşti, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 32, Nr. 7
iulie 1979

SUMAR

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ŞI INDEPENDENT

ION HORAŢIU CRIŞAN, Statul dac condus de Burebista 1215

★

STEFAN ANDREESCU, Legături politice între Ţara Românească şi Moldova (1574—1593). 1235

★

DAMIAN HUREZEANU, Începuturile mişcării muncitoreşti în România (1848—1878) 1257

★

SILVIA ISTRATE, Acţiuni întreprinse de clasa muncitoare din România pentru apărarea dreptului de organizare în sindicate şi aplicarea lui în practică (1922—1929) 1287

FLORIN CONSTANTINIU, Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste 1305

DOCUMENTAR

GERNOT NUSSBĂCHER, Contribuţii privitoare la mişcările sociale din sud-estul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea 1315

CONSTANTIN REZACHEVICI, Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski 1327

FLOREA NEDELCU, Date noi privind legăturile Gărzii de fier cu nazismul 1351

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Colocviul „Arheologia aşezărilor rurale din sec. XII—XIV pe teritoriul României" *(Nina Neagu)*; A XIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1978 *(Eugen Comşa)*; Cronica 1355

RECENZII

DUMITRU PETRESCU, *G. Bogdan-Duică*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1978, 245 p. (Seria Universitas) *(Nicolae Boeşan)* 1363

* * * *Contribuţii la istoria învăţământului militar din România*, vol. II, *Perioada 1901—1947*, Edit. militară, Bucureşti, 1978, 304 p. *(Traian Ionescu)* 1365

www.dacoromanica.ro

* * * *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939* Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1975, 440 p. *(Nicolae Dascălu)* 1369

HORIA C. MATEI, *O istorie a Romei antice*, Edit. Albatros, București, 1979, 318 p. + 32 foto + 9 hărți, 5 schițe de bătălii + 2 diagrame + 8 tabele genealogice *(Alexandru Suceveanu)* 1372

REVISTA REVISTELOR

* * * „Sargeția", XIII (1977), 620 p. *(Tudor M. Rățoi)* 1377

ÎNSEMNĂRI

Istoria României: WILLIAM MARIN, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 170 p. *(Adrian Stănescu)*; G. D. ISCRU, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, Universitatea din București, Facultatea de istorie-filozofie, București, 1979, 100 p. *(Apostol Stan)*; FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII, Catalog*, Oradea, 1977, 202 p. + 45 fig. *(Eva Mîrza)*; VALER BUTURĂ, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 440 p. text + 81 desene + 62 planșe alb-negru + XVI planșe color *(Maria Cioară)*; **Istoria universală:** JAN DEKAN, *Moravia Magna. Großmärchen — Epoche und Kunst*, Edit. Tatran, Bratislava, 1976, 197 p. + 29 ilustr. în text și 196 foto *(Victor Eskenasy)*; LUCIAN BOIA, *Mari istorici ai lumii*, Tipografia Universității din București, 1978, 224 p. *(Florin Constantiniu)*; FERNAND BRAUDEL, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1977, 315 p. *(Constantin Serban)* 1381

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 32, No. 7
juillet 1979

SOMMAIRE

2050 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PREMIER ÉTAT DACE CENTRALISÉ ET INDÉPENDANT

ION IORAȚIU CRIȘAN, L'Etat dace dirigé par Burébista 1215

★

ȘTEFAN ANDREESCU, Relations politiques entre la Valachie et la Moldavie (1574—1593) 1235

★

DAMIAN HUREZEANU, Les débuts du mouvement ouvrier en Roumanie (1848—1878) 1257

★

SILVIA ISTRATE, Actions entreprises par la classe ouvrière de Roumanie pour la défense du droit d'organisation en syndicats et l'application de ce droit (1922—1929) 1287

FLORIN CONSTANTINIU, Aspects de la crise du régime d'Antonescu à la veille de l'insurrection nationale armée antifasciste et anti-impérialiste 1305

DOCUMENTAIRE

GERNOT NUSSBÄCHER, Contributions concernant les mouvements sociaux du sud-est de Transylvanie au début du XVIe siècle 1315

CONSTANTIN REZACHEVICI, Les luttes du hatman Jan Zamoyski avec Mihai Viteazul dans un livre rare de la bibliothèque Zamoyski 1327

FLOREA NEDELCU, Nouvelles données concernant les rapports entre la Garde de Fer et les nazis 1351

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le colloque « L'archéologie du village médiéval aux XIIe—XIVe siècles sur le territoire de la Roumanie » *(Nina Neagu)*; La XIIIe session annuelle de rapports concernant les résultats des recherches archéologiques de 1978 *(Eugen Comșa)*; Chronique 1355

COMPTES RENDUS

DUMITRU PETRESCU, *G. Bogdan-Duică*, Editions Minerva, Bucarest, 1978, 245 p. (Seria Universitas) *(Nicolae Bocșan)* 1363

www.dacoromanica.ro

* * * *Contribuții la istoria învățământului militar din România* (Contributions à l'histoire de l'enseignement militaire de Roumanie), vol. II, *Perioada 1901—1947* (Période 1901—1947), Editions militaires, Bucarest, 1978, 304 p. *(Traian Ionescu)* . . 1365

* * * *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1975, 440 p. *(Nicolae Dascălu)* 1369

HORIA C. MATEI, *O istorie a Romei antice* (Une histoire de Rome aux temps de l'antiquité), Editions Albatros, Bucarest, 1979, 318 planches + 32 photos + 9 cartes, 5 croquis de batailles + 2 diagrammes + 8 tableaux généalogiques *(Alexandru Suceveanu)* 1372

REVUES DES REVUES

* * * „Sargetia", XIII (1977), 620 p. *(Tudor M. Răfoi)* 1377

NOTES

Histoire de Roumanie: WILLIAM MARIN, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni* (L'union de 1978 et la position des Allemands du Banat), Editions Facla, Timișoara, 1978, 172 p. *(Adrian Stănescu)*; G. D. ISCRU, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în Țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism* (Aspects des rapports de propriété et de travail dans les Pays roumains pendant la période de passage du féodalisme au capitalisme), l'Université de Bucarest, Faculté d'histoire-philosophie, Bucarest, 1979, 99 p. *(Apostol Stan)*; FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII, Catalog*, (Le livre roumain ancien dans le département de Bihor. XVIe — XVIIe siécles. Catalogue), Oradea, 1977, 203 p.+45 fig. *(Eva Mârza)*; VALER BUTURĂ, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, (Ethnographie du peuple roumain. La culture matérielle), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 440 p. texte + 81 dessins + 62 planches en blanc-noir + XVI planches en couleurs *(Maria Cloară)*; **Histoire universelle:** JAN DEKAN, *Moravia Magna. Großmärchen Epoche und Kunst*, Editions Tatran Bratislava, 1976, 197 p. + 29 illustrations dans le texte et 196 photos *(Victor Eskenasy)*; LUCIAN BOIA, *Mari istorici ai lumii*, Grands historiens du monde), Imprimerie de l'Université de Bucarest, Bucarest, 1978, 224 p. *(Florin Constantiniu)*; FERNAND BRAUDEL, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1977, 315 p. *(Constantin Șerban)* 1381

www.dacoromanica.ro

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ŞI INDEPENDENT

STATUL DAC CONDUS DE BUREBISTA *

DE

ION HORAŢIU CRIŞAN

Societatea geto-dacă cunoaşte o dezvoltare din ce în ce mai accentuată încă din sec. al IV-lea î.e.n. datorită trecerii la epoca Latène. Uniunile de triburi se încheagă şi devin treptat mai puternice. Procesul de formare a Latène-ului, desfăşurat pe mai multe secole, se va încheia pe la sfîrşitul sec. al II-lea î.e.n. cînd se va păşi în faza de apogeu a culturii materiale şi spirituale geto-dacice [1].

Descoperirile arheologice făcute pe întreg spaţiu geto-dacic dovedesc cu prisosinţă nu numai unitatea acestuia, ci şi faptul că ne găsim, începînd cu mijlocul secolului al II î.e.n., într-o perioadă de rapidă şi efervescentă dezvoltare economică. Dezvoltarea deosebită pe care o cunosc forţele de producţie, producţia de marfă şi schimbul vor aduce cu sine, în acelaşi ritm modificări substanţiale în domeniul relaţiilor de producţie, vor duce la o tot mai accentuată scindere a societăţii [2].

Izvoarele literare ne menţionează existenţa unor fruntaşi la geţi încă de pe vremea lui Herodot (IV, 95). Mai tîrziu sînt pomenite familii de mare vază [3]. Referindu-se la evenimentele petrecute în secolul I î.e.n. şi citindu-l pe Dion Chrysostomos, Iordanes (scriitor din sec. VI e.n.) ne spune că: „Cei dintre ei (dintre goţi-geţi) care erau de neam s-au numit la început *tarabostes*, iar apoi *pilleati:* dintre dînşii se alegeau regii şi preoţii" [4]. Pileaţii (numiţi astfel după un fel de căciulă „pilleus" pe care o purtau ca semn al rangului lor deosebit) mai sînt pomeniţi apoi de către Dio Cassius [5]. Aceleaşi izvoare ne menţionează alături de marii nobili

* Textul de faţă reprezintă sinteza capitolului respectiv din vol. I al tratatului de *Istoria României*.

[1] I. H. Crişan, *Die Anfänge der Latènezeit bei den Geto-Dakern*, în *Dacia*, XXII, 1978, p. 143—155.

[2] V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 459 şi urm. R. Vulpe, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 216 şi urm.; C. Daicoviciu, în acelaşi volum, p. 255—338; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 264, şi urm.; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 8 şi urm.; I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977, p. 33 şi urm.

[3] Sudas, IV, 617, 53.

[4] Iordanes, *Getica*, 40.

[5] Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVII, 9, 1.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 32, nr. 7, p. 1215—1233, 1979

www.dacoromanica.ro

pe *comati* sau *capillati* ce ar prezenta, după opinia unor istorici moderni, pe oamenii de rînd [6]. S-a formulat și părerea că aceștia ar reprezenta o pătură intermediară între marea nobilime și masa oamenilor de rînd [7].

Izvoarele literare și epigrafice ne oferă indicii cu privire la existența proprietății colective în agricultură, începînd cu sfîrșitul sec. II î.e.n. Este vorba de obștile sătești în cadrul cărora își face apariția proprietatea privată, posibilitatea însușirii de averi de către nobilime și exploatarea de către aceasta a masei producătorilor de bunuri materiale [8]. În societatea daco-getică scindarea în nobilii bogați și exploatatori, pe de o parte, și săraci și exploatați, pe de altă parte, s-a produs pe aceleași căi ca și în cea sud-tracică pe care o menționează Tucidide [9] referindu-se la a doua jumătate a sec. V î.e.n.

Despre producătorii bunurilor materiale, despre agricultorii ce lucrau pămîntul în comun ori sub forma micii proprietăți private, despre păstori, meșteșugari ori minieri, izvoarele literare nu ne spun nimic. În rîndul acestora se vor fi produs diferențieri, avîndu-i în vedere de ex. pe meșteșugari sau negustori [10]. Tot aceștia sînt în ultimă instanță, oameni liberi. Cu privire la existența sclavilor în societatea geto-dacică în izvoarele literare găsim doar vagi menționări [11]. Ei vor fi existat totuși fără să dețină însă o pondere cît de cît semnificativă în economie. Este vorba, luînd ca analogie alte popoare, despre sclavi de tip patriarhal a căror plusprodus era consumat de proprietar și numai cu totul incidental va ajunge pe piață.

Iată deci că în prima jumătate a sec. I î.e.n. societatea geto-dacică îndeplinea toate condițiile pentru a trece la o formă superioară de organizare; cea statală, eveniment ce se va întîmpla pe timpul lui Burebista El va reuși să unifice toate seminții geto-dacice și să întemeieze primul stat dac centralizat și independent.

Despre Burebista „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia" cum îl numește o inscripție descoperită la Dionysopolis (Balcicul de azi), izvoarele literare și epigrafice (singurele în măsură să ne dea date amănunțite și precise) sînt destul de puține. Din textul lui Iordanes [12] care a folosit lucrarea lui Dion Chrysostomos ce avea ca subiect istoria geților, reiese că Burebista domnea deja pe la anul 82 î.e.n. vreme în care la Roma Sulla își luase titlul de dictator. Că începutul domniei lui Burebista n-a putut fi prea îndepărtat în timp de anul 82 î.e.n. ne-o dovedește textul lui Strabon [13] care ne spune că Burebista a fost înlăturat atunci cînd Cezar, marele său rival, era pe punctul de a-l ataca. Este deci vorba de anul 44 î.e.n., știut fiind că acesta a fost asasinat la Idele lui Marte. De la 82 și pînă la 44 î.e.n. sînt 38 de ani ceea ce ne obligă să admitem că începutul domniei lui Burebista n-a putut avea loc cu mult înainte ca

---

[6] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 281.

[7] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 197; M. Valea, A. Nistor, în *Sargetia*, XI—XII, 1975, p. 35—36.

[8] A. Bodor, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 253—266; VIII, 1—4, 1957, p. 137—148.

[9] Tucidide, II, 97.

[10] C. Daicoviciu, *op. cit.*

[11] Artemidor din Daldis, *Tălmăcitor de vise*, 10, 8; Pliniu cel Tînăr *Epistule*, 74, 1.

[12] Iordanes, *Getica*, XI, 67.

[13] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11.

www.dacoromanica.ro

Sulla să fi pus mîna pe putere la Roma. Atunci cînd a fost răpus în anul 44 î.e.n. el era, foarte probabil, bătrîn, dar încă plin de autoritate, dovadă că a fost necesar un complot pentru a fi înlăturat. Așadar, domnia lui Burebista a durat aproximativ patru decenii.

Tot Strabon[14] izvorul de bază pentru reconstituirea evenimentelor petrecute pe vremea lui Burebista ne spune: „Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților, întîmplările ce se întind pînă în vremea noastră sînt următoarele: Burebista, bărbat get, ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese l-a înălțat atît de mult prin exerciții, cumpătare și ascultare de legi, încît în puțini ani a întemeiat o mare „împărăție" (ἀρκή) și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine; ba a ajuns să fie temut și chiar de romani". Fără îndoială unificarea tuturor seminților geto-dacice a constituit cea mai de seamă realizare a lui Burebista. Cum anume s-a realizat aceasta însă izvoarele contemporane nu ne-o precizează. Strabon vorbește de „exerciții, cumpătare și ascultare de legi (porunci)"[15]. Modalitatea concretă în care s-a înfăptuit marea operă a lui Burebista nu poate fi decît postulată. Nu se cunoaște nici spațiul de origine al marelui rege în jurul căruia a unit pe toți geto-dacii. Unii dintre cercetătorii problemei susțin că aceasta este de căutat în Muntenia, cu centrul la Popești (identificat cu Argedava)[16] pe cînd alții văd în Burebista un dinast din Transilvania ce își avea de la început reședința în grupul de fortificații din Munții Orăștiei[17]. Un lucru rămîne sigur și anume că peste tot existau condiții pentru o atare înfăptuire, societatea dacică în ansamblul ei era pregătită.

Unificarea geto-dacilor a fost înlesnită de existența unor mari uniuni de triburi, a unor formațiuni politice bine închegate, ce își aveau monedă proprie a cărei arie de răspîndire delimitează și teritoriul lor[18]. Condițiilor interne, în primul rînd dezvoltării pe toate coordonatele ce reclama înlocuirea vechiului cadru al comunei primitive și trecerea la o formă superioară de organizare, vin să li se adauge împrejurările externe favorabile. Roma ce se instalase deja în Peninsula Balcanică și tindea să-și impingă hotarele spre Dunăre, avea de luptat cu Mithridates al VI-lea Eupator, rege al Pontului și al Bosporului, care reușise să alcătuiască o puternică coaliție antiromană. El stătea astfel în calea politicii expansioniste a Romei al cărei obiectiv era acela de a cuceri bogatele și prosperele state elenistice făurite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. Se mai cuvin adăugate gravele frămîntări sociale de la Roma ce s-au manifestat atît de violent în prima jumătate a sec. I î.e.n.[19].

Condițiile interne conjugate cu cele externe au favorizat unificarea geto-dacilor și ridicarea unei mari puteri în această parte a Europei. Tendința de unificare o întîlnim, în acest timp, și la alte neamuri ca de ex.

---

[14] *Loc. cit.*

[15] Recent Al. Suceveanu, *ActaMN*, XV, 1978, p. 111 traduce „prin exercițiu militar, cumpătare și ascultare față de legi".

[16] R. Vulpe, în vol. *Omagiu C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 557—564; idem, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 49—50.

[17] D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1929, p. 25 (extras); C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, 1960, p. 284; idem, în *Steaua*, Cluj, nr. 4/1969, p. 71; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 59—60.

[18] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 427—29.

[19] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 64—72 cu bibliografia.

www.dacoromanica.ro

la celți unde unii fruntași, după cum ne relatează Cezar [20], încercau să-și extindă domnia peste toate seminţiile celtice fără însă să fi reușit.

Unificarea daco-geților se va înfăptui, probabil, în jurul anului 70 î.e.n., după care Burebista, în fruntea unei armate puternice ce număra — după relatarea lui Strabon [21] — 200 000 de oameni va începe războaiele sale victorioase în urma cărora va ajunge stăpînul unui vast teritoriu ce se întindea de la Carpații nordici, Dunărea mijlocie și Balcani iar pe litoralul Mării Negre de la Olbia la Apollonia [22]. Întreg acest spațiu intra în aria de formare și de locuire a geto-dacilor. Aici pătrunseseră în decursul vremurilor diferite neamuri străine. Astfel în vest s-au așezat triburi celtice în fruntea cărora se găseau, pe vremea lui Burebista, tribul boiilor și al tauriscilor.

Primul dintre războaiele purtate de marele rege a fost îndreptat împotriva celților ce dețineau supremația politică asupra unor teritorii din vestul Daciei, în zona Dunării Mijlocii și pe teritoriul de azi al Slovaciei. Evenimentul s-a petrecut în jurul anului 60 î.e.n. fără a putea fi făcută o precizare mai exactă nici a timpului și nici a locului unde s-a dat bătălia. Coaliția triburilor celtice era condusă de Critasiros, un fruntaș al boiilor, după cum ne informează același Strabon. Armata boiio-tauriscă a suferit o cruntă înfrîngere și pierderile trebuie să fi fost foarte mari, mai ales pentru boii, de vreme ce Strabon vorbește cu insistență de „nimicirea pe de-a-ntregul" a lor [23]. Bineînțeles că expresiile folosite de autorul antic nu pot fi luate *ad litteram*. Este vorba, firește, de exagerări, nimicită a fost doar puterea politică a celților instăpîniți pe pămînturile de vest ale Daciei.

După dezastrul suferit undeva în zona Dunării Mijlocii și soldat cu moartea lui Critasiros, o parte a boiilor vor pleca spre vest și se vor așeza pe teritoriul de azi al Elveției. O altă parte a boiilor și a altor triburi celtice vor continua să trăiască alături de autohtonii daco-geți sub stăpînirea lui Burebista, după cum o dovedesc descoperirile arheologice făcute pe teritoriul actual al Slovaciei sau în zona dintre Tisa și Dunăre.

În lipsa izvoarelor scrise este foarte greu de știut cît de departe, la vest de Dunăre i-a urmărit Burebista pe celții înfrînți și care după asedierea orașului Norea (Neuemark, în Austria) și-au găsit adăpost în Elveția. Descoperiri de materiale dacice s-au făcut și mai la vest de Dunăre pe teritoriul Austriei pînă în Silezia. Acestea sînt însă sporadice și se datorează unor infiltrări de daci în aceste zone. După toate probabilitățile stăpînirea lui Burebista s-a oprit la rîul Morava care separă Slovacia de Moravia și la Dunărea Mijlocie, deși drumul era acum deschis spre Europa centrală. Burebista s-a limitat la hotarele de locuire efectivă a dacilor și nu s-a aventurat mai departe. Dunărea Mijlocie și Carpații Nordici ne sînt indicate ca hotare ale dacilor atît de izvoarele literare cît și de descoperirile arheologice.

---

[20] Cezar, *De Bello Gallico*, I, XVIII, 3—9.

[21] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 13.

[22] Pentru războaiele lui Burebista a se vedea de ex. I. H. Crișan, *op. cit.*, cap. V., p. 230—261 cu bibliografia respectivă.

[23] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11 și V, 1, 6.

www.dacoromanica.ro

Burebista va purta apoi război cu un alt trib celtic, cu scordiscii care trăiau la sud de Dunăre „amestecați cu tracii și ilirii", după cum ne informează tot Strabon. Populația majoritară a spațiului dintre Dunăre și Marea Adriatică era constituită din iliri printre care se găseau și alte neamuri. Celții scordisci încă de la începutul sec. al III-lea î.e.n. au ocupat un teritoriu din Serbia cuprins între Morava și Drina cu centrul cel mai important la Singidunum (actualul Belgrad) [24]. Ei au deținut o vreme supremația politică asupra „barbarilor" de la hotarele Macedoniei și în repetate rînduri, singuri sau în asociație cu alte neamuri, au făcut incursiuni în teritoriile romane. Nu de puține ori scordiscii reușiseră să prade posesiunile romane pînă la țărmurile Mării Adriatice și să traverseze Macedonia pînă în Epir. Ei vor fi înfrînți de Burebista și vor înceta să mai joace, după aceea, un rol politic important; izvoarele literare nu-i mai pomenesc deși descoperirile arheologice ni-i atestă viețuind mai departe în vechile lor teritorii. Pustiirea de care vorbește și de această dată Strabon a însemnat nimicirea puterii lor politice.

Un alt război, de data aceasta îndreptat spre est l-a făcut pe Burebista stăpîn al tuturor cetăților grecești de pe litoralul geto-dacic al Mării Negre, de la Olbia și pînă la Apollonia. Acțiunea de cucerire și supunere a cetăților-state grecești din Pont a fost favorizată în largă măsură de condițiile externe. Mithridates fusese definitiv învins. Romanii erau ocupați cu războaiele de cucerire a gallilor și aveau de înfruntat grave tulburări interne. Iată de ce grecii nu aveau la cine apela și de ce Burebista a reușit relativ ușor să supună cetățile lor din Pontul Stîng. Acțiunea de cucerire a acestora a început pe la anul 55 î.e.n. cînd știm că Olbia, ale cărei ziduri puternice stăteau de veacuri în picioare, a fost cucerită. Dion Chrysostomos [25] ne spune că semnele ruinii pe care o lăsase în urma lui Burebista se mai vedeau încă din plin la peste un secol și jumătate cînd a trecut el pe acolo. Orașul de la gurile Bugului s-a restrîns la un teritoriu mai mic. Cele relatate de filozoful din Prusa sînt confirmate și pe cale arheologică prin descoperirile făcute de cercetătorii sovietici [26].

Zidurile Histriei, altă colonie grecească importantă, au fost și ele distruse iar orașul prădat. O inscripție în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios ne vorbește despre ocuparea efectivă, pentru o vreme, de către armatele geto-dacice nu numai a orașului, ci și a teritoriului său, despre nenorocirile abătute asupra cetății [27]. Cele menționate în inscripție au putut fi confirmate și pe cale arheologică. În „Zona sacră" s-a constatat un puternic incendiu în urma căruia întreaga zonă a fost abandonată și pe locul ei, abia după un secol, se vor ridica modeste locuințe. După ce zidurile au fost dărîmate și cetatea prădată iar o bună parte a ei incendiată, Burebista a lăsat aici o garnizoană militară și a impus tribut care a dus „la secătuirea averilor", și la „nenorociri" cum se plînge redactorul

---

[24] J. Todorović, *Kelti u Jugoistocnoj, Evropi*, Beograd, 1968; idem, *Skordisci*, Novi Sad-Beograd, 1974.

[25] Dion Chrysostomos, *Or.*, XXXVI, 4.

[26] Е. И. Леви, *Ольвия тепенос и агора*, Moscova-Leningrad, 1964; К.К. Марченко, în, „Вестник древней истории", 2, Moscova, 1974, p. 149—162; idem, în *Краткие Сообщения*, 143, Moscova, 1975, p. 70—76.

[27] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 284—285.

www.dacoromanica.ro

inscripției histriene. Printre ruinele templelor s-au găsit destule urme care fac dovada sălășluirii în interiorul cetății a unei trupe geto-dacice pe un interval de timp îndelungat.

Mesembria (azi Nesebâr în Bulgaria) a fost și ea cucerită. O inscripție de aici laudă pe trei strategi ce s-au distins „conducînd oastea în războiul împotriva lui Burebista" [28].

Nu toate orașele grecești din Pontul Stîng au împărtășit soarta Olbiei și a Histriei. Unele au acceptat de bună voie supremația regelui geto-dac și cu siguranță tributul impus. Printre acestea se numără și Dionysopolis-ul (Balcicul de azi) patria de origine a lui Acornion care va îndeplini importante demnități la curtea lui Burebista.

Chiar dacă documentele de care dispunem astăzi nu sînt în măsură să ne precizeze o mulțime de amănunte, ele sînt suficiente pentru a ne dovedi, fără putință de tăgadă, că Burebista a stăpînit, într-o formă sau alta, toate bogatele colonii grecești din Pontul Stîng, de la Olbia pînă la Apollonia pe coasta tracă. El a inclus în stăpînirea sa nu numai cetățile respective, ci și întregul teritoriu de la sud de Dunăre, pînă la Balcani precum și litoralul Mării Negre. În acest spațiu locuiau, alături de geți și alte neamuri pe care el le-a supus, la fel cum va supune și în est alte seminții străine.

Despre stăpînirea teritoriului din sudul Dunării ne stă mărturie inscripția în cinstea lui Acornion, care îl arată limpede pe Burebista ca stăpîn al teritoriului din nordul și din sudul Dunării.

În spațiile Daciei de la nordul Dunării, dintre Carpați și Nistru, pe la anul 200 î.e.n., au pătruns, bastarnii. Nici un izvor literar nu ne menționează un război al lui Burebista cu bastarnii și, cu toate acestea ni se pare neîndoielnic că el a existat. Bastarnii vor fi zdrobiți de Burebista și împinși undeva într-o zonă de nord. De aici, profitînd de moartea marelui rege și de vremurile tulburi ce i-au urmat, mulți dintre ei vor emigra în Balcani, fapt consemnat în textele literare.

Sarmații vor înainta treptat spre Dunăre, dar în sec. I î.e.n. nu vor depăși ca teritoriu ocupat efectiv și locuit de ei, linia Niprului. Incursiunile lor ce vor fi extinse cu siguranță și asupra zonelor de la vest de cursul Niprului, unde își vor fi exercitat supremația politică. Așa se explică că Strabon vorbește de o vecinătate a geților de pe Tiras (Nistru) cu sarmații [29]. Undeva, în stepele nord-pontice, se întîlnesc geto-dacii cu sarmații. Expansiunii sarmaților spre vest îi pune stavilă Burebista, ce înaintează pînă la Olbia.

După ce a unificat semințiile geto-dacice și a purtat atîtea războaie încununate de succes în vest, sud și est, Burebista era stăpînul unui vast spațiu ale cărui hotare nu ne sînt precizate în nici un izvor literar. Cu ajutorul descoperirilor arheologice și menționările unor scriitori antici, contemporani ori de mai tîrziu, se pot stabili limitele de locuire ale geto-dacilor, limite care vor fi fost și ale stăpînirii marelui rege. Este vorba de întreaga arie de formare a geto-dacilor incluzînd și acele teritorii în care au pătruns seminții străine pe care Burebista le-a supus geto-dacilor.

---

[28] V. Pârvan, *Getica*, p. 79; D. M. Pippidi, în *Studii clasice*, IX, 1967, p. 161—162.

[29] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 17.

www.dacoromanica.ro

Cercetările făcute de arheologii slovaci, mai cu seamă, în ultimele trei decenii au dovedit că spațiul Slovacici era locuit de populații tracice cel puțin din sec. VII—VI î.e.n. Numeroase descoperiri de materiale dacice printre care se înscriu și monedele dacice dovedesc locuirea acestora și în sec. III—II î.e.n. cînd vor pătrunde aici triburile celtice cu care vor conviețui [30]. Izvoarele literare (Caesar [31] și Strabon [32]) vin să confirme pe cele arheologice fixînd hotarele între germani și daco-geți pe Dunărea Mijlocie și Pădurea Hercinică. Prin Pădurea Hercinică autorii antici înțelegeau un spațiu întins ce cuprindea printre altele Carpații nordici și Carpații Mici din Slovacia de sud-vest pînă la rîul Marus (Morava).

În spațiul Slovaciei locuiau triburile dacice: racattriai și racatai. Izvoarele literare ne menționează localități cum sînt: Carpis, Singone ori Dacidava. Continuitatea de locuire daco-getică pe teritoriul de azi al Slovaciei, alături de alte seminții, în primul rînd celtice, poate fi urmărită, în stadiul actual al cercetărilor, și după moartea lui Burebista, pînă spre sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV e.n.

Zona dintre Tisa și Dunăre era locuită de triburi geto-dacice după cum au dovedit-o descoperirile arheologice făcute de arheologii maghiari [33]. Aici vor pătrunde triburi celtice și mai tîrziu, pe timpul împăratului Tiberius, sarmații iazigi. Toți aceștia vor conviețui cu autohtonii geto-daci. Întregul spațiu va fi inclus cu siguranță în stăpînirea lui Burebista. Locuirea dacică va depăși spre vest și nord linia Dunării. Descoperiri dacice se vor întîlni și pe teritoriul de azi al Austriei, în Moravia și în Silezia centrală. Este vorba însă de pătrunderi etnice sporadice fără să ne îndreptățească presupunerea că hotarele stăpînirii lui Burebista s-ar fi întins pînă acolo.

Să urmărim în continuare spre sud limitele de locuire ale geto-dacilor și hotarele stăpînirii lui Burebista. De la Strabon știm că au fost învinși celții (scordiscii) ce trăiau amestecați cu ilirii și traci, fără să ne spună cît anume din teritoriul lor a fost ocupat și de aceea fixarea fruntariilor stăpînirii lui Burebista este foarte dificilă.

Pe teritoriul Iugoslaviei de azi s-au făcut numeroase descoperiri de materiale daco-getice, fie întîmplător, fie pe calea săpăturilor sistematice. Ele pot fi împărțite în două mari grupuri, pe criterii de ordin geografic și anume: unele care s-au găsit la nordul Dunării, în special pe teritoriul Banatului iugoslav și o a doua, formată din vestigii descoperite pe teritoriul Serbiei și al Macedoniei [34]. În ambele cazuri merită a fi subliniat faptul că este vorba atît de piese izolate, cît și de complexe arheologice dezvelite pe calea săpăturilor sistematice. Din Banatul iugoslav se cunosc numeroase așezări printre care și centre importante cum este, de ex.

---

[30] I. H. Crișan, în *Studijné Zvesti archeologického ùstavu slovenskej akadémie vied*, 18, Nitra, 1970, p. 83—107; idem, *Burebista*, ..., p. 273—277 cu bibliografia respectivă. O ultimă hartă a localităților din Slovacia cu descoperiri dacice a fost întocmită de K. Horedt, în *Archeologia Austriaca*, 45, 1969, Viena, p. 54, fig. 1.

[31] Cezar, *De Bello Gallico*, VI, 25, 2—3.

[32] Strabon, *Geographia*, VII, 1, 3.

[33] M. Párducz, în *Archeologia Hungarica*, 25, Budapest, 1941, p. 24—66; idem, în *A Móra Ferenc Évkonyve*, Szeged, 1965, ; Z. Visy, în aceeași revistă, 1970, p. 5—29.

[34] D. Garašanin, în *Illiri și d*[illegible] *Carpato-Dan*[illegible], București, 1972, p. 62.

www.dacoromanica.ro

cel de la Židovar. Toate aceste descoperiri dovedesc o intensă locuire a spațiului Banatului iugoslav care a fost și el, foarte probabil, inclus între hotarele stăpînirii lui Burebista.

Semnificația istorică a vestigiilor dacice, printre care podoabe ori ceramică din specia rudimentară, descoperite în Serbia sau în Macedonia este mai greu de stabilit. Cea mai plauzibilă pare a fi ipoteza după care ar fi vorba de infiltrări de populație geto-dacică, fără să reprezinte urme lăsate de armata lui Burebista despre care știm că a ajuns pînă în Macedonia. Pe baza lor nu se poate fixa teritoriul pînă unde s-a întins stăpînirea lui Burebista.

Dacă pentru nord-vestul Peninsulei Balcanice situația nu este deloc limpede, în sensul că locuirea daco-getică în această zonă pare a fi sporadică iar includerea între fruntariile lui Burebista problematică, nu același lucru îl putem spune cu privire la zona de nord-est. Aici, între Dunărea răsăriteană și Munții Balcani (Haemus) locuirea geto-dacică este foarte veche. Aici îi menționează primele documente literare care vorbesc despre ei și îi atestă descoperirile arheologice făcute de cercetătorii bulgari sau de cei români pentru Dobrogea [35]. La sud de Munții Balcani triburile tracice au cunoscut în diferite perioade unificări sub conducerea regilor odrișii. În vremea lui Burebista ne sînt menționați doi principi traci. Nu știm care deține supremația politică asupra teritoriului dintre Balcani și Dunăre și de cine era condus. Oricui ar fi aparținut, este sigur că Burebista o va înlătura și va include acest teritoriu între hotarele stăpînirii sale.

Despre includerea teritoriului de la sudul Dunării în statul dacogetic, ne stă mărturie inscripția în care este cinstit Acornion. În textul acesteia, Burebista ne este arătat, limpede și fără echivoc, ca „stăpînind tot teritoriul de dincoace de fluviu (Dunărea) și de dincolo" [36]. Decretul în cinstea lui Acornion a fost emis la Dionysopolis și de acolo trebuie judecată orientarea. Ceea ce înseamnă că Burebista a stăpînit toată zona din sudul Dunării pînă cel puțin la Munții Balcani. Să nu uităm că Apollonia a fost supusă și ea de Burebista.

Ne-au mai rămas de discutat hotarele de est și nord-est ale stăpînirii lui Burebista. Întreg litoralul Mării Negre, începînd de la Apollonia și pînă la Olbia, a fost cu siguranță inclus între fruntariile acesteia. Pe cît de certă este această graniță, pe atît de nesigură este linia hotarelor regatului lui Burebista îndată ce părăsim țărmul mării.

Am arătat că spre nord-vest, daco-geții se întindeau pînă la Carpații Nordici, cuprinzînd spațiul de azi al Slovaciei și o parte din Ucraina carpatică. Se pare că locuirea daco-geților încă din această vreme, se extindea dincolo de Carpați, prin Podolia și Galiția, în nord-vestul R.S.R. Ucraineene. În această zonă Ptolemeu [37] „sub rîul Tyras lîngă Dacia", menționează o dava: *Clapidava*. La est de Carpați, în această zonă din regiunea superioară a Nistrului, sînt de localizat, cu destulă probabilitate, costobocii. Aceștia locuiau atît la vest cît și la est de Carpații Pădurоși,

[35] A se vedea de ex. M. Čičikova, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Sofia, 1963, p. 35—48; C. Scorpan, în *Pontica*, IV, 1971, p. 137 și urm.

[36] G. G. Mateescu, în *AIIN*, IV, 1926—1927, p. 323—336; V. Pârvan, *Getica*, p. 78—81.

[37] Ptolemeu, III, 5, 10.

www.dacoromanica.ro

iar părerile învăţaţilor din zilele noastre, cu privire la etnicul şi localizarea lor, sînt împărţite. Cert rămîne un fapt, şi anume că în această zonă există o cultură materială cunoscută sub numele de cultura Lipiţa, care aparţine, fără îndoială, unei populaţii daco-getice, fapt dovedit, printre altele, de ceramică întru totul identică cu cea descoperită în marile staţiuni daco-getice de pe teritoriul României. Numeroase descoperiri, aparţinînd culturii Lipiţa, morminte sau aşezări, se datează din sec. I e.n. pînă în sec. III e.n. Purtătorii culturii Lipiţa sînt identificaţi de marea majoritate a cercetărilor, cu costobocii pomeniţi, de izvoarele literare antice şi de inscripţii [38].

În ce măsură daco-geţii de pe Nistrul superior au fost şi ei ataşaţi celorlalte seminţii unite de Burebista şi în acest fel stăpînirea lui să se fi extins pînă în aceste regiuni, n-o putem preciza. Includerea costobocilor intra şi extracarpatici în fruntariile marelui stat realizat de Burebista, ni se pare a fi fost o realitate, deşi nici un izvor literar antic nu ne-o spune. Ei pot fi urmăriţi aici, pe calea descoperirilor arheologice, încă de prin sec. VI — V î.e.n. [39]. Daco-geţii sînt autohtonii acestor meleaguri în care vor pătrunde mai întîi sciţii, apoi pe la anul 200 î.e.n. bastarnii şi, mai tîrziu, sarmaţii.

Despre locuirea în spaţiul dintre Prut şi Nistru ne stau mărturie şi textele antice. Dar, ceramica tipică şi specific daco-getică nu se opreşte la malurile Tyrasului (Nistru). Ea s-a descoperit pînă la dreapta Olbiei sau Chersones şi chiar mai spre est, în aşezări de pe malul Bugului ajungînd pînă în regiunea inferioară a Niprului [40]. În aceste regiuni estice ceramica daco-getică se deosebeşte substanţial de cea cunoscută în aşezările ce fac parte din aria permanentă de formare şi locuire a daco-geţilor, chiar dacă unele forme, printre care şi caracteristicile opaiţe-ceşti corespund.

Prezenţa populaţiei tracice la est de Tyras ne mai este dovedită apoi de numeroase inscripţii descoperite în diferite oraşe greceşti în cuprinsul cărora pot fi citate destule antroponime sigur tracice.

Dionisius Periegetul [41] într-o lucrare avînd ca subiect descrierea pămîntului, ne spune că în regiunea de la nord de Istru şi pînă la lacul Meotic (marea Azov) locuiau triburi : germani, sarmaţi, geţi şi bastarni. La întocmirea operei sale, Dionisius a folosit izvoare mai vechi, iar situaţia demografică pe care ne-o prezintă era şi ea anterioară vremii cînd a trăit. Că autorul antic are dreptate şi prezintă o situaţie reală, ne-o dovedesc descoperirile de natură epigrafică şi arheologică făcute, în special, în ultima vreme de cercetători sovietici.

Aşadar, la est de Nistru şi pînă în regiunea inferioară a Niprului îi găsim pe daco-geţi trăind împreună cu alte neamuri. Este foarte greu de dat un răspuns cu privire la vremea şi la modalitatea prin care ei au ajuns în regiunile amintite. Sigur rămîne doar un fapt şi anume că, pătrunderea lor aici, este anterioară epocii lui Burebista. Unii cercetători sînt de părere că undeva în acest spaţiu trebuie căutate localităţile dacice Setidava şi

---

[38] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 173 şi urm. cu bibliografia mai veche.

[39] И. Т. Никулицэ, *Геты IV—III, вв. до н.э.в. Днестровско-Карпатских земель*, Кишинев, 1977.

[40] Vezi nota 26.

[41] Dionisius Periegetul, *Descrierea pămîntului*, 300.

www.dacoromanica.ro

Susudava. Daco-geții în spațiul de la nordul Mării Negre, cuprins între Nistru și Niprul inferior, se vor menține pînă tîrziu, după cum o dovedesc descoperirile arheologice cum este de ex. ceramica specifică (printre care și cestile-opaiț) descoperită în așezarea de la Kozîrka ce se datează în sec. II—III e.n.[42] sau pentru zona orașelor grecești cele epigrafice. Cît anume din acest vast teritoriu a fost inclus de Burebista în stăpînirea sa este foarte greu de precizat. Un lucru este doar sigur, și anume că Olbia, situată pe limanul Bugului, a fost cucerită de oștile lui Burebista. Descoperirile de materiale dacice, printre care figurează și opaițele lucrate de mîna, găsite la Olbia sau în teritoriul acesteia, în așezări cum este cea de la Kozîrka pe malul drept al Bugului, nu pot fi legate de acțiunile militare întreprinse de Burebista pe aceste meleaguri. Ele nu puteau fi transportate de armată, ci reprezintă produse ale populației daco-getice ce trăia aici în amestec cu alte neamuri.

Pe unde vor fi trecut, la est de Tyras hotarele stăpînirii daco-getice în fruntea căruia se găsea gloriosul rege Burebista, în actualul stadiu al cercetărilor, n-o putem preciza. Nu este exclus ca oștile ce au cucerit Olbia să fi înaintat pînă pe malurile Niprului, respingîndu-i și alungîndu-i pe sarmați ce încercau să pătrundă spre vest. Dacă o zonă mai largă dintre Tyras și Hypanis (Bug) ori numai o fișie mai îngustă din apropierea țărmului Pontului Euxin, au fost incluse între hotarele lui Burebista n-o putem spune.

De necontestat rămîne faptul că înfloritorul oraș al borysthoniților, Olbia, a intrat în întinsa stăpînire a lui Burebista.

Va trebui să vedem acum dacă această întinsă stăpînire, acest regat a fost sau nu un stat. În cazul nostru, fenomenul pe care îl avem în vedere este, fără îndoială, instituțional, aparținînd suprastructurii și a fost generat de bază în anumite condiții specifice. Va trebui deci, să ținem seamă de existența unei acumulări și să vedem în ce măsură regatul lui Burebista a reușit să depășească fazele finale de organizare ale comunei primitive, acea fază a democrației militare și să se transforme într-o formă politică superioară de organizare, adică în stat.

Despre Burebista știm că era rege, ne spun răspicat atît textele literare cît și titlul, ca atare, gravat pe lespedea de marmură de la Balcic, în epigrafa lui Acornion. Dar, rege era și Dromichaites în sec. al IV-lea î.e.n. despre care știm că s-a luptat cu Lisimach. diadohul macedonean al Traciei pe care l-a făcut prizonier după ce în prealabil aceeași soartă a avut-o și Agathocles, fiul acestuia. Din relatarea evenimentelor făcută de către Diodor din Silicia[43] rezultă limpede faptul că nu se făcuse încă trecerea de la democrație militară : decizia a aparținut poporului înarmat, organ suprem de conducere și nu regelui. Este vorba de o etapă premergătoare și necesară în apariția oricărei forme de stat.

Rege este numit apoi, de ex. Rhemaxos de la anul 200 î.e.n.[44]. Este știut că titlul de rege (*rex* în textele de limbă latină și *besileos* în

[42] 1976 A. B. Бураков, *Козырское Городище рубежа в первых столетий нашей эры*, Киев, 1976.

[43] Diodor din Sicilia, *Bib. Hist.*, XXI, 12, 2, Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XVI, 1, 19 „Dromichaites regele tracilor".

[44] D. M. Pippidi, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 138 și urm.; I.I. Russu, în *Apulum*, VI, 1967, p. 123—144 cu toată bibliografia.

www.dacoromanica.ro

cele grecești) era dat de către scriitorii antici acelor șefi de uniuni tribale ce ajunseseră în acea fază de sfîrșit a comunei primitive care se numește democrația militară. Regi existau și la germanii din vremea lui Cezar deși, este limpede că ei erau încă departe de a fi depășit cadrele orînduirii primitive. Asemenea titluri se dădeau în perioada eroică din istoria Greciei ori regească din cea a Romei, acelor comandanți militari care reușiseră să pună mîna pe putere și să exercite o adevărată autoritate regească Uneori această putere era transmisă ereditar. „Cuvîntul *basileia* — spune F. Engels — pe care scriitorii greci îl întrebuințează pentru așa-numita regalitate homerică (deoarece caracteristica ei de căpetenie este conducerea armatei), avînd alături sfatul și adunarea poporului, înseamnă numai democrația militară" [45].

Cu privire la regii geților, Dion Chrysostomos — prin Iordanes — ne informează că aceștia erau aleși din rîndurile marilor nobili, dintre acei pileați sau taraboști cum s-au numit ei mai înainte. Tot dintre aceștia, aflăm din aceeași sursă, era ales și marele preot [46].

Despre Burebista știm că a unificat întregul neam daco-getic, că a cucerit și a inclus în stăpînirea sa cetățile grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre, că a subjugat seminții celtice pătrunse în spațiul de vest al Daciei — pe boii și pe tauriscii — și pe scordisci. Burebista va subjuga triburile bastarnilor de neam germanic ce pătrunseseră în teritoriile dacice de est. El a devenit astfel stăpînul unui spațiu enorm, fapt ce l-a determinat pe Strabon să vorbească despre un „mare stat", un „imperiu". Cum putea fi cîrmuită o arie atît de vastă?

Răspunsul ni-l dă chiar F. Engels. „Marea întindere a împărăției — ne spune el cu privire la regatul francilor — nu putea fi cîrmuită cu mijloacele vechii orînduiri gentilice; sfatul conducătorilor, chiar dacă n-ar fi dispărut de mult n-ar mai fi putut să se adune și fu curînd înlocuit cu anturajul permanent al regelui, vechea adunare a poporului rămasă numai de formă ajunse și ea, din ce în ce mai mult, o simplă adunare a șefilor inferiori ai armatei" [47].

Marea întindere peste care stăpînea Burebista: de la Dunărea Mijlocie la Olbia și de la Carpații Nordici la Munții Balcani, este o realitate pe care o concură în a ne-o dovedi izvoarele literare, epigrafice și arheologice. Stăpînirea peste alte neamuri: celți, bastarni, greci este și ea o realitate tot atît de vie și de necontestat. Nu mai este o ipoteză concluzia ce se impune cu necesitate de la sine: un asemenea vast teritoriu nu putea fi cîrmuit cu instituțiile vechii orînduiri gentilice, ci numai pe calea unei organizații politice superioare, pe calea unui stat.

Că este vorba de un mare stat ne-o dovedește chiar textul lui Strabon care pentru a-l defini folosește expresia ἀρκή. ἀρκή are multe sensuri [48] și de aceea el a fost tradus în diferite feluri. V. Pârvan l-a tradus prin *împărăție* [49], R. Vulpe prin *domnie* [50], M. Macrea, *stăpînire* [51] iar în *Izvoare*

---

[45] F. Engels, *Originea familiei*, p. 110.
[46] Iordanes, *Getica*, 40.
[47] F. Engels, *op. cit.*, p. 164.
[48] Cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, ed. a 26-a, Paris, 1963, p. 281.
[49] V. Pârvan, *Getica*, p. 75.
[50] R. Vulpe, în *Studii și co*
[51] M. Macrea, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 120.

www.dacoromanica.ro

se traduce prin *stat* [52]. Statul atenian după războaiele cu perșii, în vremea lui Pericle, cînd a luat o mare extensiune este numit de izvoarele antice tot ἀρκή [53].

La capătul celor spuse se cuvine formulată concluzia că Burebista este cel care a întemeiat statul geto-dac, prima formațiune politică de tip superior din istoria tracilor de nord, din istoria geto-dacilor. Va trebui, în continuare, să vedem care a fost forma acestui stat și funcțiile interne și externe pe care le îndeplinea. Pentru determinarea acestora va trebui mai întîi să vedem, în măsura îngăduită de puținele documente ajunse pînă la noi, care au fost instituțiile statului daco-get.

Prima și cea mai importantă instituție a fost, fără îndoială, armata. Aceasta trebuie să fi fost de proporții foarte diferite în timp de pace, față de cea pe care regii daco-geți o puteau mobiliza în timp de război.

De la Strabon aflăm că oastea lui Burebista putea să numere pînă la 200 000 de oameni [54], cifră care pare a fi mai curînd modestă decît exagerată, ce corespunde unei populații apreciată a fi în jur de un milion. Cifra respectivă este dovedită de descoperirile făcute mai cu seamă în ultimele trei decenii pe întreg spațiul geto-dacic care se dovedește a fi fost intens locuit. Numărul așezărilor se înmulțește considerabil, în special începînd cu cel de al doilea secol î.e.n. Tot în această vreme s-a putut stabili existența a numeroase așezări bogate cu un mare număr de populație [55].

Dacă ținem cont de enorma suprafață a regatului lui Burebista, pe de o parte, iar pe de altă parte de numărul mare al populației care se constată pe cale arheologică vom ajunge la concluzia că cifra de ostași menționată de Strabon nu reprezintă întregul popor înarmat, specific democrației militare, ci o armată recrutată pe baza altor criterii. Este vorba despre obligativitatea de a furniza luptători ori de cîte ori se cere, impusă obștilor sătești de către puterea centrală, în cadrul tributului.

O armată ce număra 200 000 de luptători, disciplinată și vitează îi dădea comandantului ei siguranță și conștiință de mare putere. Ea este în măsură să justifice atitudinea de mare suveran a lui Burebista care își permite să se amestece în conflictele interne ale Romei, cea mai mare putere a lumii antice de atunci. El va susține pe Pompeius care în luptă cu Cezar încearcă să dobîndească puterea supremă în statul roman.

La regii geto-daci, începînd cu Burebista, se depășise, cu siguranță, democrația militară cînd vîrfuri ale aristocrației tribale, în caz de război, dețineau puteri excepționale. Asemenea putere era limitată la o anumită perioadă de timp, revocabilă și, lucrul esențial, era sub controlul comunității, a adunării poporului înarmat, ca în cazul lui Dromichaites. Organele politice ale comunei primitive au fost înlocuite în timpul lui Burebista de puterea regală și a anturajului regelui, a acelei curți compuse din diferiți drăgători pe care îi găsim menționați în izvoarele literare atît pe vremea lui Burebista, cît și a urmașilor săi.

---

[52] *Izvoare*, I, p. 237. La fel traduce și Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 111.
[53] A. Bodor, *Burebista egységes központosított állama*, în *Korunk*, martie 1979.
[54] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11.
[55] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 290 și urm.

www.dacoromanica.ro

Astfel, în inscripția care-l cinstește pe Acornion se spune că acesta era „în cea dintîi și cea mai mare prietenie pe lîngă Burebista, că îl sfătuie pe rege în ceea ce privește chestiunile cele mai importante" și că el a fost „trimis de regele Burebista ca ambasador la Ch. Pompeius".

Demnitatea de „cea dintîi și cea mai mare prietenie" o întîlnim la sfetnici de la curțile monarhilor elenistici ce stăpîneau peste statele formate în urma prăbușirii imperiului lui Alexandru cel Mare [56]. Însuși titlul lui Burebista menționat în epigrafa dionysopolitană de „cel dintîi și cel mai mare rege" își găsește analogii tot la regii elenistici din Orient. La perși regii se intitulau „marele rege" iar cei elenistici au reînviat vechile tradiții și s-au intitulat „cel mai mare și cel dintîi" [57]. Inscripția de la Balcic în care sînt menționate demnitățile obținute de Acornion de la Burebista atestă cu siguranță existența unor dregători, a unei curți regale, inspirată după modelul statelor elenistice. Amănuntele cu privire la curtea regelui Burebista, a anturajului său, ne lipsesc și nu putem ști în ce măsură era ea comparabilă ca organizare, protocol și fast cu cele ale regilor elenistici. Greci de vază au fost folosiți în funcții de consilieri militari și politici și de puterea centrală, de regii statului odris din sec. V — IV î.e.n.

Dintre dregătoriile existente la curtea lui Burebista documentele ne atestă doar puține și ne grăbim să spunem că unele au fost menționate însă pentru regi daci de mai tîrziu, dar existența lor se cuvine postulată și pe vremea întemeietorului statului daco-get.

Despre Deceneu știm că Burebista îi acordase putere aproape regală (*pene regia potestas)* ceea ce ar echivala cu titlul de vicerege [58]. În această demnitate îi vom întîlni mai tîrziu, după relatarea lui Dio Cassius, pe Vezina „care deținea al doilea loc după Decebal" [59]. Acornion era investit de Burebista cu două dregătorii: cea de consilier regal și de ambasador. De la Criton (printr-un fragment păstrat în lexiconul Sudas) aflăm că pe vremea lui Decebal „unii erau puși peste cei care muncesc pămîntul cu boii, alții — dintre cei din jurul regelui — erau rînduiți să se îngrijească de fortificații" [60]. Iată documentat acel anturaj al regilor despre care vorbește F. Engels în legătură cu apariția statului la franci. Din cel al regilor daco-geți făceau deci parte comandanții unor cetăți (desigur a celor mai importante, pentru că numărul lor era foarte mare), alături cu alți demnitari militari, comandanți de oști ce dețineau posturile de conducere.

Alături de militari, foarte probabil covîrșitori din punct de vedere numeric, din curtea regilor geto-daci făceau parte și numeroși dregători civili. Dintre aceștia ne sînt menționați cei puși peste agricultură ce își găsesc bune analogii la alte popoare. La sumerieni, de ex., într-o epocă mai îndepărtată, instituția se numea „nubada" și era organul care îndeplinea toate funcțiile legate de îndrumarea și controlul muncii în agricultură. Celor investiți cu această demnitate le revenea rolul de a strînge

[56] M. Holleaux, *Etudes d'epigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1939, p. 296—297; C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, 1955, p. 53.
[57] A. Bodor, *op. cit.*
[58] Iordanes, *Getica*, XI, 67.
[59] Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVII, 10, 1.
[60] FHG, IV, 374; *Izvoare*, p. 502.

www.dacoromanica.ro

impozitele în natură din domeniul agricol și de a se îngriji de construirea hambarelor.

Existența dregătorilor puși peste agricultură ne atestă în același timp și instituirea unor impozite în natură, deosebit de importante în această ramură de bază, covîrșitor majoritară și dominantă în economia daco-getică. Impozitele erau instituite și la celții din vremea lui Burebista, după cum o aflăm din textul lui Cezar. El ne spune și cine erau scutiți de impozite: marii nobili și preoți. Druizii (preoții la celți care au foarte multe asemănări cu cei ai geto-dacilor) sînt scutiți de a lua parte la război și nu plătesc impozite [61]. Din anturajul regelui făceau parte ocupînd, desigur înalte dregătorii membrii de gen masculin ai familiei regale. Dio Cassius ne menționează pe Diegis, fratele regelui Decebal.

Pe lîngă demnitarii militari și civili din anturaj, din curtea regilor daco-geți făceau parte și preoții în frunte cu cel care deținea funcția, cea de mare preot. Lui Deceneu ce deținea funcția supremă, cea de mare preot, Burebista i-a acordat „o putere aproape regală". Preoțimea, în frunte cu marele preot a jucat un rol important în desfășurarea acțiunii de unificare realizată de Burebista.

La geto-daci ne sînt menționați și judecători. La ei, ca și la celți de altfel, puterea judecătorească o dețineau preoții. Despre Comosicus urmașul la domnie a lui Deceneu, rege și mare preot, știm că: „împărțea poporului dreptate ca ultimă instanță", după cum ne relatează Iordanes [62]. Existența unui judecător ca ultimă instanță implică cu necesitate alții în ierarhia inferioară. Aceștia trebuie să fi fost și ei preoți, luînd ca analogie pe celți.

Existența legilor ne este menționată în textul lui Strabon care vorbește de modalitatea prin care Burebista i-a îndreptat pe geți „prin exerciții, cumpătare și ascultare de legi" [63]. Iordanes vorbește despre transcrierea legilor după care Deceneu i-ar fi învățat pe geți să trăiască conform legilor naturii și care s-ar fi păstrat pînă pe vremea lui (sec VI e.n.) sub numele de *belagines* [64].

Așadar, pe vremea lui Burebista și a regilor care i-au urmat, armata nu mai coincidea nemijlocit cu întreaga populație, au fost instituite impozitele și s-au creat organe ale puterii centrale de stat puse în slujba regelui și a clasei dominante. Avem deci, tot dreptul să susținem că formațiunea politică întemeiată de Burebista a fost un stat chiar dacă izvoarele literare nu ne menționează cu destulă claritate un aparat specializat de constrîn gere sau de administrație. Puținele documente scrise care ne stau la îndemînă nu sînt în măsură să ne precizeze în deajuns de clar forma statului geto-dac întemeiat de Burebista și continuat apoi pînă la cucerirea romană. Este însă neîndoielnic faptul că acesta se deosebea esențial de statele sclavagiste din lumea greco-romană și își găsește analogii relative în lumea „barbară" a Europei, chiar în lumea tracică. Este vorba despre statul

---

[61] Cezar, *De Bello Gallico*, VI, 14, 1.

[62] Iordanes, *Getica*, 73—74.

[63] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 112 arată că Strabon folosește cuvîntul πρόσταγμα care este echivalentul latinescului *edictum* fiind cu precădere întrebuințat pentru actele emise de cancelaria regală seleucidă sau ptolemeică.

[64] Iordanes, *Getica*, 69—70.

www.dacoromanica.ro

întemeiat de regii odrișilor și cunoscut sub numele de regatul odris. Despre acesta învățații care l-au studiat îl definesc ca un stat de tip „teritorial" în sensul că trăsătura lui esențială ar constitui-o stăpînirea asupra unui vast teritoriu. Și într-un caz și în celălalt ne găsim în prezența unor state începătoare în care vor fi păstrate încă multe dintre trăsăturile orînduirii gentilice, dar au fost întrunite condițiile esențiale ale unei forme politice superioare de organizare, cele ale unui stat [65].

Baza economiei statului odris, cît și a celui geto-dac o formează agricultura practicată în cadrul obștilor sătești. De fiecare dată aparatul administrativ și forța de constrîngere sînt încă la începutul lor. Semnificativ ni se pare și faptul că în ambele cazuri nu se cunoaște o capitală unică și permanentă. Există însă mai multe centre importante ce îndeplinesc, în cea mai mare parte, funcțiile orașelor din lumea mediteraneană și corespund acelor *oppida* din lumea celtică, dovedind că s-a depășit faza rurală și s-a trecut la o viață cvasi-orășenească.

O altă trăsătură comună pentru cele două state: cel odris și cel daco-getic îl constituie caracterul lor militar la care se adaugă împrumuturile luate din lumea grecească sau elenistică în domeniul organizării de stat și al administrației, concretizat prin folosirea unor greci de vază.

Asemănări există între statul geto-dac și despoțiile orientale. Acestea se evidențiază pregnant prin comparație cu funcțiile statului geto-dac. Statelor „asiatice" le-au fost stabilite trei funcții esențiale și anume: în domeniul finanțelor, instituirea impozitelor, apoi muncile obștești și, a treia: purtarea de războaie [66]. Impozitele în statul geto-dac se plăteau în natură în cadrul tributului. Un tribut mare a fost impus cetăților grecești din Pontul Stîng de către Burebista. O inscripție descoperită la Histria vorbește de secătuirea întregii cetăți [67]. Din tribut mai făcea parte și obligația de a furniza oșteni pentru numeroasele războaie purtate de Burebista. Așa se explică efectivul mare al armatei sale ce numără pînă la 200 000 de luptători.

Pe plan intern ne-au mai rămas de discutat cel de al treilea aspect: muncile obștești, prestate tot în cadrul tributului. Pentru acestea ne stau mărturie de netăgăduit cetățile durate în piatră și, în special, marele complex din Munții Orăștiei constituit într-un veritabil sistem la construirea complexului amintit trebuie să se fi investit o cantitate de muncă colosală, luînd drept criteriu dimensiunile și monumentalitatea lui ce nu-și găsește măcar asemănări în întreaga Europă rămasă în afara statelor sclavagiste. Asemenea gigantice construcții comparate cu piramidele egiptene nu se întîlnesc nici la tracii meridionali, nici la celți, iberi, germani sau alte neamuri pe toată durata istoriei lor. Numai folosirea muncilor obștești, obligatorii în cadrul tributului, de pe cuprinsul vastei stăpîniri a lui Burebista este în măsură să explice construirea într-un timp relativ scurt a vastului sistem de fortificații din Munții Orăștiei. Aici o zonă de aproximativ 200 km² este întărită cu ziduri de piatră cioplită ce se ridicau la 4—5 m înălțime și 2—4 m lățime fără să lipsească însă nici porțiuni

[65] Hristo M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 267 și urm.

[66] M. Constantinescu, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, 1974, p. 5 și urm.

[67] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 284—285.

www.dacoromanica.ro

unde uriașele ziduri atingeau 8—10 m sau chiar mai mult, cum sînt cele de la Grădiștea de Munte. Asemenea construcții nu se puteau realiza prin resursele de care ar fi putut dispune un trib sau o uniune de triburi oricît de mare ar fi fost ea și nici prin munca forțată a sclavilor. Numai un stat de tipul celui întemeiat de Burebista era capabil să mobilizeze forțele umane și resursele materiale necesare unor atare înfăptuiri.

O altă funcție internă a statului daco-getic este legată de producție. Odată cu întemeierea statului lui Burebista începe cea mai strălucită perioadă din istoria daco-geților, manifestată deosebit de fecund pe toate coordonatele și perfect sesizabilă prin nenumăratele săpături și descoperiri făcute în tot spațiul de locuire daco-getic.

Nu vom intra aici în analiza, fie ea chiar fugitivă, a nivelului pe care l-a atins dezvoltarea societății daco-getice în aspectele ei esențiale : civilizația materială și spirituală. Vom spune doar că peste tot în Dacia începînd cu domnia lui Burebista și pînă la cucerirea romană se desfășoară o intensă activitate, concretizată printr-o diversificare și dezvoltare deosebită a meșteșugurilor, o vie activitate de schimb și edilitară[68]. Producția de mărfuri se intensifică și implicit schimburile, pe plan intern ori cu lumea din afară care vor cunoaște o deosebită dezvoltare. Pentru toate acestea era nevoie de un instrument de schimb, de monedă. Emisiunile locale, expresie a autonomiei șefilor de triburi au încetat odată cu întemeierea statului centralizat al lui Burebista iar moneda romană ce ajungea în Dacia nu era suficientă pentru o atît de intensă activitate internă și externă și de aceea daco-geții vor bate ei înșiși denari romani. Odată cu domnia lui Burebista începe cea de a treia fază a monetăriei daco-getice cea care are la bază denari republicani romani, pe care îi copiază fidel. Pînă acum se cunosc peste 200 de tezaure cu mai mult de 20 000 de asemenea monede [69].

În legătură cu comerțul se constată o orientare începînd cu sec. I î.e.n. din ce în ce mai intensă spre teritoriile romane de vest. Negustorii romani care cutreieră Dacia de la un capăt la altul vor veni de pe țărmul răsăritean al Mării Adriatice din Dyrrhachium și Apollonia sau din Italia de Nord. Alături de ei își vor desfășura mai departe activitatea negustorii greci la care se vor fi adăugat și cei autohtoni [70].

Comercianții străini vor aduce în Dacia mai ales produse de lux destinate aristocrației și vor duce cu ei produse agricole și vite. Înfloritorul comerț existent începînd cu vremea lui Burebista, atît intern, cît și cu lumea greco-romană face și el dovada unei buni stări, a unei producții agricole și meșteșugărești dezvoltate, capabilă să asigure comerțul cu străini și cerințele interne din ce în ce sporite și mai exigente.

Activitatea edilitară cunoaște și ea o înflorire deosebită în epoca statului. Cetăți noi vin să se adauge celor mai vechi. Valurile de pămînt sînt înlocuite cu ziduri de piatră, după model grecesc. Se vor înălța monumentele sanctuare din centrul religios de la Grădiștea de Munte sau edificiile publice și private din alte așezări importante. În cadrul funcțiilor

---

[68] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 339 și urm.
[69] C. Preda, în *Istoria României*, vol. I, (în curs de apariție).
[70] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

www.dacoromanica.ro

statelor asiatice se înscriu războaiele. Despre cele ale lui Burebista ne vorbesc atît izvoarele literare, cît și cele epigrafice sau arheologice. Pe lîngă această funcție, pe plan extern, statul geto-dac a avut rolul de reglementare și de stabilire a unor relații cu alte state și apoi, rolul cel mai important, acela de apărare a teritoriilor împotriva cuceritorilor străini.

Despre Acornion știm că Burebista l-a trimis în misiune diplomatică la Pompeius. Mandatul încredințat de rege ambasadorului său era cu siguranță acela ca, în schimbul ajutorului militar oferit, să fie recunoscut statul pe care îl întemeiase Burebista și integritatea lui.

Un rol deosebit de important pe plan extern îl va juca statul daco-get pe vremea războaielor de cucerire ale Daciei de către romani cînd a fost organizată și condusă îndîrjita luptă pentru apărarea țării și a ființei poporului daco-get.

Din cele arătate se desprinde concluzia că unele dintre caracteristicile statului daco-getic se regăsesc la statele care au făcut parte din așa-numitul mod de producție „asiatic" sau „tributal" căruia îi corespunde și o orînduire socială ce poartă același nume. Societatea daco-getică din vremea lui Burebista depășise, cu siguranță, orînduirea gentilică. Ea era deja o societate împărțită în clase, cu un stat, fără a fi însă sclavagistă.

Însușirea conceptului de orînduire socială „asiatică" sau „tributală" ne scutește de a depăși evidențele și de a preconiza rămînerea geto-dacilor din epoca lui Burebista și Decebal în cadrele orînduirii comunei primitive, ori de a forța aceleași evidențe în a susține o orînduire socială sclavagistă, fie ea „începătoare" de tip „neclasic" etc.

Se știe azi că orînduirea socială la care ne referim nu se limitează la Asia, ci cuprinde un spațiu cu mult mai vast, în care se includ Africa, America de Sud și Europa. Deci nu poate fi vorba despre un mod de producție specific Asiei. Tributul, cea de a doua denumire, nu este propriu numai acestei orînduiri. Relația de tribut, în forme diverse, va continua și în alte orînduiri. În esență ea se caracterizează prin : existența contradicțiilor fundamentale dintre comunitățile aservite și clasa dominantă în întregul ei, prin proprietatea comună asupra pămîntului, de o proprietate a statului ori a puterii supreme, coexistînd cu proprietatea privată, prin regim de stat despotic și prin caracterul sporadic al sclavajului.

Regatul lui Burebista, a fost, fără îndoială, în prima jumătate a sec. I î.e.n., cel mai puternic din Europa rămasă în afara granițelor romane. La Roma izbucnise războiul civil și la începutul anului 48 î.e.n. cei doi adversari Cezar și Pompei, amîndoi vestiți generali, fiecare comandînd o puternică armată, erau gata să se înfrunte. Burebista va interveni în acest conflict, știind că marea putere la care se ridicaseră dacii nu putea fi pe placul Romei și că, mai curînd sau mai tîrziu romanii vor încerca s-o distrugă.

În lupta de la Dyrrhachium Cezar a fost învins iar Pompei proclamat *imperator* de către soldații săi. Izbînda părea asigurată lui Pompei care se și grăbi „să-o trîmbițe pe toată fața pămîntului în vorbă sau în

www.dacoromanica.ro

scris" — după cum ne spune Cezar [71]. Trimișii lui Pompei vor fi ajuns și la curtea regelui Burebista. Acesta ia hotărîrea de a-l sprijini pe învingătorul de la Dyrrhachium și-l trimite în misiune diplomatică pe unul dintre curtenii săi, pe Acornion, după cum ne informează decretul coucetățenilor săi din Dionysopolis. El îl va întîlni pe Pompei în Macedonia, la Heraclea Lyncestis, prin luna iunie a anului 48 î.e.n., în plină desfășurare a pregătirilor în vederea unei noi încleștări cu Cezar. Obiectivele concrete ale tratativelor pe care le va purta Acornion în numele suveranului nu ne sînt precizate nici în inscripția de la Balcic și nici în alte izvoare. Burebista îi va fi oferit. foarte probabil, lui Pompei, în primul rînd ajutor militar și-i va fi cerut în schimb recunoașterea hotarelor sale. Tratativele au fost rodnice fără a fi apucat să se materializeze, pentru că în lupta de la Pharsalus Pompei a fost învins.

Cezar, rămas acum singur stăpîn, după cum ne informează mai mulți autori, va plănui să poarte război împotriva dacilor și a parților scop în care pregătea o mare armată [72]. Războiul n-a mai avut loc pentru că cel ce dorea supunerea Daciei și a viteazului ei rege va fi asasinat la 15 martie a anului 44 î.e.n. În același timp, sau imediat după aceea va fi răpus și Burebista fără să posedăm date mai exacte în legătură cu acest eveniment. Strabon, singurul nostru izvor, ne spune doar că el „a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați" și că stăpînirea lui s-a împărțit în patru [73].

Statul întemeiat de Burebista în prima jumătate a sec. I î.e.n. a fost prima formațiune politică de tip superior din istoria daco-geților. Aceasta va cunoaște multiple modificări de-a lungul veacurilor, înscriind perioada de progres și de regres și după zămislirea, prin contopirea dacilor cu romani a poporului român.

Poporul român reprezintă romanitatea orientală altoită pe substratul etnic daco-get. El a avut întotdeauna conștiința unității sale la baza căreia stă milenara sa viețuire pe aceste meleaguri, comunitatea de civilizație, de limbă, care l-au însuflețit în nenumăratele lupte purtate pentru înfăptuirea dreptății naționale și sociale. Organizarea politică superioară, cea statală, apărută în sec. I î.e.n. va suferi nenumărate transformări, va înfrunta vicisitudini de tot felul, dar se va menține de-a lungul a peste două milenii, ajungînd astăzi la cea mai înaltă formă pe care a cunoscut-o vreodată: statul socialist.

Crearea primului stat dac centralizat și independent reprezintă un moment de cea mai mare însemnătate în milenara noastră istorie și, așa cum a hotărît Plenara Comitetului Central a Partidului Comunist Român din 26—27 octombrie 1977, evenimentul va fi sărbătorit după cuviință în anul 1980 cînd se împlinesc 2050 de ani.

---

[71] Cezar, *Războiul civil*, III, 72.

[72] Appianus, *Războaiele civile*, II, 110; Strabon, VII, 3, 5; Plutarch, *Caesar*, 58; Suetonius, *Aug.* VIII, 4; Velleius Peterculus, *Hist. Rom.*, II, 59, 4.

[73] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11.

www.dacoromanica.ro

L'ETAT DACE DIRIGÉ PAR BURÉBISTA

RÉSUMÉ

A partir du IVe siècle avant notre ère, les Daco-Gètes connaissent un rythme rapide de développement, passant à une civilisation de type Latène. L'évolution des forces productives contribuera à l'accroissement du taux des habitants et des agglomération de type proto-urbain dénommées par les Daces *dava*, mais qui étaient des centres pour la production et la vente des marchandises, centres militaires, administratifs, politiques et religieux. Ce même développement détermina la division de la société dace en deux classes antagonistes : les riches et les pauvres. L'esclavage, en tant que mode de production, sera connu en même temps qui la domination romaine. Au début du Ier siècle avant notre ère, la société daco-gète remplissait toutes les conditions pour qu'elle puisse passer à une forme supérieure — celle étatique — événement survenu aux environs de l'an 70 avant notre ère, au temps de Burébista.

Ce dernier, qui régnait déjà en 82 avant notre ère, sera assassiné en 44 avant notre ère, en même temps que César ou peu après cette date. Il réussit à unifier toutes les peuplades daco-gètes dans leur aire d'habitation située entre les Balkans, les Carpates septentrionales, le cours moyen du Danube et la zone ouest de la Dacie, ainsi que les Bastarnes germaniques qui s'étaient emparés d'une partie des contrées orientales. C'est toujours là qu'il arrêta l'avancement des Sarmates. Il enlèvera les cités grecques, d'Olbia à Apollonia.

La vaste possession de Burébista a été un Etat exigé par le développement des Daco-Gètes. Il présentait certaines similitudes avec les royaumes helléniques, avec l'Etat des Odryses, mais surtout avec les possessions des despotes orientaux où s'était développé le mode de production asiatique. L'auteur analyse toutes les sources : littéraires, épigraphiques, numismatiques et archéologiques à l'appui de cette thèse.

L'Etat dace centralisé et indépendant dirigé par Burébista a été la première formation politique de type supérieur de l'histoire des Géto-Daces. Celle-ci connaîtra de multiples modifications au long des siècles, enregistrant des périodes de progrès et de regrès aussi la naissance du peuple roumain par suite de la fusion des Daces et des Roumains. Les Roumains représentent la romanité orientale greffée aur le substratum ethnique daco-gète.

La création de l'Etat dace représente un moment de la plus haute importance dans l'histoire millénaire du peuple roumain, événement qui sera célébré en 1980, lors de son 2050e anniversaire.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

LEGĂTURI POLITICE ÎNTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (1574—1593) *

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

Drumul necurmat al eforturilor de apropiere politică dintre țările românești extracarpatice în cursul secolului al XVI-lea a cunoscut o etapă deosebit de însemnată începînd cu anul 1574, cînd în scaunul domnesc al Moldovei se așează Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru vodă Mircea, domnul de atunci al Țării Românești (1568—1577). Se știe că tatăl celor doi frați, Mircea Pretendentul, s-a adăpostit la un moment dat în Moldova, unde sora lui, Ruxandra, s-a căsătorit cu Bogdan cel Orb (1513)[1]. La rîndul lui, acesta din urmă era prin mama lui Maria — cea de-a treia soție a lui Ștefan cel Mare — descendent din dinastia Țării Românești. Pe un manuscris dăruit mănăstirii Putna la 23 aprilie 1511, puțină vreme după moartea mamei sale, el sublinia această legătură de rudenie prin titlul: „Io Bogdan voievod, domn al Țării Moldovei, fiu lui Ștefan voievod și nepot al lui Radu voievod" (cel Frumos) [2]. Dar bunicul după mamă al lui Bogdan vodă, Radu cel Frumos, era fratele lui Vlad Țepeș, străbunicul în linie paternă al celor doi frați, Alexandru Mircea și Petru Șchiopul. Rezultă astfel imaginea unei duble înrudiri prin femei a ramurii dinastice muntene pe care ei o reprezentau, cu dinastia Moldovei. Desigur însă că această reconstituire genealogică nu explică singură inițiativa politică din anul 1574, care a aparținut neîndoielnic lui Alexandru vodă al Țării Românești.

Vom încerca să conturăm acum, fie și sumar, profilul psihologic al autorului acțiunii din 1574. Ne sînt de mare ajutor în acest scop două inscripții neobișnuite, de fapt două adevărate frînturi de cronică, redactate la persoana întîia, în care voievodul Alexandru însuși își povestește viața. În prima inscripție, care este pisania săpată în piatră a unei fîntîni de la Ocnele Mari, cu data 12 noiembrie 1571, citim: „...Iată eu, robul stăpînului meu Iisus Hristos, Io Alexandru voievod și domn, am fost din tinerețe în pribegie în Țara Arăpească 20 de ani și în Alep 14 ani, ca într-o închisoare, cu multe lacrimi și suspine pînă ce mi-a dat Domnul Dumnezeu scaunul domniei mele, în moștenirea domniei mele" [3]. În cea-

* Capitol din lucrarea de doctorat *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în perioada 1526—1593* București, 1978.

[1] Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb (1504—1517)*, București, 1910, p. 77—78 și 82

[2] Radu Constantinescu, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977, p. 25.

[3] *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, Edit. Academiei, București, 1965, nr. 578, p. 479 480.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 32, nr. 7, p. 1235—1255, 1979.

www.dacoromanica.ro

laltă inscripţie, cu trei ani mai tîrzie, zugrăvită în interiorul bisericii mănăstirii Bucovăţ, de lîngă Craiova, Alexandru vodă Mircea îşi înfăţişează iarăşi biografia, însă puţin altfel: „De la naşterea domniei mele, de la Facere, ani 7037 ⟨1529⟩ şi m-am născut la mijlocul postului mare. Şi cînd Domnul Dumnezeu m-a dăruit cu domnia, eram de 40 de ani şi atunci a fost cursul anilor 7076 ⟨1568⟩ şi luna 9-a, la sfînta şi nedespărţita Troiţă ⟨7 iunie⟩. Şi pînă acum cînd se scrie anii 7082 ⟨1574⟩. Şi de cînd a murit Petraşco vodă, domnia mea şi fraţii domniei mele am fost în Ţarigrad închişi şi în temniţă, pînă ce a ieşit răposatul Petru voievod din Ţara Românească şi cînd am stat domnia mea domn a toată Ţara Românească [4]. Iar din vremea cînd a dăruit Domnul Dumnezeu cu domnia pe Io Alexandru voievod cu Ţara Românească, iar milostivirea sa a scos pe fraţii săi din temniţă, pe Miloş şi pe Petru vodă. Iar pînă la acea vreme au tot fost în temniţă, de cînd a murit răposatul Petraşco vodă. În acel an cînd Dumnezeu a dăruit domnia domniei mele, lui Alexandru voievod, a fost cursul anilor 7076 ⟨1568⟩" [5]. Textul inscripţiei se încheie cu descrierea chipului în care Petru, fratele lui Alexandru vodă, a ajuns domn al Moldovei, pasaj asupra căruia vom stărui ceva mai departe. Este limpede că în cazul inscripţiei pictate de la Bucovăţ avem de-a face cu o autentică cronică de familie, întocmită în chiar momentul de apogeu al evoluţiei acesteia.

Din lectura crîmpeielor de texte reproduse constatăm că ne aflăm în prezenţa unui act voliţional al voievodului Alexandru Mircea, care şi-a etalat pentru posteritate în mod repetat viaţa plină de suferinţă. A făcut-o însă cu satisfacţia omului ajuns la un capăt bun, care după „multele lacrimi şi suspine" ale exilului şi temniţelor şi-a cîştigat drepturile, „moştenirea", adică scaunul domnesc al Ţării Româneşti. Ce semnificaţie mare a atribuit el zilei în care a fost uns domn ne-o dovedeşte şi faptul că sărbătoarea Sfintei Treimi, în care a căzut evenimentul din 1568, a devenit hramul mănăstirii „dăn jos dă Bucureşti" — astăzi aflată chiar în oraş şi cunoscută sub numele Radu Vodă — pe care a ridicat-o ulterior [6]. Să mai relevăm tot acum, pe temeiul celei de-a doua inscripţii citate, botezată de istorici pe bună dreptate *Cronica murală de la mănăstirea Bucovăţ*, spiritul de familie de care a dat dovadă Alexandru Mircea. Odată suit în scaunul domnesc, el nu a pregetat să scoată din temniţa turcească — negreşit, cu bani grei — pe cei doi fraţi ai săi, Miloş şi Petru. Un raport genovez de la Poartă, cu data 6 iunie 1568, amintind de schimbarea de domni din Ţara Românească, afirma despre Alexandru — „el qual è più di 25 anni che è in esilio in Alepo di Soria" — că „nu vrea altceva decît avuţie şi domnia" (*non voler altro che'l vito e vita vestita*) [7]. Dar cel care iniţial a fost atît de fericit să se vadă abia pe el aşezat în scaunul strămoşilor săi, curînd a năzuit ceva mai mult, dorind să sporească şi gloria întregii sale familii. A avut astfel ideea ca, slujindu-se de influenţa lui la Poartă şi de mijloacele financiare pe care poziţia sa i le punea la

[4] Ar rezulta perioada 1557—1568.

[5] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate ae Ion Bogdan*, ed. revăzută şi completată de..., Edit. Academiei, Bucureşti, p. 195—196.

[6] Pentru această ctitorie vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1961, p. 259—264.

[7] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, nr. CXXI, p. 78.

www.dacoromanica.ro

îndemînă, să ridice în scaunul Moldovei vecine pe fratele său Petru, căruia ulterior i s-a atribuit porecla „Șchiopul", inaugurînd astfel *„un fel de unire dinastică"* [8] între cele două țări românești extracarpatice.

Iată cum este relatat evenimentul din 1574 în *Cronica murală de la mănăstirea Bucovăț*: „...Și după aceea au trecut puțini ani ⟨și⟩ Domnul Dumnezeu a dăruit pe Io Petru voievod cu domnia în Țara Moldovei Și cinstitul meu împărat l-a trimis în țară, să domnească. Iar Ion vodă nu a vrut să iasă din Țara Moldovei, după cum i-a poruncit cinstitul împărat să vie la Poartă. Iar Petru voievod, el a ridicat oști și a omorît pe Ion voievod și i-a tăiat capul. Și a cucerit Petru voievod cu sabia ⟨și⟩ a luat toată Țara Moldovei" [9]. Să remarcăm din capul locului că în acest fragment de text Alexandru Mircea conferă întreg meritul acțiunii din 1574 lui Petru Șchiopul: „Domnul Dumnezeu" l-a „dăruit" cu domnia în Moldova, iar el, Petru, „a ridicat oști", l-a înfrînt și ucis pe Ion vodă cel Viteaz — sau „cel Cumplit", cum i-au spus boierii — și „a luat" și „cucerit" Moldova „cu sabia" ! Nici un cuvînt despre ajutorul său sau al turcilor... [10]. Numai sultanul este pomenit — „cinstitul meu împărat" ! — , ca un fel de „intercesor" între voința lui Dumnezeu și efortul lui Petru ! În realitate lucrurile au stat puțin altfel, dar nu este locul, firește, să intrăm în detaliile concrete ale desfășurării evenimentelor [11].

Pînă în 1574 , de fiecare dată cînd un domn din Moldova sau Țara Românească a vrut să impună un pretendent în țara românească învecinată l-a ales din familia domnească respectivă. Chiar și veneticul Despot (1561—1563) a fost silit să respecte această extraordinar de puternică tradiție a apartenței la familia domnească locală, confecționîndu-și pentru sine o genealogie care-l lega de dinastia Moldovei. Originea lui obscură și consensul tacit al boierilor care l-au acceptat i-au îngăduit să confere credibilitate publică acestei invenții. În schimb, în cazul lui Petru Schiopul un asemenea concurs de împrejurări nu mai era posibil. Pe bună îdreptate a observat Nicolae Iorga că formula de intitulare din hrisoavele lui Petru Șchiopul nu a cuprins niciodată indicația filiației domnului, deoarece el „era prea cunoscut în rosturile sale de familie ca să adauge în documentele sale mențiunea unui închipuit părinte moldovean" [12]. Într-adevăr, la 27 iulie 1574 sau 5 martie 1575, de pildă, în hrisoave scrise în Iași, Petru Șchiopul s-a intitulat simplu, fie „Petru voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei", fie „Din mila lui Dumnezeu noi Petru voievod, domn al Țării Moldovei" [13]. Așadar, inițiativa lui Alexan-

---

[8] Expresia aparține lui N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 160.

[9] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 198.

[10] Totuși, în drum spre Moldova, la Rîmnicul Sărat, Alexandru Mircea poruncise grămăticului său, nu fără anume orgoliu, să însemne la sfîrșitul unui hrisov : „A scris Tatul logofăt în orașul Rîmnicul Sărat, cînd a fost domnul nostru Io Alexandru voievod în Țara Moldovei să pună pe fratele domniei sale, Io Petru voievod, domn în Țara Moldovei, luna aprilie 12 zile, în anul 7082 ~ 1574 ~" *Documente privind istoria României*, B, veac, XVI, vol. IV, nr. 139, p. 136).

[11] Pentru ele, vezi Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ediția a II-a revăzută și completată, Edit. științifică, București, 1966, p. 136—179.

[12] N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 159.

[13] *D.I.R.*, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, nr. 54, p. 40 și nr. 60, p. 42.

www.dacoromanica.ro

dru Mircea al Ţării Româneşti a întrerupt o datină — aceea a alegerii domnilor Moldovei din membrii familiei domneşti de acolo, fie ei autentici sau doar pretinşi[14] — şi a creat astfel un precedent deosebit de preţios pentru acţiunea de mai tîrziu a lui Mihai Viteazul.

De ajuns să ne gîndim ce însemnătate avea forma şi simbolul în mentalitatea medievală, pentru a ne da repede seama de dimensiunile inovaţiei introduse în anul 1574 în viaţa societăţii din Moldova[15]. Vom trece de altfel în revistă în continuare cîteva mărturii semnificative asupra rezistenţei întîmpinate de noul domn din partea boierimii moldovene tocmai din motivul arătat. Ca un fel de laitmotiv, într-o serie de documente din preajma înscăunării lui Petru Şchiopul în Moldova, care ceremonie s-a desfăşurat pe data de 24 iulie 1574[16], revine ideea că moldovenii — de fapt marii boieri — „nu vor să-l primească pe Petru, pentru că nu e din neamul ⟨=dinastia⟩ lor, fiind frate cu Alexandru, domnul Ţării Româneşti" (*Non vogliono però assentire all'obedienza di Pietro, perchè non è delle lor gente, [per] esser egli fratello di Alessandro Vaivoda della Valachia*)[17]. În acelaşi sens se exprimă în fond, pe baza zvonurilor culese în Polonia, în 1574, şi ambasadorul veneţian Girolamo Lippomani, atunci cînd scria într-un raport al său: „Nu se poate încă spune că este linişte în acele părţi, deoarece Moldova, care se mărgineşte cu Polonia, nu vrea să dea ascultare noului domn" (*Nè ancora si può dire che sia quiete in quelle parte, non volendo la Valachia Superiore che confini con Polacchi prestare obedienza al nuovo vaivoda*)[18]. Iar la 11 august 1574, pretendentul Ştefan Mîzgă, care-şi încercase norocul contra lui Alexandru Lăpuşneanu în 1566, susţinea şi el sus şi tare că în Moldova este domn „nu un pămintean, ci unul dintre străini" (*nit ein Erbling, sondern von der Fremd*)[19]. Evident, cînd aşternea aceste cuvinte, şi Ştefan Mîzgă se ralia celor ce contestau dreptul lui Petru Şchiopul de a sta în scaunul domnesc al Moldovei din pricina neapartenenţei acestuia la dinastia moldoveană.

[14] Despot însuşi, de pildă, cînd „s-a ridicat" domn „de la nemţi, numindu-se pe sine fiu de domn", a ajuns chiar de „...şi-a schimbat numele în Ioan", spre a masca cît mai bine adevărata lui origine. (*Cronica lui Azarie*, în P.P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI...*, p. 142). Şi acesta a fost cel mai notoriu caz de încălcare a tradiţiei dinastice moldoveneşti...

[15] Pentru tradiţia dinastică separată a Moldovei şi Ţării Româneşti, care odată constituită era considerată de oamenii epocii „o stare permanentă, veşnică", vezi şi P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 139—140.

[16] Vezi *Cronica muralã de la Suceava*, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162 şi 163. Ion vodă cel Viteaz şi-a pierdut viaţa în urma bătăliei de la Roşcani, din 10—11 iunie 1574 (Pentru reconstituirea bătăliei şi a sfîrşitului lui Ion vodă, vezi Dinu C. Giurescu. *op. cit.*, p. 160—173). Rezultă deci că la 24 iulie a avut loc ceremonia ungerii ca domn şi a încoronării lui Petru Şchiopul.

[17] Hurmuzaki. *Documente*, vol. VIII, Bucureşti, 1894, nr. CCLXI, p. 179 (document din 12 iulie 1574). Se pare că încă de la 8 mai 1574 se vorbea la Constantinopol de rezistenţa Moldovei — Ion Vodă biruise la Jilişte în 14 aprilie — din pricină că noul domn „nu este din ţară" (*...la dicte Moldavie n'en veut point qui ne soit du pays*) (Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze* în „Anuarul Inst. de Ist. şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XIII, Iaşi, 1976, nr. 22, p. 290—291; publicat sub anul greşit transcris *1544*).

[18] C. Marinescu, *Legăturile Moldovei cu Polonia într-un raport de ambasador veneţian (1575)*, în „Revista istorică", an. XI (1925), nr. 10—12, p. 273.

[19] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1930, nr. 105, p. 130; comentariu la N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 159, nota 5. Pentru tentativa lui Ştefan Mîzgă din anul 1566, vezi Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 192.

www.dacoromanica.ro

Dar şi mai tîrziu, la 7 martie 1578, deci la aproape patru ani de la începutul domniei lui Petru Şchiopul, într-un raport veneţian din Pera încă se mai consemna un zvon potrivit căruia sultanul Murad al III-lea ar fi poruncit uciderea lui spre a da „satisfacţie" moldovenilor, care „nu pot îngădui un valah ⟨ = un membru al dinastiei din Ţara Românească⟩ ca domn al lor" (*...per dar satisfatione a quei populi, da quali era molto odiato non potendo essi sopportar un valacco per lor Signore, et per acquetar con detta morte tute le sollevazioni, et liberarsi a questo tempo di motti di Persia...*) [20]. Un alt raport, alcătuit nu multe zile după cel amintit, mai exact în 18 martie 1578, arăta şi el că Petru Şchiopul ar fi exploatat crîncen poporul din Moldova, care fapt se adăuga „nemulţumirii" acestuia de a fi cîrmuit de un „domn străin" (*la qual cosa aggionta alla mala satisfation che havevano di esser governati da Principe forestiero accresceva ogni giorno l'odio contro il detto Vaivoda*); ca să fie menţinut de Poartă a trebuit intervenţia tătarilor, care însă au distrus Moldova, iar „la Bogdania et la Valachia mantengono Constantinopol" în privinţa grînelor şi cărnii; acum moldovenii s-au ridicat şi „hanno chiamato per lor Signor un del sangue di Principe di Bogdania" [21], care nu este altul decît pretendentul Alexandru Potcoavă şi care într-adevăr a izbutit să ocupe vreme de o lună tronul Moldovei (9 febr.—12 martie 1578) [22].

În sfîrşit, chiar şi după interludiul domniei lui Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareş (1579 noiembrie 21—1582 septembrie), cînd Petru Şchiopul a fost numit din nou domn al Moldovei, în cercurile diplomatice de la Poartă circula ştirea că moldovenii ar pregăti o rezistenţă, încă sub acelaşi motiv menţionat mai sus. Iată, de pildă, două fragmente de rapoarte, unul francez, celălalt italian, ambele întocmite la 15 septembrie 1582. Mai întîi cel francez: „... Între timp noul domn al Moldovei ⟨Petru Şchiopul⟩ a plecat de la Poartă la 13 ale acestei luni, însoţit de îmbrohorul sultanului, cu circa şase sute de oameni, pentru a-şi lua în stăpînire ţara; unde se spune că Iancu, care este acum acolo, se pregăteşte să-l împiedice prin forţă, *spunînd că poporul vrea domn pămîntean, ca el, şi nu pe acesta, care este valah.* Dar este mai de crezut că în afară de faptul că acel Iancu nu va avea decît puţine mijloace de a se împotrivi intenţiei şi poruncii sultanului ..." etc [23]. (Subl. noastră — Şt. A.). Mărturia italiană, cum se va vedea îndată, consună perfect cu cea franceză: „...Petru moldoveanul ⟨*Moldavo*⟩, menit domniei Moldovei, trebuia să plece, însoţit de unii ⟨slujbaşi⟩ de la Curte şi de garda sultanului, dar s-a aflat că Iancu care acum se află în scaunul domnesc, nevrînd să-l cedeze, a adunat trei mii de archebuzieri pedestraşi, pe lîngă un număr mare de călăreţi, spunînd că nu-l va părăsi decît silit; şi, deoarece această părere a sa este

[20] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea 2, Bucureşti, 1884, nr. XVII, p. 103.
[21] *Ibidem*, nr. XVIII, p. 104.
[22] Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 210—211.
[23] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, nr. CCXXXI, p. 138: „... Cependant le nouveau Vayvode de Bogdanye est party de ceste Porte le XIII-me du present moys, accompaigné du Grand-Escuyer de ce Seigneur, avec environ six cens personnes, pour aller prendre possession de l'Estat, où l'on veult dire que Janculo, qui y est à present, est en deliberacion d'y donner empeschement par la force, disant le peuple vouloir un prince naturel du païs comme luy, et non cestuy-ci, qui est Vallac. Mais il est plus à croire qu'aultrement qu'icelluy Janculo n'aura que bien peu de moyens de s'opposer à l'intencion et commandement de ce dict Seigneur..."

www.dacoromanica.ro

mult aţîţată de acei oameni, de fel ataşaţi pomenitului moldovean ⟨Petru Şchiopul⟩, *căci nu este născut în acele locuri*, nu se ştie ce rezolvare va avea această chestiune" [24] (Subl. noastră — Şt. A.).

Dacă ţinem seamă de faptul că Alexandru Mircea a murit în vara anului 1577 şi a fost urmat în scaunul domnesc de fiul său Mihnea, care a domnit între 1577—1583 şi 1585—1591 [25] dacă avem iarăşi în vedere că Petru Şchiopul a domnit în Moldova între 1574—1579 şi 1582—1591 [26], constatăm lesne că unirea dinastică a celor două ţări a durat destul de mult, peste un deceniu. Numai premisele de apropiere politică nu sînt desigur suficiente pentru o explicaţie completă. Nici voinţa atotputernicei Porţi nu a fost mai mult decît un element colateral — extern — al stabilităţii tronului lui Petru Şchiopul. Marile dificultăţi, ostilitatea unei bune părţi a boierimii moldovene, le-a înfruntat el însuşi. Şi este meritul său exclusiv de a fi ştiut să procedeze în aşa fel încît să atragă treptat de partea sa un număr de mari boieri. A făcut-o sub aparenţa unui domn lipsit de voinţă, bun şi milostiv, care boierilor „le era părinte". Într-un cuvînt „matcă fără ac", folosind atît de plastica exprimare a lui Grigore Ureche. Şi tot Grigore Ureche adaugă observaţia interesantă că „toate pre izvod le-au ţinut, ca să nu să zmintească"[27]. Adică, spunem noi, a căutat necontenit şi oarecum ostentativ să respecte datinile şi obiceiurile specifice din Moldova, pentru a înlătura astfel suspiciunea generată de originea sa.

La fel de pozitiv îl caracterizează şi cronicarul călugăr Azarie, ceea ce ne arată limpede că Petru Şchiopul a ştiut să-şi obţină curînd şi simpatia clerului din Moldova : „Petru voievod cel Bun, bărbat de neam bun şi iubitor de bine, frumos, cu suflet luminat, milostiv în apucături, foarte darnic, urînd nedreptatea, bun faţă de săraci şi judecător drept, căci după scripturi cinstea domnului iubeşte dreptatea. Mulţi au primit de la dînsul binefaceri darnice, mănăstirile şi călugării s-au adăpat de răcoreala valului de binefaceri şi cîntările dumnezeieşti iarăşi au înflorit în bisericile împodobite cu flori şi cursul vieţii tuturor era liniştit şi fără turburare" [28].

În sfîrşit, izvoarele externe confirmă pe cele interne. De pildă, într un raport al primei misiuni iezuite în Moldova, datînd din 1588 şi redactat la Roma, Petru Şchiopul este descris astfel : „Turcii pun în Moldova pe Petru, om plin de cumpătare şi destoinic..." (*Turcae imponunt Moldavie Petrum, hominem moderatum et tantae molis capacem...*) [29]. Aşa se

[24] *Ibidem*, nr. CCXXXIII, p. 139—140 : „...Pietro Moldavo, destinato al governo della Vallacchia, dovea partire, accompagnato da alcuni della Corte et guardia del Signore, mà s'è inteso che Janiluc, che hora si trova a quel carico, non volendo cederglilo, si è fatto di 3 m. archibuggieri a piedi, oltre buon numero di cavalleria, dicendo di non haverlo mai a lasciar, se non per viva forza ; et, perchè questa sua opinione è assai fomentata da quelle genti, non punto affettionate al detto Moldavo, per non esser nato in quelle parti, non si sà ch'essito [havrà] questo negotio".

[25] Pentru domniile lui Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul, vezi Constantin C. Giurescu şi Dinu. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 249—252 şi 254—255.

[26] Datele generale asupra domniei lui Petru Şchiopul, în *ibidem*, p. 308—310.

[27] Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 218 şi 219.

[28] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 151.

[29] A. Veress, *op. cit.*, vol. III, Bucureşti, 1931, nr. 99, p. 155. Traducerea în *Călători străini despre ţările române*, vol. III, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 282.

www.dacoromanica.ro

face că, după doisprezece ani şi jumătate de domnie în Moldova [30], el a lăsat în urmă un puternic grup de simpatizanţi politici printre boieri, care năzuiau să-l readucă în ţară din exilul său german şi se adresau în acest chip, extrem de semnificativ, la 19 iulie 1593 : „... Oamenii nevoiesc să iasă la oamenii săi, unde sînt îngropaţi moşii, părinţii, fraţii. Domnia ta nu ştim ce faci. Au supărat-ai de către ceşti creştini de-ncoace şi de cinstea lor şi de binele lor? Adu-ţi aminte cîte biserici sînt făcute de moşii voştri şi de fraţi şi de Domnia ta ! Cum e vremea acmú, nu trebuieşte gînduri lungi..." [31].

Strînsele legături politice dintre ţările româneşti extracarpatice în vremea domniei lui Petru Şchiopul în Moldova au lăsat mărturii deosebit de expresive. Pentru Petru Şchiopul Ţara Românească reprezenta o posibilitate de sprijin permanent şi cît se poate de eficient. De pildă, atunci cînd, la 23 noiembrie 1577, pretendentul Ivan Potcoavă a intrat în Iaşi, însoţit de un corp de oaste căzăcesc, el „s-au dus în Ţara Muntenească", la nepotul său Mihnea. Acolo şi-a pregătit revenirea în Moldova, în oastea sa fiind inclus şi un detaşament din Ţara Românească, la care, pe drum, s-au adăugat „moldovenii gioseni" [32]. Încă o dovadă, de astă dată indirectă, asupra extrem de bunelor relaţii dintre Ţara Românească şi Moldova în epoca de care ne ocupăm este cuprinsă într-un hristov al lui Mihnea Turcitul, cu data 6 martie 1580 sau 1581, prin care îl absolvă pe episcopul Athanasie al Buzăului de o acuzaţie formulată de voievodul Iancu Sasul : „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele preacinstitului şi preasfinţitului părinte chiar Athanasie al Buzăului, ca să fie în pace şi liber pentru năpasta cu care l-a năpăstuit Iancul voievod, domnul Ţării Moldovei. Şi astfel l-a învinuit la cinstitul popă, că, atunci cînd a ieşit Petru voievod din Ţara Moldovei ⟨ = 1579⟩, domnia lui şi-a lăsat averea lui în mîinile sfinţiei sale. Deci întru aceasta, sfinţia lui a venit singur înaintea domniei mele de mi-a spus domniei mele că n-a lăsat Petru voievod nimic, nici un ban, în mîinile sfinţiei lui. Iar întru aceasta domnia mea încă am trimis pe oamenii domniei mele la Petru voievod şi astfel l-am întrebat : a lăsat ceva, sau nu, în mîinile sfinţiei sale? Iar la aceasta Petru voievod astfel a spus, pe sufletul domniei lui, că n-a lăsat nimic, nici cît este un fir de păr din cap, în mîinile sfinţiei sale" [33]. Mărturia este preţioasă atît pentru că învederează posibilităţile de ajutor de care dispunea fostul domn al Moldovei chiar şi numai prin intermediul autorităţilor din Ţara Românească, cît şi pentru atestarea necontenitelor legături personale dintre Petru Şchiopul şi nepotul său, Mihnea Turcitul [34].

---

[30] Socoteală făcută de Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 219.

[31] N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, nr. XX, p. 34—35.

[32] Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 208—209. La 15 decembrie 1577 pare că se afla încă în Ţara Românească (*Socotelile Braşovului*, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 816). Abia la 1 ianuarie 1578 s-a aşezat din nou în scaunul domnesc, la Iaşi (Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 210).

[33] *D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. IV, nr. 453, p. 457.

[34] În 25 septembrie 1584, cînd se afla în surghiun la Tripoli, în Africa, Mihnea Turcitul scria lui Capudan Paşa că „dacă se va da poruncă pentru scăparea de aci a subsemnatului... şi dacă va trebui să vie corabia, atunci cheltuielile pentru corabie să le cereţi de la unchiul meu Petru voievod, domn al Moldovei, care se află în Constantinopol" (N. Bănescu, *Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II „Turcitul"*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., Seria a III-a, tom. VI, mem. 8, Bucureşti, 1926, nr. VI, p. 188.)

www.dacoromanica.ro

Am dori să înfățișăm acum, după Grigore Ureche, cele mai sugestive două momente din istoria unirii dinastice, care a fiinţat între Ţara Românească şi Moldova — cu scurte întreruperi — în perioada 1574—1591. Cel dintîi s-a petrecut la 15 august 1586 : „Împreunatu-s-au Pătru vodă cu nepotu-său, Mihnea vodă, domnul muntenescu, feciorul lui Alixandru vodă, la satu la Bogdăneşti pre Prut, avgust 15 zile, amîndoi cu curte multă şi cu gloate mari şi s-au ospătat împreună cu mare cinste" [35]. Cum se ştie, la 15 august cade marea sărbătoare religioasă Adormirea Maicii Domnului. Iar, pe de altă parte, dacă ţinem seama de faptul că Petru Şchiopul reocupase scaunul domnesc din Moldova în 1582 şi Mihnea Turcitul pe cel din Ţara Românească în 1585, *ultimul deci numai în anul precedent*, putem bănui că întîlnirea din 1586 de la Bogdăneşti pe Prut a constituit o manifestare de bucurie a unchiului şi nepotului pentru succesul reinstaurării familiei lor în supremele demnităţi ale celor două ţări româneşti.

Iată însă şi al doilea moment, înregistrat de Grigore Ureche sub data 10 iunie 1587 : „...Pătru vodă făcu nuntă nepotului său, Vladul vodă, ficiorul lui Miloş vodă, de au luat fata Mircii vodă şi au chiematu la nuntă pre Mihnea vodă, domnul muntenescu. Nuntă domnească au făcut cu multă chieltuială şi jocuri şi mulţi din vecini au venitu, de le-au înfrumuseţat masa. Această veselie au fostu în Tecuciu" [36]. Să ne închipuim o clipă înfrăţirea aceasta, din apropierea hotarului, a moldovenilor şi muntenilor, jocurile şi cîntecele similare, dialogurile rostite în aceeaşi limbă, şi vom avea imaginea întreagă a semnificaţiei evenimentului!

Trebuie totuşi observat că prinţul Vlad s-a căsătorit de fapt cu o *nepoată* a lui Mircea Ciobanul, fiică a domniţei Stana şi a lui Ivan Norocea din Răzvad. Nunta respectivă a fost menită să marcheze împăcarea dintre Mihnea vodă şi văduva lui Mircea, Chiajna, sau, mai bine-zis, reconcilierea dintre cele două principale ramuri ale familiei domneşti a Ţării Româneşti (acum, în 1587, şi a Moldovei !). Solii lui Mihnea vodă şi reprezentanţii Chiajnei s-au întîlnit în prealabil la Poartă şi „cu voia amîndurora s-au împăcat şi au pus între ei legătură tare cu blestem ca să nu mai fie între dînşii, pînă la moarte, nici o duşmănie, ci să fie tot uniţi între dînşii". Iniţial, nunta ce avea a pecetlui această „pace" trebuia să aibă loc încă la „Lăsatul Secului", însă „fiind vreme de grea iarnă, nu s-a putut face" [37]. La ceremonia de la Tecuci a fost de faţă şi doamna Ecaterina, văduva lui Alexandru Mircea, „cu toţi boierii şi Curtea, poate şi pînă la trei mii de oameni" [38]. Potrivit *Socotelilor Braşovului*, „cei trei

[35] Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 216.

[36] *Ibidem*, p. 217. Momentul a fost comentat de N. Iorga, *Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., Seria a III-a tom. XII, mem. 2, Bucureşti, 1931, p. 27—33.

[37] Scrisoare din 7 februarie 1587, a lui Petru Şchiopul, reprodusă integral în traducere românească de N. Iorga, *Un pact de familie...*, p. 27.

[38] *Ibidem*, p. 32 (Citat din scrisoarea din 31 august 1587 a lui Pascal de'Marini Poli către sora mamei lui Mihnea, Maria Adorno Vallarga, aflată la Veneţia, publicată anterior tot de către N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. Ist., Seria a II-a, t. XVIII, Bucureşti, 1896, p. 81).

www.dacoromanica.ro

prinţi", Petru, Mihnea şi Vlad, se aflau împreună în Moldova la 20 mai 1587 [39]. De fapt, prinţul Vlad, mirele, sosise la curtea din Iaşi încă de la 12 februarie [40]. Nicolae Iorga a apreciat că „era vorba, acum în 1587... să se încheie o veşnică legătură între urmaşii cei mai siguri ai vechii dinastii" [41]. Şi este interesant de remarcat că numaidecît Petru Şchiopul, *domnul Moldovei*, l-a înfiat pe nepotul său Vlad şi se gîndea să facă din el succesorul său [42], iar acesta, pe de altă parte, a putut candida totuşi şi la tronul Ţării Româneşti, la 20 iulie 1589 obţinînd chiar, pentru o clipă, confirmarea Porţii [43]. Cu alte cuvinte, prin Vlad, însoţit cu descendenta lui Mircea Ciobanul şi a Chiajnei, fenomenul unirii dinastice a Ţării Româneşti şi Moldovei urma a căpăta o nouă consacrare. S-a căutat în mod evident să se asigure pentru viitor prezenţa în scaunul domnesc, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, a membrilor aceleiaşi familii.

Şi într-adevăr, începînd din această epocă impedimentul aparteneţei la o dinastie separată a fost complet înlăturat, însă în ambele sensuri. Ne gîndim la faptul că şi domni de origine moldoveană, cum au fost Ştefan Surdul, fiu nelegitim al lui Ion vodă cel Viteaz (mai 1591—iulie 1592) sau Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan Lăpuşneanu (august 1592 — septembrie 1593), au putut ajunge pe tronul Ţării Româneşti, fiind acceptaţi de boierimea acesteia. În plus, ei nu s-au mai sfiit, ca Petru Şchiopul, să-şi arate filiaţia în actele oficiale interne. De pildă, Ştefan Surdul, în primul său hrisov cunoscut, emis la Bucureşti, în 1 iunie 1591, s-a intitulat: „Din mila lui Dumnezeu, Io Ştefan voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi preabunului Ion voievod" [44]. La fel va proceda şi Alexandru cel Rău, care în mai toate hrisoavele sale va preciza că este „fiul marelui şi preabunului Bogdan voievod" [45]. Este astfel limpede că ideea dinastiilor separate, în Moldova şi Ţara Românească, a fost puternic zdruncinată, practic înlăturată, încă înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul în Ţara Românească, în anul 1593.

În plus, este vrednic de reţinut că şi după dispariţia marelui voievod, care a înfăptuit întîiul unirea tuturor celor trei ţări româneşti, calea deschisă în 1574 în raporturile dintre Ţara Românească şi Moldova a rodit în continuare, în cursul primei jumătăţi a secolului următor, prin punerea în aplicare a unei noi variante politice. Este vorba de ivirea fenomenului trecerii succesive a cîte unui domn de la cîrma unui stat la cea a celuilalt, fără ca tradiţia dinastică a fiecăreia dintre ele să mai reprezinte vreun obstacol. Această etapă a început odată cu Simion Movilă, care a domnit mai întîi în Ţara Românească (1600—1601; 1601—1602), iar apoi în Moldova (1606—1607). În mod simbolic, dar cu deplin temei, peacoperămîntul său de mormînt, de la mănăstirea Suceviţa, figurează, de o parte şi de alta a capului voievodului, cusute cu fire de aur şi de argint, stema Ţării Româneşti şi cea a Moldovei. Tot alăturate apar cele două steme însă şi pe o tipsie dăruită în 1618—1619 de Doamna Marghita,

[39] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 833; N. Iorga, *Un pact de familie...*, p. 31.
[40] N. Iorga, *op. cit.*, p. 27.
[41] *Ibidem*, p. 29.
[42] A. Veress, *op. cit.*, III, nr. 64, p. 113 (raport din 17 sept. 1587)
[43] N. Iorga, *op. cit.*, p. 32.
[44] *D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. VI, Edit. Academiei, Bucureşti, 1953, nr. 11, p. 9.
[45] Vezi, de pildă, hrisovul din 1 decembrie 1592, emis în Bucureşti, în *ibidem*, nr. 67, p. 58.

www.dacoromanica.ro

văduva lui Simion Movilă, aceluiaşi lăcaş de la Sucevița. Şi aşa cum s-a subliniat cu drept cuvînt, această tipsie constituie o elocventă mărturie că în familia lui Simion Movilă „stăruia vie mîndria că el fusese şi domn al Ţării Româneşti" [46]. La fel, în Ţara Românească vom întîlni o situaţie identică în cazul pietrei de mormînt a lui Radu Mihnea, „ce au fost domnu Ţărăi Rumâneşti şi Moldovei", aflată în biserica mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti. Nepotul lui Alexandru Mircea a domnit şi el, între 1601 şi 1626, atît în Ţara Românească (1601; 1611—1616; 1620—1623), cît şi în Moldova (1616—1619 şi 1623—1626). El a murit la Hîrlău, în Moldova, la 13 ianuarie 1626, dar trupul i-a fost adus şi îngropat „cu mare cinste" la Bucureşti... Fiul lui, Alexandru Coconul, aminteşte în textul inscripţiei de pe această piatră de mormînt, în josul căreia au fost sculptate atît stema Ţării Româneşti, cît şi a Moldovei, că tatăl său i-a „lăsat" lui „steagul" de domnie în Ţara Românească (1623) şi „se-u dus de au fost domnu ţărăi Moldovei" [47]. Aşadar, cum Alexandru Coconul a domnit în Ţara Românească pînă în anul 1627, rezultă că în răstimpul 1623—1626 între cele două ţări româneşti surori a fiinţat iarăşi o unire dinastică de tipul celei realizate prima oară în 1574 [48]. Să ne mai mire atunci faptul că în anul 1639, cînd năzuia să-l înfrîngă pe Matei Basarab, Vasile Lupu al Moldovei se vedea domn al ambelor ţări şi folosea anticipat titlul: „Io Vasile Voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldoveneşti şi Româneşti" [49]? Aceste amănunte suplimentare n-au desigur altă menire decît să ilustreze încă o dată existenţa unui necurmat proces de aliniere şi contopire a celor două ţări româneşti extracarpatice, în ambianţa celui dintîi veac al dominaţiei otomane în spaţiul carpato-danubian.

Nicolae Iorga a aşternut următoarele rînduri cu privire la cauza şi semnificaţia evenimentului din 1574: „*De fapt dinastia moldovenească fusese întreruptă prin atacul arbitrariu al turcilor, cari călcau o datină sacră până atunci, coborîrea din întemeietorii Moldovei trebuind măcar inventată, ca un omagiu faţă de datină*" [50]. Este însă exagerat să atribuim numai turcilor „vina" (!) întreruperii „datinei" dinastice moldoveneşti. Imperiul otoman doar a favorizat, din interese proprii, soluţia politică propusă în 1574, care însă avea rădăcini, premise clare, în înseşi tendinţele de convergenţă semnalate pentru perioada anterioară a raporturilor dintre cele două ţări româneşti din afara arcului carpatic, şi ea pusă sub zodia

[46] Vezi Petre Ş. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei si Ţării Româneşti la începutul veacului al XVII-lea*, în „Studii şi cercetări de numismatică", vol. II, Edit. Academiei, Bucureşti, 1958, p. 371—373.

[47] *Ibidem*, p. 374—375. Vezi *Inscripţiile medievale ale României*, vol. I, *Oraşul Bucureşti*, nr. 318, p. 346 (reproducere foto pe aceeaşi pagină, fig. 28).

[48] Şi într-adevăr, în această perioadă, mai exact în două scrisori cu data 15 iulie 1624, iar apoi într-altă epistolă, datată 26 octombrie 1624, toate trei trimise în Polonia, îl vedem pe Radu Mihnea semnînd cu deplină îndreptăţire „hospodar şi voievod al ţării Moldovei şi Munteniei" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, supliment II, Bucureşti, 1895, nr. CCXXXVI, p. 525—526, nr, CCXXXVI, p. 526—527 şi nr. CCXXXIX, p. 529—530).

[49] Vezi C. Velichi, *Vasile Lupu ca Domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti*, în „Revista istorică", an. XXII (1936), nr. 4—6, p. 103 (act slavon, din Iaşi, cu data 1 noiembrie 1639). Alte consideraţii asupra semnificaţiei titlului din 1639 al lui Vasile Lupu, la N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, Bucureşti, 1915, p. 26—27 (după Iorga, folosirea titlului coincidea doar cu „un moment de ambiţie al Domnului Moldovei", oricum acesta neavînd intenţia „să păstreze Ţara Românească pentru el; el voia s-o încredinţeze cuiva din familia lui").

[50] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 159.

www.dacoromanica.ro

supremației turcești la Dunărea de Jos [51]. Credem că din punctul de vedere al Porții, mai precis al marelui vizir Mehmed Sokollu Pașa, personalitate de prim rang, deosebit de prudentă și perspicace, a vieții politice a imperiului în această epocă de apogeu a lui, autorizarea înscăunării lui Petru Șchiopul, fratele domnului din Țara Românească, în Moldova avea a aduce un plus de stabilitate în spațiul carpato-danubian. După cum sprijinirea alegerii principelui transilvănean Ștefan Báthory pe tronul Poloniei, în decembrie 1575, a avut neîndoielnic același sens, constituind încă un succes major al diplomației otomane în Europa răsăriteană [52].

Este foarte revelator faptul că înșiși turcii au întrezărit la un moment dat și reversul posibil al medaliei în chestiunea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei. Astfel, la 27 ianuarie 1576, deci cu puțin înainte de stingerea din viață a lui Alexandru Mircea al Țării Românești, într-un raport german de la Poartă, destinat împăratului Maximilian II (1564—1576), se consemna zvonul că acesta va fi probabil mazilit, deoarece domnește demult și fiindcă nu este bine ca doi frați să fie domni, unul în Moldova și celălalt în Țara Românească. Citățm: „Solomon m-a informat că și cu Alexandru vodă al Țării Românești s-ar putea să se întîmple o schimbare oarecare, întrucît el ar domni deja de 8 sau 9 ani; cu atît mai ușor i-ar fi lui Mehmed Pașa să afle o pricină, întrucît nu ar fi bine ca doi frați să țină în stăpînirea lor, unul Moldova, altul Țara Românească" (*Salomon hat mich ferrer bericht, Er merke es möchte sich mit dem Alexander Wayda in der Wallachey etwan auch ein Anderung zutragen, dann es nun 8 oder 9 Jahr regiert, Mechmet Bassa mag leicht ein Ursach finden, dass nit guet sei, dass zwen Brüeder, einer die Moldaw, der ander die Walachey innen haben*) [53]. Mărturia reprodusă nu solicită prea multe comentarii. Turcii au înțeles de timpuriu că cele trei state românești alcătuiau o zonă geo-politică unitară, o entitate. Și merită neîndoielnic remarcat în același sens și că atunci cînd au apărut în epoca de care ne ocupăm proiecte de transformare radicală a statutului lor, în sensul desființării vechilor formațiuni politice și al integrării lor în Imperiul otoman, aceste proiecte le-au luat în considerare la un loc, pe toate trei! Așa de pildă, un raport german de la Poartă consemna la 19 aprilie 1585 o propunere a marelui vizir de atunci, Osman Pașa, făcută sultanului Murad III, potrivit căreia ar fi fost în interesul imperiului ca cele trei țări creștine, anume Transilvania, Moldova și Țara Românească, să treacă în alcătuirea unui beglerbegat, din care

[51] Totuși însuși Iorga, în altă parte a aceluiași volum, va scrie că numirea lui Petru Șchiopul în Moldova „era o mare lovitură a lui Alexandru" (Mircea) (p. 145). Mai mult, la p. 136, el observa așijderea că „precum Despot Vodă se voise domn muntean, precum titlul amîndor țeri îl purtaseră și Alexandru Lăpușneanu și Bogdan, așa, mînat de aceiași poruncă a dezvoltării istorice, de aceleași amintiri trecute în instinct, și Alexandru va voi să aibă Moldova".

[52] Nicolae Iorga, după ce a redactat o sinteză asupra întregii istorii a Imperiului otoman, a găsit nimerit să-l califice pe Mehmed Sokollu Pașa (mare vizir între 28 iunie 1565—12 octombrie 1579) drept „cel mai mare om de stat al Otomanilor în acest veac" al XVI-lea (Vezi studiul *Faze sufletești și cărți reprezentative la români, cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihaiu Viteazul*, extras din „Analele Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., S. II, t. XXXVII, București, 1915, p. 8).

[53] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930, nr. 77, p. 99—100. Pentru ezitarea sultanului de a-l provoca pe Alexandru Mircea, în 1576, atîta vreme cît pe tronul Moldovei se afla fratele acestuia, vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea 2, nr. V, p. 97.

www.dacoromanica.ro

s-ar fi putut recruta fără nici o cheltuială un mare număr de ostaşi *(...man solle dieselbigen drei christlichen Landschaften, als Siebenbürgen, Moldau und Wallachey zu Beglerbegat zu machen)* [54].

În legătură cu cele de mai sus s-ar putea ridica şi o altă problemă: oare „Mihneştii", cum au fost denumiţi descendenţii lui Mihnea cel Rău, după ce au văzut împlinită în folosul lor unirea dinastică a Ţării Româneşti cu Moldova, nu au încercat să acrediteze şi o justificare ideologică acestei noi realităţi politice? În ce ne priveşte, credem că răspunsul este pozitiv. Într-adevăr, există două texte de inscripţii, una din 1590, de la biserica Sf. Matei din Murano, cealaltă din 1 iulie 1594, de la biserica Franciscanilor de la Bolzano (Tirol), în care Mihnea Turcitul şi respectiv Petru Şchiopul sînt înfăţişaţi în chip identic, adică descinzînd „din familia regală a Corvinilor" [55]. Această genealogie de prestigiu, deşi lipsită de temei [56], este plină de tîlc, cu atît mai mult cu cît în inscripţia din 1590, pusă pe altarul zidit de Mihnea drept mulţumire că a căpătat a doua oară domnia Ţării Româneşti, citim că „Valahia" este o „ţară de dincolo de Dunăre, în Dacia, colonie romană" [57]. Să se fi văzut oare „Mihneştii" stăpîni legitimi ai „Daciei" refăcute sub scut otoman, în virtutea ascendenţei lor „regale"? Aşa s-ar părea, mai ales dacă ţinem seamă şi de un alt reper. Ne gîndim la o informaţie din sursă poloneză, cu data 25 aprilie 1581, după care „voievodul Valahiei Transalpine", deci Mihnea al Ţării Româneşti, ar fi stăruit atunci pe lîngă sultan să obţină tronul Transilvaniei! [58]. Să fi stat la originea acestei pretenţii şi candidaturi dreptul „ereditar" al familiei lui Mihnea? Oricum, este interesant de constatat că, potrivit aceluiaşi raport polonez, turcii nu mai voiau în acel moment să mai îngăduie, nici măcar de formă, o alegere de principe în Transilvania, ci doreau să numească ei principele, după cum ajunseseră să facă în privinţa domnilor din „Ţara Moldovei şi Ţara Munteniei" [59]. Este, de asemenea, demn de observat că în vreme ce „Mihneştii" se slujeau de o tradiţie politică occidentală, cea a „regalităţii" familiei Corvinilor, spre a-şi afirma legitimitatea în calitate de cîrmuitori ai spaţiului românesc, indiferent de hotarele care-l brăzdau, tot ei încurajau din plin şi o astfel de legitimare, de astă dată religioasă, cu ajutorul Patriarhiei ecumenice din Constantinopol. În cazul „pactului de familie" din 1587,

---

[54] *Ibidem*, vol. III, Bucureşti, 1931, nr. 8, p. 10.

[55] Inscripţia din 1590 a lui Mihnea Turcitul, din biserica Sf. Matei din Murano, la N. Iorga, *Contribuţii la Istoria Munteniei...*, p. 66—67; cealaltă inscripţie, de pe piatra de mormînt a lui Petru Şchiopul, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, nr. DXCV, p. 451.

[56] Remarca justă a prof. M. Berza, *Vlad Ţepeş, ses règnes et sa légende. En marge le deux livres récents*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XV (1977), nr. 2, p. 328, n. 4. Într-adevăr, Mihnea cel Rău, bunicul lui Alexandru Mircea şi Petru Schiopul nu s-a născut din căsătoria lui Vlad Ţepeş cu „sora" regelui Matiaş Corvin al Ungariei, ci dintr-o legătură anterioară.

[57] Vezi, pentru exegeza acestui text, şi A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Edit. Acad., Buc., 1972, p. 125, n. 178.

[58] Józef Siemieński, *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. II (1580—1582), Varşovia, 1909, nr. 413, p. 42. Ştire semnalată pentru prima oară de P. P. Panaitescu, *Problema unificării, politice a ţărilor române în epoca feudală*, în culegerea *Studii privind Unirea Principatelor* Edit. Academiei, Bucureşti, 1960, p. 73.

[59] Dat fiind că în primăvara anului 1581 Petru Şchiopul nu ocupa tronul Moldovei, ci era surgiunit în Alep, s-ar putea presupune că tentativa lui Mihnea de a ajunge la cîrma Transilvaniei era legată de străduania familiei sale de a-l readuce pe cel dintîi în ţările româneşti, însă de astă dată nu în Moldova, ci chiar în Ţara Românească.

www.dacoromanica.ro

garant al împăcării dintre familia Chiajnei şi cea a „Mihneştilor" a fost ales patriarhul ecumenic, în faţa căruia, în prealabil, reprezentanţii celor două familii au schimbat inelele viitorilor miri „cu jurămînt şi cu blestem" [60]. De fapt, din 1586 şi pînă prin 1588 nu mai puţin de trei patriarhi ecumenici au fost oaspeţi ai Ţării Româneşti: Teolipt al II-lea, Pahomie al II-lea şi Ieremia al II-lea. Ultimul a devenit chiar „cumătru cu Mihnea voievod, pentru că i-a botezat fiul", şi, în plus, nu s-a mulţumit cu vizita la curtea din Bucureşti, ci a trecut şi la Iaşi, unde a poposit un răstimp mai îndelungat [61]. Sub semnul acestei duble deschideri ideologice par să fi pus „Mihneştii" programul lor politic, a cărui primă etapă o înfăptuiseră în 1574 ... Supremaţia turcească, departe de a-i stînjeni, i-a făcut — după cum am văzut — să tindă şi mai departe, la Transilvania, pe care Poarta o vroia cîrmuită după modelul Ţării Româneşti şi Moldovei. Sultanul era „cinstitul împărat" care-l trimisese pe Petru Şchiopul în 1574 să domnească în Moldova, îndeplinind astfel voia „Domnului Dumnezeu", al cărui reprezentant spiritual, patriarhul ecumenic, continua să vieţuiască pe malul Bosforului! Şi tot el, sultanul, adică „împăratul" care luase locul vechilor împăraţi bizantini, împreună cu patriarhul ecumenic, deci aceeaşi dualitate laico-religioasă care s-a aflat în fruntea lumii răsăritene veacuri de-a rîndul, avea să înlesnească şi să consacre extinderea stăpînirii „Mihneştilor" asupra Transilvaniei, realizîndu-se astfel în întregime visul descendenţilor „familiei regale a Corvinilor"! O dată mai mult, ne aflăm în plin „Bizanţ după Bizanţ", iar renaşterea politică românească se constituie ca o parte integrantă a acestui fenomen major, mergînd mînă în mînă şi interpenetrîndu-se cu renaşterea greciţăţii post-bizantine [62].

Unirea dinastică din 1574 a avut, în afară de consecinţele arătate mai înainte în legătură cu instituţia domniei din cele două ţări româneşti extracarpatice, şi alte urmări deosebit de însemnate. Mai întîi, tot în domeniul strict politic, suirea în scaunul domnesc din Moldova a lui Petru Şchiopul a adus după sine un foarte interesant proces, care se va continua şi amplifica în veacul următor, de înălţare a unor boieri munteni pe treptele celor mai înalte dregătorii din sfatul domnesc moldovean. Şi, bineînţeles, de acum încolo, în chip reciproc şi ierarhia boierească a Ţării Româneşti va deveni deplin accesibilă carierelor unor figuri politice originare din Moldova, şi aceasta fără încetare, nu incidental, cum se întîmplase pe vre-

[60] N. Iorga, *Un pact de famille...*, p. 27.

[61] Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol* în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 912 ş.u. Cît de strînse erau relaţiile „Mihneştilor" cu scaunul ecumenic se vede şi din aceea că în timpul serviciilor din biserica patriarhală din Constantinopol, Miloş, fratele lui Alexandru Mircea şi al lui Petru Şchiopul, avea dreptul să se aşeze imediat după patriarh şi înaintea mitropoliţilor, iar la mesele solemne era singurul căruia i se îngăduia să se aşeze lîngă patriarhul care trona (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1971, p. 144).

[62] Atragem atenţia că aici am discutat numai un aspect de ideologie politică, pe temeiul demersurilor şi acţiunilor familiei „Mihneştilor". În esenţă, ceea ce pare propriu concepţiei lor politice este gîndul că pot şi au dreptul să dobîndească tronul oricăreia din cele trei ţări româneşti. Această concepţie nu implică neapărat şi ideea unirii celor trei state sub acelaşi sceptru, al unui singur membru al acestei familii. Dar, nu mai puţin, ea constituie o etapă fundamentală pe drumul la capătul căruia se plasează ideea întrupată de Mihai Viteazul.

www.dacoromanica.ro

mea lui Radu cel Mare [63] sau a Chiajnei și a lui Petru cel Tînăr. Nicolae Stoicescu, care a sesizat și studiat acest proces, a întocmit o listă de 34 de nume de boieri care, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea și pînă la sfîrșitul celui de-al XVII-lea, au trecut dintr-o țară românească în cealaltă și au ocupat de multe ori dregătorii însemnate atît într-una, cît și în cealaltă [64]. Concluzia autorului citat este că această mutare a dregătorilor dintr-o țară în cea învecinată, unde-și pot continua nestînjeniți cariera — proces care nu trebuie confundat cu fenomenul pribegirilor din motive politice —, după cît se pare constituie un „*aspect neîntîlnit... în istoria altor țări*" și că „a contribuit la strîngerea relațiilor politice dintre cele două țări, la o mai bună organizare a dregătoriilor" lor, fiind în ultimă instanță și o „*dovadă puternică a originii comune a locuitorilor lor*" [65].

Toate cele de mai sus sînt perfect adevărate, dar Nicolae Stoicescu a omis să pună în capul listei sale cronologice un nume care îngăduie să se observe că procesul respectiv a început exact o dată cu prezența pe tronul Moldovei a primului domn muntean, adică a lui Petru Șchiopul. Este vorba de Leonte, zis Melentie Balica hatmanul, din celebra familie a boierilor Buzești din Țara Românească, care a fost și ctitorul unei mănăstiri din vecinătatea Iașilor, anume Galata de Jos, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril, așezate pe locul pe care astăzi se înalță impunătoarea construcție a bisericii Frumoasa [66]. Pare probabil ca data zidirii acestei mănăstiri să fie încadrată de anii 1583—1586, dar ceea ce este mai important este că boierul Balica își datorează exclusiv ascensiunea lui Petru Șchiopul, căruia i-a fost un foarte credincios sfetnic și apărător, în clipele de restriște. El era fiul lui Gherghina, fost pitar în Țara Românească, și al Mariei, una din fiicele lui Petru Rareș. A avut un frate, pe Radu postelnic din Oteteliș, care a rămas și a viețuit în Țara Românească. Pe Balica îl întîlnim în Țara Românească, la București, la curtea lui Mihnea Turcitul, pe data de 9 mai 1581, cînd, ca membru al familiei Buzeștilor, participă la un proces pentru un grup de sate ale acestora (Jidegola, Desa, Mișina și Rogojanii). Numele lui și al fratelui său figurează în hrisovul domnesc de la această dată care le confirmă stăpînirea satelor amintite, împreună cu cele ale verilor lor, Radu, Preda și Stroe, viitorii vestiți frați Buzești, dregători și războinici ai lui Mihai Viteazul [67]. Balica Buzescu a mai venit odată în Țara Românească, după data de 8 decembrie 1581, însă acum ca pribeag, de teama lui Iancu Sasul vodă, care-l înlocuise temporar pe Petru Șchiopul [68]. Prima dregătorie însemnată pe care i-a

---

[63] Unul din marii dregători ai lui Radu cel Mare, pe nume Bogdan — mare spătar (1502—1505) și mare logofăt (1505—1507) —, de origine moldovean, foarte probabil chiar din familia domnească a acestei țări românești, își datorează penetrația în înalta ierarhie feudală a Țării Românești legăturii și căsătoriei cu Caplea, sora lui Radu cel Mare. Este deci un caz de excepție.

[64] N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XI, Iași, 1974, p. 251—256.

[65] *Ibidem*, p. 252 și 256.

[66] Vezi pentru el Alexandru I. Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași — o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XL (1964), nr. 5—6, p. 273—281.

[67] *D.I.R.*, *B*, veac. XVI, vol. V, nr. 23, p. 22 (discutat de către Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 279—280).

[68] Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 281; vezi și Grigore Urechc, *op. cit.*, ed. cit., p. 213.

www.dacoromanica.ro

dăruit-o protectorul său muntean a fost cea de mare paharnic, deţinută între 16 iulie 1576—4 iulie 1578. A fost apoi hatman şi portar de Suceava între 2 aprilie 1579—21 august 1581 şi 6 ianuarie 1583—26 februarie 1586. Sub Iancu Sasul a fost retrogradat, fiind atestat mai întîi ca mare spătar (25 august 1581), iar apoi, desigur puţin înainte de a apuca pe calea pribegiei, ca pîrcălab de Neamţ (8 decembrie 1581) [69]. A murit ceva mai devreme de 9 august 1586. Sfîrşitul pare să-i fi fost grăbit de rănile grave căpătate în toamna anului 1582, cînd a apărat tronul stăpînului său Petru Şchiopul de pretendentul Ilie, fiu nelegitim al lui Petru Rareş, pe care a reuşit să-l prindă în luptă, nimicind detaşamentul de cazaci care-l sprijinea [70].

Alt personaj care merită a fi amintit aici este boierul muntean Ivan Norocea din Răzvad. Biografia lui este cu atît mai interesantă cu cît ilustrează procesul de care ne-am ocupat nu numai în cazul relaţiilor dintre Ţara Românească şi Moldova, ci şi în legătură cu Transilvania. Într-adevăr, acest mare boier a fost însurat cu domniţa Stana, fiică a lui Mircea Ciobanul şi a Chiajnei, şi a început prin a fi mare postelnic (1561—1564) şi mare logofăt (1564—1568) în sfatul cumnatului său, Petru cel Tînăr. După mazilirea acestuia, Ivan Norocea trece în Transilvania, unde are moşii şi este primit în rîndurile nobilimii ardelene cu titlul „de Sas-Sebeş" (Sebeşul Săsesc) [71]. Aici el slujeşte interesele familiei Báthory, fiind chiar reprezentantul Transilvaniei la Poartă şi îndeplinind şi cîteva solii în Moldova. Căsătoria fiicei sale Velica, în anul 1587, cu prinţul Vlad, din neamul „Mihneştilor", îl aduce în Moldova lui Petru Şchiopul, acum rudă a sa prin alianţă, unde este rînd pe rînd pîrcălab de Neamţ (24 aprilie 1589; 23 mai 1589—2 martie 1590 şi 25—30 aprilie 1591), pîrcălab de Roman (16 martie 1591), mare vornic de Ţara de Sus (25 decembrie 1591—3 mai 1592) şi hatman (12 martie 1593—20 aprilie acelaşi an). După o revenire în Transilvania, boierul nostru îşi sfîrşeşte cariera tot în Ţara Românească, sub Mihai Viteazul, pe care l-a slujit cu „vărsare de sînge" şi al cărui mare vornic a fost în răstimpul 26 septembrie 1594—6 februarie 1597, adică în perioada cea mai grea a războiului cu turcii [72].

Cele două exemple înfăţişate sînt suficiente spre a sugera însemnătatea procesului discutat pentru strîngerea legăturilor politice dintre ţările româneşti. Acest proces, care a decurs din evenimentul unirii dinastice din 1574, ne ajută să înţelegem cum au putut răsări din mediul boieresc afirmaţii precum cele pe care le vom întîlni în două texte de scrisori din anul 1599. Subliniem din capul locului că avem de-a face cu mărturii de dinaintea unirii celor trei ţări româneşti de către Mihai Viteazul. Prin aceasta ele au o valoare covîrşitoare întru revelarea unui al treilea aspect legat

---

[69] N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»" VIII, Iaşi, 1971, p. 418, 406, 417, 411.

[70] Act din 4 noiembrie 1582, la A. Veress, *Documente*, II, nr. 215, 235. Al. I. Gonţa, *op. cit.*, p. 277. Pentru biografia lui Balica, vezi şi datele culese de N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova* (sec. XV—XVII), Bucureşti, 1971, p. 291—292 (care însă nu cunoaşte proba adusă de Al. I. Gonţa în favoarea originii munteneşti a personajului).

[71] Ştefan Meteş, *Mosiile domnilor şi boierilor din ţările române în Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1925, p. 56.

[72] „Fişa" completă a personajului, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 66—67; vezi şi idem, *Un aspect al relaţiilor politice dintre Ţara Românească şi Moldova...*, p. 252—253.

www.dacoromanica.ro

de consecințele unirii dinastice realizate de „Mihnești". Prima din cele două mărturii este cuprinsă într-o scrisoare a boierilor munteni Dan vistierul și Vintilă clucerul către cancelarul polon Jan Zamoyski, scrisoare prin care ei solicitau, în numele unei grupări boierești ostile lui Mihai Viteazul, protecția regelui Poloniei, cerîndu-l totodată ca domn pe „fratele lui Ieremia vodă" din Moldova, adică pe Simion Movilă. Iată pasajul care ne interesează : „Toți boierii Țării Românești și toată țara-l cer și-l iubesc, pentru că vreau să fie la un loc și în unire cu țara Moldovei. Căci sîntem toți de o limbă și de o lege, și în vremile de odinioară astfel Domnul moldovenesc ajungea Domn muntean și Domnul muntean Domn moldovenesc" [73]. Dar există și o a doua scrisoare, cu data 5 septembrie 1599, trimisă de astă dată din Țara Românească grupului de boieri pribegi din Moldova, condus de Dan vistierul și Vintilă clucerul, care consună cu prima în privința cererii ca regele și cancelarul polon să intervină pentru înlăturarea lui Mihai Viteazul și instalarea în scaunul domnesc a fratelui lui Ieremia Movilă. Și aici justificarea alegerii lui Simion Movilă se întemeiază pe faptul „că săntemu toți de o lége și de o limbă", cu adaosul că Movileștii sînt „domni de rudă bună" și s-au vădit a fi „domni buni și milostivi și li-e milă de toți săracii" [74]. Indiferent dacă scrisoarea din care provine este falsă — așa cum s-a susținut la un moment dat [75] sau nu, această a doua mărturie rămîne la fel de prețioasă în cadrul discuției de față, întrucît oricum falsul nu a putut fi făptuit decît tot în 1599, și anume înainte de expediția lui Mihai Viteazul în Transilvania.

În fond, în anul 1599, capii opoziției contra lui Mihai Viteazul, marii boieri Dan Danilovici și Vintilă Bengescu [76], refugiați după bătălia de la Călugăreni în Moldova, propuneau nici mai mult nici mai puțin decît refacerea unirii dinastice din 1574, acum însă sub cîrma familiei moldovene a Movileștilor, cu scoaterea Țării Românești din frontul antiotoman și înscrierea ei pe orbita liniei de forță generate de înțelegerea polono-otomană. Faptul că în ambele texte s-a recurs la argumentul unității de neam și credință — *„sîntem toți de o limbă și de o lege"* — , și aceasta într-un mediu boieresc, prin excelență conservator în chestiunea apărării structurilor și ideologiei politice proprii, atestă din plin ce însemnătate extraordinară a avut experiența inițiată în anul 1574 pentru mentalitatea societății românești de la răsărit și miazăzi de Carpați. Practic, ea a întărit în chip hotărîtor conștiința unității de neam a moldovenilor și muntenilor, transformînd-o și înălțînd-o de la nivelul unui sentiment oarecum difuz, pînă la rangul de argument politic. Dacă în etapa anterioară, pe vremea lui Despot, de pildă, argumentul etnic — descendența din romani a moldovenilor — era politizat din exterior încă, prin vocea acestui efemer cîrmuitor străin venit în contact direct cu realitățile spațiului românesc, acum același argument este vehiculat în texte politice fundamentale de însiși factorii politici autohtoni ! Este o evoluție deose-

[73] N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. cit., p. 42.

[74] Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 188.

[75] Părerea lui Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, în „Magazin istoric", an. II (1968), nr. 1, p. 83.

[76] Identificarea neamului lui Vintilă a fost făcută de Ion Ionașcu, în articolul citat în nota precedentă, p. 81.

www.dacoromanica.ro

bit de rapidă şi elocventă, care s-a petrecut însă *înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul în Ţara Românească (1593)*, fiind determinată de evenimentul-cheie din anul 1574. Să nu uităm, în acelaşi sens, că cei doi boieri care, pe drumurile pribegiei, invocau la loc de frunte ideea unităţii de neam a românilor pentru ca Ţara Românească şi Moldova *„să fie la un loc şi în unire"* şi-au început ascensiunea politică exact în epoca „Mihneştilor". Astfel, Vintilă Bengescu a fost marele stolnic (1586—1588) şi marele clucer (1589—1590) al lui Mihnea Turcitul, în a doua domnie a acestuia. Iar Dan Danilovici, după ce a fost grămătic în cancelaria aceloraşi „Mihneşti", cam între anii 1576—1583, i-a slujit apoi şi în calitate de logofăt al doilea şi vistier al doilea, pătrunzînd în sfîrşit în sfatul domnesc în răstimpul 15 mai—17 iunie 1592, adică sub Ştefan Surdul, cel dintîi domn de origine moldoveană care s-a suit în scaunul Ţării Româneşti. Dar, ne grăbim să observăm, însuşi Mihai Viteazul şi-a început cariera politică sub „Mihneşti" ! Ba chiar, el este cel ce în decembrie 1588 îl înlocuieşte în dregătoria de mare stolnic pe Vintilă Bengescu ... Să fi ignorat el, în aceste condiţii, mutaţiile ideologice din mentalitatea marii boierimi muntene, ale însăşi generaţiei crescute sub regimul unirii dinastice din 1574, din care făcea parte? Greu de crezut, cu atît mai mult cu cît constatăm că numaidecît după ce ocupă scaunul domnesc din Ţara Românească procedează în spiritul vremurilor noi, adică numeşte în atît de importanta dregătorie de mare logofăt pe un mare boier moldovean, Andrei Corcodel, fostul hatman al lui Petru Şchiopul dintre anii 1586—1589 [77].

La rîndul ei, unitatea de „lege", recunoscută şi evocată alături de unitatea de neam, în anul 1599, de către Dan Danilovici şi Vintilă Bengescu, a primit o consacrare concretă deosebit de spectaculoasă sub impulsul aceluiaşi moment politic de cotitură patronat de familia „Mihneştilor". Ne gîndim la puternica înrîurire a arhitecturii munteneşti asupra arhitecturii religioase din Moldova, fenomen iniţiat prin efortul de ctitor al lui Petru Şchiopul şi care s-a dezvoltat în continuare, fără curmare, şi după ce el a părăsit tronul ţării româneşti de la răsărit de Carpaţi. Această fază nouă, de maximă însemnătate, din evoluţia arhitecturii moldoveneşti, care, după domnia lui Ştefan cel Mare, păruse că şi-a cristalizat definitiv tipologia proprie, a fost inaugurată de zidirea de către Petru Şchiopul, desigur, cu concursul unor meşteri munteni, a mănăstirii Galata din Deal, cu hramul Înălţarea, în anii 1582—1583 [78]. Dacă în mare biserica acestei mănăstiri din marginea Iaşilor respectă distribuţia în plan şi proprietăţile tradiţionale ale monumentelor moldoveneşti, totuşi apar o serie de inovaţii majore, care vor fi reluate şi vor modifica de acum încolo sensibil fizionomia construcţiilor religioase din Moldova. Mai întîi, la Galata lui Petru Şchiopul a fost suprimat zidul plin, străpuns doar de o uşă, despărţitor al naosului de gropniţă, el fiind înlocuit, după modelul utilizat în divizarea spaţiului interior al bisericilor din Ţara Românească, prin trei arcade susţinute de coloane. Apoi, în loc de cîte o fereastră pen-

[77] Pentru biografiile lui Dan Danilovici, Vintilă Bengescu, Andrei Corcodel şi Mihai Viteazul (înainte de domnie), vezi N. Stoicescu. *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, p. 47—48, 70—71, 102, 290—291.

[78] Datarea şi bibliografia aferentă acestui aşezămînt, la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din moldova*, Bucureşti, 1974, s.v.

www.dacoromanica.ro

tru fiecare din cele trei abside ale bisericii, au fost practicate cîte trei, tot ca în Ţara Românească, ceea ce, împreună cu arcadele amintite, a adus un pronunţat spor de luminozitate şi de unitate în zona centrală a monumentului. Pe de altă parte, cît priveşte pronaosul ctitoriei lui Petru Şchiopul, iarăşi după tipicul bisericilor munteneşti, el a fost încununat cu o turlă, şi, în plus, sistemul de boltire al aceleiaşi încăperi a fost modificat, arcele în consolă alipite zidurilor fiind înlocuite, întocmai ca la mănăstirea lui Neagoe din Curtea de Argeş, prin trompe de colţ — sferice, aici, la Galata — , care fac trecerea dintre planul pătrat al încăperii şi cercul de bază al celui dintîi tambur cilindric al turlei. De asemenea, plastica faţadelor a suferit şi ea o influenţă muntenească evidentă, meşterii lui Petru Şchiopul introducînd pentru prima oară în Moldova principiul împărţirii în două registre suprapuse, separate printr-un brîu de cărămidă continuu [79]. Înrîurirea arhitecturii din Ţara Românească asupra celei din Moldova va deveni şi mai pronunţată o dată cu zidirea, tot lîngă Iaşi, a bisericii Sf. Nicolae-Aroneanu, ctitorie din 1593—1594 a lui Aron vodă Tiranul [80]. Dar sîntem convinşi, deşi construcţia iniţială nu s-a păstrat, că aceeaşi echipă de meşteri mixtă — munteano-moldoveană — a fost folosită şi de dregătorul muntean al lui Petru Şchiopul, Balica hatmanul Buzescu, la mănăstirea pe care a ridicat-o între anii 1583—1586 pe un loc situat — lucru semnificativ ! — nu departe de fundaţia stăpînului său. Aşadar, ceea ce specialiştii au denumit o „cotitură bruscă", „nouă orientare" sau „un important pas înainte" în istoria arhitecturii moldoveneşti a început mulţumită efortului constructiv al unui domn şi al unui mare dregător de origine munteană. Că nu a fost vorba, în ambele cazuri, de experienţe întîmplătoare, nerodnice şi repede uitate, ne-o vădeşte întreaga arhitectură religioasă moldovenească din veacul al XVII-lea, care a preluat definitiv influenţele munteneşti sosite în epoca unirii dinastice realizate de „Mihneşti". Să mai observăm tot la acest capitol al interferenţelor culturale că în 1574, de astă dată în Ţara Românească, a fost pentru întîia oară zugrăvit pe pereţii unei biserici portretul unui domn al Ţării Româneşti, alături de cel al unui domn al Moldovei. Este vorba, de chipurile lui Alexandru Mircea şi Petru Şchiopul, reprezentate împreună cu ale celorlalţi membrii ai familiei lor pe fresca ce împodobeşte interiorul bisericii mănăstirii Bucovăţ de lîngă Craiova, anume în registrul inferior al picturii de pe zidul vestic al naosului. Prezenţa *Cronicii pictate*, de care ne-am ocupat mai devreme, în rînd cu aceste portrete, confirmă opinia după care întreaga pictură din naosul şi altarul de la Bucovăţ a fost ctitorită de Alexandru Mircea şi a avut semnificaţia unei ofrande în clipa în care suirea în scaunul domnesc al Moldovei a fratelui său a izbutit [81]. Negreşit însă, gestul zugrăvirii

[79] Vezi G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea...*, p. 319 şi 325 şi, în special, Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II Edit. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 11—16.

[80] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 17—20. Vezi şi N. Ghika-Budeşti, *Înrîuririle reciproce între arhitectura din Muntenia şi cea din Moldova*, în volumul *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 175—188.

[81] Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura de la Bucovăţ*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", an. XL (1971), nr. 4, p. 64—65. Mănăstirea Bucovăţ a fost întemeiată în anul 1572 de către marii boieri Stepan (Ştefan), fost mare clucer — „un om mare pe lîngă Alexandru" voievod —, şi fiul său Pîrvu din Cioroiaşi, care s-a însurat cu o nepoată a soţiei lui Alexandru Mircea (*Călători străini despre ţările române*, III, p. 224).

www.dacoromanica.ro

celor doi domni la Bucovăț are doar o valoare simbolică mai restrînsă, el exprimă mai curînd ideea de triumf politic al familiei „Mihneștilor", decît ideea de unitate a țărilor române, în raport cu fenomenul cultural major și de durată al înfloririi arhitecturii din Moldova de către cea din Țara Românească. În legătură cu apariția în 1547, la Tîrgoviște, de sub teascurile lui Dimitrie Liubavici, a *Apostolului* în două ediții, una pentru Țara Românească, cealaltă pentru Moldova, Nicolae Iorga a notat, pe bună dreptate, că sub patronajul Doamnei Elena a lui Petru Rareș „se ajunge astfel în acest domeniu, la o unire culturală... a celor două țări românești" [82]. Se cuvine dar să tragem aceeași încheiere acum și pentru un alt domeniu de maximă însemnătate al culturii: într-adevăr, tot în vremea de dinainte de Mihai Viteazul, și anume sub patronajul familiei „Mihneștilor", s-a ajuns la unire și în privința arhitecturii din Țara Românească și Moldova.

La sfîrșitul incursiunii noastre în istoria relațiilor politice moldo-muntene de la jumătatea veacului al XVI-lea pînă în anul 1593, fie-ne îngăduită o reflecție. În anul 1574, în contextul ridicării la luptă contra Semilunei a lui Ion vodă cel Viteaz, s-au ciocnit două programe politice care, de fapt, *amîndouă aveau la bază ideea unității țărilor românești din afara arcului carpatic*. Cum se știe, îndată după biruința de la Jilișteе (14 aprilie 1574) Ion vodă cel Viteaz, procedînd conform tradiției gîndirii lui Ștefan cel Mare, din cursul războiului său cu sultanul Mehmet al II-lea, s-a grăbit să trimită la București un detașament care să instaleze în scaunul domnesc pe pretendentul Vintilă, fiu nelegitim al lui Pătrașcu cel Bun [83]. Prin urmare, încă odată, scoaterea Țării Românești din orbita influenței turcești s-a dovedit etapa obligatorie pe calea efortului de redobîndire a libertății Moldovei. Dacă totuși pînă la sfîrșit a obținut cîștig de cauză politica de familie a „Mihneștilor", aceasta s-a datorat în bună parte forței enorme a Imperiului otoman, încă nealterate în pofida victoriei navale de la Lepanto (7 octombrie 1571) a coaliției puterilor europene. Dealtfel, abia cu două luni înainte de această bătălie, turcii reușiseră să ocupe și să anexeze insula Cipru, — 3 august 1571 — , ceea ce le-a desăvîrșit controlul asupra Mediteranei orientale, pe care o socoteau „loc de trecere a pelerinilor musulmani din Africa spre Mecca și cheia legăturilor comerciale cu Egiptul, Yemenul și India" [84]. Dar, în egală măsură, succesul lui Alexandru Mircea și al lui Petru Șchiopul a exprimat, după opinia noastră, și opțiunea unei largi sfere din societatea românească de a refuza, deocamdată, antrenarea spațiului carpato-danubian într-un nou conflict pe viață și pe moarte cu Imperiul otoman. Potrivit cronicarului-călugăr Azarie, înainte de a apuca armele, în 1574, Ion vodă cel Viteaz a fost sfătuit de marele logofăt Ioan Golăi, „cel dintîi dintre sfetnicii" săi: „Deci, dintre amîndouă alege-ți pe cea mai bună: sau pleacă-ți capul în fața împăratului <sultanului> sau pleacă și du-te în țări străine, *dar cu turcii nu te apuca de luptă*". Pe de altă parte, același cronicar con-

[82] N. Iorga, *Cinci comunicări la Academia Română*, III. *Tipărituri românești necunoscute* în „Revista istorică", XVII (1931), nr. 1—3, p. 10 (a extrasului).

[83] Pentru accastă acțiune, vezi reconstituirea lui Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150 ș.u.

[84] Pasaj dintr-un firman al sultanului Selim II, reprodus în traducere de Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 219.

www.dacoromanica.ro

temporan ne spune, în chip semnificativ pentru ceea ce încercăm să scoatem în relief, că Petru Şchiopul, care era „fratele lui Alexandru voievodul muntenesc", „se silea să ajungă la luarea domniei *fără război şi luptă*" (s.n. — Şt. A.) [85]. Recunoaşterea dominaţiei Porţii, ca tendinţă ideologică fundamentală din mediul factorilor politici din Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, departe de a avea doar consecinţe negative, nu numai că a îngăduit păstrarea păcii cu turcii, într-o epocă în care supremaţia lor militară în răsăritul Europei se impusese şi era unanim temută, dar a favorizat, cum am văzut, procesul apropierii politice a ţărilor româneşti. Ne-am obişnuit să identificăm grăbit această fază a raporturilor româno-turceşti cu o perioadă de decădere, cu tot ceea ce implică de obicei cuvîntul respectiv. Nicolae Iorga remarca însă, acum mai bine de jumătate de secol, pornind de la termenii de care sultanul Selim al II-lea se folosea într-o scrisoare către Alexandru Mircea, domnul Ţării Româneşti, scrisoare prin care îi vestea cucerirea Ciprului, că „robia" sub turci „nu era pe departe aşa de umilitoare cum erau aplecaţi a o crede atîţia" [86]. Petru Şchiopul însuşi, în anul 1587, după un raport italian deosebit de bine informat, nu avea a se plînge decît de abuzurile financiare ale turcilor, care — pe lîngă „tributul ştiut" — „*fără a fi prevăzut lucrul în vreun tratat*", trimit mereu şi alţi ceauşi cu cereri de bani. Autorul anonim al aceluiaşi raport, destinat papei, credea chiar într-o posibilă ridicare la luptă a domnului Moldovei, dar nu pentru alta, ci pentru „speranţa pe care o are de a se putea păstra mai departe domnia în neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobîndi sub dominaţia turcilor" [87]. Reiese aşadar limpede că familia „Mihneştilor", după ce a izbutit să se aşeze la cîrma celor două ţări româneşti surori, şi-a pus şi problema conservării acestei situaţii, neexcluzînd chiar soluţia războiului cu preaputernica împărăţie de la miazăzi! Însă un asemenea gînd nu ar fi putut miji dacă statele româneşti nu şi-ar fi păstrat intacte structura şi resursele. „Tratatele" evocate de Petru Şchiopul în 1587 spre a acuza cererile suplimentare de bani ale Porţii — în afara tributului pe care-l consemnau — , au fost neîndoielnic o realitate fundamentală, respectată în ansamblu de turci, şi care a garantat fiinţa şi autonomia ţărilor româneşti [88].

[85] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI...*, p. 150—151.

[86] N. Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Ţării Româneşti (1572)*, în „Revista istorică", XI (1925), nr. 7—9, p. 155 (părere menţinută şi în *Istoria românilor*, vol. V, p. 153). Tot Iorga, cu alt prilej glosînd pe marginea unei epistole a lui Petru Şchiopul, din vremea exilului acestuia, epistolă destinată marelui vizir Sinan, nota : „Oricît s-ar obiecta că avem a face numai cu un resumat grecesc, se vede totuşi cît de simplu, de familiar putea scrie un Voevod de-al nostru, ba încă şi în durerile pribegiei, acelui care era pe vremea aceea principalul stîlp al Împărăţiei" *(Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în „Analele Academiei Române", *Mem. Secţ. Ist.*, S.III, t. XI, Bucureşti, 1929, p. 12). Pentru o revizuire a prismei prin care sînt privite îndeobşte raporturile româno-turceşti a pledat şi Constantin C. Giurescu, *Despre caracterul relaţiilor aintre români şi turci*, în volumul său *Probleme controversate în istoriografia română*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1977, p. 87—122.

[87] *Călători străini despre ţările române*. III, p. 204—205. Merită să remarcăm că Petru Şchiopul, în privilegiul din 1588 acordat negustătorilor englezi, s-a intitulat „princeps Valachiae et Moldaviae", ceea ce pare să arate că în relaţiile externe el tindea să reprezinte ambele state româneşti extracarpatice (vezi P. Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 şi răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, în „Revista de Istorie", t. 31 (1978), nr. 6, p. 1042).

[88] În această chestiune vezi şi Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1970, p. 103—104.

www.dacoromanica.ro

RELATIONS POLITIQUES ENTRE LA VALACHIE ET LE MOLDAVIE (1574 — 1593)

RÉSUMÉ

Le voïvode Alexandru Mircea de Valachie (1568—1577) obtint de la Porte en 1574 que son frère Petru (le Boiteux) fût nommé sur le trône de Moldavie. C'est ainsi que commença une nouvelle phase dans l'histoire des relations politiques entre les deux pays roumains extracarpatiques. D'abord, l'idée des dynasties séparées, profondément enracinée dans la tradition, recevait un rude coup. Ensuite, sous le régime de cette union dynastique, les boyards des deux Etats commencent à passer sans cesse de l'une à l'autre et à occuper successivement de hautes fonctions aussi bien en Moldavie qu'en Valachie. Enfin, sur le plan culturel, avec la construction par le voïvode Petru du monastère de Galata din Deal, près de Jassy, des influences de l'architecture religieuse valaque ont pénétré dans l'architecture moldave. Mais, outre ces aspects, la conséquence la plus importante de l'union dynastique demeure certainement l'accentuation de la conscience de l'unité nationale des Roumains de l'est et de sud des Carpates, concept qui maintenant pour la première fois est politisé dans le milieu même de la classe des boyards. Il nous faut également relever que ce fait s'est produit avant que Michel le Brave eût réalisé l'union sous son sceptre de la Valachie, la Transylvanie et la Moldavie. Par conséquent, l'expérience politique commencée en 1574 a constitué une étape très importante, précédant le grand acte de Michel le Brave de 1599—1600.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ÎN ROMÂNIA* 1848—1878

DE

DAMIAN HUREZEANU

FORMAREA PROLETARIATULUI CA CLASĂ. AFIRMAREA SA PE SCENA ISTORIEI

Perioada formării României moderne — 1821—1878 — a pus pe prim plan realizarea unor sarcini de ordin național-statal și instituțional-administrativ. Au avut loc în această perioadă și însemnate transformări economico-sociale care au dus la cristalizarea modului de producție capitalist. S-a intensificat ritmul dezvoltării industriale, a crescut progresiv numărul întreprinderilor, s-a extins economia de mărfuri, s-au înființat instituții de circulație și bancare, au apărut elemente calitativ noi în structura industriei — fabrici — și a căilor de comunicație — căile ferate.

Cu toate acestea, procesul de modernizare economică avea încă dimensiuni reduse și nu dispunea de mijloacele necesare, obiective și subiective, pentru a da vigoarea și forța transformatoare cuvenită noilor forțe de producție. Economia era grevată de persistența unor structuri vechi, extrem de puternice și de răspîndite în agricultură. Elementele noi de ordin social-economic și tehnic-productiv trebuiau să-și croiască drum prin stratul gros al acestor structuri.

Procesele declanșate erau ireversibile; ele antrenau modificări neîncetate în peisajul economiei românești, în formele de producție și de organizare a acesteia, în relațiile dintre clase și în componența lăuntrică a claselor sociale.

Elementul social cel mai dinamic, avînd un caracter înnoitor, prin poziția sa în relațiile de producție și sociale, și prin misiunea sa istorică, era proletariatul.

Izvoarele forței de muncă salariate pornesc încă de la acele manufacturi și ateliere care se înfiripă în țările române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Aci s-au fixat anumite reglementări ale regimului de muncă, aci s-au declanșat primele conflicte între lucrători și stăpînii întreprinderilor, chiar dacă primii erau țăranii dependenți, sub aspect juridic, iar ultimii — mari boieri sau reprezentanți ai Curții domnești.

---

* Textul de față reprezintă, cu unele modificări, un capitol din volumul VI al tratatului *Istoria României*, aflat în pregătire. Aspectele referitoare la Transilvania au la bază un text întocmit de A. Egyed.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 32, nr. 7, p. 1257 — 1286, 1979.

www.dacoromanica.ro

Întreprinderile miniere din Transilvania și ocnele saline din Țara Românească și Moldova aveau, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cel mai înalt grad de concentrare a muncitorilor. Pe lîngă aceste întreprinderi și manufacturi de dimensiuni mai mari, forța de muncă salariată se înfiripa, puțin cîte puțin, în numeroase alte stabilimente industriale și meșteșugărești, în atelierele de tors bumbacul, în micile ateliere de postav și pînzărie, în zahanalele (măcelăriile) și atelierele de prelucrare a cărnii, în întreprinderile de fabricat uleiul și băuturile spirtoase, nemaivorbind de meseriașii din construcții sau de la șantierele navale de la Galați, de pildă.

Totuși, pînă la jumătatea secolului al XIX-lea are loc doar geneza unor elemente proletare, care nu formează propriu-zis o clasă socială. Toate caracteristicile obiective ale epocii, ca și elementele muncitorești considerate în subiectivitatea lor, în felul în care se raportează la fenomenele societății, inclusiv la cele care îi priveau nemijlocit, arată că nu este vorba de o clasă constituită.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea conturează însă procesul capital al formării proletariatului ca clasă. Perioada cuprinsă între revoluția de la 1848 și războiul pentru cucerirea independenței are din acest punct de vedere o mare importanță pentru că ea dă un puternic impuls creșterii numerice a lucrătorilor și aduce cu sine primele forme de organizare și de luptă a acestora care pun „problema muncitorească" de o manieră nouă în raporturile sociale. Este drept, procesul revoluției industriale se află abia la începuturile sale, iar elementul muncitoresc modern de fabrică ocupă o mică pondere față de ceilalți lucrători sau, și mai mică, față de elementele meșteșugărești. Cu toate acestea, proletariatul începe să se cristalizeze ca forță productivă și socială, ca o clasă distinctă în ansamblul relațiilor sociale.

Către 1848 numărul lucrătorilor salariați și semisalariați în Muntenia și Moldova se estimează, după unele calcule la circa 11 000 persoane [1]. Peste numai 12 ani, statistica întocmită de Dionisie Pop Marțian consemnează circa 28.352 de lucrători [2]. Jumătate dintre ei (14.470) lucrau la morile și velnițele de rachiu, aflate mai ales în mediul sătesc.

O importanță deosebită pentru direcțiile de dezvoltare a economiei o aveau întreprinderile mai mari ale timpului — în 1866 erau consemnate 39 — care modelau tipul modern de muncitor. (La Arsenalul armatei lucrau cca. 360 de muncitori).

Progrese vizibile s-au înregistrat și în perioada dintre Unirea Principatelor și războiul de independență, deși industria a fost puternic marcată de „mărfurile marilor națiuni capitaliste care ajungeau în România în valuri irezistibile" [3].

---

[1] *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România, pînă la primul război mondial* — (sub redacția N. N. Constantinescu), Edit. politică, București, 1959, p. 109.

[2] (Față de 59 869 meșteșugari și peste 30 000 de negustori) vezi „Analele statistice", trim. I—IV, 1863, p. 136—137; G. Obedenaru dă cifra de 28 282 de lucrători pentru perioada premergătoare reformei agrare din 1864 (vezi M. G. Obédénare, *La Roumanie économique d'après les donnés les plus récents*, Paris, 1876, p. 192).

[3] G. Zane, *L'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIX-e siècle*, București, 1973, p. 163. Scrierile vremii subliniază în unanimitate, indiferent de orientarea autorilor — socialiști, liberali sau conservatori — fenomenul decăderii industriei casnice în epoca de după Re-

www.dacoromanica.ro

Este caracteristic faptul că ponderea populației orășenești a crescut de la 14,8% în 1859, la 17,1% în 1889 [4]. Au înregistrat sporuri considerabile orașele porturi. Astfel, populația orașului Galați a crescut în intervalul amintit de peste două ori (de la 26.000 la 59.000), iar cea a Brăilei — de aproape trei ori (de la 16.000 la 47.000 de persoane[5]). Capitala țării, București, era în preajma războiului de independență al doilea mare oraș din sud-estul european (după Constantinopol, bineînțeles) numărînd circa 200 000 locuitori [6]. Evident, în cadrul acestor sporuri o pondere crescîndă o deține elementul muncitoresc.

Fenomenul se prezintă similar și pentru Transilvania. Potrivit datelor recensămîntului din 1890 cei veniți din alte părți, față de numărul total al populației, reprezentau 37,7% la Cluj, 34,1% la Timișoara și 32,6% la Arad [7].

Fără îndoială, majoritatea imigranților veneau de la țară și își aflau ocupația în industrie, comerț și transporturi, în cea mai mare parte ca muncitori necalificați. Acești țărani ruinați, stabiliți apoi la orașe, reprezentau, în general, prima generație a familiilor respective de muncitori industriali.

În Transilvania unde baza manufacturieră era mai largă și exista o puternică bază în industria extractivă, numărul total al muncitorilor se ridica, în 1870, la cca. 96.000 în industria prelucrătoare și minieră [8]. Dacă la aceștia se adaugă lucrătorii sezonieri și auxiliari, precum și cei din transporturi și comerț, numărul total al proletariatului se poate evalua la aproximativ 110.000 de persoane. Dintre ei cca. 60—65% reprezenta sporul de după revoluția de la 1848.

Atît în România, cît și în Transilvania proletariatul provenea mai ales din rîndurile țărănimii pauperizate și ruinate. Dealtfel, el păstra încă puternice legături cu satul, legături care s-au perpetuat în întreaga etapă istorică de formare și dezvoltare a clasei muncitoare. Menținerea rămășițelor feudale acționa în general ca o frînă în calea eliberării forței de muncă pentru nevoile orașului, deși la sate exista o enormă suprapopulație latentă. Este una dintre manifestările contradicțiilor regimului social-economic din România vizînd condițiile formării și calificării muncii industriale.

---

gulamentul Organic (vezi, de exemplu, A. D. Xenopol, *Opere economice*, texte alese, note și studiu introductiv de Ion Veverca, Edit. Academiei, 1967, p. 99, 118—119 etc.). O privire asupra dezvoltării economice a României în primul deceniu de după reforma din 1864 vezi la P. S. Aurelian, *Terra nostra*, în Petru S. Aurelian, *Opere economice*, texte alese, studiu introductiv de Costin Murgescu ; ediție îngrijită cu comentarii și adnotări de Mihai C. Demetrescu, Edit. Academiei, București, 1967, p. 147—179.

[4] N. A. Alesandrini, *Statistica României de la Unirea Principatelor pînă în prezent*, vol. I, Iași, 1896, p. 65.

[5] I. M. Dinescu, *Fiii neamului de la 1859 la 1915. Statistică socială*, Iași, 1920, p. 56—57 ; Vezi și M. M. Zalîșkin, *Vnești niaia politika Rumânii i rumâno-russkie otnoșenia 1875—1878*, Edit. „Nauka", Moscova, 1974, p. 19—20.

[6] G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 51.

[7] *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România — pînă la primul război mondial*, p. 458.

[8] *A magyar korona országaiban az 1870 év elején, végrehajtott népszámlálás eredményei* (Rezultatele recensămîntului din 1870 efectuat în țările Coroanei ungare), Pesta, 1871, p. 260—343.

www.dacoromanica.ro

Un alt izvor de formare a muncitorilor salariați îl alcătuiau meseriașii. Numărul lor întrecea, la 1860, de peste două ori pe cel al lucrătorilor propriu-ziși (cca. 57.745 „patroni")[9]. În deceniul de după reforma agrară din 1864 meseriile s-au izbit de concurența zdrobitoare a mărfurilor străine. Angajîndu-se în întreprinderile capitaliste, meseriașii aduceau cu ei o oarecare experiență de muncă, permițînd să se califice mai ușor.

Dar trecerea la stadiul mașinist în industrie, fără o prealabilă și îndelungată evoluție a manufacturii, a făcut și mai acută decît în Apus lipsa mîinii de lucru calificate, pe care economia capitalistă românească a căutat s-o remedieze parțial prin angajarea unor lucrători de peste graniță. Din Germania și din Austro-Ungaria erau aduși în special lucrători calificați, iar din Italia veneau lucrători pentru șantierele de construcții, căile ferate etc. În Transilvania compoziția națională a muncitorilor era variată, ea fiind reprezentată de muncitori români, maghiari, germani și, într-o oarecare măsură, de slovaci și sîrbi.

Condițiile de viață ale muncitorilor erau proprii începuturilor dezvoltării capitaliste, caracterizate prin exploatarea brutală și agresivă a forței de muncă, neîngrădită de nici o lege și nici de mișcarea organizată a clasei muncitoare. La sistemul prădalnic de exploatare capitalist se adăugau factorii de înapoiere social-economică, politică și culturală a țării, care agravau situația lucrătorilor.

Timpul de lucru nu era fixat (în Transilvania o lege din 1872 specifica doar că ziua de lucru nu poate depăși 16 ore). Sursele vremii zugrăvesc în culori vii munca istovitoare a lucrătorilor, însumînd zilnic 12—14 ore pe zi; mai puțin de 10 ore nu se lucra în ateliere sau întreprinderi, în mine sau la puțurile de extracție a petrolului, nemaivorbind de șantierele de construcții ale epocii.

Sensibil la fenomenele timpului, Mihai Eminescu scria la 1876 într-un articol intitulat semnificativ *Robie modernă*: „La noi este încă cu putință ca lucrătorul să nu se bucure nici de duminici, nici de sărbătoare... Iată soarta lucrătorilor din fabrica Regiei monopolurilor tutunului. Muncind 12—14 ore pe zi, aceste zile lungi și negre nu sînt întrerupte nici de duminici, nici de sărbători, încît cestiunea socială, atît de ventilată în Europa, trebuie s-o vedem la noi în forma ei cea mai crudă"[10].

Salariul era suficient doar pentru minimul de alimente și îmbrăcăminte, toate de cea mai proastă calitate[11]. În limitele unei anumite scări, existau destule inegalități de salarizare. Femeile și copiii primeau un salar mai mic chiar pentru munci egale cu ale bărbaților. În Transilvania muncitorii români, în majoritate covîrșitoare recent veniți de la țară, primeau salarii sensibil mai scăzute. Existau inegalități și după regiuni nu numai

[9] G. Obédénare, *op. cit.*, p. 192—193.

[10] „Curierul de Iași" din 12 decembrie 1876; vezi și *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România 1821—1878*, Edit. politică, București, 1971, p. 776—777 (în continuare D.I.M.M.S.R.).

[11] Comentarii interesante, făcute din păcate de o manieră cam prea generală, lipsite de individualizarea necesară, dar totuși reținînd prin accentele de sinceritate, întîlnim în chiar primele publicații muncitorești. Astfel, „Tipograful român" scria la 1870: „Multe și variate sînt necazurile bietului laborator (muncitor — n.n.). Pîinea ce o mănîncă el, este o mîncare cu noduri. Deși este cîștigată cu sudoare și cu mare anevoință, această pîine, de multe ori, nu este

www.dacoromanica.ro

după nivelul de calificare sau vechime; în orașele mari salariul mediu zilnic din Transilvania, de pildă, putea să fie dublu față de regiunile periferice.

Cu totul improprii erau condițiile de locuit ale majorității covîrșitoare a lucrătorilor: magherniță sordide, încăperi insalubre, căsuțe răsărite haotic la periferia sărăcăcioasă a aglomerărilor urbane, sau barăci improvizate.

Erau necunoscute, în perioada considerată, ocrotirea sănătății muncitorilor, protecția contra accidentelor, asigurări sociale din partea statului [12].

În ciuda vicisitudinilor de ordin material și spiritual, a condițiilor grele de lucru și a proastei salarizări, în orașele și aglomerările cu o activitate industrială — de fabrică sau atelier —, portuară, în carierele de mină, pe șantierele de construcții sau la noile trasee feroviare, se plămădea o clasă nouă.

Formarea și dezvoltarea proletariatului au constituit un factor de cea mai mare importanță pentru destinele istorice ale țării. Importanța istoriei clasei muncitoare în cadrul istoriei generale a țării este dată de locul pe care această clasă îl ocupă în ansamblul relațiilor sociale și în procesul de producție a vieții materiale, de misiunea istorică deosebită pe care este chemată s-o îndeplinească.

Proletariatul este o forță dinamică, înnoitoare a progresului istoric. El aparține unei structuri economice dinamice și introduce în toate sferele de activitate această pulsație. Ritmurile noi pe care le întîlnim în dezvoltarea economică a țării, prefacerile care dau altă înfățișare realității sociale, care creează o altă lume, lumea modernă cu marile ei realizări tehnice și productive, sînt legate de activitatea clasei muncitoare, de potențele sale creatoare.

Ca forță socială, manifestarea sa pe scena istoriei angajează transformări profunde, se situează sub orizontul unor totale înnoiri. Nici o altă clasă nu reușește să realizeze, ca proletariatul, un consens mai deplin

---

de ajuns să-și îndestuleze familia". (*Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I (1865—1889), Edit. politică, București, 1964, p. 8). În note mai energice este scris articolul *Pîine și lemne* din „Lucrătorul român" (1872): „Blestemă bietul zidar mistria, dulgherul — tesla, croitorul — foarfeca, cismarul — instrumentele sale, căci cumplite vremi au dat peste dînșii... Muncește fără spor, căci scumpetea e dușmanul ce-i ține pe loc, astă scumpete neauzită a lucrurilor de întîia trebuință, a pîinii și a lemnelor. Și nici nu mai vorbim despre carne, despre îmbrăcăminte și despre adăpost și celelalte trebuincioase" (*op. cit.*, p. 32).

[12] Raporturile dintre muncitori și patroni erau supuse prevederilor art. 1 472 al Codului civil, adoptat în decembrie 1864, conform căruia, în caz de litigiu: „patronul se crede pe cuvîntul său: pentru cîtimea salariului, pentru plata salariului anului expirat și pentru aconturile date pe anul curgător" (vezi dr. Dumitru D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, Edit. științifică, București, 1972, p. 24; *Istoria României*, vol. IV, cap. *Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 484). Unele prevederi tinzînd să limiteze efectele nocive datorate condițiilor improprii de muncă apar în legile cu caracter sanitar, începînd cu 1867 (resp. *Regulamentul pentru industriile insalubre*, din acel an, apoi *Legea pentru organizarea serviciului sanitar*, din 1874 și *Legea sanitară* din 1885). Ele conțineau prevederi referitoare la industriile insalubre și la măsurile de igienă ce se cereau adoptate pentru a ocroti sănătatea lucrătorilor (vezi dr. Dumitru Rusu, *op. cit.*, p. 24—27). Legiuirile sanitare n-au ajuns să fie aplicate cît de cît mulțumitor și operativ. Au fost unul dintre cele mai platonice domenii în materie legislativă din România unde n-au lipsit deloc elementele pur declarative.

www.dacoromanica.ro

între necesitatea istorică și acțiunea sa politică și nici una nu imprimă o asemenea continuitate ascendentă mișcării sale.

Lucrînd în colective numeroase, compacte, muncitorii aduc cu ei spiritul de disciplină și de organizare; ei dau ideii de solidaritate și de unitate dimensiuni istorice noi.

Apariția clasei muncitoare pe arena istoriei aduce cu sine un moment calitativ în realizarea rolului maselor ca făuritoare ale istoriei. Ea nu numai că deține un loc important în procesul de producție a bunurilor materiale și reprezintă o componentă de bază a societății capitaliste, dar ea este și purtătoarea unui nou mod de producție. Mai mult decît atît, realizarea societății socialiste este condiția împlinirii misiunii sale. Aceasta înseamnă însă și un salt calitativ în dezvoltarea istoriei.

Prin acțiunea proletariatului pe scena istoriei, lupta de clasă ajunge la o expresie complet structurată și se relevează ca motor al dezvoltării sociale. În cursul ei, proletariatul se transformă cu adevărat într-o forță socială, începe să capete conștiință de clasă, să realizeze unitatea sa ca clasă [13].

Subliniind semnificația apariției proletariatului pe scena istoriei Programul Partidului Comunist Român arată: „Unul din procesele sociale cele mai importante care marchează evoluția societății românești în această perioadă este dezvoltarea și intrarea fermă în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial — clasa cea mai înaintată a țării. Proletariatul devine tot mai mult purtătorul idealurilor celor mai revoluționare ale maselor populare, exponentul aspirațiilor vitale ale întregului popor muncitor spre dezvoltarea patriei pe calea progresului, spre o viață liberă și demnă, spre făurirea unității naționale și cucerirea independenței de stat" [14].

ÎNCEPUTURILE LUPTEI CLASEI MUNCITOARE. ACȚIUNI ȘI GREVE MUNCITOREȘTI ÎN DECENIILE VII—VIII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA.

Dezvoltarea formelor industriale de producție și de organizare a muncii a înregistrat și pînă la victoria modului de producție capitalist fenomene ale luptei de clasă. Pe terenul condițiilor de funcționare a manufacturilor au apărut încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea o serie de conflicte de muncă. Fenomenul, consemnat de documente, părea frapant și de aceea a reținut atenția unor istorici, așa cum a făcut, de exemplu, Nicolae Iorga care amintește despre conflictele postăvarilor de la Pociovalițe — între 1796—1805 cu administrația manufacturii [15]. Cazuri de „zavistii" ale lucrătorilor din manufacturi, „de dosire" a acestora, sînt reținute ulterior într-o măsură crescîndă. O stare tensională a existat ani de-a rîndul, în perioada regulamentară, printre cei care lucrau în exploatările saline [16]. Numeroase conflicte de muncă, unele dintre ele

[13] Vezi mai pe larg Damian Hurezeanu, *Afirmarea clasei muncitoare pe arena vieții social-politice*, în „Era socialistă", an. LIII, nr. VII, aprilie 1973, p. 6—9.

[14] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 32.

[15] Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 110.

[16] Făcînd o vizită la Ocnele Mari, generalul Pavel Kiselef nota: „M-am convins de condițiile rele în care se face exploatarea sării și de necesitatea de a aplica aci un remediu prompt, întrucît muncitorii afectați acestei exploatări sînt prost retribuiți, iar numărul lor în descreștere va lăsa salinele fără lucrători buni de muncă".

www.dacoromanica.ro

de proporții însemnate, au apărut în întreprinderile miniere din Transilvania și Banat.

Nici în deceniile VII—VIII ale secolului trecut împotrivirea muncitorilor față de condițiile grele de lucru nu a căpătat un caracter organizat. Erau de multe ori reacții spontane determinate de abuzurile patronilor, de timpul excesiv de lung sau de volumul prea mare de muncă ce trebuia efectuat, de neplata la timp a salariilor. Totuși, lucrătorii înțelegeau acum mai bine propria situație și își susțineau cererile mai organizat.

În Transilvania (e vorba de toate teritoriile românești intracarpatice) lupte greviste s-au desfășurat mai ales în Banat, regiune cu un grad mai ridicat de dezvoltare industrială, dar și în alte centre de la nord-vest de Carpați. Acțiunile cele mai energice le-au purtat minierii (Banat, Munții Apuseni, Baia Mare, Ocna Dejului, Ocna Sibiului, Valea Jiului) așa cum se va întîmpla dealtfel și în perioadele următoare. Mișcări cu caracter grevist s-au semnalat însă și printre alți muncitori, așa cum a fost greva pantofarilor din Sibiu (1853). Sub conducerea lui Iosif Rumpelmeier „instigator și proletar inveterat", cum îl numeau autoritățile, greviștii au rezistat timp de trei săptămîni presiunilor patronale. În 1863 grevele au dus la ciocniri deschise cu autoritățile, semnalate la Baia Mare, Lugoj, Oradea, Oravița, Arad [17]. Uneori acțiunile greviste impulsionau organizarea muncitorilor, la fel cum organizațiile profesionale de lucrători sprijineau lupta grevistă a acestora. Astfel, greva de la atelierele căilor ferate din Timișoara de la 1868 a stimulat constituirea binecunoscutei Asociații generale a muncitorilor din localitate [18]. Tot în 1868 s-a înregistrat acțiunea celor 3 000 de lucrători de pe șantierul de construcție a liniei ferate Simeria-Petroșani care a fost reprimată cu forța armată.

Și în vechea Românie se făceau simțite manifestările de luptă muncitorească. Grevele, ca și alte forme de luptă, s-au desfășurat mai ales în porturi sau pe șantierele de construcție a căilor ferate, acolo unde erau concentrate mase relativ însemnate de muncitori. La 1868 au refuzat să mai lucreze, datorită condițiilor proaste de salarizare, muncitorii ciurari din Brăila, care curățau grîul de impurități, ciuruindu-l. A intervenit poliția operînd arestări; 8 muncitori au fost implicați într-un proces judecat abia după șapte luni [19].

În același an s-au semnalat frămîntări printre lucrătorii de la construcția căii ferate București-Giurgiu [20]. În anul 1869 a izbucnit o nouă grevă a lucrătorilor de la construcția de căi ferate, de data aceasta în județul Roman [21].

Deceniul al VIII-lea al secolului trecut aduce o nouă serie de acțiuni și frămîntări ale muncitorilor, unele dintre ele cu caracter de grevă. În

---

[17] Vezi *Procesul grevist din România*, în „Anale de istorie", XVI (5), 1970, p. 158—159.

[18] Vezi D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 478; *Istoria României*, vol. IV, cap. *Formarea și consolidarea ortnduirii capitaliste*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 66.

[19] Vezi D.I.M.M.S.R., p. 453; V. I. Mocioiu, *O grevă în portul Brăila în anul 1868*, în „Revista arhivelor", București, seria nouă, III (1960), nr. 1, p. 117—118; Nicolae N. Bîrdeanu, *Mișcarea muncitorească din porturile României* (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea), Edit. politică, București, 1978, p. 35.

[20] Vezi Vasile Petrișor, *Evoluția și trăsăturile mișcării greviste din România pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale de istorie", 1973, nr. 1, p. 124.

[21] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

vara anului 1872 au intrat în grevă lucrătorii de la Regia monopolului de tutun din București, loviți de micșorarea salariului [22].

După Giurgiu, portul Galați a înregistrat și el o grevă care a cuprins, în 1872, numeroși muncitori.

Povara istovitoare a muncii, venalitatea patronilor și vătafilor, scăderea abuzivă a plăților a dus la două puternice greve portuare, în 1873 și 1874. La 18 martie 1873 a început greva căruțașilor (bivolarilor) din Giurgiu. Ziarul „Românul" scria la declanșarea evenimentului: „S-a sculat spontan populația, îndemnată numai de sărăcie, cauzată de spolierile oficiale și de lipsa de orice ajutor de protecție din partea guvernului" [23]. Autoritățile au ripostat energic și brutal la mișcarea căruțașilor, împrăștiind adunările acestora și operînd arestări. Totuși n-au înfrînt spiritul de revoltă al căruțașilor. N-au reușit să-i pacifice nici procurorul general al capitalei și prefectul județului, sosiți la fața locului. La 20 martie între greviști și trupă (1 escadron de roșiori și o companie de pontonieri) a avut loc o sîngeroasă ciocnire, soldată cu morți și răniți de ambele părți [24]. Greva-revoltă a „bivolarilor" din Giurgiu a produs o puternică impresie în întreaga țară. Istoricul și juristul Papiu Ilarian a apărat pe „răzvrătiți" la proces [25]. În anul 1874 s-a declanșat o puternică grevă printre muncitorii portuari din Brăila. Ei erau nemulțumiți de abuzurile vătafilor, de samavolniciile patronilor și administrației portului care drămuiau după bunul plac veniturile muncitorilor portuari (manuali și căruțași). Greva a cuprins aproape 4 000 de persoane și a durat cîteva săptămîni încheindu-se cu semnarea unui contract, mai avantajos pentru muncitori. Era una dintre primele victorii ale muncitorimii portuare ridicate la lupta grevistă.

Între 1875—1878 s-au înregistrat o serie de mișcări și acțiuni greviste printre lucrătorii de pe șantierele de construcții ale căilor ferate și ale șoselelor naționale (Piatra Olt — Rîmnicu Vîlcea, Ploiești — Predeal). Astfel, în toamna anului 1876 au încetat lucrul cca 500 de lucrători angajați la construcția traseului feroviar Ploiești — Predeal datorită nesalarizării la timp. Nemulțumirile, potolite o vreme, s-au repetat în anii 1877—1878. În toamna anului 1877 au părăsit lucrul muncitorii italieni (cca 500) angajați la construcția liniei ferate Frățești — Zimnicea. Venind la București în căutarea drepturilor bănești ce li se cuveneau, ei au demonstrat în fața legației italiene și au alertat autoritățile românești care au trebuit să le recunoască justețea revendicărilor, insistînd pe lîngă antreprenori să le satisfacă [26].

Dezvoltarea economiei capitaliste este însoțită, așadar, și în cazul României, ca peste tot, de manifestarea unor forme de luptă ale proletariatului — nemulțumiri, conflicte, greve, mișcări spontane sau cu elemente de organizare, — în care se plămădea un spirit nou de clasă și o înțelegere nouă a rolului acțiunilor practice revoluționare ale proletariatului. Potrivit unor cercetări, departe de a fi exhaustive, în deceniul

---

[22] *Istoria României*, vol. IV, p. 485—486.

[23] „Românul" din 18 martie 1873, cf. Nicolae Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 36.

[24] Autoritățile dădeau 5 morți dintre căruțași în timpul ciocnirii, în timp ce gazetele vremii menționau 10 morți și 30 de răniți. (Vezi Nicolae N. Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 38).

[25] *Istoria României*, vol. IV. p. 487.

[26] Vezi D.I.M.M.S.R. 1821—1878, p. 826—827 : A. K. Moșanu, *Sotialisticeskoe dvijenie v Rumânii (seredina 70h — nacialo 90h godah XIX v.)*, Edit. Știința, Chișinău, 1977, p. 32.

www.dacoromanica.ro

1868—1878 s-au înregistrat nu mai puțin de 31 mișcări greviste în România și Transilvania [27].

PROCESUL ORGANIZĂRII CLASEI MUNCITOARE ÎN DECENIILE V—VIII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA.

Paralel cu acțiunea practică revoluționară a proletariatului — manifestată în formele specifice ale epocii — mișcarea muncitorească ca proces istoric se afirmă și pe planul acțiunii de organizare.

În raport cu condițiile generale social-istorice și cu forța sa numerică restrînsă, proletariatul din România, ca și cel din provinciile românești aflate sub dominație străină, manifestă foarte timpuriu năzuința spre organizare. „O caracteristică esențială a mișcării muncitorești din țara noastră, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — o constituie faptul că, încă din stadiul de început al existenței lui, proletariatul și-a pus problema organizării ca clasă, înțelegînd că aceasta e o condiție hotărîtoare pentru desfășurarea cu succes a luptei politice împotriva claselor exploatatoare, pentru realizarea țelurilor sale revoluționare, pentru eliberarea socială a tuturor celor ce muncesc" [28].

Despre o mișcare muncitorească ca fenomen social se poate vorbi din anii care au stat sub semnul revoluției de la 1848. Atunci iau naștere primele organizații ale muncitorilor, cu precădere ale tipografilor, iar apoi apar forme incipiente de organizare și în alte branșe.

Astfel, încă la 1846 muncitorii tipografi din Brașov au înființat o *Asociație de ajutor de boală, înmormîntare și de ajutor de călătorie* [29]. S-a întemeiat apoi *Asociația muncitorilor tipografi din Timișoara*, în anul 1851 [30]. Cu numai patru ani mai tîrziu, la 1855, la București s-a întemeiat o *Asociație a calfelor de șepcari*, legîndu-se să depună în *Casa de ajutor a obștii* „fiecare cîte o jumătate sfanț pe lună, cu care chip, adunîndu-se într'însa din vreme în vreme bani, să poată fi fiecare ajutat cu bani dintr-însa la vreme de boală și moarte" [31]. Dar despre o adevărată mișcare, sistematică și cu capacitatea de a trasa un făgaș în evoluția mișcării muncitorești, putem vorbi odată cu crearea, în august 1858, a *Casei de prevedere și economie* a lucrătorilor tipografi din București. Statutele acestei asociații definesc limpede caracterul și obiectivele ei. „Chibzuind împreună despre mijloacele de a se adăposti în viitor de relele care amenință toate clasele lucrătoare, prin lipsa mijloacelor pecuniare la întîmplare

---

[27] Vezi Vasile Petrișor, *Evoluția și trăsăturile mișcarii greviste din România pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale de istorie", XIX (1), 1973. p. 129.

[28] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România — 30 martie 1973*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral aezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 258.

[29] L. Fodor și L. Vajda, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917)*, București, 1957, p. 12.

[30] D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 265.

[31] *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Documente, Edit. politică, București, 1974, p. 208.

www.dacoromanica.ro

de lipsă de lucru, de boală, de moarte sau de alte împrejurări" [32], tipografii hotărau să-şi vină în ajutor prin intermediul acestei case bazată pe cotizaţii lunare din salariu. Se gîndeau, în perspectivă, la construirea unui aşezămînt „unde toţi lucrătorii, membri contribuitori ajunşi la bătrîneţe şi fără mijloace... sau văduvele lor, vor găsi un azil" [33].

Acţiunea pornită de tipografi are, astfel, un sens precis şi limitat. Cu toate acestea, înapoia scopului imediat al întrajutorării se profilează căutarea soluţiilor pentru ca muncitorii să-şi vină în sprijin prin eforturile proprii şi marea idee a forţei pe care o dă unitatea. Este dealtfel semnificativ că lucrătorii tipografi lăsau liber accesul în Asociaţie şi pentru alte categorii de muncitori.

Dacă membrii de rînd ai Asociaţiei erau în exclusivitate muncitori, pentru conducere tipografii au apelat la C. A. Rosetti, de curînd venit din emigraţie, fondator al ziarului „Românul", el însuşi patron tipograf. Faptul nu este singular, dimpotrivă, e caracteristic fazei asociaţiilor de ajutor reciproc al mişcării muncitoreşti [34]. Cei investiţi cu rolurile de conducere a asociaţiilor făceau aceasta fie din considerente umanitare sau de doctrină — nutrind vagi idei despre marile binefaceri ale spiritului de asociere ca „element fundamental al progresului social", — fie din dorinţa de a imprima asociaţiei o anumită conduită şi de a exercita influenţa convenabilă asupra muncitorilor.

Asocierea era socotită, în epocă, un fenomen caracteristic al dezvoltării şi al progresului social. Ziarele „Ţăranul român", „Românul", „Ateneul român" au scris nu o dată despre aceasta, cu frecvente menţiuni, la cele petrecute în Franţa şi în alte ţări apusene. Printre semnatarii articolelor erau, bineînţeles, şi cei aflaţi în fruntea asociaţiei tipografilor — Ion Ionescu de la Brad, Scarlat Walter, E. Winterhalder, economişti ca Petru S. Aurelian etc. [35].

Esenţială este împrejurarea că activitatea asociaţiilor nu putea depăşi condiţia obiectivă a acestor parteneri de drum. În etapa dată, mişcarea muncitorilor nici nu forma corp distinct de lupta democraţiei burgheze; procesul de asociere exprimă tocmai începutul afirmării sale proprii, desprinderea succesivă de alte forţe sociale, căutarea propriului chip.

Ideea de asociere se afirma într-un climat dominat de acest spirit evoluţionist, încrezător în capacitatea de perfecţionare a societăţii, în progresul necontenit al acesteia, în posibilităţile pe care le aveau forţele materiale şi spirituale ale capitalismului, în expansiune, de a da un curs ascendent dezvoltării sociale şi a rezolva problemele care se află în faţa omenirii. Această mentalitate optimistă, robustă, susţinută de ideologii curentelor evoluţioniste, păcătuia, evident, printr-o evaluare, totuşi,

[32] D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 288.

[33] *Ibidem*, p. 291.

[34] În mişcarea de asociere a tipografilor întîlnim şi alţi fruntaşi ai grupării rosettiste, sau cu vederi democrate: E. Winterhalder, de asemenea patron tipograf şi autorul de fapt al statutului *Casei de prevedere*, Petre Ispirescu, cunoscutul povestitor şi în acelaşi timp proprietar de tipografie, V. Boerescu, scriitorii Gr. Serurie şi N. Filimon. În 1862 conducerea asociaţiei este încredinţată lui Ion Ionescu de la Brad, reputatul agronom şi patriot luminat. În calitate de preşedinte al asociaţiei, el a desfăşurat o acţiune perseverentă pentru obţinerea unor înlesniri de ordin material din partea statului. (Vezi V. Maciu, *op. cit.*, p. 275—276).

[35] Informaţii interesante în legătură cu problema amintită vezi în D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 323—324; 353—355; 358—367; 396—402.

www.dacoromanica.ro

de suprafață a fenomenelor; observația reținea din realitatea socială aspecte relevante, dar nu pătrundea în esența intimă a acesteia, în trăsăturile sale adînci, contradictorii.

Este dealtfel interesant de constatat prezența acestei mentalități și printre lucrătorii care se asociază; de fapt ea modelează sensibil universul spiritual al acestor lucrători. În același timp, prin însăși condiția lor, lucrătorii nu puteau să nu observe că societatea dată nu e scutită de anomalii, că ea e generatoare de contradicții, din moment ce lumea muncitoare, producătoare a bogățiilor, e lipsită adesea de cele mai elementare bunuri materiale și spirituale. E drept, lucrătorii nu au ajuns, în cadrul asociațiilor, să înțeleagă caracterul organic, structural al contradicțiilor, dar au văzut, firește, și au denunțat forma sub care unele dintre ele se răsfrîngeau asupra condițiilor de existență ale lumii muncitoare.

Așadar, prin asociere muncitorii căutau, pe de o parte, să se integreze în realitatea social-economică dată, concurînd la perfecționarea și la armonizarea ei; pe de altă parte, ei își ascuțeau spiritul critic și capacitatea de înțelegere a lucrurilor meditînd asupra condițiilor lor de existență, ca muncitori. Dincolo de tendința integratoare pe care o alimentează asocierea, apare, astfel, și spiritul de nemulțumire, reacția contestatară față de lipsurile și nevoile pe care trebuiau să le înfrunte. Pe lîngă obiectivul propriu-zis al întrajutorării, asociațiile muncitorești erau animate, încă de la început, de năzuința de a contribui la ceea ce am numi educația civică a lucrătorilor, la cultivarea unei conduite morale corecte, la lărgirea orizontului lor de cunoaștere.

Asociația tipografilor bucureșteni a suferit, de-a lungul vremii, o serie de metamorfoze. De activitatea ei este legată apariția primelor organe de presă muncitorești. „Tipograful român" (1/13 august 1865), „Analele tipografice" (1869). Ele sînt o mărturie de preț a cerințelor spirituale resimțite de tipografi, a viziunii lor despre ceea ce reprezintă mișcarea pornită de ei, a gîndurilor care-i animau. În „Tipograful român" din 14 ianuarie 1866 se scria cu mîndrie despre tipografi ca fiind „avangarda civilizației, puși astfel de poziția ce ocupă în societate" [36]. De fapt articolul ținea să sublinieze că lor le revine cinstea de a dezvolta primele asociații muncitorești, mulțumită chiar condițiilor de lucru, care presupuneau, în epocă, un nivel intelectual mai ridicat decît al altor categorii de muncitori.

Asociindu-se sub imperiul unor nevoi imediate, muncitorii încep să desprindă un sens mai profund al legăturilor ce-i uneau. Iată cum apare acest sentiment și această înțelegere în descrierea unor ședințe anuale a Asociației: „Ar trebui să fie cineva față la un asemenea spectacol spre a putea aprecia sentimentele de umanitate și confraternitate de care sînt animați tipografii din București" [37].

În octombrie 1872, pe baza mișcării de asociere a tipografilor din București, s-a înființat *Asociația generală a lucrătorilor din România*. Deși practic a funcționat tot ca societate a tipografilor, Asociația era concepută ca o organizație comună a clasei muncitoare la scara întregii

[36] „Tipograful român" din 14 ianuarie 1866, în *Presa muncitorească și socialistă din România*. vol. I, partea I-a, 1865—1889, p. 6.

[37] D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 390.

www.dacoromanica.ro

ţări. În ianuarie 1873 la Iaşi s-a constituit o filială a Asociaţiei, reunind de asemenea pe lucrătorii tipografi din localitate [38]. Prin crearea Asociaţiei se exprimă de fapt ideea de solidaritate a muncitorilor, în general. Iată cum e formulată ea în discursul ţinut de către unul din organizatori la inaugurarea Asociaţiei : „...o mare parte de lucrători, în diferite întruniri, ... au găsit că, trăind cu toţii în aceleaşi condiţiuni industriale, avînd aceleaşi îndatoriri în ceea ce priveşte asistenţa socială, au găsit ca cu toţi lucrătorii, de orice profesiune, de la un capăt pînă la celălalt al ţării să formăm o asociaţie generală sub o singură formă de drepturi şi datorii pentru toţi, prin care să ne ajutăm unii pe alţii la tot ce reclamă necesităţile" [39].

În perspectiva dezvoltării mişcării muncitoreşti crearea *Asociaţiei generale a muncitorilor din România* capătă semnificaţia unui moment de bilanţ care condensează experienţa dobîndită de proletariat pe terenul mişcării de întrajutorare. Prin întreaga activitate anterioară şi prin constituirea asociaţiei, clasa muncitoare ajunge în pragul afirmării sale de sine stătătoare pe scena social-politică a ţării[40]. „Un moment deosebit de important în dezvoltarea procesului de organizare a proletariatului — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — este înfiinţarea, în 1872, deci cu mai bine de 100 de ani în urmă, a Asociaţiei generale a tuturor lucrătorilor din România, care-şi propunea, pentru prima dată în istoria noastră, unirea muncitorilor din întreaga ţară. Acest eveniment marchează începutul organizării de clasă pe scară naţională a proletariatului român" [41]. Modul de a gîndi al muncitorilor, dominat de ideea că ei pun „o problemă nouă în faţa societăţii", fără să poată da răspunsul corect în această problemă, se reflectă în gazetele „Uvrierul" (1872) şi „Lucrătorul român" (1872—1873). Împreună cu „Tipograful român" şi „Analele tipografice", amintite anterior, ele reprezintă capitolul de început al presei muncitoreşti din vechea Românie. Toate aceste gazete se află într-o linie de succesiune directă, punînd în acelaşi timp în evidenţă întărirea spiritului de clasă muncitoresc, aşa cum se desprinde destul de limpede, de exemplu, din coloanele „Lucrătorului român".

În această vreme s-a dezvoltat şi în Transilvania mişcarea de organizare a clasei muncitoare. Alături de asociaţiile tipografilor de la Braşov şi Timişoara s-a înfiinţat în 1861 una similară la Cluj [42].

Deasemenea, au trecut şi minerii la crearea unor asociaţii cu caracter mutual. Astfel, minerii de la Anina şi Staierdorf înfiinţează o casă frăţească la Anina-Staierdorf; la Reşiţa se constituie *Asociaţia muncitorească de ajutor reciproc* [43].

---

[38] Vezi articolul de referinţă al lui Vasile Maciu, *Formarea şi activitatea Asociaţiei generale a lucrătorilor din România — la o sută de ani de la înfiinţarea ei* — în : *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1973, p. 289.

[39] D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 642.

[40] Mai pe larg despre aceasta vezi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I-a, 1865—1889, p. 20—32; Damian Hurezeanu, *Un secol de la înfiinţarea „Asociaţiei generale a lucrătorilor din România"*, în „Era Socialistă", an. LII, 1972, nr. 2 (10), p. 44—46.

[41] Nicolae Ceauşescu, op. cit., p. 258—259.

[42] Gombos Ferenc, *A Kolozsvári Könyvnyomdászok segéleyző egyletének keletkezése és fejlődése 1861—1886* (Înfiinţarea şi dezvoltarea asociaţiei de ajutorare a tipografilor clujeni), Cluj, 1886, p. 6.

[43] V. Brătfăleanu, *25 Jahre Arbeitbewegung in Reschitza*, Reşiţa, 1929, p. 23.

www.dacoromanica.ro

Treptat, în orașe, în aproape fiecare branșă, muncitorii au organizat asociații și case pe baze mutuale. Tot acestei faze de organizare aparțin așa numitele *Reuniuni ale soldalilor români* — asociații de meseriași, calfe și ucenici. Între 1876—1889 la Sibiu și Brașov au luat ființă mai multe reuniuni; în 1871 o asociație asemănătoare se întîlnește la Cluj. Ca organ al acestora putem considera ziarul „Meseriașul român" care apărea la Brașov [44].

Dezvoltarea mai accentuată a capitalismului după 1867 și creșterea proletariatului industrial, consolidarea păturii muncitorești „ereditare", avînd o conștiință mai dezvoltată, mai receptivă pentru ideea luptei de clasă, au constituit principalii factori interni care au dus la ridicarea mișcării muncitorești din Transilvania pe o treaptă nouă în jurul anilor 1870. Acum a început să fie depășită faza în care predominau ideile cooperatiste ale economistului german Schultze Delitzsch și ale altora, promovînd colaborarea cu elementele patronale în sînul asociațiilor profesionale. La acest progres au contribuit, fără îndoială, și cele două evenimente de importanță istorică: crearea Internaționalei I-a și Comuna din Paris. Schimbarea despre care vorbim se observă atît în formele, cît și în ideologia mișcării muncitorești.

Într-adevăr, muncitorimea face al doilea pas important pe plan organizatoric prin înființarea așa-numitelor *asociații generale ale muncitorilor* care puneau problema unirii tuturor muncitorilor, indiferent de branșă sau loc de muncă.

Procesul de creare a asociațiilor a fost impulsionat de contactele directe pe care le-au avut unii muncitori înaintați cu focarele mișcării muncitorești și socialiste din apusul Europei. Lucrătorii au început să se pătrundă, așa cum scria un ziar al vremii, „de sentimentul necesității ieșirii din situația lor de pînă acum, a progresului spiritual și material" [45]. Ei privesc cu interes propaganda de înființare a unor asociații, manifestă interes în special pentru ideile lui Lassalle, intră în legătură de corespondență cu fruntași ai socialismului din Viena și Berlin, Geneva sau Zürich.

Seria înființării de organizații noi, mai largi, mai cuprinzătoare, a fost deschisă de proletariatul din Timișoara unde în 1868 a luat naștere *Asociația generală a muncitorilor*. Ea a fost urmată de cea din Reșița și Anina, tot în 1868, apoi de cea din Cluj, în 1869, Arad, Oradea și Sibiu, în 1870 [46]. Dintre acestea cea din Timișoara a fost cea mai importantă. Adunarea de înființare a avut loc la 11 octombrie 1868, cînd s-a adoptat statutul ei. Chiar de la început s-au înscris în asociație 300 de muncitori, iar cîteva luni mai tîrziu, în aprilie 1869, asociația din Timișoara avea în jur de 1000 de membri.

Organizatorii principali ai asociației erau Carol Farkaș și Gheorghe Ungureanu. Farkas era muncitor mecanic, originar chiar din Reșița;

---

[44] Vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, (sub redacția lui Miron Constantinescu), Edit. Academiei, București, 1961, p. 215.

[45] D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 475.

[46] A. Egyed, *Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între 1868—1872*, în „Studii", an. IX (1956), nr. 6, p. 27—49.

www.dacoromanica.ro

mult timp lucrase în țările din Apus [47]. Ungureanu era mic meseriaș, croitor din Timișoara.

Născută din realitățile din Banat, asociația avea caracter sui generis internaționalist. Declarînd prin statut egalitatea deplină a tuturor muncitorilor care devin membri, indiferent de naționalitate, alegînd în conducere pe reprezentanții muncitorilor români, maghiari, germani și sîrbi, prin persoana lui G. Ungureanu, C. Farkaș, A. Platzer, G. Novodni, Asociația din Timișoara, precum și celelalte organizații muncitorești din Transilvania, au început o nouă practică, în relațiile politice din provincie, aceea a organizării comune, aceasta devenind o prețioasă tradiție a mișcării muncitorești din țara noastră.

Asociația din Timișoara a depus o activitate intensă pe multiple planuri. La adunări muncitorești au fost dezbătute probleme ca : dreptul de vot universal, dreptul de întrunire, libertatea presei, culturalizarea maselor [48]. În privința dreptului de întrunire, muncitorimea din Timișoara a adoptat o rezoluție specială care a fost trimisă Ministerului de Interne. În cadrul subsecției de autoeducare s-au organizat cursuri populare din diferite domenii ale științei și culturii. Această subsecție mai avea misiunea de a organiza cursuri de educație muzicală, de gimnastică etc. Biblioteca subsecției dispunea, pe lîngă cărți social-politice și literare, de ziare politice și de specialitate.

Deosebit de important e faptul că Asociația și-a asumat conducerea activității practice revoluționare a proletariatului, așa cum a fost cazul grevei de la atelierele căilor ferate din Timișoara de la 1868. De asemenea, Asociația a depus o oarecare activitate în rîndurile țărănimii, luînd o atitudine favorabilă țăranilor în problema împărțirii unor pămînturi ce aparțineau orașului Timișoara.

Desfășurînd o vie agitație pentru obținerea de drepturi democratice și politice și situîndu-se în general pe terenul luptei de clasă, asociația din Timișoara a avut un caracter politic. Ea a subscris la ideea autodeterminării popoarelor, a promovat egalitatea în drepturi și echitatea națională. Faptul că a criticat curajos orînduirea burgheză și clasa conducătoare a acestei orînduiri, arată că mișcarea muncitorească din Timișoara a pășit încă din deceniul al VII-lea al secolului trecut pe calea proprie, muncitorească, rupînd cu ideea colaborării cu burghezia liberală.

Așa cum vom vedea mai jos, Asociația a avut un rol important în cultivarea și răspîndirea ideilor socialiste. În activitatea celorlalte asociații

---

[47] O relatare interesantă despre împrejurările înființării *Asociației generale a muncitorilor din Timișoara* și despre activitatea lui Carol Farkaș o dă ziarul clujean „Magyar Polgár" din 3 decembrie 1869. „În multiplele fabrici de acolo (din Timișoara — D. H.) și în atelierele societății de stat feroviare lucrează un mare număr de muncitori. Farkaș Carol, care s-a născut la Reșița — un oraș din vecinătate, unde în minele uriașe lucrează de asemenea mulți muncitori, a venit la Timișoara din Geneva (Elveția) și, după cum se pretinde, s-a angajat ca mecanic în atelierul căilor ferate de stat de acolo. Dar deja după 14 zile a convins întreaga muncitorime de acolo să înceteze lucrul. Rezultatul a fost avantajos pentru muncitori, salariile le-au fost mărite, dar Farkaș, inițiatorul grevei a fost concediat. De aceea, muncitorii l-au considerat drept martir, un sancționat și l-au sprijinit larg.... Astfel a creat asociații muncitorești la Timișoara, Oravița, Anina, Reșița și peste tot a cîștigat membri pentru Internațională"... (D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 478).

[48]. „Neue Temesvarer Zeitung" din 6 iunie 1870.

www.dacoromanica.ro

din Transilvania s-au observat tendinţe similare. Totuşi, fiecare asociaţie avea şi anumite particularităţi. Asociaţia generală a muncitorilor din Arad a acordat o atenţie deosebită problemei organizării muncitorilor de toate categoriile, încercînd să promoveze şi organizarea pe profesii. Ea era bazată, de asemenea, pe ideea internaţionalismului, la activitatea ei putînd să participe „oricine care şi-a îndeplinit obligaţiile faţă de asociaţie, indiferent de rang, religie, naţionalitate sau sex" [49]. Asociaţia a înfiinţat o casă de ajutor pentru membrii bolnavi sau accidentaţi. Subsecţia de autoajutoare avea medici şi medicamente pentru îngrijirea muncitorilor bolnavi.

Asociaţia generală a muncitorilor din Cluj, înfiinţată în luna noiembrie 1869, îşi fixa drept scop : îmbunătăţirea situaţiei economice şi spirituale a muncitorilor, ajutorarea membrilor bolnavi şi invalizi [50]. La început, în cadrul asociaţiei din Cluj a avut loc o colaborare între elementele liberale şi muncitori, dar după aproape doi ani de activitate s-a produs o ruptură hotărîtă : muncitorii conştienţi au susţinut ideea unei organizaţii muncitoreşti independente de burghezie.

După prăbuşirea Comunei din Paris şi guvernele din Austro-Ungaria au întreprins o serie de acţiuni împotriva organizaţiilor muncitoreşti. Datorită prigoanei, majoritatea organizaţiilor muncitoreşti au fost dizolvate ori şi-au încetat activitatea. Pentru un timp organizarea politică a muncitorimii a fost astfel împiedicată. A urmat o stagnare de cîţiva ani a mişcării socialiste muncitoreşti ; în alte forme, însă, mişcarea muncitorească a făcut progrese. Peste tot unde lucra un număr mai important de muncitori asistăm la înfiinţarea de noi „case muncitoreşti" şi uniuni profesionale.

Casele muncitoreşti create în acest timp erau organizaţii muncitoreşti ; ele nu trebuie confundate cu „casele frăţeşti" de mai înainte. Este vorba de organizaţii profesionale care au asigurat muncitorilor asistenţă medicală, medicamente şi un oarecare ajutor bănesc [51]. Astfel de „Case muncitoreşti" au luat fiinţă la Arad, Braşov, Orăştie, Deva, Timişoara, Lugoj, Bocşa Germană, Reşiţa, Oradea, Cluj şi Sibiu [52]. Casele muncitoreşti, ca organizaţii profesionale, au avut o importanţă deosebită prin faptul că în ele muncitorimea a acumulat noi forţe morale şi materiale pentru a reîncepe, la momentul oportun, organizarea sa politică.

În această perioadă se dezvoltă şi asociaţiile de educare şi autoajutorare. În fruntea acestor iniţiative se găseau muncitorii tipografi. În jurul anului 1870 muncitorii tipografi din Timişoara, Arad, Oradea, Sibiu şi Cluj aveau asemenea asociaţii [53]. Organizarea şi extinderea organizaţiilor locale în numeroase centre au creat condiţiile ţinerii unui congres pe ţară al muncitorilor tipografi în anul 1878.

---

[49] „Alföld" din 12 iulie 1871.

[50] „Magyar Polgár" din 31 decembrie 1869 ; vezi şi D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 481—499.

[51] A Egyed, *Despre mişcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890*, în „Studii", an X (1957), nr. 4, p. 3—4.

[52] Arh. St. Braşov, Actele magistralului, II, 18 24.

[53] Novitzky László, *Egyesült erővel* (Cu puteri unite), p. 412, p. 141 şi 184.

www.dacoromanica.ro

DIFUZAREA IDEILOR SOCIALISTE ÎN ROMÂNIA ŞI TRANSILVANIA

Antrenată în acţiunea practică revoluţionară — sub forma grevelor şi conflictelor de muncă şi a procesului de organizare — clasa muncitoare din România trasa o traiectorie, un făgaş nou în istoria ţării noastre. Paralel se anunţa, de asemenea, un fenomen nou privind mişcarea de idei: este vorba de difuzarea ideilor socialiste. Deşi între cele două procese istorice, unul de ordin social, altul cu caracter ideologic, era greu, la început, să se observe vreo legătură directă, ele se aflau, de fapt, sub semnul aceloraşi necesităţi şi aceloraşi tendinţe de dezvoltare. Este drept, legătura adîncă dintre ele a devenit perceptibilă şi s-a afirmat mai tîrziu, de fapt o dată cu apropierea şi fuziunea celor două mari curente în mişcarea socialistă conştientă a clasei muncitoare. Înapoia acestui proces capital exista o bogată evoluţie a ideilor socialiste la noi în ţară, ale căror debuturi se fixează încă în primii ani ai epocii regulamentare.

Se ştie că condiţiile istorice de dezvoltare a ţării noastre şi de formare a intelectualităţii au facilitat contacte foarte strînse cu gîndirea social-politică din Apus. A existat o receptivitate faţă de ideile înaintate ale timpului în rîndurile tineretului intelectual care se angajase în lupta de transformare a societăţii româneşti. Nu este vorba doar de atracţia explicabilă pe care o exercită orice concepţie şi teorie nouă şi care frapează mai ales pe cei veniţi dintr-un mediu diferit. Căutarea noilor idei, acuitatea faţă de ele exprimau în primul rînd năzuinţa de a da răspuns problemelor reale care se puneau în faţa unei societăţi confruntată cu necesitatea de a depăşi structurile istorice anacronice, de a răspunde unor cerinţe noi de dezvoltare. Aşa şi-au făcut apariţia în gîndirea social-politică de la noi ideile socialismului utopic.

În 1832 Biblioteca istorică de buzunar „Clio" (în limba maghiară) făcea să apară în colecţia sa un articol destul de întins despre saint-simonism. Publicarea articolului avea un caracter pur informativ, saint-simonismul fiind prezentat în termeni critici, ca o curiozitate a vremii [54].

Dar pe lîngă acest tip de articole, socialismul utopic a marcat profund unele conştiinţe tinere din ţara noastră şi şi-a găsit, după cum se ştie, o materializare practică în experimentul falansterului de la Scăeni-Prahova (1835). Figura principală care a promovat ideile socialismului utopic în Ţara Românească şi Moldova şi şi-a înscris contribuţia proprie la manifestarea fourierismului a fost Teodor Diamant [55]. Fiu de boiernaş, rămas

[54] Vezi D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 64—70.

[55] Manifestarea socialismului utopic în ţara noastră şi activitatea lui Teodor Diamant beneficiază de o bogată bibliografie. O cercetare amplă, însoţită de o serie de documente inedite realizează I. Cojocaru şi Z. Ornea în *Falansterul de la Scăeni*, Edit. politică, Bucureşti, 1966. Între *Amintirile* lui Ion Ghica şi această cercetare s-au aşternut numeroase studii, articole, publicaţii documentare etc. Un moment important în cunoaşterea activităţii lui Diamant şi a falansterului de la Scăeni l-au marcat studiile lui Nicolae Deleanu (primul publicat în „Mişcarea socială" în 1928—29). Gr. Mladenatz s-a preocupat, de asemenea, în mai multe rînduri (vezi *Gîndirea cooperatistă în România*, vol. I, Bucureşti, 1933; *Întîiul fourierist român: Teodor Diamant*, în „Probleme economice" nr. 10/1956 şi T. Diamant, *Scrieri economice*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1958).

C. Titel Petrescu a stăruit asupra semnificaţiei pe plan general european a activităţii lui Teodor Diamant (vezi *Preistoria: Socialismul utopic (1835—1849)*, în *Socialismul în România* — 1835 — 6 septembrie 1940 —, Biblioteca Socialistă, f.a., p. 27—48). Referiri la socialismul utopic în ţările române vezi şi în D.I.M.M.S.R. 1821—1878, p. 12—17.

www.dacoromanica.ro

orfan de mic, Diamant exemplifică condiția intelectualității în formare în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Principatele Române. Dotat cu calități intelectuale de excepție, el a făcut șase ani studii în Germania și Franța (1829—1834) beneficiind de o bursă a așezămintelor Dositei. Ion Ghica scria despre el în *Amintiri* ca despre un „...om de frunte, inteligent, muncitor, stăruitor și plin de devotament" [56]. Dornic de instruire, atent la fenomenele societății apusene și preocupat de problemele realității țării sale, Diamant se simte atras spre fourierism cu întregul avînt al tinereții și cu ardoarea unei naturi generoase, sensibilă la ideea de a introduce armonia și echitatea în rînduielile sociale. La Paris, Diamant a fost un apropiat al lui Charles Fourier și un colaborator al său. Acolo el a publicat, în 1833, broșura *Aux amis de la liberté, de la justice et de l'ordre*, în care popularizează sistemul lui Fourier și exprimă convingerile ce se vor regăsi, ulterior, într-o serie de articole publicate în „Curierul românesc", în 1834. În întreaga sa gîndire Diamant pornește de la ideea superiorității muncii asociate. În „arta asocierii" găsește el, ca dealtfel și Charles Fourier, cheia rezolvării tuturor problemelor atît de complicate, de dramatice și de acute pe care le punea dezvoltarea socială: sporirea rapidă a produsului social (îmbătrirea lui) și deci crearea posibilităților unui trai decent pentru toți cei asociați, dezvoltarea lor armonioasă prin exercitarea acelor ocupații care îi atrag și sînt în acord cu aptitudinile lor, crearea condițiilor pentru o operă sistematică de educație. „Arta asocierii" dă de asemenea —în concepția lui Diamant—posibilitatea conlucrării pașnice și armonice a capitalului și muncii, cointeresate deopotrivă în obținerea unor venituri mari, și înlătură unele inconveniente ale civilizației moderne ca supraaglomerarea, poluarea naturii, creșterea pericolului rivalităților militare, înstrăinarea omului de adevărata sa natură și vocație. „Libertatea, dreptatea și ordinea — subliniază Diamant — nu se vor putea naște decît în ziua în care se va ieși din fărămițarea care este baza societății actuale, care exclude unitatea, economia și care face respingătoare producția, pentru a intra în asociație, care susținută de atracția în producție, este singura care poate să garanteze *minimul*" [57].

În studiile care s-au întreprins pe marginea ideilor lui Diamant nu s-a stăruit, poate, suficient asupra unor elemente care invederează o capacitate anticipativă excepțională. S-a subliniat, cum e și firesc, pledoaria pasionată a lui Diamant pentru cultivarea dragostei de muncă, adînca convingere a sa în puterea transformatoare a muncii și a instruirii, s-a remarcat acuitatea cu care el observa unele contradicții și anomalii ale societății vremii sale („împrumuturile fiscale, marile arînate, urile dintre partide, lipsa cumplită și deprimarea generală..." [58].

Propaganda sa era de fapt de esență luministă nu numai pentru că acorda o mare importanță valorilor educației, ci și pentru că socotea că însăși introducerea sistemului preconizat de el și de maestrul său Fourier va fi rezultatul unei opere educative.

Proiectul pe care-l urmărea Diamant era înălțarea omului prin muncă și instruire, ridicarea „naturii sale fizice-morale", a calității vieții,

---

[56] Ion Ghica, *Opere*, vol. 1, ediție de Ion Roman, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 289.

[57] I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, Edit. politică, București, 1966, p. 396.

[58] I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 391.

www.dacoromanica.ro

am spune astăzi. El a văzut însă caracterul primordial al dezvoltării forțelor de producție, prin intermediul asocierii ca premisă a dezvoltării armonioase, echilibrate a omului.

Pentru situația concretă a țărilor române sînt de o importanță deosebită argumentele pe care Diamant le aduce în favoarea industrializării. Într-o perioadă incipientă a gîndirii economice românești și de dominație necontestată a mercantilismului, Diamant pledează pentru avantajele dezvoltării industriale. Și nu se rezumă la simple constatări generale în care progresul societății este corelat cu acela al muncii industriale, așa cum proceda, să spunem, Dinicu Golescu în *Însemnare a călătoriei mele*, ci dezvoltă o serie de considerații economice demne de atenție [59].

În altă ordine de idei se cuvine subliniată surpriza pe care o produc acele elemente din textele lui Diamant care întrezăresc fenomene ce abia mult mai tîrziu, proprin-zis în epoca noastră, reținîn tot mai mult preocuparea oamenilor. E vorba de efectele nocive ale dezvoltării industriale asupra mediului înconjurător. Ce forță de anticipare și cît de apropiate de sensibilitatea contemporană sînt ideile sale care traduc preocuparea ca prin intermediul sistemului falansterian să se poată „debarasa producția manufacturieră de toate inconvenientele care o fac vătămătoare corpului și sufletului muncitorului; asana solul și modifica în chip profund climatul" [60].

Fără îndoială, socialiștilor utopici nu le-a lipsit cutezanța gîndirii și amploarea viziunii!

Ca și Fourier, tînărul socialist-utopic român socotește falansterul nucleul noului tip de organizare socială, acea unitate social-productivă în care asocierea își pune în evidență toate avantajele. Fapt esențial, precizat în repetate rînduri de Diamant, falansterul asociază pe oameni așa cum sînt ei, fără să fie necesar un lung proces de transformare prealabilă a naturii umane. Dimpotrivă, în falanster sînt atrași oameni reali, cu calitățile, gradul de cultură, cu aptitudinile și înclinațiile fiecăruia, cu capitalul pe care-l posedă, sau numai cu forța de muncă de care dispune fiindcă mecanismul falansterului era astfel conceput încît urma să armonizeze toate interesele.

Cu o astfel de iluzie naivă, utopică, dar care acționa pe plan subiectiv cu forța unei adînci convingeri, vine Diamant în Țara Românească, în 1834, și începe să propage cu fervoare ideea salvatoare a falansterului Așa cum rezultă din scrierile sale și din documentele vremii, propaganda lui Diamant a găsit o anumită rezonanță și relativ numeroase adeziuni

---

[59] În memoriul adresat la 7 mai 1841 Consiliului administrativ al Principatului Moldovei, Diamant scria următoarele: „Din înmulțirea acestor așezăminte (industriale — D. H.) folositoare va rezulta un împătrit avantaj:

1. Produsele țării n-ar mai fi exportate în stare brută în străinătate și importate manufacturate...

2. Produsele brute fiind supuse în țară prelucrării necesare, publicul va cumpăra mai ieftin produsele manufacturate, pentru că prețul acestora nu va mai fi supraîncărcat, ca astăzi, nici cu spezele transportului în străinătate, nici cu spezele transportării înapoi, nici de o vamă dublă.

3. Avînd fabrici, cea mai mare parte din aurul și argintul care intră prin portul Galați va rămîne în țară și tranzacțiile comerciale și cele de alt fel nu vor mai fi stînjenite ca astăzi, ci ele se vor efectua cu promptitudine și ușurință" (D.I.M.M.S.R., 1821—1878, p. 178).

[60] I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 398.

www.dacoromanica.ro

printre reprezentanţii culţi ai societăţii. Izbiţi de anomaliile sociale şi de condiţiile precare de existenţă a maselor, unii dintre cei captaţi de ideile profesate de Diamant sperau sincer în vindecarea relelor societăţii pe această cale *.

Rezultatul principal al propagandei lui Diamant a fost întemeierea falansterului de la Scăeni Prahova, pe moşia lui Emanoil Bălăceanu, în 1835—1836. Reunind nu mai mult de 60—80 de persoane, timp de un an şi jumătate *Societatea agronomică de la ferma Scăeni* are, desigur, doar semnificaţia unui experiment**. În toamna anului 1836 el a fost desfiinţat cu forţa în urma unui ofis al Departamentului din Lăuntru (Ministerul de Interne) la dispoziţia expresă a domnitorului Alexandru Ghica [61]. Totuşi *Societatea agronomică de la Scăeni* îşi păstrează vie semnificaţia mesajului generos, fiind a doua iniţiativă tradusă în faptă, din cele cca. 30 de falanstere cîte s-au înregistrat în toată lumea [62]. Eşuarea experimentului de la Scăeni nu a atins opera de propagandă a lui Diamant în favoarea ideilor socialismului utopic. Socotindu-se deopotrivă „patriot al Munteniei şi al Moldovei", el înainta, în 1841, cu cîteva luni înainte de moarte, guvernului moldovean proiectul organizării unui *Familister* (colonie agricolă-industrială model).

Mişcarea de idei cu caracter socialist-utopic din Principatele Dunărene reprezintă un capitol important al curentelor democrate de gîndire care s-au manifestat în preajma revoluţiei de la 1848. Ea a contribuit la radicalizarea acestei gîndiri şi la perpetuarea interesului pentru teoriile socialiste ale vremii, aşa cum se poate observa în opera unor fruntaşi ai revoluţiei de la 1848 : Ion Eliade Rădulescu, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti etc. Atît preferinţele, cît şi accepţia dată de gînditorii şi oamenii politici ai epocii ideilor socialismului utopic erau foarte diferite, în funcţie mai ales de viziunea şi concepţia proprie. Eliade Rădulescu armoniza, straniu, „ideea asociaţionistă" cu sistemul clăcii de la noi care ar concilia, chipurile, interesele stăpînilor de pămînt cu ale ţăranilor.

Oricum, în *Historia critică* Eliade menţionează pe Fourier printre marii reformatori, alături de Socrate sau Luther [63].

C. A. Rosetti a întreţinut relaţii personale cu Proudhon şi Louis Blanc. El se entuziasma de patosul cunoscutei formule „proprietatea e un furt", făcînd din ea o pledoarie pentru reducerea marii proprietăţi

* „Om de spirit, învăţat, plăcut la vorbă — scria Ion Ghica — Diamant a fost primit frăţeşte în toate casele şi a devenit amicul intim şi căutat al tuturor oamenilor liberali şi de progres, al lui Cîmpineanu, al lui Grigore Cantacuzino, al lui Manolache Băleanu, al lui Iancu Ruset, al tuturor oamenilor cu sentimente şi cu iubire de ţară. În societatea tinerilor noştri boieri Diamant a găsit auditori, dacă nu şi prozeliţi" (Ion Ghica, *Opere*, vol. I, ediţie Ion Roman, Edit. pentru literatură, 1967, p. 292).

În mod obiectiv opera de propagandă dusă de Diamant a contribuit la denunţarea relelor regimului Regulamentului organic şi a impulsionat preocupările pentru examinarea problemelor societăţii româneşti, în special în sfera raporturilor agrare. (Vezi şi Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1971, p. 24 ; 28—29.

** Iniţiind falansterul, Diamant nu a participat efectiv la activitatea lui. Conducerea acestuia a fost asigurată de Emanoil Bălăceanu (Vezi Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni şi tradiţiile mişcării socialiste româneşti*, în „Era socialistă" LV, februarie 1975, nr. 3, p. 47—48).

[61] Vezi C. Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 47—48.

[62] *Ibidem*, p. 43—44.

[63] Vezi Radu Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu. Idcologia social-politică şi filozofică*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 207.

www.dacoromanica.ro

funciare [64]. Dealtfel P. J. Proudhon și Charles Fourier sînt numele care au exercitat în deceniile IV—VI cea mai puternică atracție asupra intelectualității democratice românești. În legătură cu aceasta Gh. Zane preciza: „Dintre reprezentanții socialismului critico-utopic, Fourier s-a impus mai cu deosebire în cultura socială română, iar dintre fruntașii de la '48 etichetați ca socialiști cel care a atras mai mult atenția revoluționarilor români a fost Proudhon" [65].

Bolliac pleda în chip energic pentru înlăturarea izvoarelor inegalității în societate, pentru emanciparea femeii, pentru desființarea religiilor, a militarismului, a „spiritului de concuistă" spre „a pregăti fiece popul la ideea frăției generale" [66].

Nu este cazul, evident, să se supradimensioneze puterea de înrîurire a socialismului utopic printre reprezentanții curentelor de gîndire înaintată din țările române. Destui dintre ei au manifestat un interes exterior pentru ideile pe care altfel le invocau frecvent. Fenomenul rămîne totuși semnificativ cu atît mai mult cu cît el urmează activității unui remarcabil precursor — Teodor Diamant — care a făcut ca socialismul utopic să se înscrie ca un capitol aparte în istoria socialismului român.

*

În timp ce teoriile socialiste utopice sau mic-burgheze preocupau spiritele vremii, încep să apară primele reacții la ideile comuniste, de esență marxistă, ale vremii. Gîndirea democrat-burgheză privește cu circumspecție noua învățătură al cărei spectru înspăimînta Europa oficială și se delimitează categoric de ea. Dar aceasta nu împiedică răspîndirea unor scrieri ale lui Marx și Engels în țările române, la scurtă vreme de la apariția lor. După unele aprecieri, la București au fost cunoscute, de exemplu *Deutsch-Französische Jahrbücher* (Analele germano-franceze) publicate de Arnold Ruge și Karl Marx în 1844 — ca și scrierea lui Engels *Die Lage der arbeiter Klasse in England* (Situația clasei muncitoare în Anglia) tipărită la Leipzig în 1845. De asemenea, Manifestul Partidului Comunist figurează printre scrierile cunoscute curînd după apariția lor [67].

Perioada care a dat însă un puternic impuls interesului pentru Marx și socialism coincid cu activitatea Internaționalei I-a și mai ales cu Comuna din Paris. Deși cercetările actuale nu beneficiază de un material documentar mai larg, există totuși date care indică apartenența sigură a unor intelectuali la secțiile din Apus ale Internaționalei I (Franța, Elveția, Belgia), fie participarea, probabilă, a altora. Așa au fost Zamfir C. Arbore (adept însă al lui Bakunin), Mircea C. A. Rosetti, B. Florescu, probabil Gh. Panu, Vasile Conta și Dimitrie Rosetti-Tescanu [68].

[64] Vezi Marin Bucur, *C. A. Rosetti — mesianism și donquijotism revoluționar*, Edit. Minerva, București, 1970, p. 112—114.

[65] G. Zane, *N. Bălcescu. Opera. Omul. Epoca*, Edit. Eminescu, București, 1975, p. 106—107. Pentru tema dată prezintă interes întreg studiul *Ideologia revoluționară română și socialismul francez în epoca revoluției de la 1848*, *op. cit.*, p. 99—122.

[66] Cezar Bolliac, *Opere*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 52—53; cf. I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 41—42.

[67] Vezi Augustin Deac, *Etape ale procesului de răspîndire și însușire a socialismului științific în mișcarea muncitorească și socialistă din România pînă în ajunul anului 1893*, în „Revista de istorie", tomul 30, (1977), nr. 5, p. 914.

[68] Vezi D. Hurezeanu și C. N. Velichi, *Date noi privind pătrunderea ideilor Internaționalei I în România și în rîndurile emigrației bulgare din țara noastră*, în „Romanoslavica", XI (1965), p. 18—19; A. Deac, *Internaționala I și România*, Edit. politică, București, 1964, p. 10.

www.dacoromanica.ro

În Transilvania înrîurirea Internaţionalei I s-a repercutat direct asupra Asociaţiei generale a muncitorilor din Timişoara. Aceasta a stabilit un contact strîns cu Secţia din Geneva a Internaţionalei I. La iniţiativa lui C. Farkaş s-au făcut recrutări pentru Asociaţia internaţională a muncitorilor şi s-a creat o secţie despre care se vorbeşte la Congresul al IV-lea al Internaţionalei (Basel, 1869). Contactele cu Internaţionala au facilitat pătrunderea ideilor socialismului ştiinţific printre muncitorii înaintaţi din Banat. Este semnificativ că în anii 1868—1869 pe adresa asociaţiei din Timişoara au sosit din Londra opere ca: *Manifestul Partidului Comunist, Statutul Internaţionalei I, Procesul comunist de la Colonia*, precum şi alte tipărituri socialiste [69].

Mulţumită receptării socialismului ştiinţific, Asociaţia generală a muncitorilor din Timişoara s-a debarasat, treptat, de unele influenţe lassalleene, iar activitatea ei a dobîndit o certă orientare politică.

În anii 1871—1872 atenţia opiniei publice mondiale a fost polarizată de Comuna din Paris şi de Internaţionala I; presa timpului a făcut din cele două evenimente o temă de predilecţie. În România numeroase ziare au publicat în mod sistematic şi abundent informaţii, prelucrări şi rezumate ale unor texte din presa de peste hotare, şi, adesea, comentarii proprii referitoare la Comună şi Internaţională. În vechea Românie au scris mai ales „Telegraful", „Românul", „Informaţiuni bucureştene", „Orientul" şi „Democraţia" iar în Transilvania — „Albina", „Familia", „Gazeta Transilvaniei" etc. Aceste publicaţii au căutat să prezinte obiectiv evenimentele, să înţeleagă cele petrecute. Dacă principiile emancipatoare ale Comunei şi ale Internaţionalei erau puţin pătrunse în conţinutul lor real, comentariile presei democrate degajă vădite nuanţe de simpatie pentru aspiraţiile de libertate ale maselor, aspiraţii înţelese, e drept, mult prea abstract [70].

„Nu voim să buciumăm şi noi cu aceia care, fără nici o rezervă condamnă Comuna proclamată la Paris — scria ziarul „Telegraful" la 4 aprilie 1871 — declarînd-o ca pe un product al foştilor uzurpatori şi tirani ai Franţei; din contră, credem că intenţiunea insurgenţilor a fost nobilă, a fost patriotică şi sublimă...". Pe un ton similar se pronunţa gazeta „Albina" la 18/30 aprilie 1871 într-un articol a cărui intenţie reiese limpede din titlu: *Adevăratul înţeles al răscoalei din Paris*: „Nu desconsiderăm supremul principiu al Comunei, nu condamnăm, ci apreciem scopul principal şi generos al ei, îi pricepem sublimul şi îndreptăţirea aceluia, înţelegem cum miile cuprinse de adevărul aceluia merg cu bucurie în moarte pentru afirmarea şi eluptarea lui".

În general, presa democrată a vremii avea un spirit de independenţă şi era lipsită de prejudecăţi într-o mai mare măsură decît sîntem înclinaţi a crede. Este drept, ea era dispusă să admită o largă deschidere spre marile idealuri care frămîntau societatea întrucît privea fenomenele din afara ţării fiindcă pe terenul propriei realităţi sociale era mai mult legată de practica socială îngustă a claselor dominante. În evenimentele Comunei

[69] A. Egyed, *op. cit.*, p. 35.

[70] Vezi *Prefaţă* la Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 33, Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. XIV—XV.

www.dacoromanica.ro

presa democrată descifra principiul general al „emancipării societății", al victoriei unor idealuri de libertate și progres social. În acest fel, și în măsura în care ea era atașată unor asemenea năzuințe, presa democrată saluta Comuna. Altminteri, ea era departe, desigur, de a susține sau înțelege instaurarea unui stat de esență proletară.

Știrile despre Internațională veneau în țară, așa cum s-a amintit, pe valul evenimentelor războiului franco-prusian și al Comunei din Paris. Se știe că încă izbucnirea războiului a determinat în România manifestării deschise de simpatie pentru Franța, de fapt pentru tradițiile de libertate și democrație ale poporului francez. Ici, colo în București se cînta Marseilleza, iar starea de spirit antiprusacă a ajuns pînă la incandescență atunci cînd consulul Prusiei a organizat un banchet în sala „Slătineanu" pentru a sărbători victoria germană. Ecoul evenimentelor se face simțit în opinia publică occidentală. Ziarul comunarzilor francezi „La Commune" consemnează cele petrecute la București în numerele sale din 30 martie și 4 aprilie 1871. La 6 aprilie 1871 Marx îi scria lui Wilhelm Liebknecht: „Este extrem de caracteristic faptul că, pentru lumea exterioară, împăratul Germaniei unite, imperiul unit și parlamentul unit de la Berlin parcă *nici n-ar exista*. Orice adiere de vînt de la Paris prezintă mai mult interes. Ar trebui să urmărești mai atent evenimentele din *Principatele Dunărene*" [71].

Potrivit unor aprecieri ale vremii, la războiul franco-prusian au participat aproape 900 voluntari români în cadrele armatei franceze pentru a apăra republica [72]. Există prețioase mărturii despre participarea unor români la lupta comunarzilor. În special studenții mediciniști aflați la Paris s-au manifestat admirabil [73]. Printre cei care și-au înscris numele în apărarea cauzei Comunei figurează medicii Constantin Haralambie, Mihail P. Georgescu și Alexandru Cociu, apoi Dimitrie Dobrescu, Ion Cernătescu, G. Rojniță etc. Pe baricadele Comunei au murit eroic șapte tineri din România [74].

Alertate de manifestările de simpatie ale tineretului studios față de idealurile democratice și republicane și de știrile privind activitatea Internaționalei, cercurile dominante din România căutau cu înfrigurare urmele vreunei „conspirații" și la noi. Circularele ministrului de interne conservator sînt elocvente pentru starea de spirit a cercurilor conducătoare fiindcă o activitate în fapt nu a fost descoperită [75].

---

[71] Karl Marx — Friedrich Engels, *op. cit.*, p. 183.

[72] Vezi Nicolae Copoiu, *Istoria Comunei din Paris*, Edit. științifică, București, 1971, p. 207—208. Preluată din „Gazeta Transilvaniei" exactitatea cifrei rămîne încă de argumentat. Oricum, existau mulți voluntari români înarmați în armata franceză; e suficient să ne gîndim la puterea de seducție a Franței în rîndurile intelectualității române, la imaginea pe care și-o făcuse despre Franța generațiile de după 1848, la politica acesteia în perioada unirii Principatelor dunărene și a lui Alexandru Ioan Cuza pentru a înțelege atașamentul tineretului român din epocă la ceea ce ei socoteau valorile civilizatorii ale Franței amenințate de turnura evenimentelor războiului franco-prusian.

[73] Vezi *Comuna din Paris și mișcarea muncitorească și democratică din România*, Edit. politică, București, 1972, p. 104—107; N. Copoiu, *op. cit.*, p. 208—217.

[74] Vezi „Magazin istoric", nr. 8, 1967, p. 48.

[75] Vezi mai pe larg Augustin Deac, *op. cit.*, p. 146—147.

www.dacoromanica.ro

Dacă de o mișcare „complotistă" cu greu putea fi vorba [76], nu este însă mai puțin adevărat că în mișcarea de idei și în acțiunea socială din România lua naștere un fenomen calitativ nou : cercurile socialiste din deceniul al VIII-lea al secolului trecut.

Înainte însă de a trece la prezentarea acestui moment în evoluția mișcării socialiste din România se cuvine să subliniem reacția vie a cercurilor emigrației străine din România (în special poloneze și bulgare) la evenimentele Comunei din Paris și ale Internaționalei.

Așa cum s-a demonstrat de cercetările recente, în rîndurile emigrației poloneze existau cercuri cu o certă orientare spre Internaționala I-a; Hristo Botev și alți emigranți bulgari salută cu entuziasm Comuna; fenomenul îl preocupă intens pe Botev care-i ia apărarea în scrierile sale. Între cercurile emigrației bulgare și poloneze au existat în permanență legături cu emigrația rusă și, bineînțeles, cu români. În această perioadă Bonifaciu Florescu (se pare fiul natural al lui Nicolae Bălcescu) se apropie de Hristo Botev, de Liuben Karavelov, de reprezentanți ai emigrației ruse, cu care colaborează intens. Participant la Comuna din Paris, B. Florescu este captat de ideile socialiste. El va participa, ulterior, la activitatea cercurilor socialiste din țara noastră în deceniul VIII al secolului trecut. Nu mai puțin strînse au fost relațiile lui Z. Arbore-Ralli cu emigrația bulgară și poloneză, nemaivorbind de cea rusă, din țara noastră. Se știe, dealtfel, că Arbore-Ralli a scris una dintre primele lucrări despre Comuna din Paris (1874) și tot el a întocmit prima biografie a lui Hristo Botev (1880) [77].

FORMAREA CERCURILOR SOCIALISTE ȘI CARACTERUL ACTIVITĂȚII LOR

Așa cum am văzut, în faza utopică ideile socialiste au găsit un teren de manifestare în România. Mai tîrziu a existat un ecou publicistic în legătură cu acțiunea și gîndirea lui Marx. O dată cu înființarea cercurilor din deceniul al VIII-lea situația se schimbă esențial. Socialismul depășește caracterul unor contacte sporadice sau exterioare cu realitatea istorică românească, devenind un curent de idei și apoi o mișcare politică a acestei realități.

Documentele menționează încă în preajma Comunei din Paris cîteva nume care se află la începuturile mișcării socialiste propriu-zise din țara noastră. Printre primii a fost Mircea C. A. Rosetti, apropiat al lui Elisée Reclus, membru al Internaționalei și participant la mișcarea revoluționară din Franța și Italia [78]. „În România — se arată într-un articol ani-

[76] În cartea istoricului sovietic V. I. Grosul, *Rossiiskie revoliutsionnyi v Iugo-vostochnoi Evrope* se aduc unele relatări ale consulilor ruși din România și din alte țări, precum și o serie de amintiri ale emigrației revoluționare străine în țara noastră, care susțin existența unor comitete revoluționare conduse de Comitetul Central din București. Cu toată aparența certitudinii, știrile par puțin verosimile (vezi *op. cit.*, Edit. „Știința", Chișinău, 1973, p. 477—483).

[77] Vezi despre aceasta mai amplu în V. I. Grosul, *op. cit.*, p. 406—419.

[78] Vezi Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille, Tinerețea unui socialist*, Edit. politică, București, 1973, p. 46.

www.dacoromanica.ro

versativ publicat în „Drepturile omului" — ideea revoluționară care nutrea și muncea spiritul a doi-trei tineri, între care putem număra în cel dintîi pe mult regretatul Mircea Rosetti, a putut după 1871 să încolțească în inimile mai multora" [79]. S-a făcut remarcat, în epocă așa cum am văzut, și Bonifaciu Florescu. Un alt precursor al socialismului român, participant activ la constituirea primelor cercuri socialiste a fost Eugen Lupu, student la Iași, mort tînăr, în 1883. Încă în 1873 el se afla în corespondență cu basarabeanul C. Arbore-Ralli [80] care avea să se statornicească în România (1878) și să ia parte, de asemenea, la activitatea cercurilor revoluționare. Tot în această vreme Titus Dunka, figură interesantă de luptător pentru libertate și bun cunoscător al mediilor revoluționare europene, participă la acțiunea de asociere a lucrătorilor din Iași *.

Din 1875 se profilează propriu-zis nu acțiuni socialiste izolate, ci rețeaua unei activități sistematice, cu legături între membrii ei preocupați de ideea organizării. Se încheagă, treptat, cercurile socialiste revoluționare. Mediul de penetrație și de lansare a ideilor socialiste l-a format studențimea universităților din Iași și București, în special studenții de la facultatea de medicină și cei de la drept.

În ianuarie 1875 la București a luat ființă *Societatea studenților medicinești români* care avea printre întemeietorii ei și pe studenții aflați sub influența ideilor socialiste revoluționare: Constantin Stăuceanu, Gh. Manicea, C. I. Istrati. Ultimul este ales președinte al Asociației în 1876, iar secretar, un alt adept al ideilor socialiste — Alexandru Spiroiu. Concomitent se face simțită propaganda socialistă la *Clubul studențesc din Iași* [81]; în 1877 studenții socialiști preiau de fapt conducerea comitetului.

Desigur, cercurile socialiste propriu-zise nu trebuie confundate cu societățile studențești, deși între ele existau conducte de comunicare. Activitatea societăților studențești reflectă numai o parte a activității cercurilor socialiste atît în ceea ce privește componența numerică, cît și conținutul ei.

Un rol însemnat în dinamizarea mișcării socialiste incipiente din țara noastră l-au jucat emigranții revoluționari veniți din Rusia. Se știe că în preajma războiului de independență emigrația revoluționară din diferite țări—Bulgaria, Polonia, Rusia—a putut să-și intensifice acțiunile. Ea s-a aflat întotdeauna în contacte strînse cu reprezentanți înaintați ai tineretului român sau ai vieții publice românești. În anii 1874—1875 au venit în România trei revoluționari care au lăsat urme trainice în istoria socialismului român: basarabeanul Nicolae Zubcu Codreanu, revo-

[79] „Drepturile omului", an. I, nr. 30 din 8 martie 1885.

[80] Vezi V. I. Grosul, *op. cit.*, p. 477, 482.

* O reconstituire a vieții și activității lui Titus Dunka e întreprinsă de Tiberiu Avramescu în articolul *Un cavaler rătăcitor pe drumurile libertății — Titus Dunka*, publicat în „Magazin istoric", an II, 1968, nr. 7—8, p. 141—147; nr. 9, p. 80—83 și nr. 10, p. 84—89. Date esențiale despre Titus Dunka vezi și în „Adevărul", nr. 10126 din 22 mai 1915 și 10144 din 9 iunie 1915.

[81] Vezi *Istoria României* vol. IV, p. 498. Clubul studențesc din Iași a fost înființat în martie 1875 și a avut ca secretar pe Eugen Lupu (cf. N. Z. Munteanu, *Eugen Lupu*, în „Analele Institutului de istorie a partidului..." an. XIV, 1968, nr. 1, p. 130—133; Tiberiu Avramescu, *op. cit.*, p. 41 42.

www.dacoromanica.ro

luționarul rus de origine poloneză N. K. Sudzilovski (cunoscut mai ales sub numele de dr. Russel) și Dobrogeanu-Gherea (atunci S. A. Katz). Pînă la războiul de independență, N. Codreanu a fost exponentul cel mai caracteristic și personalitatea cea mai prestigioasă a tinerilor atrași de ideile socialiste. Fost student la Academia de chirurgie medicală din Petersburg și participant la mișcarea narodnică, N. Codreanu s-a inclus activ în cercul tinerilor grupați în jurul lui Eugen Lupu la Iași. În toamna anului 1875 N. Codreanu s-a înscris, în continuarea studiilor, la facultatea de medicină din București pe care a terminat-o în 1876. În capitală, ca și la Iași, el contribuie la strîngerea forțelor revoluționare. Cercetările au putut stabili prezența unui cerc revoluționar în componența căruia intrau tineri români și reprezentanți ai emigrației ruse, bulgare și poloneze [82]. În toamna anului 1875, un alt cerc, format mai ales din studenți, își desfășura în taină ședințele la spitalul Colțea sau la Filantropia. Alături de studenții mediciniști C. Istrati, A. Spiroiu, C. Stăuceanu, G. Sabin, se întîlnesc cei de la facultatea de drept — Paul Scorțeanu, E. Frunzescu, juristul C. A. Filitis, poetul N. Demetrescu-Saphir, C. Caligari, publicistul C. Bacalbașa etc [83].

Lor li s-a alăturat în curînd Dobrogeanu-Gherea și N. K. Sudzilovki. Primul se afla deja în țară din mai 1875 activînd la început la Iași și o vreme la Ploiești [84]. Apariția lui Gherea printre tinerii cercului din București este astfel descrisă în amintirile lui Bacalbașa: „Sîntem convocați într-o seară într-una din întunecoasele chilii ale vechiului spital Colțea. Ni se anunță o mare noutate: un nihilist rus dintre cei mai de frunte va fi printre noi. Cînd s-a înserat ne-am strecurat ca umbrele pe sub turnul Colței și ne-am întrunit vreo 15 în odăița abia încăpătoare a unui intern. Aci am găsit pe nihilistul anunțat: era Costică Dobrogeanu, devenit mai tîrziu Gherea în literatură" [85].

În toamna anului 1875 veneau din Elveția în România și N.K. Sudzilovski. Personalitate de înalt relief în cadrul mișcării narodnice, avînd relații întinse cu toate centrele sale [86], introdus în cercurile revoluționare europene—în 1875 el a făcut cunoștință, la Londra, cu Marx și Engels—N.K. Sudzilovski s-a afirmat, mai ales după 1877, ca unul dintre cei mai de seamă militanți ai cercurilor secrete din țara noastră prin energia, experiența și activitatea pe care a desfășurat-o pînă în 1881. A terminat și el facultatea de medicină la noi în țară și a practicat medicina, ca și Nicolae Codreanu, în diferite localități din țară.

Unul dintre țelurile emigranților revoluționari ruși a fost organizarea transportului literaturii ilegale—venită din Elveția, Anglia, Germania, Franța — spre Rusia. Problema este amplu comentată în literatura de

---

[82] Vezi Acad. P. Constantinescu-Iași, *Influența democraților revoluționari ruși din secolul XIX asupra curentelor ideologice din țara noastră între 1850 și 1880*, în „Studii", III (1950), nr. 3, p. 60; A. K. Moșanu, *Sotialisticeskoe dvijenie v Rumânii (seredina 70^h — nacialo 90^h godax XIX v)*, Edit. „Știința", Chișinău, 1977, p. 46

[83] Vezi C. Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 53; Tiberiu Avramescu, *op. cit.*, p. 50.

[84] Despre începuturile activității lui C. Dobrogeanu-Gherea vezi mai pe larg Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*, Edit. politică, București, 1973, p. 20—58.

[85] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, 1927, p. 333.

[86] Vezi mai pe larg M. I. Josko, *Nicolai Sudzilovski-Russel, Jizni, revoluționnaia dciatelnosti i mirovozenie*, Minsk, Editura Universității de stat din Belorusia — V. I. Lenin, 1976.

www.dacoromanica.ro

specialitate. La realizarea acestui obiectiv au participat activ, cu un spirit de solidaritate admirabilă, numeroși tineri socialiști români — începînd cu Eugen Lupu și terminînd cu Ioan Nădejde și C. Mille (pînă în 1880) [87]. „Se pare că această contrabandă era cunoscută de autoritățile românești care — influențate de C. A. Rosetti — închideau ochii" [88].

Dintre reprezentanții emigrației revoluționare, Nicolae Codreanu militează cu o stăruință specială pentru a lărgi cîmpul activității socialiste și a o implînta în condițiile social-economice ale României. „Dar totuși — scria el — cu cît mai mult trăiesc în România, cu atît mai mult mă conving că poporul muncitor român nu poate constitui, în nici un caz, o bază *mai nesigură* pentru propovăduirea revoluției sociale decît alte popoare europene în rîndurile cărora a început de acum această propovăduire" [89].

După perioada de tatonări și fluctuații, inerente începutului, activitatea cercurilor socialiste devine mai consistentă în 1877—1878. Propaganda socialistă își sporește aderenții (la Iași sînt atrași frații Ioan și Gheorghe Nădejde); în unele orașe, ca Ploiești, se înființează noi cercuri. Ideile socialiste încolțesc și în alte localități. Ele erau vehiculate de participanții la activitatea cercurilor stabiliți cu locul de muncă în Pitești sau Curtea de Argeș (dr. Russel sau Nicolae Codreanu), la Brăila, Galați sau Tîrgu Jiu.

În timpul războiului literatura revoluționară circulă intens printre ofițerii armatei ruse, receptivi la curentele de idei democratice ale vremii [90].

Activitatea dispersată și lipsită de coordonare nu mai satisface acum, după implantarea propagandei socialiste, pe tinerii revoluționari. De aceea anii 1877—1878 sînt plini de căutări în vederea creării unor forme de organizare mai temeinice, menite să polarizeze forțele revoluționare existente și să le orienteze potrivit unor obiective generale. Mărturiile documentare consemnează unele discuții și demersuri în jurul „Asociației", „Societății" sau „Partidului". În decembrie 1877, Nicolae Codreanu îi scria doctorului Russel că va veni împreună cu Dobrogeanu-Gherea la el pentru o dezbatere vizînd lansarea unui plan mai larg de organizare. Se proiectase întocmirea unui program și a statutului *Societății social-democratice române*. „Sper să găsesc *gata* la dumneata — scria Nicolae Codreanu — programul și statutul societății noastre... Eu, de asemenea, voi aduce asemenea proiecte" [91]. Documentele programatice trebuiau să fie rodul eforturilor convergente depuse de toate nucleele revoluționare. „În ultimul timp — relata Nicolae Codreanu în februarie 1878 — cresc mereu speranțele mele în posibilitatea societății proiectate în România. Am cîteva vești foarte plăcute". El îndemna pe doctorul Russel să

[87] Vezi Tiberiu Avramescu, *op. cit.*, p. 57—58.

[88] C. Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 53.

[89] *Documente privind istoria României. Războiul de independență*, Edit. Academiei, București, vol. I, partea I, p. 735 (în continuare D.I.R.).

[90] În articolul *Starea socialismului în România*, revista „Dacia viitoare" (anul 1883) nr. 11, scria: „În timpul războiului, românii și rușii își făcură reciproc propagandă. Iată în această privință ce zice Stepniak în scrisoarea adresată ziarului englez „Pal Mall Gazette": « În Iași și București ofițerii ruși găsiră expuse la vitrinele librăriilor toate cărțile interzise în Rusia și a căror citire avea atracția fructului oprit » (citat după „Viitorul social", nr. 4, noiembrie 1907, p. 349).

[91] D.I.R., p. 636.

www.dacoromanica.ro

grăbească elaborarea unei variante a documentelor. „Principalul este ca opera proiectată să fie, dacă este posibil, *convingătoare* pentru societatea noastră" [92].

Dornic de acțiune se arată și brigadierul silvic Alexandru Trușcă, participant la cercurile socialiste din această perioadă. El îmbrățișa ideea unei strînse conlucrări, a lărgirii adeziunilor în medii sociale adecvate și a „fundării unei societăți", la început cu profil cultural-educativ și propagandistic [93]. Se orienta spre inițierea unei acțiuni pe baze organizate și Zamfir Arbore-Ralli. „D-lui mai ales — îi scria Codreanu lui Russel — năzuiește și se gîndește foarte serios la același lucru la care ne gîndim și noi, formarea în România a unui partid socialist" [94].

Încercările și căutările pe plan organizatoric și propagandistic au continuat și în perioada următoare, ducînd, în primăvara anului 1879, la elaborarea unui proiect de program din inițiativa unui grup de socialiști format din Eugen Lupu, G. Manicea, C. Stăuceanu, Al. Spiroiu, C. Gorănescu [95]; documentul este axat pe ideea unirii organizatorice a grupărilor socialiste, în primul rînd ale celor din București și Iași.

Cercurile revoluționare din perioada 1875—1878 se înfățișau, așadar, ca nuclee ale unor tovarăși de idei formate mai ales din tineri intelectuali. Pregătirea teoretică a participanților la mișcare era una din sarcinile centrale care se puneau în fața lor, căci fără clarificarea proprie nu putea fi vorba de nici o activitate revoluționară de perspectivă. Este de aceea de înțeles că o bună parte a activității cercurilor era ocupată de însuși procesul pregătirii ideologice și teoretice și de munca de lămurire a problemelor viitoarei mișcări. Se citeau publicațiile românești cu orientare democrată (printre care și ziarul „Românul"); un izvor însemnat de formare a tinerilor socialiști erau scrierile gînditorilor înaintați din țara noastră. Dobrogeanu-Gherea nota într-o scrisoare către Nicolae Codreanu : „... mai întîi de tot trebuie să cumpăr operele lui Bălcescu, ale lui Șincai" [96]. Despre circulația ediției din 1876 a scrierilor lui Bălcescu printre membrii cercurilor revoluționare, A. S. Trușcă nota la 16 ianuarie 1878 : „Costică (numele conspirativ al lui Gherea — D. H.) a cumpărat scrierile lui Bălcescu, mi le-a dat mie spre citire. Găsești în ele gînduri frumoase, stil îmbelșugat..." [97]. Înrîurirea ideilor revoluționarilor de la 1848 în formarea întregii pleiade a reprezentanților acestor cercuri a fost, astfel, puternică și directă. „Și eu (...) și cei mai mulți dintre noi — scria Gherea în 1892, mărturisesc fără șovăire că am avut această credință... Noi am fost crescuți la școala roșilor, am fost îmbibați de ideile lor" [98].

Cu o dăruire admirabilă tinerii revoluționari făceau din cunoașterea marilor curente de idei ale vremii, din însușirea literaturii socialiste

---

[92] *Ibidem*, p. 561.

[93] *Ibidem*, p. 560, 572 și 579; vezi și Elena Georgescu, *Alexandru Silviu Trușcă*, în „Anale de istorie", XV, nr. 2 (1969), p. 147 — 150.

[94] *Ibidem*, p. 664.

[95] Vezi mai larg Damian Hurezeanu și Gheorghe Neacșu, *Începuturi programatice ale socialismului român. O importantă piesă documentară inedită din 1879*, în „Lupta de clasă", seria a V-a, anul LI, 1971, nr. 4, p. 119—124.

[96] D.I.R., vol. I, partea I, p. 648.

[97] *Ibidem*, p. 562.

[98] *Tactica liberală*, în „Critica socială", anul I, nr. 9, 1892, p. 351.

www.dacoromanica.ro

a timpului, o problemă de răspundere și de îndatorire socială. Între autorii de care se interesau găsim pe H. Spencer, H. T. Buckle (*Istoria civilizației în Anglia*), Auguste Comte, J. St. Mill, L. Büchner etc. Reprezentanții cercurilor revoluționare se aplecau cu pasiune asupra scrierilor socialiste de diverse nuanțe: F. Lassalle și M. Bakunin, P. Proudhon și Louis Blanc etc. Se urmăreau, fără prea mult spirit selectiv, în funcție de ce puteau procura sau de ce era la modă, alte lucrări — de la romanele străbătute de tendințe socialiste ale lui Friedrich Spielhagen și Jean Baptiste Schweitzer la publicația franceză de stînga „Le radical" sau ziarul social-democrat german „Vorwärts"[99].

O sursă importantă de lectură și de modelare intelectuală a constituit-o literatura rusă revoluționară a vremii. N. G. Cernîșevski era prețuit și citit intens — *Economia politică*, *Scrisori fără adresă*, *Ce-i de făcut?* (în limba franceză); erau familiare publicațiile narodnice „Vperiod", „Rabotnik", „Nabat", „Obșcina" la care și colaborau, dealtfel, partizanții la activitatea cercurilor revoluționare[100].

Enunțînd sumar cîteva date cu privire la circulația scrierilor și publicațiilor printre reprezentanții cercurilor revoluționare din deceniul al VIII-lea facem o mențiune specială pentru *Capitalul* lui Marx și lucrările de popularizare ale acestuia, încă în 1875—1876.

Capitalul circula în ediție franceză și rusă *. În perioada războiului de independență și după aceea a crescut interesul pentru operele întemeietorilor socialismului științific, în special pentru *Capitalul*. Se căutau de asemenea lucrări de popularizare a teoriei marxiste printre care *Compendio Capitale* a lui Carlo Cafiero[101].

Cu toate acestea, orientarea ideologică a reprezentanților cercurilor revoluționare era tributară diferitelor curente socialiste mic-burgheze ale epocii, în special ideilor de nuanță narodnică.

De la exponenții acestor cercuri au rămas relativ puține texte tipărite. Dintre ele sînt reprezentative cele aparținînd lui Nicolae Codreanu. Astfel, broșura *O pagină din socialismul român* reunește mai multe articole ale sale sub formă de scrisori. La elaborarea studiului lui *Despre stat, proprietate, familie*, înserat în broșura amintită, au participat, probabil, și Dobrogeanu Gherea și G. Manicea[102]. Tot N. Codreanu a publicat în revista narodnică „Obșcina", care apărea în Elveția (numerele pe martie—aprilie 1878), ca și în „Le Travailleur", periodic redactat de Elisée Reclus, incisivul articol *România* centrat pe dezvăluirea contrastelor sociale ale tînărului stat independent.

O prețioasă sursă de informare asupra preocupărilor, activității și orientării cercurilor revoluționare o reprezintă, în schimb, corespondența, destul de întinsă, rămasă de la exponenții acestor cercuri.

[99] Vezi mai pe larg Damian Hurezeanu, *Constantin Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*, Edit. politică, București, p. 47—49.

[100] *Ibidem*, p. 46.

* *Capitalul* (vol. I.) a apărut în limba rusă în 1872 la Petersburg. În limba franceză s-a publicat în fascicole între sept. 1872—nov. 1875. Ediția completă a vol. I avea titlul *Le Capital*. Traduction de M. J. Roy, entièrement revisée par l'auteur. Paris, (1872—1875).

[101] Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 50—52.

[102] *Ibidem*, p. 58—59.

www.dacoromanica.ro

Așa cum se degajă din scrierile și corespondența lor, participanții la activitatea cercurilor erau adepți ai revoluției sociale ca mijloc de eliberare a poporului muncitor și de propășire rapidă a țării. „Numai o revoluție socială — scria un militant al perioadei — va putea să ne scoată și pe noi, românii, pe drumul luminos al fericirii și prosperității muncitorilor, numai ea va smulge din rădăcină și va distruge și în națiunea noastră clasa exploatatorilor privilegiați ai populației muncitoare" [103].

Adeptii cercurilor considerau țărănimea forța socială principală spre care trebuie să-și concentreze atenția. Vedeau în ea baza mișcării revoluționare. Altfel spus, problema socială o abordau în primul rînd ca pe o problemă agrară țărănească, fapt explicabil dacă ne gîndim la caracterul nodal al acesteia în epocă. De aci și convingerea în disponibilitățile revoluționare ale țărănimii, în capacitatea explozivă a acesteia sub impactul operei de propagandă dusă de tineretul intelectual. Propaganda printre țărani, cunoașterea vieții acestora erau coordonate esențiale ale activității revoluționarilor socialiști de atunci. Astfel, ei au lăsat cea mai pătrunzătoare analiză a situației țărănimii, examinată prin prisma antagonismului dintre masa producătorilor direcți de la sate și dominația politică și economică a moșierimii și a statului burghezo-moșieresc.

Proiectul de transformare social-politică a societății nu se limita însă, în concepția participanților la cercurile revoluționare din perioada considerată, doar la sfera agrară. Era un proiect global pornind de la critica ansamblului structurilor existente și implicînd un curs nou al dezvoltării istorice conform cu năzuințele și cu interesele maselor muncitoare. În acest cadru, este remarcabilă critica făcută liberalismului ca ideologie dominantă atunci, cu adînci aderențe în mediul intelectualității. Expresie ideologică a intereselor burgheziei, liberalismul a fost supus criticii de pe pozițiile maselor populare, în primul rînd a condițiilor de existență ale țărănimii. Dezavuarea liberalismului însemna dezavuarea concepțiilor care legitimau, într-un fel sau altul, regimul existent, în numele unei orientări aflată într-o hotărîtă opoziție față de acest regim.

De activitatea cercurilor socialiste din deceniul al VIII-lea este legată aparitia primelor publicații socialiste din țara noastră. „Condițiile de presă sînt de așa natură — scria N. Codreanu — încît fără risc mare, respectînd o oarecare precautiune, se poate organiza treaba" [104].

Primele încercări au fost făcute încă înaintea războiului pentru independență [105]. Ceva mai tîrziu, la 26 mai 1877, a apărut ziarul „Socialistul", primul organ de presă scos de cercurile revoluționare. El a avut o scurtă durată; după singurul număr păstrat e greu de dedus măsura în care ar fi reușit să înmănuncheze și să pună în valoare forțele participanților la activitatea cercurilor. Cel mai semnificativ articol din numărul existent este *Rezbelul*, o pledoarie cam abstract-umanitaristă despre binefacerile păcii, în care se fixează totuși, într-o frază frumoasă, justețea războiului nostru de independență: „Azi e însă timpul cînd românii, în avîntul și entuziasmul suvenirilor trecute, iau armele pentru a-și apăra independența" [106].

[103] D.I.R., vol. I, partea I-a, p. 609.
[104] *Ibidem*, p. 703.
[105] Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 57.
[106] *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 42.

www.dacoromanica.ro

Cercurile revoluționare care se încheagă între 1875—1878 inaugurează, astfel, afirmarea socialismului în România ca mișcare și ca un curent de idei; ele pun bazele presei socialiste în țara noastră, activitate ce se va dezvolta cu strălucire în deceniile următoare: orientarea lor teoretică se revendica de la diferite concepții și tendințe socialiste, în special cele de nuanță narodnică; ele valorifică, de asemenea, moștenirea înaintată a gîndirii românești, în special a anului 1848.

Importanța activității cercurilor revoluționare constă totodată în faptul că prin preocupările crescînde pentru socialismul științific, unii membri ai acestor cercuri vor lua, în etapele următoare, cursul spre marxism, contribuind esențial la trecerea mișcării muncitorești și socialiste din România la marxism.

LES DÉBUTS DU MOUVEMENT OUVRIER EN ROUMANIE (1848—1878)

RÉSUMÉ

Sur la base des données documentaires et de la littérature existante, l'auteur de l'étude présente l'évolution du mouvement ouvrier de Roumanie pendant la période comprise entre la révolution de 1848 et la fin de la guerre d'indépendance (1878). L'étude a un caractère de synthèse des investigations entreprises jusqu'à présent et des principales conclusions auxquelles on a abouti dans l'examen du problème.

On expose de manière succincte les caractéristiques de la formation du prolétariat en tant que classe en Roumanie et la signification de son affirmation sur la scène de l'histoire, après quoi l'on décrit les commencements de sa lutte (actions et grèves durant les 7e — 8e décennies du XIXe siècle), étant souligné le rapport entre le mouvement révolutionnaire de la classe ouvrière et le processus de son organisation. Les formes d'organisation mutuelle sont considérées dans leur évolution, dans leur processus de développement; on examine ensuite le passage à des formes d'organisation professionnelle supérieure.

Une place importante est réservée au problème de la diffusion des idées socialistes en Roumanie et en Transylvanie, étant précisées les étapes essentielles: la période du socialisme utopique — l'analyse des idées de Teodor Diamant fournit quelques éléments nouveaux —, de la Commune de Paris et de la Ière Internationale; on examine finalement les caractéristiques de l'activité et les préoccupations, théoriques et pratiques, des milieux révolutionnaires qui sont apparues au cours de la 8e décennie du siècle passé.

www.dacoromanica.ro

ACȚIUNI ÎNTREPRINSE DE CLASA MUNCITOARE DIN ROMÂNIA PENTRU APĂRAREA DREPTULUI DE ORGANIZARE ÎN SINDICATE ȘI APLICAREA LUI ÎN PRACTICĂ (1922—1929)

DE

SILVIA ISTRATE

Noile condiții social-economice existente în țara noastră după desăvîrșirea unității statale, accelerarea procesului de dezvoltare a industriei și consolidarea pozițiilor burgheziei, creșterea numerică a clasei muncitoare și sporirea gradului său de combativitate, reflectat și în acțiunile revendicative întreprinse sub conducerea organizațiilor sale politice și profesionale, precum și preocupările existente pe plan internațional în domeniul reglementării raporturilor de muncă, au fost factorii care, în măsură diferită, au determinat transformarea, îmbunătățirea și adoptarea de noi legi ale muncii și unificarea legislației existente.

Desăvîrșirea unității statului național român — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „a realizat cadrul național și social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție; înmănuncherea laolaltă a energiilor și capacităților creatoare ale poporului nostru a creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare" [1].

Ca rezultat al frămîntărilor și luptei maselor populare din perioada de la sfîrșitul primului război mondial, cercurile conducătoare din România s-au văzut silite să reglementeze și normele după care muncitorii și alte categorii sociale își puteau crea organizații profesionale pentru apărarea intereselor proprii. Preocuparea pentru organizarea muncitorimii în limitele „legalității" a fost făcută în scopul menținerii orînduirii bazate pe exploatare; era vorba, de asemenea, și de obligațiile României derivate din tratatele de pace încheiate după război [2].

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, Edit. politică, București, 1968, vol. I, p. 350.

[2] Ion St. Baicu, *Noi măsuri legislative pe linia reglementării relațiilor sociale impuse claselor dominante de către proletariat în anii avîntului revoluționar (1918—1921)*, în *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, Edit. științifică, București, 1972, p. 90—91.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 32, nr. 7, p. 1287—1303, 1979

www.dacoromanica.ro

În legislația românească postbelică, dreptul de organizare profesională a fost reglementat prin *legea asupra sindicatelor din 26 mai 1921* [3]. Privită în ansamblul său, această lege a reprezentat pentru clasa muncitoare din țara noastră o cucerire deosebit de importantă pe linia libertății ei de asociere. Unele dispoziții ale legii limitau însă dreptul de asociere numai pentru scopuri profesionale. Pornind de la interpretarea acestor clauze, organele chemate să aplice legea puteau anihila sau chiar anula caracterul ei pozitiv prin simpla apreciere făcută asupra scopului urmărit de sindicat. Cu toate limitele pe care legea le-a prezentat, ea a însemnat recunoașterea dreptului de organizare profesională a clasei muncitoare, sindicatele avînd astfel posibilitatea să apere și să reprezinte interesele muncitorilor față de patroni și față de autorități.

Partidul Comunist Român a acordat în documentele elaborate și acțiunile practice întreprinse o atenție sporită, procesului de organizare a clasei muncitoare în sindicate și sarcinilor ce reveneau comuniștilor în cadrul acestor organizații. Comitetul executiv provizoriu al Partidului Socialist Comunist din România, în manifestul lansat în martie 1922, preconiza o serie de măsuri în vederea activizării secțiilor sale locale și a sarcinilor ce reveneau comuniștilor în conducerea acțiunii de organizare a muncitorilor în sindicate precum și în conducerea luptelor greviste. Manifestul a constituit un prilej de reînnoire a îndemnului adresat de Partidul Socialist Comunist proletariatului din întreaga țară „de a porni cu hotărîre spre organizare" [4]. Partidul a desfășurat, în același timp, o susținută activitate de demascare a limitelor legii sindicatelor profesionale, și a militat, totodată, pentru unitatea de acțiune a clasei muncitoare, pentru apărarea unității sindicale. Este demn de relevat în acest domeniu apelul la unitate adresat social-democraților care chema să se lase pentru moment divergențele de idei ce despărțeau cele două partide muncitorești: „să trecem peste interesele de partid și să ne dăm mîna, pentru a respinge uriașul atac capitalist. Și să ne unim într-un front unic al tuturor organizațiilor, grupărilor și instituțiilor proletare, pentru înlăturarea teroarei albe, pentru eliberarea muncitorilor din închisori, pentru desființarea tribunalelor ilegale și casarea sentințelor trecute, pentru organizarea în sindicate și apărarea lor" [5].

---

[3] Obiectul atribuit sindicatelor prin această lege era acela de a studia și apăra interesele profesionale de ordin industrial, comercial, agricol, tehnic, economic, cultural etc. (art. 1), excluzîndu-se din preocupările sindicatelor lupta politică. Legea sindicatelor profesionale insera în articolele sale dreptul, deci, de organizare „legală" a sindicatelor (art. 2—3) după criteriul profesiunii, scopul nemărturisit al acestei dispoziții fiind fărămițarea mișcării sindicale, prin crearea mai multor sindicate în cadrul aceleiași întreprinderi sau instituții și ușurarea pe această cale a realizării politicii represive. Personalitatea juridică se acorda conform legii pe baza hotărîrii judecătorești (cap. II. art. 5—16). Prevederile cuprinse în capitolul IX și X sub titlul „penalitate" sînt vădit împotriva mișcării sindicale revoluționare (Vezi textul legii în „Monitorul Oficial" nr. 69 din 11 mai 1921, „Dezbaterile Senatului", sesiunea 1920—1921, p. 1361; D. V. Firoiu, *Clasa muncitoare și dreptul la organizare*, în „Studia" Universitatis Babeș-Bolyai, Series jurisprudentia, Cluj, 1972, anul XVII, p. 63; V. D. Viespescu, *Legislația muncii. Legislație, doctrină, jurisprudență*, București, 1937, p. 18; N. Arcadian, *Legislația industrială a României din ultimii douăzeci de ani (1916—1936)*, Edit. revs „Industrie și comerț", București, 1937, p. 19—20.

[4] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești și revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 169.

[5] „Socialismul" din 4 ianuarie 1922.

www.dacoromanica.ro

Comuniștii au desfășurat o activitate susținută pentru consolidarea organizațiilor profesionale ale proletariatului. Cu prilejul celui de-al II-lea Congres al Partidului Comunist Român, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Ploiești între 3—4 octombrie 1922, a fost analizată mișcarea sindicală din România și precizate măsurile necesare ce urmau să fie întreprinse pentru sprijinirea sindicatelor de către partid. Referindu-se la legislația în vigoare, raportul sublinia datoria ce revenea comuniștilor de a intra în sindicatele constituite pe baza legii pentru a critica nu numai limitele sale, ci pentru a le transforma în „fortărețe de apărare împotriva exploatării patronale"[6].

În perioada care a urmat congreselor sindicale de la Brașov și Sibiu și a Congresului al II-lea al partidului comunist, s-a înregistrat o înviorare și activizare a organizațiilor sindicale, numărul muncitorilor organizați a sporit. Dacă în luna iunie 1922, numărul membrilor de sindicat era aproximativ de 45.000, în luna august 1923, după un an de la refacerea unității sindicale, el se cifra la peste 80.000 [7].

Fenomenul de sciziune care s-a produs în mișcarea sindicală în septembrie 1923 a creat greutăți în procesul de organizare profesională a clasei muncitoare și a redus simțitor forța sa de luptă. În acest context, și aplicarea în practică a legii s-a făcut adeseori în contradicție flagrantă cu însuși conținutul său.

Ținînd seama de conținutul legii, cît și de limitele sale, documentele mișcării muncitorești, presa muncitorească precizau că muncitorimea trebuie să folosească totuși prevederile sale pozitive, deoarece sindicatele pot să-și aducă o contribuție însemnată în obținerea unor revendicări corespunzătoare intereselor sale. Sub titlul *Pentru organizare*, comunistul N. Marian sublinia rolul și semnificația deosebită a organizării în lupta revendicativă a clasei muncitoare, arătînd că „stăvilirea concedierilor cu duiumul ce se fac de către patroni, înfrînarea exploatării barbare la care sînt supuși muncitorii, asigurarea existenței muncitorilor și a familiilor lor (...) și înlăturarea restricțiilor și a părtinirii legilor antimuncitorești, cum și respectarea legiuirilor protectoare sînt în funcție tot de forța organizată și solidară a proletariatului" [8]. În articolul intitulat *În sindicate*, apărut în paginile ziarului „Lumea nouă", se făceau aprecieri asupra limitelor pe care legea sindicatelor profesionale le prezenta, lansîndu-se în același timp chemarea ca muncitorii să acționeze uniți și să folosească posibilitățile oferite de lege, organizîndu-se în sindicate deoarece „ele rămîn singurele organizații în care se poate strînge clasa muncitoare prin care își poate apăra drepturile cîștigate, cari astfel se pierd pe fiecare zi, și cu ajutorul cărora se poate pregăti pentru a impune patronatului satisfacerea altor nevoi economice" [9]. Se aprecia, pe bună dreptate, că la

---

[6] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 345; „Socialismul" din 19 octombrie 1922.

[7] Fl. Tănăsescu, *Partidul Comunist Român — promotor al luptei pentru realizarea unității muncitorești de acțiune, factor esențial în afirmarea proletariatului în viața social-politică a României în anii 1921—1923*, în *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României 1921—1944*, (Culegere de studii), Edit. militară, București, 1971, p. 53.

[8] „Federația" din 4 februarie 1923.

[9] „Lumea nouă" din 1 Mai 1922.

www.dacoromanica.ro

organizarea în sindicate să nu se facă deosebire de curentele politice care existau în cadrul mișcării muncitorești deoarece de „un salar mai mare, un tratament omenesc, 8 ore de lucru, condiții de igienă, libertăți mari în ateliere are nevoie și muncitorul social-democrat și cel socialist și cel comunist" [10].

Prigoana și presecuțiile s-au înăsprit la scurt timp după legiferarea dreptului de organizare profesională, luînd forme concrete pe tot întinsul țării. „Prigoana nu se oprește numai la interzicerea întrunirilor noastre, ale Partidului Comunist — preciza ziarul „Socialismul" — ci ea atacă și mișcarea sindicală". La Tîrgu Mureș, Arad, Oradea și în alte părți, casele poporului, casele muncitorilor, localurile sindicatelor au fost închise. Întrunirile sindicale, ședințele de breaslă ale sindicatelor recunoscute persoană juridică au fost suspendate. Măsuri samavolnice și arbitrare erau exercitate și individual împotriva muncitorilor organizați de către direcția fabricilor. Sistemul de concedieri a celor mai activi, fermi și combativi muncitori organizați în sindicate era des utilizat de către patronii unor întreprinderi, în semn de intimidare și de șicanare a muncitorilor. Sînt grăitoare măsurile întreprinse în această privință de patronii de la unele întreprinderi din Tîrgu Mureș și din alte localități [11]. La Iași, „aceste acte -- relata un document al vremii — fac parte dintr-un întreg sistem de persecutări îndreptat împotriva clasei muncitoare" [12]. În cadrul întrunirii care a avut loc la 5 septembrie 1922, întreaga muncitorime ieșeană a protestat împotriva arestării lui Gh. Tănase, secretarul comisiei locale sindicale, autoritățile încercînd prin această măsură să slăbească forța mișcării sindicale. S-a evidențiat în cadrul întrunirii hotărîrea muncitorilor de a-și apăra sindicatele și pe conducătorii lor. Cei care au luat cuvîntul, printre care se afla și I. Niculi, au arătat flagranta ilegalitate comisă de poliție : „De la ucenici și pînă la bătrîni — se preciza în presa muncitorească — toți au venit să protesteze împotriva ilegalei arestări și să trimeată stăpînilor cuvînt de amenințare că aici, aproape, mii de muncitori veghează, păzesc sindicatele și pe secretarul său, Gh. Tănase". Moțiunea adoptată și înaintată Inspectoratului muncii și autorităților din București a fost iscălită de peste 1000 de muncitori. În același scop a fost organizată și întrunirea din 6 septembrie 1922 a lucrătorilor tipografi din Iași [13]. La Brașov și alte centre din Transilvania, organizațiile sindicale erau nevoite să ceară avizul autorităților militare și administrative pentru desfășurarea acțiunilor lor. Aceste sistem era calificat „drept abuz" ce vine în „contradicție cu legea asociațiilor profesionale și cu Constituția", de aici și protestul muncitorimii organizate din Brașov [14].

Comisia generală a sindicatelor din România în adresa trimisă în 1922 Ministerului de Interne sesiza că la Galați, Cîmpina, Brăila, Ploiești, Iași autoritățile au impus o serie de restricții în activitatea organizațiilor sindicale, cerînd respectarea prevederilor cuprinse în lege [15]. Notabile în

---

[10] Ibidem.

[11] *Lista neagră* în „Federația" din 1 decembrie 1921 ; *Legea sindicatelor profesionale și patronii* în „Lemnarul" din 15 octombrie 1922.

[12] „Viața muncitoare" din 25 iunie 1922.

[13] „Iașul socialist" din 10 septembrie 1922.

[14] „Viața sindicală" din 22 ianuarie 1922.

[15] Arh. Statului, București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar, 150/1922, f. 10.

www.dacoromanica.ro

această privință sînt și protestele și acțiunile organizate de sindicatul muncitorilor minieri din Petroșani, Lonea, Vulcan, Aninoasa, Petrila din județul Hunedoara, a muncitorilor din industria petrolieră din Ploiești, a lucrătorilor brutari din Roman împotriva autorităților polițienești și Siguranței care le-au interzis ținerea conferințelor culturale și de breaslă prevăzute în statut și recunoscute de lege, au recurs la cenzurarea ziarelor de breaslă și a proceselor verbale, la percheziționări, descinderi la sediile sindicatelor și la arestarea unor membri din conducere [16]. Eftimie Gherman, secretarul Uniunii muncitorilor din industria minieră, în protestul trimis Ministerului de Interne preciza că astfel de procedee depășesc cadrul oricărei legi și „răpesc chiar libertatea muncitorilor de a se organiza în sindicate, de a se întruni și discuta asupra intereselor lor de breaslă, profesionale și materiale" [17].

Gh. Cristescu, secretarul P.C.R., în raportul alcătuit de C.C. al partidului pentru perioada 1920—1923, sublinia că sindicatele au fost organizate pe baza unei legi elaborată de burghezie. Ținînd însă seama de importanța deosebită pe care o prezintă organizarea în lupta revendicativă a clasei muncitoare, partidul comunist a desfășurat o susținută activitate propagandistică pentru organizarea în sindicate. „Întrucît burghezia vede că pe zi ce trece sindicatele devin tot mai revoluționare a introdus teroarea, iar unele sînt dizolvate pe motiv că fac politică". Raportul se referea la circulara confidențială a Ministerului de Justiție prin care cerea tribunalelor și autorităților polițienești să dizolve sindicatele care au înscris în statut „principiul luptei de clasă și internaționalismul" [18].

Cu toate interdicțiile exercitate de autorități asupra conducerii sindicatelor muncitorești și a membrilor acestora, dorința muncitorilor de a se organiza în sindicate nu a putut fi stăvilită. Astfel, întrunirea muncitorilor de la Craiova din 4 februarie 1923 s-a desfășurat sub lozinca *În sindicate*. Din partea Consiliului General a luat parte I. Mirescu, care a analizat critic prevederile legii Trancu-Iași și a subliniat că legea trebuie folosită de către muncitori pentru a-și crea organizațiile lor profesionale și a impune modificarea ei în conformitate cu interesele lor. O astfel de sarcină sublinia moțiunea adoptată nu putea fi realizată „fără o forță sindicală bine organizată" [19]. La Timișoara, muncitorii din industria metalurgică din localitate s-au întrunit în ziua de 25 februarie 1923 în scopul organizării lor în sindicate. În cuvîntarea rostită, Koloman Müller a demascat politica reacționară a guvernului și consecințele ei asupra procesului de organizare profesională [20]. Proteste vehemente au formulat și muncitorii tîmplari întruniți în sala Tomis din capitală, în noiembrie 1923, față de suspendarea Uniunii în Lemn din Cluj. Purtătorii de cuvînt ai muncitorilor tîmplari au precizat că deși Uniunea a fost suspendată, ca rezultat al activității propagandistice rodnice desfășurată de ea, s-au făcut 2000 de noi înscrieri în sindicate în rîndul muncitorilor din insdustria

[16] Ibidem, f. 9; Arh. C.C. al P.C.R., fond 132, mapele 29, 30 și 31/1923; „Facla" din 28 septembrie 1923; „Federația" din 4 februarie 1923.

[17] Arh. Statului, București, fond. Ministerul Afacerilor Interne, dosar. 617/1922, f. 1—2.

[18] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 44/1923.

[19] „Viața sindicală" din 18 februarie 1923.

[20] Arh. statului Timișoara, fond Prefectura județului Timiș-Torontal, dosar, 98/1923, f. 2.

www.dacoromanica.ro

lemnului. Participanții la întrunire au cerut guvernului reintegrarea Uniunii în drepturile prevăzute de lege [21].

Partidul Comunist Român a acordat o atenție sporită și procesului de organizare a femeilor muncitoare în sindicate. În acest scop s-a preconizat ca ziua de 8 Martie să fie sărbătorită în întreaga țară, prin desfășurarea unei activități susținute de propagandă în vederea organizării femeilor în sindicate și apărarea revendicărilor lor specifice [22]. Antrenarea femeilor în mișcarea sindicală a nemulțumit cercurile conducătoare care, prin ordinul Ministerului de Interne nr. 60 877/1923 adresat prefecților de județe, au cerut să se urmărească îndeaproape această activitate desfășurată de reprezentantele partidului comunist [23].

Avînd în vedere prevederile legii sindicatelor profesionale, care interzicea organizarea în sindicate a muncitorilor tineri sub 18 ani, organizațiile de partid și de tineret au subliniat nedreptatea ce se făcea tinerilor muncitori, arătînd că numai organizați alături de muncitorii vîrstnici, tinerii vor putea să-și apere revendicările lor. Tendința de organizare a tineretului în sindicate a produs îngrijorare în rîndul industriașilor. Astfel, corporația industriașilor din Baia Mare în adresa nr. 457/1922 trimisă autorităților locale, sublinia creșterea numărului de ucenici și cerea să se ia măsuri „pentru ca propaganda în rîndul ucenicilor să înceteze, iar organizațiile muncitorilor tineri existente deja să fie suspendate" [24].

Cu toate dispozițiile restrictive pe care legea sindicatelor profesionale din 1921 le prevedea, muncitorii fiind pe deplin conștienți de avantajele pe care le prezintă procesul de organizare „au căutat să facă din aceste sindicate organizații puternice de luptă". Creșterea atît numerică cît și a influenței exercitate de sindicate în rîndul muncitorilor, acțiunile organizate împotriva ofensivei patronale, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și muncă, creșterea gradului de conștiință al proletariatului și spiritul combativ imprimat sindicatelor de elementele revoluționare nu au convenit cercurilor conducătoare, fapt ilustrat de elaborarea *legii persoanelor juridice din 6 februarie 1924* [25], care reglementa în toate detaliile dreptul de asociere.

---

[21] Arh. C.C. al P.C.R., fond 136, mapa 11/1923.

[22] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 7/1923; *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1923)*, Edit. politică, București, 1970, p. 419.

[23] Arh. statului Satu Mare, fond Prefectura județului Satu Mare, nr. de inventar 20/1923, f. 8.

[24] Arh. statului Tg. Mureș, fond Primăria orașului Tg. Mureș, Consiliul orășenesc, cota 1178/1923.

[25] Față de legea din 26 mai 1921, legea pentru persoanele juridice din 1924 era apreciată ca reprezentînd un regres în apărarea intereselor muncitorești. În primul rînd, ea introducea formalități complicate și neprielnice constituirii și recunoașterii persoanelor juridice. Pentru acordarea de către tribunal unei asociații a dreptului de persoană juridică era nevoie acum, în plus față de prevederile legii din 1921, și de avizul favorabil al Ministerului de resort. Or, măsura echivala cu instituirea unei adevărate tutele din partea acestui organ. Pe de altă parte, legea din februarie 1924 interzicea în mod expres recunoașterea personalității juridice așa-ziselor asociații și așezăminte cu scop „ilicit, îndreptate împotriva ordinei publice, a bunelor moravuri". Este introdus controlul asupra asociațiilor profesionale prin intermediul puterii executive, măsură care nu figura în legea din 26 mai 1921. Pe această cale, libertatea de acțiune a sindicatelor profesionale era suprimată aproape complet, întrucît ele devenau de acum obiect permanent de control din partea organelor polițienești. Astfel, statul avea sarcina de control și de supraveghere asupra tuturor persoanelor juridice care se înregistrau în baza acestei legi.

www.dacoromanica.ro

Dispozițiile legii din 6 februarie 1924 cu privire la conducerea asociațiilor recunoscute ca persoană juridică urmăreau, ca și legea în totalitatea ei, să împiedice pătrunderea în sindicate a unor elemente revoluționare care ar fi putut da o orientare cu un pronunțat caracter de clasă sindicatelor muncitorești. Astfel, era interzisă alegerea în comitetele de conducere a persoanelor care nu posedau toate drepturile civile [26], prin această măsură erau îndepărtate din fruntea sindicatelor revoluționare comuniștii care suferiseră condamnări pentru activitatea lor politică. Formalitățile greoaie prevăzute de legea din 6 februarie 1924 și spiritul său vexatoriu au creat atîtea greutăți în aplicarea legii sindicatelor profesionale din 1921, încît — așa cum recunoaștem un contemporan — aproape că o desființase sau că abroga într-o formă deghizată cele mai importante prevederi ale sale [27]. Din această cauză procesul organizării în sindicate a fost frînat în evoluția sa, astfel că după intrarea în vigoare a legii persoanelor juridice „numărul sindicatelor muncitorești nou înființate a fost redus" [28]. O serie de observații critice pe marginea proiectului de lege au fost făcute cu ocazia discuțiilor purtate în Camera deputaților de către Iacob Pistiner, Gr. N. Iunian, D. R. Ioanițescu și alți deputați [29].

Noi piedici au fost impuse mișcării muncitorești și procesului de organizare în sindicate prin *Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice din 19 decembrie 1924* [30] cunoscută și sub numele de *„Legea Mîrzescu"* și apoi prin *Legea contenciosului administrativ din 23 decembrie 1925* [31]. Ținînd seama de numeroasele proteste ale clasei muncitoare față de greutățile create în procesul de organizare, de prevederile legislației în vigoare, cercurile conducătoare s-au văzut nevoite să accepte în 1927 *Legea pentru modificarea unor dispoziții din legea persoanelor juridice* [32], menită să atenueze într-o oarecare măsură rigorile privind modul de constituire în sindicate. Modificările aduse de legea din 1927 nu au însemnat însă o reală ușurare în constituirea sindicatelor — așa cum aprecia cu deplin temei un specialist al vremii — încercarea nu a fost urmată decît într-o mică măsură de consecințele dorite [33].

Singurele drepturi de care beneficiau sindicatele în virtutea noii legi erau acelea privitoare la încheierea contractelor colective de muncă, la posibilitatea verificării modului lor de aplicare ca și a legilor și regulamentelor de protecție și organizare a muncii și de asigurări sociale. (Vezi „Monitorul Oficial" nr. 27 din 6 februarie 1924, p. 1098; Alexandru Moscu, *România economico-socială după război*, București, 1925, p. 38; D. R. Ioanițescu, *La législation du travail en Roumanie*, f.e., f.a., p. 14; Arh. C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 180/1927.)

[26] D. Viespescu, Op. cit., p. 53.

[27] Ibidem, p. 60; G. Strat, *Evoluția dreptului de asociere în România*, București, 1930, p. 16—17.

[28] D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale în România. Codul sindicalismului român—1921. Noul cod al sindicalismului 1945*, Tipogr. „Remus Cioflec", București, f. a., p. 7—8.

[29] „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 30 ianuarie 1924, în „Monitorul Oficial", nr. 47 din 10 februarie 1924, p. 1345—1347, 1359, 1378.

[30] *Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice*, Imprimeriile Statului, București, 1924, p. 7—8.

[31] N. Petreanu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în anii stabilizării relative a capitalismului (1922—1928)*, în *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, Edit. științifică, București, 1972, p. 116.

[32] *Legea pentru persoanele juridice din 1924, cu modificările din 1927 și regulamentul legii*, Edit. Librăria Universală Alkalay, București, co. f. a.

[33] G. Tașcă, *Politica socială a României (Legislația muncitorească)* București, 1940, p. 104—105; D. Viespescu, *Op. cit.*, p. 49.

www.dacoromanica.ro

Legile din 6 februarie şi 19 decembrie 1924 făceau parte din ansamblul de măsuri represive iniţiate de guvernul liberal în acel an împotriva mişcării muncitoreşti. Lor li s-a adăugat interzicerea, în aprilie, a oficiosului partidului comunist — ziarul „Socialismul", iar în iulie a partidului comunist. După promulgarea legii privitoare la persoanele juridice şi, mai ales după promulgarea legii Mîrzescu, acţiunile Siguranţei împotriva organizaţiilor sindicale au îmbrăcat asemenea forme încît multe din ele echivalau cu dizolvarea asociaţiilor profesionale ale muncitorilor.

În aceste condiţii, cel de-al III-lea congres al P.C.R., din septembrie 1924, a trasat comuniştilor sarcina de a-şi întări influenţa în rîndurile sindicatelor şi de a milita neabătut pentru refacerea unităţii sindicale pe baza frontului unic [34].

Anul 1924 a fost marcat printr-o campanie intensă de protest desfăşurată în întreaga ţară. Prin adunări şi acţiuni încheiate cu moţiuni şi petiţii, cele mai diverse categorii de muncitori s-au unit în lupta comună îndreptată împotriva restricţiilor impuse procesului de organizare în sindicate prin legea persoanelor juridice. O suită de articole publicate în paginile ziarului „Socialismul" au analizat în spirit critic conţinutul legii şi consecinţele pe care ea le antrena asupra clasei muncitoare, lansînd chemarea ca muncitorimea să facă un zid puternic în jurul sindicatelor lor de breaslă pentru apărarea intereselor clasei muncitoare în lupta dusă împotriva exploatării patronale [35]. În anii grei ai ilegalităţii, presa sindicatelor Uniunilor Unitare de ramură ca „Metalurgistul", „Minierul", „Munca grafică", „Muncitorul în alimentaţie", „Muncitorul pielar", „Ferarul", „Lemnarul", „Ruházati Munkás", apărută sub îndrumarea Partidului Comunist, a constituit un mijloc important de mobilizare a clasei muncitoare la lupta împotriva ofensivei patronale, şi demascare a ilegalităţilor săvîrşite faţă de legislaţia muncitorească în vigoare. Multiplele forme de protest ale clasei muncitoare au scos la iveală faptul că după votarea legii persoanelor juridice o serie de şedinţe şi întruniri ale sindicatelor au fost interzise, iar unii conducători sindicali arestaţi în mod abuziv. S-a recurs la dese descinderi, confiscări de acte şi ziare, interzicerea Congresului Uniunii Muncitorilor din alimentaţie, iată dovezi concrete care au făcut parte din arsenalul de metode şi procedee îndreptate împotriva mişcării sindicale. Astfel de sesizări au fost primite din partea sindicatelor din Satu Mare, Cluj, Ploieşti, Cîmpina, Braşov, Focşani, Brăila, Tr. Severin, Zărneşti, Timişoara etc. [36]. Muncitorii din industria lemnului întruniţi în diferite centre ale ţării în zilele de 13 mai şi 8 august 1924 au protestat faţă de prigoana dezlănţuită de autorităţi împotriva celor 2 secretari ai Uniunii din Lemn din România — Imre Aladár şi Constantin Ivănuş şi au cerut punerea lor în libertate „cu atît mai mult cu cît legea sindicatelor profesionale ne asigură dreptul de organizare" [37].

---

[34] Arh. I.S.I.S.P., cota A—VIII—3, nr. inv. 126.

[35] „Socialismul" din 9 februarie 1924.

[36] Arh. C.C. al P.C.R., fond 131 mapa 19, 24, 27 şi 29/1924; Arh. Ministerului Sănătăţii, fond Direcţia Generală a Muncii, dosar, 189/1924, f. 14—15; Arh. statului Timişoara, fond Prefectura judeţului Timiş-Torontal, nr. actului 1925/101/2; „Aurora" din 9 iulie 1924; „Ferarul" din 15 decembrie 1924.

[37] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 136, mapa 34/1924; „Aurora", din 16 mai 1924.

www.dacoromanica.ro

Printre cei arestaţi se aflau şi A. Bernat, secretarul general al Uniunii Metal Bucureşti, Vili Roth, secretarul regional din Sibiu, Gh. M. Petrescu Ghempet, reprezentantul sindicatelor metalurgice unitare, care a participat la congresul sindicatelor metalurgice din întreaga ţară ce s-a desfăşurat la Cluj [38]. Arestări şi practici ilegale faţă de membrii sindicatelor au avut loc şi în oraşele : Lupeni, Reşiţa, Lugoj, Caransebeş Tg. Mureş, Galaţi, Mediaş [39].

În presa social-democrată au apărut, de asemenea, o serie de materiale care scoteau în evidenţă nedreptăţile şi fărădelegile comise de autorităţi faţă de sindicate [40]. În urma anchetei întreprinse printre muncitorii de la fabrica de reparat vagoane şi locomotive „Titan" din Bucureşti s-a constatat că numeroşi muncitori erau bătuţi, concediaţi şi trimişi în faţa Siguranţei, pentru că erau organizaţi în sindicate. „Sistemul cel mai barbar de persecuţie şi de intimidare a muncitorilor — preciza ziarul „Lumea nouă" — se practica de către inginerul Malaxa, în dispreţul legilor de ocrotire muncitorească, fără ca ministerul să intervină cu autoritatea sa, deşi s-au făcut numeroase intervenţii" [41]. Legea persoanelor juridice din februarie 1924 era apreciată drept o nouă formulă legală de prigonire a sindicatelor muncitoreşti şi de împiedicare a constituirii şi funcţionării lor.

Faţă de aceste practici, Uniunile Sindicatelor Unitare şi C.G.S.U. cereau cu hotărîre garantarea activităţii lor, interzicerea amestecului poliţiei şi a siguranţei în activitatea profesională, culturală, educativă a sindicatelor, completa libertate a presei sindicale [42]. Avînd în vedere întregul sistem de măsuri folosit împotriva mişcării sindicale în decursu anilor 1924—1925, adunarea generală a Comitetului Sindicatelor Unitar din Capitală — din 11 ianuarie 1925 în moţiunea adoptată arăta că toate aceste acte „nu vor lua sfîrşit decît în ziua cînd muncitorimea va deveni o forţă de temut prin puterea organizaţiilor sale de clasă" [43]. Acelaşi punct de vedere era exprimat şi de Comisia locală a sindicatelor din Galaţi[44]. În articolul *Către toţi muncitorii din România. Strîngeţi rîndurile şi refaceţi Frontul Unic de luptă împotriva ofensivei capitaliste*, se evidenţia strădania depusă de Consiliul General al Sindicatelor Unitare şi Uniunile Sindicatelor Unitare în lupta împotriva ofensivei patronale, şi se preciza : grevele muncitorilor de la fabricile din Timişoara, a muncitorilor tîmplari din Arad, acţiunile muncitorilor de pe Valea Mureşului, greva muncitorilor metalurgişti din Oradea de la fabrica Renner, din Cluj, grevele şi mişcarea pentru menţinerea şi mărirea salariilor de la Arad, Sibiu, etc., prin care muncitorii au apărat contractele colective, salariile obţinute, şi au combătut tendinţa de introducere a muncii în acord, toate aceste lupte — se sublinia în încheiere — au fost conduse şi sprijinite de sindicatele unitare „cari au apărat astfel nu numai interesele membrilor lor, ci ale întregii clase muncitoare din România" [45], fapt care explică pri-

[38] „Aurora" din 21 martie 1924.
[39] „Ferarul" din 1 august 1924.
[40] *Starea de excepţie din Valea Jiului* în „Lumea nouă" din 8 iunie 1924.
[41] Ibidem din 24 februarie 1924.
[42] Arh. C.C. al P.C.R., fond 50, dosar 6739, f. 146.
[43] „Muncitorul în alimentaţie" din 15 ianuarie 1925.
[44] Arh. statului Galaţi, fond Tribunalul Judeţului Covurlui, dosar, 698/1925, f. 9.
[45] Muncitorul îmbrăcămintei" din 1 iunie 1925.

www.dacoromanica.ro

goana exercitată împotriva sindicatelor unitare. Aceeași contribuție activă a sindicatelor la apărarea revendicărilor legitime ale clasei muncitoare era subliniată în raportul P.C.R. din 1925 cu privire la situația sindicatelor din România din care rezultă că, în ciuda restricțiilor impuse, sindicatele unitare au desfășurat o serie de acțiuni revendicative pentru ziua de muncă de 8 ore, proporționalitatea salariului cu scumpetea, lupta pentru libertatea de organizare și întrunire, libertatea presei, pentru reînnoirea contractelor colective și aplicarea în practică a prevederilor legislației existente în domeniul organizării profesionale [46].

În suita de măsuri abuzive luate în anii 1924—1925 se înscrie și arestarea la 31 august 1925 a membrilor Consiliului General al Sindicatelor Unitare, acțiune ce a stîrnit vii proteste în țară și peste hotare. În manifestul lansat la 9 septembrie 1925 de către Comisia Sindicatelor Muncitorești Unitare din Capitală, adresat *Către întreaga muncitorime*, sînt explicate pretextele la care au recurs autoritățile. Manifestul chema clasa muncitoare să răspundă la acest act de ilegalitate prin organizarea în sindicate [47]. Membrii Consiliilor Uniunilor și Sindicatelor Unitare în apelul lansat s-au adresat în același timp muncitorilor din sindicatele afiliate la Consiliul din Cluj, cerînd „să se întindă o mînă frățească și muncitorească de ajutor și împreună să desfășoare lupta împotriva restricțiilor impuse de guvernanți și împotriva tendinței de gîtuire a sindicatelor" [48].

Sub conducerea Partidului Comunist Român, în întreaga țară au fost organizate acțiuni de protest. Prin adunări, întruniri, greve, memorii scrisori, telegrame, articole publicate în presă, muncitorii de diferite convingeri politice din Arad, Alba Iulia, București, Tg. Mureș, Focșani, Timișoara etc. au condamnat politica reacționară a cercurilor guvernante, arestarea ilegală a membrilor C.G.S.U., exprimîndu-și solidaritatea lor frățească cu cei arestați [49]. Comisia locală a sindicatelor din Banat a demascat pretextul și motivele false invocate de autoritățile din București pentru arestarea membrilor C.G.S.U., arătînd că cei arestați luptă pentru interesele muncitorilor, ei sînt hotărîți pînă la capăt să demonstreze dreptatea cauzei lor — de aceea au declarat greva foamei. Comisia sindicatelor din Lugoj indica metodele pe care sindicatele trebuie să le folosească în lupta de protest și solidaritate cu cei arestați [50]. Chemarea lansată muncitorimii din țara noastră pentru apărarea dreptului de organizare în sindicate și aplicarea în practică a legislației existente în acest domeniu era exprimată sub titlul sugestiv și încurajator în paginile ziarului „Lemnarul": *Înainte, mereu înainte! aceasta ne este datoria, acesta trebuie să fie răspunsul nostru la prigoana din ultimul timp, pentru apărarea dreptului de organizare și eliberarea tovarășilor arestați* [51].

---

[46] Arh. C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 73/1925.

[47] Arh. I.S.I.S.P., cota D—IX—3, nr. inv. 186; N. Petreanu, *Sindicatele unitare și rolul lor în lupta P.C.R. pentru apărarea intereselor celor ce muncesc* în „Anale de istorie" nr. 3/1963, pag. 86; „Tribuna socialistă" din 13 septembrie 1925.

[48] Arh. I.S.I.S.P., cota D—IX—5, nr. inv. 188.

[49] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 121/1925; fond 6, mapa 58 1925; fond 138, mapa 64/1925; Arh. statului București, fond 1116, Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, dosar, 95/1925, f. 2—3, dosar, 91/1925, f. 1; „Lemnarul" din 11 septembrie și 15 decembrie 1925; „Facla" din 11 septembrie 1925.

[50] Arh. C.C. al P.C.R., fond 50, dosar, 7046, f. 2.

[51] „Lemnarul" din 15 noiembrie 1925.

www.dacoromanica.ro

Lupta pentru eliberarea membrilor C.G.S.U. a avut un larg ecou și în străinătate. O serie de organizații muncitorești din Olanda, Franța, Belgia, Polonia etc. au adresat telegrame de protest guvernului burghezo-moșieresc, cerînd să fie eliberați cei arestați.

Ședința plenară a C.C. al P.C.R. din decembrie 1925 a apreciat în mod pozitiv mișcarea inițiată și organizată pentru eliberarea conducătorilor sindicatelor unitare, arătînd că această mișcare a avut un caracter politic, a fost bine organizată, reușind să mobilizeze mase largi muncitorești, fiind îmbinată cu lupta dusă pentru unificarea mișcării sindicale și pentru front unic [52].

Sub valul de indignare crescînd al muncitorimii — sublinia un document elaborat de P.C.R. — și sub presiunea adunărilor de protest ale organizațiilor muncitorești din țară și din străinătate, guvernul a hotărît să facă o retragere aparentă punînd în libertate pe cei arestați. Paralel cu această acțiune, autoritățile au continuat — așa cum faptele au demonstrat — represaliile împotriva sindicatelor, vizînd dizolvarea lor [53]. Sînt edificatoare în această privință măsurile întreprinse și concretizate, între altele, în interzicerea congreselor muncitorilor din industria pielăriei, alimentației și industria lemnului, precum și a Congresului Sindicatelor Unitare de la Sibiu [54], judecarea și condamnarea membrilor comisiei locale din București, expulzarea secretarilor comisiilor din Oradea și Mediaș etc.

Ca o încoronare a presiunii accentuate exercitate de cercurile guvernante asupra mișcării muncitorești și a prigoanei administrative, Ministerul Muncii condus de Trancu-Iași a cerut parchetului de Ilfov deschiderea unei acțiuni publice pentru dizolvarea sindicatelor unitare din București". „Această măsură — preciza un document al vremii — periclitează nu numai organizarea muncitorilor din capitală ci din întreaga țară, punînd astfel muncitorii în completă inferioritate de a-și apăra interesele față de patroni" [55]. Paralel, la Cluj, era conceput un nou atac contra sindicatelor și a mișcării muncitorești și comuniste prin procesul celor 76 de muncitori și intelectuali, în majoritate membri ai P.C.R., ai sindicatelor unitare și ai B.M.T. [56].

În condițiile ofensivei întreprinse de cercurile reacționare din țara noastră împotriva cuceririlor revoluționare ale clasei muncitoare, Partidului Comunist Român îi revenea sarcina de a mobiliza toate forțele pentru apărarea sindicatelor unitare și a existenței lor legale și pentru sistarea proceselor de la București și Cluj. „În fața noastră, a comuniștilor — se arăta în documentele elaborate de P.C.R. — apare în primul rînd datoria de a mobiliza masele muncitoare pentru asigurarea legalității sindicatelor unitare" [57].

---

[52] *Documente din Istoria Partidului Comunist din România 1923—1928*, vol. II, Edit. pentru literatură politică, București, 1953, p. 410.

[53] Arh. C.C. al P.C.R., fond nr. 1, mapa nr. 121/1925.

[54] Arh. C.C. al P.C.R., fond 136, mapa 82/1926; „Lemnarul" din 15 iunie 1926; „Muncitorul pielar" din 25 septembrie 1926.

[55] Arh. C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 193/1927.

[56] „Înainte" din 25 septembrie 1928; N. Nicolaescu, *Crearea sindicatelor unitare și locul lor în mișcarea muncitorească revoluționară din România în anii 1923—1929*, în „Studii" revistă de istorie, nr. 6/1973, p. 1217.

[57] „Komunisticeskii international" nr. 38 (112), din 22 septembrie 1927, p. 45.

www.dacoromanica.ro

La chemarea înflăcărată a P.C.R., C.G.S.U. și a B.M.Ț., masele muncitoare s-au ridicat la luptă pentru apărarea sindicatelor revoluționare. Numeroase adunări și întruniri de protest au fost organizate la București, Galați, Iași, Brașov, Ploiești [58]. La București sindicatele unitare ale muncitorilor metalurgiști, tipografi, ceferiști, tîmplari, croitori, cismari, frizeri, brutari, chelneri și ale funcționarilor au protestat împotriva odiosului proces de la Cluj, exprimîndu-și solidaritatea lor muncitorească cu întreaga activitate și poziția adoptată de cei 76 de muncitori și intelectuali [59].

Alături de acțiunile organizate și desfășurate sub conducerea P.C.R. și a C.G.S.U., o activitate susținută pentru apărarea sindicatelor unitare a desfășurat Blocul Muncitoresc Țărănesc. În întreaga perioadă a anilor 1926—1928 în programele și manifestele electorale elaborate, în materialele publicate în presă și adunările organizate, apărarea dreptului de organizare profesională a clasei muncitoare a ocupat un loc important. În cadrul marii întruniri organizată de B.M.Ț. în sala Dacia din capitală, în iulie 1927, participanții la cuvînt au analizat în mod critic legislația existentă în domeniul organizării profesionale. Sub lozinca *Jos mîinile de pe sindicatele unitare*, rostită de Imre Aladár, au fost dezvăluite actele de teroare la care au recurs cercurile guvernante prin procesele intentate. Vorbitorul arăta că „întreg poporul muncitor trebuie să se opună cu hotărîre acestei acțiuni și să impună respectarea dreptului de asociere și întrunire pentru muncitori și pentru toate păturile asuprite din țară" [60]. În scopul apărării drepturilor și revendicărilor diferitelor categorii sociale de asupriți și exploatați, precum și pentru susținerea sindicatelor unitare și condamnarea proceselor puse la cale de autorități, au fost organizate de către B.M.Ț. o serie de adunări și mitinguri la Ploiești, Craiova, Turnu-Severin și în alte centre ale țării [61] și desfășurată o vastă și susținută activitate propagandistică cerînd anularea odiosului proces de la Cluj, eliberarea acuzaților, amnistie generală și garantarea drepturilor și libertăților de organizare, întrunire și presă, cerințe ce trebuiau impuse prin luptă [62].

Autoritățile și-au îndreptat atacul lor și împotriva sindicatelor social-democrate, fapt ilustrat de numeroase aspecte concrete cuprinse în memoriul înaintat Ministerului de Interne în luna mai 1928 de către Confederația Generală a Muncii. Într-o serie de localități ca Oradea, Cluj, Bușteni, Lugoj, Galați, Reșița, București, autoritățile administrative au interzis întrunirile de 1 Mai și ședințele de breaslă, conducătorii sindicatelor erau insultați, bruscați, și amenințați cu arestarea. În paginile memoriului se cerea respectarea drepturilor de organizare profesională [63].

---

[58] Arh. C.C. al P.C.R., fond 6 mapa 299/1928; Arh. statului București, fond 1116, Ministerul Justiției, Direcția Judiciară dos. 63/1928, f. 53—54; „Lemnarul" din 11 noiembrie 1928; „Adevărul" din 18 martie 1927; „Deșteptarea" din 5 februarie 1928; „Viața muncitoare" din 23 septembrie 1928.

[59] „Viața muncitoare" din 23 septembrie 1928.

[60] „Înainte" din 7 iulie 1927.

[61] Ibidem.

[62] Ibidem, din 1 octombrie 1928.

[63] „Socialismul" din 27 mai 1927.

www.dacoromanica.ro

Partidul Social-Democrat a demascat ilegalităţile comise de autorităţi, apărînd dreptul de organizare a clasei muncitoare în sindicate [64].

O contribuţie de seamă în demascarea proceselor puse la cale de autorităţi l-a avut presa muncitorească şi democratică, care prin materialele publicate a subliniat ţelul principal urmărit — interzicerea activităţii sindicale — şi a precizat sarcinile ce reveneau sindicatelor în această luptă [65].

Semnificativă este prin conţinutul său şi Declaraţia făcută de Dem. Dobrescu, preşedintele Uniunii Avocaţilor din România, care preciza referitor la fondul juridic al acţiunii: „Procesul pentru dizolvarea sindicatelor este o verigă din lanţul de şicane şi ilegalităţi făcute muncitorilor din România. Toate motivele invocate în acţiunea de dizolvare sînt, sau chestiuni de teorie sociologică sau drepturi recunoscute de Constituţie". El adăuga că sindicatele nu pot fi dizolvate pentru că admiteau teoria luptei de clasă şi pentru că au adoptat o poziţie critică faţă de legislaţia în vigoare. Acţiunea de dizolvare nu conţinea nici un fapt care să dovedească nerespectarea legii Trancu-Iaşi şi a persoanelor juridice şi „ca atare era lipsită de orice temei juridic, ea nu urmărea altceva decît dizolvarea sindicatelor unitare legale, de a răpi muncitorimii putinţa de organizare, unul din cele mai eficace mijloace pentru îmbunătăţirea condiţiilor sale de viaţă" [66].

Cu toate condamnările, teroarea şi ilegalităţile comise, cercurile guvernante n-au putut dizolva nici una din organizaţiile clasei muncitoare implicate în proces. Activitatea sindicatelor unitare, a B.M.T.-ului şi a Ajutorului Roşu a continuat, acestea devenind un reazem de seamă al partidului comunist în rîndul clasei muncitoare şi în lupta dusă împotriva ofensivei patronale, pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice şi o legislaţie a muncii corespunzătoare intereselor sale vitale.

Criza economică din anii 1929—1933 şi politica desfăşurată de cercurile conducătoare din România de aruncare a greutăţilor crizei asupra maselor muncitoare a dus la ascuţirea contradicţiilor de clasă şi la creşterea valului revoluţionar, fapt ce a determinat adoptarea de noi măsuri eficiente în vederea organizării luptei clasei muncitoare.

În aceste condiţii a avut loc Congresul Sindicatelor Unitare de la Timişoara din 2—5 aprilie 1929, iniţiat şi pregătit de către Partidul Comunist Român. Congresul a fost precedat de o susţinută activitate organizatorică şi propagandistică desfăşurată de sindicatele unitare în conformitate cu hotărîrile plenarei lărgite a C.G.S.U. din februarie 1929. Uniunile sindicale, cu toate dificultăţile impuse de autorităţi, au organizat mitinguri, adunări şi întruniri în cadrul cărora muncitorii au fost consultaţi asupra problemelor ce urmau să fie dezbătute la congres şi s-au ales delegaţii în conformitate cu normele stabilite.

---

[64] Ibidem, din 18 noiembrie 1928.

[65] S-au remarcat în acest domeniu articolele: *Dizolvarea sindicatelor unitare* în „Muncitorul îmbrăcămintei" din 11 iunie 1927; *Procesul sindicatelor unitare de la Cluj*, în „*Muncitorul în alimentaţie*" nr. 8—9 din septembrie octombrie 1928, „*Vreau să ne nimicească*, în „Muncitorul pielar" din 1 mai 1927; *Deschiderea acţiunii publice contra sindicatelor unitare*, în „Aurora" din 5 mai 1927; *Jos legile antimuncitoreşti*, în „Înainte" din 3 iulie 1927; *Problema sindicală*, în „Front unic" din 1 august 1928, etc.

[66] „Deşteptarea" din 11 decembrie 1927.

www.dacoromanica.ro

Congresul a marcat un eveniment de seamă în mișcarea muncitorească din țara noastră, atît prin larga sa reprezentare, cît și prin linia clară fixată în domeniul organizării sindicale și dezbaterile purtate asupra unui evantai larg de probleme ca : legislația muncii, unificarea mișcării sindicale, cooperație, presă, șomaj, problema feminină, tineret, pericol de război, amnistie ș.a. [67].

La congres au participat 316 delegați, cu 478 mandate, reprezentînd Consiliul General al Sindicatelor Unitare, Uniunile Sindicale Unitare, consiliile locale sindicale, 234 sindicate, 18 organizații de tineret, 11 organizații locale ale femeilor muncitoare, muncitori neorganizați din fabrici și uzine, precum și numeroși muncitori șomeri [68].

În Raportul moral al Consiliului Sindicatelor Unitare către congres s-a făcut o amplă analiză a situației economice, sociale și politice din țara noastră, a luptelor revendicative desfășurate de sindicate în anii 1923—1929 în vederea apărării intereselor clasei muncitoare. Congresul sindicatelor unitare a chemat clasa muncitoare la luptă hotărîtă împotriva ofensivei patronale, la intensificarea acțiunilor revendicative, subliniind în acest sens necesitatea trecerii centrului de greutate al activității sindicale în întreprinderi.

În cadrul dezbaterilor purtate și a rezoluțiilor votate la congres cu privire la legislația muncii se preciza necesitatea elaborării unei legislații care să corespundă intereselor clasei muncitoare, stabilirea unui salariu minim, salariu egal la muncă egală pentru femei și tineret, concedii de odihnă și de boală plătite, desființarea legilor antimuncitorești, lichidarea amestecului poliției și siguranței în activitatea sindicală etc.

O atenție deosebită a acordat congresul problemei restabilirii unității mișcării sindicale, una din condițiile esențiale în realizarea unității de luptă a clasei muncitoare. În acest domeniu s-a indicat organelor și organizațiilor sindicale să acționeze pentru crearea comitetelor de fabrică, ca verigă de bază a frontului unic muncitoresc, menit să ducă la mobilizarea tuturor muncitorilor din întreprinderi indiferent de apartenența politică, sau sindicală a muncitorilor organizați și neorganizați la lupta comună împotriva ofensivei patronale [69]. Congresul sindicatelor de la Timișoara a constituit astfel, „o importantă manifestare a luptei pentru

---

[67] Delegații participanți la congres au votat următoarea ordine de zi : 1) Raportul moral al C.G.S.U. ; 2) Rapoartele materiale ale uniunilor sindicatelor unitare ; 3) Raportul C.C. de ajutorare de pe lîngă sindicatele unitare ; 4) Raționalizarea capitalistă ; 5) Probleme organizatorice și centralizarea ; 6) Problema unificării mișcării sindicale, Frontul Unic Muncitoresc și legăturile internaționale ale sindicatelor unitare ; 7) Problema legislației muncitorești ; 8) Alegerea organelor conducătoare ale sindicatelor unitare ; 9) Presa muncitorească ; 10) Cultura muncitorească ; 11) Problema tineretului ; 12) Mișcarea feminină ; 13) Problema șomajului ; 14) Problema cooperativelor ; 15) Lupta împotriva războiului ; 16) Autonomia asigurărilor sociale ; 17) Organizarea muncitorilor agricoli ; 18) Administrația și lupta contra terorii ; 19) Diverse (Vezi „Femeia muncitoare" din 1 martie 1929).

[68] N. G. Munteanu, *Congresul Sindicatelor Unitare din 1929 — moment important în istoria mișcării sindicale din țara noastră*, în Analele Institutului de Istorie de pe lîngă C.C. al P.M.R. nr. 3/1959, p. 115—116.

[69] Fl. Dragnea, *Un moment de seamă al luptei pentru unitatea clasei muncitoare din România (40 de ani de la congresul sindicatelor unitare de la Timișoara)*, în „Scînteia" nr. 8026 din 5 aprilie 1969, p. 2 ; Fl. Tănăsescu, *Op. cit.*, p. 75.

www.dacoromanica.ro

unitatea sindicală pe baza principiului luptei de clasă a solidarității internaționale, și a apărării drepturilor economice și politice" [70].

Modul de organizare a sindicatelor unitare pe bază de breaslă constituia o frînă în desfășurarea activității acestora și realizarea unității muncitorești. Pe baza practicii deja existente, congresul a adoptat principiul organizării sindicatelor unitare pe întreprinderi.

Congresul sindicatelor unitare de la Timișoara din 1929, prin problematica vastă și de importanță majoră dezbătută, prin spiritul de combativitate revoluționară, prin rezoluțiile și hotărîrile adoptate a marcat un pas înainte în realizarea în practică a orientărilor trasate de P.C.R., de sporire a rîndurilor organizațiilor sindicale, de promovare în rîndul acestora a unei linii revoluționare și de făurire a unității mișcării sindicale din țara noastră. Hotărîrile congresului au dus la intensificarea activității desfășurate de sindicate în vederea organizării și mobilizării maselor muncitoare la lupta împotriva consecințelor crizei și a politicii reacționare a cercurilor conducătoare.

La scurt timp după congres, guvernul național-țărănist, sub pretextul că sindicatele unitare au încălcat prevederile legii Trancu-Iași, depășind caracterul lor profesional și desfășurînd o activitate tot mai pronunțat politică, a dat dispoziții de interzicere a activității lor. În întreaga țară — sediile sindicatelor unitare au fost închise, o serie de activiști terorizați și arestați, acțiunea fiind urmată de numeroase procese intentate sindicatelor și judecate de tribunalele locale care în baza art. 45 din legea sindicatelor profesionale și a art. 53 din legea persoanelor juridice au dat sentința de dizolvare a sindicatelor unitare pe cale judiciară [71]. În pofida măsurilor restrictive impuse de autorități, sindicatele unitare au continuat să activeze folosind mijloace legale, semilegale și ilegale.

*

Înscrierea dreptului de organizare în sindicate în cadrul unor măsuri legislative constituie rezultatul luptei clasei muncitoare, o cucerire de seamă a mișcării muncitorești din țara noastră. Clasa muncitoare a folosit prevederile pozitive cuprinse în legislația muncii în lupta dusă împotriva exploatării și apărării intereselor sale.

Cu toate măsurile restrictive la care au fost supuse, sindicatele unitare au inițiat și organizat în întreaga perioadă luată în studiu o serie de acțiuni revendicative ale clasei muncitoare pentru ziua de muncă de 8 ore, proporționalitatea salariului cu scumpetea, reînnoirea contractelor colective, apărarea dreptului de grevă, pentru libertatea de organizare și întrunire, înlăturarea abuzurilor și ilegalităților comise de autorități. În cursul anilor 1925 1929, în condițiile menținerii sciziunii în mișcarea sindicală, luptele revendicative ale muncitorilor metalurgiști de la Reșița, Titan-Nădrag Călan, ale forestierilor din Valea Mureșului, Nehoiu, Piatra-Neamț, tipografilor din București și textiliștilor din Iași, Buhuși și Bra-

[70] I. Ceaușescu, *P.C.R. — stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, Edit. științifică, București, 1971, p. 101.

[71] Arh. C.C. al P.C.R., fond 50 dosar 6326/1929, f. 10—15; dosar 6327, f. 9; dosar 6543, f. 19; dosar 6934, 12—28; dosar 6936, f. 13—26; dosar 6942 f. 11—21; dosar 7049, f. 37—40; dosar 7098 f. 10—12.

www.dacoromanica.ro

șov, ale muncitorilor mineri de la Lupeni au pus în evidență tendința spre front unic muncitoresc și s-au încheiat cu satisfacerea unora dintre revendicările formulate de muncitori.

Subliniind poziția activă și atitudinea revoluționară a proletariatului, a organizațiilor sale față de legislația muncii, trebuie să arătăm că în documentele mișcării muncitorești și în presa muncitorească din această perioadă, întîlnim și aprecieri globale, nediferențiate, asupra unor măsuri legislative întreprinse de cercurile conducătoare, inclusiv asupra legislației privind organizarea în sindicate. Aceste limite își găsesc explicația în condițiile grele în care și-a desfășurat activitatea P.C.R. și organizațiile muncitorești, în împrejurările concrete ale acestei perioade istorice.

După sentința de dizolvare, sindicatele și-au continuat activitatea în condițiile grele ale ilegalității și semiilegalității, aducîndu-și contribuția la organizarea și mobilizarea maselor la lupta împotriva exploatării. O serie de mărturii ale vremii atestă, de asemenea, împletirea strînsă în cadrul acțiunilor organizate sub conducerea P.C.R., a revendicărilor privitoare la respectarea dreptului de organizare în sindicate cu lupta pentru realizarea unității mișcării sindicale, obiectiv de importanță majoră în lupta dusă pentru apărarea drepturilor și libertăților oamenilor muncii.

Întregul sistem de măsuri abuzive și restrictive impus procesului de organizare în sindicate și a desfășurării activității lor ilustrează, totodată, caracterul demagogic al legislației, discrepanța dintre prevederile legislative și realitățile practice, aspecte caracteristice politicii desfășurate de cercurile conducătoare din țara noastră în timpul regimului burghezo-moșieresc.

LES ACTIONS ENTREPRISES PAR LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE POUR LA DÉFENSE DU DROIT D'ORGANISATIONS EN SYNDICATS ET L'APPLICATION DE CE DROIT (1922—1929)

RÉSUMÉ

S'appuyant sur un ample matériel documentaire, l'auteur examine les mesures législatives élaborées pendant la période 1922—1929 concernant le processus d'organisation professionnelle de la classe ouvrière de Roumanie. La nécessité du respect de la législation conformément aux besoins réels du prolétariat a été soulignée dans les documents du Parti Communiste Roumain, du Bloc Ouvrier Paysan, du Parti Social-Démocrate et des organisations syndicales et débattue au cours de congrès, assemblées plénières et réunions, ainsi que dans la presse ouvrière et démocratique. De nombreux exemples présentés par l'auteur viennent confirmer que par les matériaux publiés dans la presse, les mémoires et les protestations adressés aux autorités, par l'organisation de réunions et meetings,

www.dacoromanica.ro

le déclenchement de conflits collectifs de travail et de grèves, la classe ouvrière a essayé de défendre et d'imposer au patronat le respect de ce droit légitime conquis par la lutte.

En dépit des illégalités, des abus et des mesures restrictives imposées par les autorités, les syndicats ont apporté une contribution active á l'organisation et à la mobilisation de la classe ouvrière à la lutte contre l'offensive patronale. Après le congrés syndical de Timișoara des 2—5 avril 1929, qui se situe comme un moment important dans le mouvement syndical de Roumanie, les syndicats unitaires se sont vu interdise leur activité, étant obligés à la déployer dans des conditions de clandestinité et de semi-clandestinité, mobilisant aussi pendant les périodes suivantes, les masses d'ouvriers à la lutte contre les conséquences de la crise économique de 1929—1933 et de la politique réactionnaire des milieux dirigeants.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ASPECTE ALE CRIZEI REGIMULUI ANTONESCIAN ÎN AJUNUL INSURECȚIEI NAȚIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ȘI ANTIIMPERIALISTE *

DE

FLORIN CONSTANTINIU

„Insurecția din august 1944, spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea rostită la marea adunare populară consacrată zilei de 1 mai — realizată în împrejurările create de înaintarea victorioasă a Uniunii Sovietice și de succesele celorlalte puteri ale coaliției antihitleriste — precum și participarea României la războiul împotriva Germaniei fasciste, ală de glorioasa Armată Roșie, au constituit încununarea luptei antifasciste purtate neabătut de poporul român, în frunte cu clasa muncitoare. Acest moment crucial a deschis calea cuceririi deplinei noastre independențe naționale, a împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională ale poporului, a făuririi României libere, socialiste" [1].

Revoluția populară, inaugurată de insurecție, a fost precedată în chip obiectiv și necesar de o situație revoluționară, caracterizată — după cum se știe — prin „1) Neputința claselor stăpînitoare de a-și menține neschimbată dominația; o criză a „vîrfurilor"... 2) O agravare mai pronunțată decît cea obișnuită a sărăciei și a mizeriei claselor asuprite. 3) O creștere însemnată, în virtutea cauzelor menționate, a spiritului combativ al maselor, care în epoca „pașnică" se lasă jefuite în liniște, iar în perioadele furtunoase sînt împinse de întreaga conjunctură a crizei, *cît și de „vîrfurile" înseși*, să acționeze independent pe arena istoriei" [2].

Toate aceste simptome ale situației revoluționare pot fi lesne constatate în vara anului 1944, existența lor fiind dovada concludentă că insurecția, ca început al revoluției populare, a fost un fenomen istoric, generat de realitățile obiective ale societății românești. Studiul aspectelor acestei „triade" simptomatice a situației revoluționare permite înțelegerea mai adîncă a caracterului legic al revoluției. În rîndurile de mai jos, urmărim, pe baza unor informații noi, culese mai ales din documentele germane și britanice, un aspect al crizei regimului antonescian — criza vîrfurilor —, manifestată în relațiile cu Reichul nazist.

O informare a Ministerului de externe german din 24 august 1944 consemnează că în seara zilei de 22 august, confruntat cu criza militaro-politică, mareșalul Ion Antonescu a declarat în prezența lui Mihai Antonescu și a ministrului de război, generalul C. Pantazi, reprezenta n-

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Facultății de istorie-filozofie din București din 28 aprilie 1979.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară consacrată zilei de 1 mai*, 30 aprilie 1979, Edit. politică, București, 1979, p. 11.

[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, Edit. politică, București, 1964, p. 218.

www.dacoromanica.ro

tului german Karl Clodius, un adevărat „super-ministru plenipotențiar" al celui de al treilea Reich la București [3], că „în ciuda situației complet compromise după scoaterea din front a diviziilor germane, el va arunca în luptă ultimele rezerve pentru a-i opri pe sovietici la sud de Iași și pe Bug (sic !) Situația ridică însă și o problemă politică : după ce din loialitate a declinat condițiile lui Wilson de la Cairo frontul de sud a fost progresiv slăbit, în ciuda presupunerilor pe care el le făcea. De aceea el trebuie să-și revendice recăpătarea libertății de acțiune politică (politische Handlungsfreiheit)". Clodius își exprimase părerea că „mareșalul dorește să aibă mină liberă spre a face o încercare disperată de desprindere din război numai în cazul că se va produce o prăbușire a frontului" [4].

Acest document plasează deci cererea lui Ion Antonescu de a avea libertatea de acțiune în seara zilei de 22 august și o prezintă ca o consecință directă a catastrofei militare.

Un document german inedit arată însă că și înainte de 22 august obținerea libertății de acțiune fusese evocată de Ion Antonescu, simptom evident al crizei politicii de colaborare cu Reichul nazist și al iminentu lui ei faliment. La 30 august 1944, unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Clodius, Henrik Klugkist, care izbutise să părăsească Bucureștiul în zilele insurecției, a trimis un raport ambasadorului Karl Ritter, un înalt funcționar de la Wilhelmstrasse, despre evenimentele petrecute în capitala României, pînă la 25 august [5]. Pentru o mai lesnicioasă înțelegere dăm mai întîi, în traducere română, începutul acestui raport, care face obiectul comentariilor noastre : „Prin înaintarea aliaților în Franța, în România s-a răspîndit impresia că Germania nu mai poate ciștiga războiul și că ar trebui să-l încheie printr-un compromis. Mareșalul Antonescu l-a informat despre aceasta pe directorul ministerial Clodius într-o lungă și violentă controversă și a rugat să se trimită înapoi trupele germane retrase precum și să se facă cunoscută linia germană definitivă de apărare în România. El a mai adăugat că trebuie să-și rezerve deplina liber tate de acțiune (volle Handlungsfreiheit), dacă nu primește un răspuns satisfăcător, căci poziția lui în România ar fi fost considerabil slăbită prin ultimele evenimente.

În același timp — continuă Klugkist — a devenit cunoscut că, prin mijlocirea mareșalului Curții, Sănătescu, conducătorii partidelor democratice i-au propus regelui să înlocuiască cabinetul Antonescu printr-un cabinet de coaliție liberalo-democratico-socialistă.

---

[3] Caracterizarea îi aparține lui Andreas Hillgruber, care arată că Hitler era nemulțumit de activitatea lui Killinger, ministrul Germaniei la București, dar că, în imposibilitate, din rațiuni politice, de a-l rechema, îi încredința se lui Clodius cele mai însemnate responsabilități politice în raporturile cu România. A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 191.

[4] *Documente privind istoria militară a poporului român. 23—31 august 1944*, vol. I, Edit. militară, București, 1977, p. 117—118.

[5] Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A. rola T 120—776 280 cadrele 370.509—370.511.

www.dacoromanica.ro

Directorul ministerial Clodius a izbutit, prin mijlocitori români, să-l facă pe rege să refuze propunerea și să promită că nu va schimba politica României fără a lua contact cu noi" [6].

Klugkist arată în continuare că la cîteva zile *după aceea*, s-a declanșat ofensiva sovietică de la Iași-Chișinău și relatează amănunțit evenimentele de la București, de la arestarea lui Ion Antonescu și a principalilor săi colaboratori pînă la plecarea din capitală a autorului raportului discutat aici, fără a mai aminti o altă cerere — în speță cea din seara zilei de 22 august — a mareșalului de a căpăta libertatea de acțiune. Conversația Antonescu-Clodius, relatată de Klugkist, este cea din 22 august sau o alta, desfășurată la o dată anterioară?

Relatarea funcționarului german datează discuția Antonescu-Clodius, cu totul diferit de informarea Ministerului de externe citată mai sus : la Klugkist, conversația are loc *înainte* de ofensiva sovietică, în informarea M.A.E., *după* declanșarea acestei ofensive ; contextul discuției, cum se poate ușor constata din confruntarea celor două izvoare reproduse mai sus. este cu totul diferit. Klugkist — o spun sursele germane — era unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Clodius, deci în măsură să cunoască discuțiile acestuia cu Ion Antonescu. E foarte greu de crezut că Klugkist — oricît de agitate vor fi fost împrejurările în care și-a redactat raportul despre evenimentele petrecute la București pînă la plecarea lui, să fi săvîrșit o eroare de datare atît de mare încît să plaseze cu 3—4 săptămîni mai devreme o discuție ce ar fi avut loc cu numai opt zile în urmă. Același Klugkist a dat informații în 1952 lui Andreas Hillgruber, care redacta pe atunci cunoscuta sa lucrare consacrată relațiilor româno-germane în anii 1938—1944, informații, astfel prezentate de istoricul vest-german : „În conversațiile aproape zilnice (cu Clodius — n.n.) din timpul verii, Antonescu a făcut repetat aluzie la faptul că România trebuie să găsească un sfîrșit politic războiului, dacă nu intervine o cotitură în favoarea Germaniei" [7]. Cum găsirea unei soluții politice pentru terminarea războiului de către România implica „libertatea de acțiune" credem că relatarea lui Klugkist din 1952 confirmă raportul său din 30 august 1944. Trebuie deci să admitem că Ion Antonescu evocase o eventuală libertate de acțiune înainte de 22 august. Dar cînd, în ce împrejurări, cu ce scop și, mai ales, cu ce efect?

[6] Raportul lui Klugkist mai luminează un aspect rămas pînă acum neînțeles. Din memoriile generalului Hans Friessner se știa că la 10 august 1944, Killinger a trimis o telegramă de liniștire a Berlinului : „Situația e pe deplin sigură. Regele Mihai garantează alianța cu Germania" (H. Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956 ; pasajele folosite de noi au fost traduse în limba română în „Magazinul istoric", III (1969), nr. 7—8, p. 89—94 la care facem trimiterile ; textul telegramei, p. 92). Din relatarea lui Klugkist se vede că această falsă certitudine era rezultatul unui demers al lui Clodius făcut la Curtea regală. Generalul Heinz Guderian, șeful Statului Major al forțelor armate terestre, notează și el în memoriile sale că Killinger și Hansen, șeful misiunii militare germane în România, „nu făceau mare caz de Antonescu, ci considerau că tînărul rege era personajul pe care germanii trebuiau să se sprijine" (H. Guderian, *Souvenirs d'un soldat*, Paris, 1954, p. 355). Eroare de apreciere, care capătă proporțiile unei stupidități monumentale. Pasajul din raportul lui Klugkist despre demersul lui Clodius la Palat a fost semnalat și de Vasile Liveanu, *Surprinderea inamicului la 23 august 1944 și condiționarea ei social-politică* în „Revista de istorie", t. 31 (1978), nr. 12, p. 2174.

[7] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 191—192.

www.dacoromanica.ro

Datele oferite de raportul lui Klugkist către Ritter permit stabilirea termenului *ante quem* al discuției. Dacă cererea lui Antonescu privind readucerea pe frontul românesc a unităților germane retrase este dificil databilă întrucît ea devenise un adevărat loc comun în discuțiile cu oficialitățile germane [8] — totuși un indiciu ar putea fi demersul lui Ion Antonescu care a cerut la 24 iulie prin ministerul de externe de la București revenirea a trei divizii blindate retrase anterior [9] — cealaltă cerere, înregistrată în raportul lui Klugkist, stabilirea liniei definitive de apărare a făcut obiectul discuțiilor la întrevederea Hitler-Antonescu din 5—6 august 1944, unde s-au stabilit și măsurile în cazul ofensivei sovietice. Deci 4 august este termenul *ante quem* al formulării, față de Reichul nazist, a ideii libertății de acțiune a României.

Care este termenul *post quem*? Un amplu raport al lui Clodius însuși din 12 iulie 1944, care rezumă conversațiile lui cu mareșalul [10], nu face nici o referire la libertatea de acțiune, solicitată de Ion Antonescu. Diplomatul german constată că, în ciuda eșecurilor Wehrmacht-ului pe frontul sovieto-german — era vorba, precizăm noi, de una dintre cele mai grave înfrîngeri suferite de armata hitleristă în timpul războiului: zdrobirea grupului de armate „Centru" în Bielorusia — „mareșalul a rămas întotdeauna încrezător și nu și-a pierdut nervii în nici un moment". Formulînd însă critici față de ceea ce considera a fi erori de politică externă [11], Clodius le atribuia faptului că „mareșalul este convins că războiul nu poate fi cîștigat în ultimă instanță pe plan militar, ci trebuie sfîrșit printr-un compromis politic" [12]. Afirmația lui Clodius coincide perfect cu cea a lui Klugkist, care scrie și el despre încheierea războiului printr-un compromis. Deosebirile apar însă cînd este vorba de poziția lui Ion Antonescu față de legăturile cu Reichul. Dacă Klugkist menționa referirea la libertatea de acțiune, în cazul cînd nu se primește un răspuns satisfăcător la cererile privind readucerea unităților Wehrmacht-ului retrase de pe frontul român și fixarea liniei definitive de apărare, Clodius îl prezintă pe mareșal ca un fidel necondiționat al colaborării cu Germania: „Am impresia — scrie el — că în ultimul timp s-a întărit la mareșal părerea că soarta României în lupta contra Rusiei este inseparabil legată de soarta Germaniei. El m-a asigurat de mai multe ori de acest lucru nu numai pe mine, ci a făcut observații concrete în acest sens și față de o serie întreagă de perso-

[8] Pentru retragerile de trupe germane din România, vezi Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien*, Darmstadt, 1964, p. 19; aceste retrageri se explică în primul rînd prin prăbușirea grupului de armate „Centru" în Bielorusia, în urma căreia, drumul spre Germania era deschis Armatei Roșii. În România, O. K. W. considera că aliniamentul Focșani-Nămoloasa-Galați poate fi mai ușor apărat și că, în orice caz, arcul carpatic este o barieră solidă și, mai ales, un obstacol antitanc natural de mare eficiență.

[9] Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A. Rola T77—883, 67/59, cadru 632.221. Ion Antonescu avertiza că străpungerea frontului român ar fi catastrofală pentru întreg dispozitivul din sud-estul Europei.

[10] Textul german, însoțit de traducerea în limba română, este publicat în „Revista arhivelor", anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 3, p. 396—403.

[11] Formularea lui Clodius este, evident, incorectă, căci el reproșează lui Ion Antonescu toleranța față de sondarea puterilor occidentale de către cercurile opoziției și slăbiciunea „frontului de apărare psihologic intern", *ibidem*, p. 401.

[12] *Ibidem*. Prințul Știrbei, sosit pentru negocierile de la Cairo, declarase la 16 martie 1944 colonelului Masterson că mareșalul îi spusese că „acum e 100% sigur că germanii nu pot cîștiga războiul, dar că prin scurtarea frontului Riga-Carpați-Nămoloasa-Focșani pot să reziste". Arh. St. Buc., Microfilme Anglia, vol. 405, cadru 671.

www.dacoromanica.ro

nalităţi române. Dispreţul profund pe care îl manifestă faţă cu orice ocazie pentru atitudinea Italiei, confirmă această impresie. De curînd mi-a spus că atunci cînd şeful opoziţiei, dl. Maniu, a vrut să-l determine la o pace separată, mareşalul i-a declarat că România nu trebuie să sufere niciodată aceeaşi soartă ca Italia şi că el nu va îngădui ca dl. Maniu să încerce să joace rolul lui Badoglio" [13]. Nimic din relatarea lui Clodius nu indică, aşadar, o evocare a libertăţii de acţiune pentru România, astfel că se poate conchide că la 12 iulie 1944, data redactării raportului lui Clodius, factorii nazişti de răspundere nu erau preocupaţi de asemenea eventualitate.

Ei erau pe deplin siguri de aliatul lor şi 12 zile mai tîrziu, la 24 iulie, cînd Hitler declara generalului Hans Friessner, noul comandant al grupului de armate „Ucraina de sud", că nu există temeiuri de neliniște în privinţa poziţiei României „Mareşalul Antonescu ne este fidel" [14], afirmase Hitler. Această atitudine avea să sufere o modificare — vom arăta îndată semnele — în zilele următoare. Făcînd abstracţie de timpul luat de întocmirea şi transmiterea rapoartelor, considerăm că 24 iulie este termenul *post quem* al discuţiei Clodius-Antonescu, relatată de raportul inedit al lui Klugkist; ea se plasează prin urmare între 24 iulie şi 4 august.

Certitudinea lui Hitler faţă de fidelitatea necondiţionată a lui Ion Antonescu a fost clătinată de vreme ce la întrevederea din 5—6 august, esenţa conversaţiilor dintre cei doi dictatori a constituit-o întrebarea lui Hitler, formulată, după aprecierea lui Antonescu „în mod cu totul intempestiv şi cu totul neobişnuit în practica dintre conducătorii de state... dacă România şi, în special, conducătorul ei, mareşalul Antonescu, a subliniat, sînt decişi să urmeze pînă la sfîrşit Germania" [15].

În nota de conversaţie întocmită de interpretul lui Hitler, Paul Schmidt, întrebarea lui Hitler este redată astfel: „El (Führerul) poate să declare categoric că Germania nu va abandona pe nici un aliat, dar trebuie totuşi să ceară fiecărui aliat un răspuns clar la întrebarea, dacă el vrea într-adevăr să ducă lupta pînă la capăt. Dacă nu (vrea), fiecare aliat trebuie să spună aceasta, pentru ca Germania să tragă consecinţele necesare pentru a feri Reichul de soarta pe care i-ar pregăti-o o înaintare bolşevică sau anglo-americană" [16]. În cursul dialogului, astfel cum a fost consemnat de Paul Schmidt, Antonescu rezumă întrebarea lui Hitler „dacă România vrea să lupte mai departe" [17]. Indiferent de nepotrivirile ce există între cele două versiuni, cea a lui Antonescu şi cea a lui Schmidt [18], problemă care merită o cercetare specială, ce o vom încerca cu alt prilej, este neîndoielnic că întrebarea lui Hitler — Schmidt nu înregistrează maniera care l-a surprins pe Antonescu! — trădează o nesiguranţă în privinţa fidelităţii aliatului său. Dacă acesta ar fi fost acelaşi

[13] Ibidem, p. 400—401.

[14] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.

[15] Textul notei întocmite de Ion Antonescu a fost editat de Augustin Deac, *Antonescu despre ultima întrevedere cu Hitler*, în „Magazinul istoric", II (1968), nr. 7—8, p. 38—43; pasajul citat de noi, p. 42.

[16] *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes*, vol. II, ed. A. Hillgruber, Frankfurt am Main, 1970, p. 494.

[17] *Ibidem*, p. 498.

[18] Vezi discuţia la V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2178—2183. O analiză a informaţiilor despre această discuţie — date de cel mai mare interes se păstrează în arhivele britanice şi au rămas nefolosite — o întreprindem într-un studiu special.

www.dacoromanica.ro

Antonescu, aşa cum era el prezentat de Clodius în raportul din 12 iulie şi de Hitler însuşi în conversaţia cu Friessner de la 24 iulie, nici întrebarea şi nici ameninţarea abia voalată (Germania va trage consecinţele în cazul unui răspuns negativ) nu şi-ar fi avut rostul. Perspectiva nouă din care era văzută atitudinea lui Ion Antonescu era determinată — între altele credem noi — de referirea făcută de el în conversaţia cu Clodius la rezervarea libertăţii de acţiune, dacă nu sînt satisfăcute cererile sale privind efectivele germane de pe frontul român şi fixarea liniei definitive de apărare.

Îndoielile lui Hitler asupra rămînerii României în război, alături de Reich, erau sporite de înmulţirea ştirilor care parveneau pe diverse canale despre starea de spirit antihitleristă din rîndurile poporului român, despre intensificarea acţiunilor forţelor patriotice antihitleriste pentru scoaterea României din războiul străin intereselor ei, şi pentru întoarcerea armelor împotriva Reichului nazist. În jurnalul de operaţii al grupului de armate „Ucraina de sud", climatul psihologic din ţară era astfel înregistrat la 1 august : „Întreg poporul român este obosit de război şi va folosi orice ocazie favorabilă pentru a ieşi din război" [19].

Aceste indicaţii au fost de curînd analizate [20], astfel că nu mai revenim asupra lor. Semnalăm însă un izvor care deşi editat cu aproape trei decenii în urmă nu a fost încă valorificat pentru studiul antecedentelor imediate ale insurecţiei ; este vorba de jurnalul unui secretar al lui Goebbels, Rudolf Semmler, care consemnează la 16 octombrie 1944 criticile severe pe care ministrul Propagandei le făcuse în cercul colaboratorilor săi, la adresa lui Ribbentrop (este de altminteri binecunoscută animozitatea care a existat în raporturile dintre cei doi demnitari naziști). Goebbels dădea ca exemplu a gravelor neglijenţe pe care le imputa şefului diplomaţiei naziste, situaţia survenită în România în august 1944. Semmler a rezumat astfel spusele lui Goebbels : „În mai 1944 un memorandum despre evenimentele politice care aveau să se desfăşoare probabil în România a fost întocmit de un expert economic care lucra în afaceri de petrol la Bucureşti şi care studiase de mulţi ani situaţia de acolo. El amintea diverse cercuri care în ţară lucrau împotriva Germaniei, îl denunţa pe generalul Antonescu ca trădător şi prezicea că dacă nici o schimbare nu se produce în politica germană, că dacă ministrul Killinger continua să-şi neglijeze astfel funcţiile sale, atunci în trei sau patru luni, românii vor trece de partea aliaţilor.

Şeful grupului român al Asociaţiei germanilor din străinătate a trimis acest memorandum lui Bohle (şeful secţiei pentru germanii din străinătate din cadrul partidului nazist — n.n.) care l-a prezentat superiorului său Bormann. Acesta din urmă l-a arătat la rîndul său lui Hitler, care, surprins de gravitatea situaţiei din România, s-a arătat iritat de rapoartele superficiale pe care le trimisese Killinger. Hitler crezuse pînă atunci că se poate conta pe România. El transmise memorandumul lui Ribbentrop, însoţit de observaţii foarte dezagreabile şi-i dădu ordin să

[19] H. Kissel, *op. cit.*, p. 32.

[20] V. Liveanu, *op. cit.*, mai ales p. 2184—2191 ; de adăugat şi datele furnizate de Franz Herberth, *Neues um Rumäniens Frontwechsel am 23. August 1944*, Starnberg, 1970.

www.dacoromanica.ro

studieze doleanțele și să ia măsuri pentru a opri evoluția periculoasă a treburilor românești".

Potrivit jurnalului lui Semmler, care, repetăm, relatează spusele lui Goebbels, Ribbentrop a fost iritat de ceea ce considera a fi o imixtiune în sfera sa de competență și s-a preocupat în primul rînd de descoperirea autorului acestui memorandum. „Ancheta lui dură o lună și, ironie a soartei, îl descoperi pe autor chiar în ziua cînd s-a aflat de prăbușirea din România și de consecințele ei dezastruoase" [21].

Dacă relatarea lui Semmler, de fapt, a lui Goebbels este corectă, atunci Hitler a luat cunoștință de memorandumul-avertisment la sfîrșitul lunii iulie (dacă ancheta lui Ribbentrop pentru descoperirea autorului a durat o lună, iar identificarea acestuia a avut loc în ziua de 23 august 1944), adică în aceeași perioadă cînd va fi parvenit și știrea despre referirea făcută de Antonescu la reclamarea libertății de acțiune.

La O.K.W. (Oberkommando der Wehrmacht, comandamentul suprem al armatei germane) se recunoștea la începutul lui august că situația din România nu este sigură pentru Germania. La 3 august, în discuția cu colonelul von Trotha, primul ofițer de stat-major al generalului Friessner, mereu alarmat de situația pe care o constata în România, feldmareșalul W. Keitel a recunoscut „temeinicia motivelor" de neliniște ale comandantului grupului de armate „Ucraina de sud" [22].

În același timp se înmulțeau semnalele de alarmă de la unitățile germane din România care avertizau asupra stării de spirit antihitleriste a poporului și armatei române. Semnificativ pentru starea de alarmă în care se aflau militarii hitlerișți aflați pe teritoriul țării noastre este raportul căpitanului Bergmann, atașat pe lîngă divizia blindată „România Mare", care scria la 3 august, între altele: „Atitudinea ofițerilor români este izbitor de rezervată. De ieri, ofițerii germani sînt, după cît se pare, mai sever supravegheați". Ochiul perspicace al ofițerului hitlerist remarca lucruri, cărora teama le dădea interpretări stranii: „De alaltăieri, soldații români nu mai poartă cămașa în pantaloni, ci, la fel cu rușii, pe deasupra acestora și cu centura închisă peste ea (poate servi drept semn de recunoaștere)". Bergmann punea în legătură constatările sale cu indiciile „că din partea românilor există planuri care se îndreaptă împotriva alia-

---

[21] Rudolf Semmler, *Journal du secrétaire de Goebbels*, Paris, 1948, p. 187—189; cf. și observațiile asupra autenticității acestui izvor, formulate de David Irving *Hitler's War*, New York, 1977, p. XX. Un raport întocmit la 6 mai 1944 despre situația din industria de petrol română, semnat Tarbuk, critică sever legația germană din București, care nu ia în considerație acțiunile cercurilor române ostile Germaniei și îl acuză pe Mihai Antonescu de a fi un nou Badoglio. Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A., Rola T 77—607/44, cadrele 1.792.885—1.782.887. Acesta este memorandumul la care se referă Semmler? E drept că el cuprinde critici la adresa lui Killinger, dar nu mareșalul, ci Mihai Antonescu este acuzat de trădare (Semmler putea să-i confunde pe cei doi Antonești!) și, oricum, nu conchide asupra rupturii iminente a României de Germania. Este ciudat că rapoartele lunare ale lui Andreas Schmidt (Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A. T. 120—1005/208 cadrele 393.333, 393.362, 393.421—393.424, 393.454—393.455), nu cuprind referiri la memorandumul amintit de R. Semmler. Franz Herberth, *op. cit.*, p. 7 vorbește de un material concludent în posesia lui A. Schmidt despre apropiata ruptură a României de Germania, provenit, prin intermediari români, de la serviciul britanic de informații.

[22] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 92; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 212; V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2186.

www.dacoromanica.ro

ţilor germani şi care sînt eventual în acord cu inamicul. Se poate să fim în faţa momentului decisiv" [23].

Această atmosferă de nesiguranţă şi teamă care se crease în unităţile hitleriste în România explică consfătuirea ţinută la Roman, în după amiaza zilei de 4 august, de comandamentul german de legătură (D.V.R.), la care au participat ofiţeri germani care făceau legătura cu marile unităţi române. Consfătuirea a pornit de la constatarea că „primejdia unei lovituri de stat în interior este posibilă". S-au stabilit măsuri amănunţite de observare şi supraveghere a militarilor români în vederea detectării oricăror indici de defecţiune, precum şi cuvintele-cod care urmau să anunţe probabilitatea, iminenţa sau declanşarea acţiunii antihitleriste de către români [24].

La sfîrşitul lui iulie — începutul lui august se conjugau, aşadar, semnalele de alarmă venite de la unităţile germane cu cele ale unor înalţi reprezentanţi hitlerişti. Întrebarea lui Hitler dacă Antonescu este gata să meargă pînă la capăt apare ca urmarea directă a acestor avertismente.

Care au fost urmările practice ale libertăţii de acţiune pe care Ion Antonescu declarase că voia să şi-o rezerve? În conversaţiile cu Hitler de la Rastenburg din 5—6 august, mareşalul a răspuns ambiguu la întrebarea decisivă a lui Hitler privind atitudinea viitoare a României, însoţind rezervele de declaraţii de totală fidelitate şi nu a făcut nici o referire la libertatea de acţiune. Subterfugiile şi rezervele mentale au caracterizat poziţia mareşalului la Rastenburg: „Voiam să spun — dar m-am abţinut — în privinţa rupturii dintre România şi Germania, că un popor nu poate niciodată să se angajeze orbeşte alături de un alt popor, cînd acesta duce o acţiune politică şi militară greşită" [25]. A vrut să spună, dar nu a spus, Hitler a rămas convins că Ion Antonescu este un aliat fidel, care va seconda Reichul în orice împrejurări. După plecarea mareşalului Antonescu, Keitel se arăta faţă de colonelul von Trotha, trimisul generalului Friessner, cu totul optimist, spunîndu-i că România va merge pînă la capăt alături de Reich. Deosebirea de atitudine a lui Keitel la cele două întîlniri cu reprezentantul grupului de armate „Ucraina de sud" este evidentă, şi schimbarea — de la îndoială la certitudine — este rezultatul vizitei lui Ion Antonescu la Hitler.

Care au fost motivele care îl făcuseră pe mareşal să vorbească de o eventuală libertate de acţiune a României şi apoi să renunţe de a o mai revendica? Amploarea dezastrului german în Bielorusia şi impactul său asupra întregului front din răsărit [26], declanşarea operaţiei „Cobra" pe frontul de vest [27] — începută la 25 iulie, ea avea să ducă la străpungerea de la Avranches la 31 iulie, urmată de retragerea precipitată a germanilor —, deteriorarea relaţiilor turco-germane, atentatul de la 20 iulie, iar în interiorul ţării, opoziţia tot mai hotărîtă faţă de politica regimului său

[23] Arh. St. Buc., Microfilme S.U.A., Rola T 312—65, 69/131, cadrele 7.583.759—7.583.760.
[24] Ibidem, cadrele 7.583.757—7.583.758.
[25] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 342.
[26] Pe larg despre catastrofa germană Hermann Gackenholz, *Der Zummenbruch der Heeresgruppe Mitte, 1944*, în *Entscheidungsschlachten des Zweiten Weltkrieges*, Frankfurt am Main, 1960, p. 474.
[27] Chester Wilmot, *La lotta per l'Europa*, f. l., 1965, p. 401.

www.dacoromanica.ro

au fost factori care explică referirea lui Antonescu la revendicarea libertății de acțiune. Formularea ei nu a fost însă categorică, ea apărea ca o amenințare în cazul cînd cererile sale privind efectivele germane din România și linia definitivă a frontului nu erau satisfăcute. Cum din discuțiile cu Hitler de la Rastenburg, Ion Antonescu căpătase impresia că frontul poate fi stabilizat [28], cererea libertății de acțiune a fost abandonată.

Reîntors la București, dictatorul român însuși comunica între altele ministrului Turciei la București, Suphi Tanrioer, că „nu este nici posibil, nici în interesul României să întreprindă acțiuni militare împotriva Germaniei" [29]. Poziția lui Ion Antonescu exprima profunzimea crizei regimului său și vestea, prin incompatibilitatea ei cu interesele fundamentale ale poporului român, iminența seismului revoluționar.

Dacă Ion Antonescu credea că nu era nici posibil, nici în interesul României să se separe de Reichul nazist, coaliția forțelor antihitleriste, organizată și condusă de Partidul Comunist Român avea să dovedească contrariul : era și posibil și în interesul României să întoarcă armele împotriva Germaniei hitleriste. Insurecția națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944 a fost confirmarea strălucită și eroică a justeței politicii Partidului Comunist Român de răsturnare a regimului antonescian și de luptă pentru redobîndirea independenței naționale.

ASPECTS DE LA CRISE DU RÉGIME D'ANTONESCU À LA VEILLE DE L'INSURRECTION

RÉSUMÉ

En s'appuyant sur des documents inédits tirés des archives allemandes et anglaises, l'auteur met en évidence la crise du régime d'Antonescu à la veille de l'insurrection roumaine d'août 1944 sous l'aspect des rapports du maréchel avec le Troisième Reich. On constate que le dictateur roumain, face à la crise politique et militaire, a évoqué «la liberté d'action» pour son pays dans ses conversations avec le représentant allemand K. Clodius, entre le 24 juillet et le 4 août 1944, tout en renonçant à soutenir cette revendication devant Hitler, pendant leur dernière entrevue (5 6 août 1944).

[28] Arh. St. Buc., Microfilme Anglia, rola 406, cadru 892 (relatarea atașatului militar român la Ankara, col. Teodorescu, făcută comandorului Wolfson și lt. col. Harris Burland).
[29] Ibidem, cadru 899.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA MIȘCĂRILE SOCIALE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

GERNOT NUSSBÄCHER

Sud-estul Transilvaniei, mai precis depresiunea Țării Bîrsei cu orașul Brașov ca reședință, au fost, la începutul secolului al XVI-lea, locul de desfășurare a unor mișcări sociale, care în istoriografia de pînă acum nu și-au găsit o reflectare mai amplă.

Una dintre ele a fost mișcarea care a dus la uciderea nobilului Petrus Beldi la Prejmer, iar o altă mișcare a fost „rebeliunea" locuitorilor din satele domeniului Bran.

În tradiția locuitorilor din Prejmer s-a păstrat legenda despre nobilul Petru Beldi din localitatea vecină Budila, care a fost decapitat cu ocazia unei hotărniciri [1]. Legenda spune că, în timpul anchetei, nobilul a afirmat că posesiunea sa se extinde pînă în mijlocul comunei Prejmer. La această afirmație neîntemeiată și provocatoare, un meșter rotar ar fi sărit cu securea și ar fi spus: „Hotarul Prejmerului ține pînă aici!", și i-ar fi retezat capul [2].

Cercetările istorice mai vechi au ajuns la concluzia că această tradiție nu-și găsește nici o confirmare în documentele existente [3].

O primă dovadă că legenda avea la bază un fapt real a fost depistarea unui document al voievodului Transilvaniei Petru, comite de Szentgyörgy și de Bocin, din 22 decembrie 1508, emis la Mediaș. Din document reiese că voievodul poruncește magistratului din Brașov, ca în conformitate cu hotărîrile dietei de la Turda cu privire la judecarea decapitării lui Petru Beldi de către cei din Prejmer, să se deplaseze în plen la Prejmer, și împreună cu voievodul și delegații celor „trei națiuni" să ia măsurile de cuviință [4].

În baza unui alt ordin al voievodului, au fost trimiși la 29 decembrie 1508 judele regal Johann Lulai și senatorii Jacobus Sartor, Johannes Rappolth și Johannes Lutsch din Sibiu la Brașov, ca să participe la anche-

[1] Friedrich Reimesch, *Burzenländer Sagen und Ortsgeschichten*, ed. a 3-a, Brașov 1927, p. 48—49.

[2] Gernot Nussbächer, *Bisher geht die Grenze von Tartlau!*, „Neuer Weg", XXIX, nr. 8680 13 aprilie 1977, p. 4.

[3] Robert Csallner, *Der königliche Markt Tartlau*, Sibiu 1930, p. 43—44.

[4] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Fronius I, 100, vezi anexa I.

www.dacoromanica.ro

tarea uciderii lui Petrus Beldi de către locuitorii din Prejmer. Ei au fost în deplasare 13 zile [5].

La sfîrșitul anului 1508 și judele orașului Mediaș, Anthonius Faber, a plecat la adunarea celor „trei națiuni" la Brașov în problema nobilului Petrus Beldi [6].

Despre dieta de la Turda, la care s-a discutat cazul uciderii lui Beldi, nu am putut găsi o altă mențiune directă. Dar voievodul Petru s-a aflat la 8 octombrie 1508 la Turda [7], și s-ar putea ca dieta respectivă să fi avut loc în jurul acelei date, ceea ce ne dă un „terminus ante quem" pentru fixarea în timp a evenimentului.

După cum știm dintr-un alt document al voievodului, el se afla la 6 ianuarie 1509 cu mai mulți nobili în orașul Brașov pentru rezolvarea unor probleme juridice [8].

Din documentele păstrate nu reiese ce s-a întîmplat în acele zile la Brașov și la Prejmer. Însă din însemnările ulterioare din registrele de socoteli ale orașului Brașov putem deduce, că tîrgul Prejmer a fost condamnat, printre altele, la plata unei mari amenzi în bani. La 20 decembrie 1513, localitatea lichidează întreaga datorie față de orașul Brașov, „din cauza lui Beldi Peter" [9]. Suma nu se poate stabili exact, deoarece plățile din anii 1509—1511 se ridică la 822 florini, iar împrumuturile succesive acordate de către magistratul orașului Brașov și adunarea Țării Bîrsei tîrgului Prejmer, pentru achitarea amenzii, la 660 florini. Spre exemplificare dorim să menționăm, că în anul 1520, tîrgul Prejmer a plătit 253 florini impozit, aproape o zecime din suma plătită de localitățile districtului, inclusiv orașul Brașov [10].

Aceste împrumuturi pentru comuna condamnată sînt și o dovadă de solidaritate cu acțiunea locuitorilor din Prejmer. Dealtfel, nobilii din familia Beldi au contribuit prin abuzuri și samavolnicii necontenite împotriva locuitorilor din Prejmer, Bod și din alte localități din Țara Bîrsei, la crearea unei atmosfere ostile a populației împotriva lor.

În anul 1502, nobilul Paulus Beldi a cumpărat jumătatea unei case din Prejmer, pe care a declarat-o curie nobiliară, refuzînd plata impozitelor. După multiple intervenții și porunci regale, Paulus Beldi a vîndut casa pentru suma de 100 florini comunei Prejmer abia în anul 1515. Această problemă precum și diferite procese de hotar au ținut spiritele în continuă încordare [11]. Rezolvarea litigiului în favoarea comunei Prejmer s-a efectuat în anul 1515, probabil ca o urmare a acțiunii din 1508, și sub influența generală a răscoalei de sub conducerea lui Gheorghe Doja din 1514, precum și a mișcării locuitorilor domeniului Bran din anii 1513 1515, de care ne vom ocupa în continuare.

---

[5] *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, vol. I, Sibiu 1880, p. 506.

[6] Josef Freih, Bedeus von Scharberg, *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch aus dem. 16. und 17. Jahrhundert*, în revista „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", N.F.III, Sibiu 1858, p. 61.

[7] Albert Berger, *Urkundenregesten aus dem alten Bistritzer Archive II*, în Programm des evang. Obergymnasiums A.B. zu Bistritz, 1893/1894, Bistrița 1894, nr. 494, p. 26.

[8] Szabó Károly, *Székely oklevéltár*, III, Cluj, 1890, nr. 530, p. 174.

[9] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Brașov 1886, p. 99.

[10] *Ibidem*, p. 255—256.

[11] Robert Csallner, *op. cit.*, p. 45—46.

www.dacoromanica.ro

Cu mai mult de un secol în urmă a fost publicat, pentru prima dată, un document din 5 iunie 1515, referitor la „rebeliunea" iobagilor din satele domeniului cetății Bran împotriva magistratului orașului Brașov [12]. Pînă astăzi, acest document a constituit singura sursă informativă privind această mișcare socială, fiind citat în diferite lucrări monografice referitoare la cetatea Bran [13]. Documentul este menționat tangențial atît în lucrări privind răscoala țărănească din 1514 [14], cît și în lucrări de sinteză [15].

Documentul din 5 iunie 1515 este o poruncă a regelui Vladislav al II-lea către Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, și sună în părțile sale esențiale astfel:

„Ne mirăm că poporul și colonii (populares et colonos) noștri care trăiesc în pertinențele cetății noaste Bran, care (cetate) acum se află în mîinile pîrgarilor din Brașov, au devenit rebeli. Căci, după cum am înțeles, ei nici la darea de trupe pentru nevoia și apărarea țării și acelor părți, nici la efectuarea plăților publice, nici cu alte sarcini obișnuite care le revin, nu vor să asculte de acei pîrgari ai noștri, după cum ei nici în anul trecut nu au vrut să fie mobilizați împotriva celor însemnați cu cruce și pe deasupra nu vor să le dea acelor pîrgari nici chiar „taxa" lor obișnuită, care potrivit unei alte scrisori a fost conferită acelor pîrgari ai noștri. Iar din îngăduința acestora a lipsit puțin, pînă ca poporul de rînd (communem populum) în însuși orașul nostru Brașov și în Țara Bîrsei să facă o răzvrătire. Cu toate că nu ne este necunoscut de unde acei țărani (rustici) din pertinențele numitei cetăți și-au luat îndrăzneala, totuși, noi fiind preocupați de alte probleme ale noastre, putem mai puțin să le purtăm de grijă. Cu toate acestea am poruncit acelor brașoveni și i-am împuternicit, ca atunci cînd se încearcă să se pornească vreo răzvrătire sau vreun tumult de către vreunul din acei țărani, să-i îngrădească și să-i înfrîneze, după cum va fi necesar. Așadar vă poruncim credinței voastre și vă cerem, să aveți grijă și să porunciți acelor țărani din pertinențele menționate, că ei trebuie să asculte de înșiși pîrgarii noștri din Brașov — cărora i-am supus — în privința tuturor sarcinilor și plăților publice, să plătească chiar taxa și censul lor integral la timpul său și să se abțină de la orice răzvrătiri interne și tumult, căci nu vrem să le admitem nicicum, ca din atîta îngăduință să se opună mai întîi nouă și apoi pîrgarilor noștri mai sus menționați".

Rezultă, așadar, din acest document, existența unor puternice contradicții sociale în sud-estul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea.

---

[12] [Eugen von Trauschenfels], *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Brașov, 1874, Anhang, nr. XI, p. 16—17, retipărit și la [Eugen von Trauschenfels], *Die Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Brașov, 1882, Anhang, nr. XI, p. 18—19. Orig. la Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 319.

[13] Emil Micu, *Castelul Bran. Scurtă privire istorică*, București, 1957, p. 20; Ana Maria Henegariu, *Cetatea Bran*, Edit. Meridiane, București, 1963, p. 18; Titus Hașdeu, *Cetatea Bran*, Edit. Meridiane, București 1968, p. 15—16.

[14] Costin Feneșan, *Participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 în Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XIX, 1976, p. 283—287.

[15] Ștefan Pascu în *Istoria României*, vol. II, București 1962, p. 607; Ștefan Pascu, în vol. *Istoria medie a României*. Partea întîi, București 1966, p. 264.

www.dacoromanica.ro

Cercetînd documentele păstrate la Arhivele Statului Brașov în legătură cu comemorarea a 600 de ani de la prima atestare documentară a cetății Bran, în 1377 [16], am depistat încă cîteva documente, care lămuresc mai bine evoluția evenimentelor.

După cum este cunoscut, cetatea Bran împreună cu domeniul ei au fost zălogite orașului Brașov de către Vladislav al II-lea, prima dată la 1 ianuarie 1498 în schimbul unui împrumut de 1000 florini [17]. Încă în cursul aceluiași an, împrumutul a fost sporit la un total de 3000 florini [18].

Printr-un privilegiu din 24 iulie 1500, Vladislav al II-lea stabilește că „toți iobagii și locuitorii" (iobagiones et incolas) din localitățile Purcăreni, Zizin, Tărlungeni, Satulung, Cernatu, Turcheș, Baciu, Crizbav și Apața, care aparțin de cetatea Bran, „să fie considerați începînd de acum și în viitor, atît la plata contribuției sau a taxei noastre regale, cît și la mobilizare (in exercituando) ca fiind în mijlocul sașilor noștri, și chiar să fie mobilizați cu înșiși sașii noștri, și ei trebuie să facă toate acele, ce sînt obligați să le facă și sașii noștri" [19]. De aici rezultă că locuitorii din pertinențele Branului se bucurau de o situație fiscală și militară egală cu locuitorii din districtul Brașov, deci atunci încă nu erau iobagi în înțelesul clasic al cuvîntului, fiind numiți chiar „cetățeni" (cives inhabitantes) [20].

Din socotelile castelanilor Branului din anii 1504—1513 [21] reiese că locuitorii domeniului plăteau numai dijmă (din grîne, miei, albine, porci) și censul (census ordinarius).

O primă mențiune referitoare la frămîntările sociale din domeniul Bran, găsim într-un document al lui Vladislav al II-lea din 24 decembrie 1513, în care el atrage atenția magistratului din Brașov că nu a abrogat „imunitățile și libertățile" (immunitates et libertates) satelor aparținătoare cetății Bran, atunci cînd ele au fost conferite orașului Brașov. „Căci dacă le-ați constrînge la vreo plată neobișnuită sau la servicii exagerate, împotriva privilegiilor lor, acele sate ale noastre ar putea să se depopuleze (desolari), ceea ce v-am reproșa cu gravitate. Așadar să îi tratați pe ei astfel, încît numărul lor mai degrabă să se mărească decît să scadă. Căci chiar în zilele trecute cîțiva din acei săteni ai noștri au venit să se plîngă împotriva voastră despre apăsările lor și despre plățile neobișnuite. Vedeți așadar să nu se întîmple ca acele sate din asuprirea necuviincioasă a voastră sau a funcționarilor voștri să ajungă la pustiire, ceea ce în viitor mai degrabă va fi spre paguba voastră decît a lor" [22].

---

[16] Ioan Prahoveanu, *Cetatea Bran — 600 de ani de atestare documentară*, in „Revista de istorie", XXX, 1977, nr. 10.

[17] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii nr. 257, cf. *Zur Rechtslage*, *op cit.*, nr. III, p. 3—4 și *Die Rechtslage*, *op. cit.*, nr. III, p. 5—6.

[18] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 261, cf. *Zur Rechtslage*, *op. cit.*, nr. IV, p. 4—5 și *Die Rechtslage*, *op. cit.*, nr. IV, p. 6—7.

[19] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 267, cf. *Zur Rechtslage*, *op. cit.*, nr. V, p. 6—7 și *Die Rechtslage*, *op. cit.*, nr. V, p. 7—8.

[20] *Quellen*, II, Brașov, 1889, p. 9.

[21] *Ibidem*, I, Brașov, 1886, p. 82—173.

[22] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 303. cf. anexa II.

www.dacoromanica.ro

Vedem deci, că reprezentanții locuitorilor domeniului Bran s-au plins chiar la rege împotriva orașului Brașov, încă la sfîrșitul anului 1513. Motivul plîngerilor devine mai clar, dacă urmărim evoluția censului plătit în diferiți ani:

1504	110 fl. 33 asp.	[33]
1505	111 fl. 24 asp.	[34]
1506	109 fl. 21 asp.	[35]
1507	219 fl. 6 asp.	[36]
1508	114 fl. 48 asp.	
+	106 fl. 08 asp.	[37]
1509	103 fl. 35 asp.	
+	98 fl. 35 asp.	[38]
1510	111 fl. 31 asp.	[39]
1511	197 fl. 40 asp.	[40]
1512	209 fl. 20 asp.	[41]
1513	135 fl. 08 asp.	[42]
1514	197 fl. 36 asp.	[43]

Rezultă deci că începînd cu anul 1507, locuitorii domeniului trebuiau să plătească de multe ori aproximativ dublul censului inițial. Suplimentul de 106 florini și 8 aspri din anul 1508 a fost perceput tocmai ca parte a celor 2000 florini, care erau plătiți regelui drept împrumut, în scopul de a prelungi zălogirea cetății și domeniului Bran pe încă 25 de ani [44].

În anul 1509, se strînge un „cens extraordinar al pertinențelor" (census extraordinarius pertinentiarum) [45]. Acest „cens extraordinar" a fost perceput concomitent cu o „taxă" hotărîtă de adunarea Țării Bîrsei [46].

Suma ridicată a censului din domeniul Bran pe anul 1511 a fost determinată probabil de acea „taxa regia" de 16 000 florini cerută „Universității săsești" în acel an. Și în anul 1512 avem date despre o altă „taxa regia" de 17 000 florini [47].

Toate aceste impozite suplimentare erau simptome ale crizei financiare permanente, în care se afla regatul Ungariei la începutul secolului al XVI-lea, expresie a însăși crizei regimului feudal, care urma să ducă la dezastrul de la Mohács din 1526.

---

[23] *Quellen*, I, p. 86.
[24] *Ibidem*, p. 95.
[25] *Ibidem*, p. 104.
[26] *Ibidem*, p. 115; aceasta este suma reală. Suma trecută în registrul original este 195 fl. 17 asp., deci cu peste 20 florini mai mică.
[27] *Ibidem*, p. 124.
[28] *Ibidem*, p. 133.
[29] *Ibidem*, p. 142.
[30] *Ibidem*, p. 151—152.
[31] *Ibidem*, p. 160.
[32] *Ibidem*, p. 168.
[33] *Ibidem*, II, p. 3—9.
[34] *Ibidem*, I, p. 124, cf. și *Zur Rechtslage*, *op. cit.*, nr. IX, p. 10—14.
[35] *Quellen*, I, p. 133.
[36] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, Registre de impozite, III. D.c.l. (Catharina) 1509. a, cf. și *Quellen*, I, p. 193.
[37] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, Registre de impozite, III.D.c.l. (Catharina), 1512 b, cf. *Quellen*, I, p. 195.

www.dacoromanica.ro

În anul 1509, socotelile castelanilor din Bran consemnează o deplasare a acestora în cele Șapte sate, „cînd sătenii nu au putut să cadă de acord la alegerea villicului și a bătrînilor" [38]. Rezultă de aici existența unor frămîntări și tensiuni în sînul populației, determinate, probabil, și de atitudinea funcționarilor locali față de plățile suplimentare mari din anii precedenți.

În anul 1514, numărul contribuabililor din satele domeniului Bran a fost de 249, față de 156 la trecerea domeniului în stăpînirea orașului Brașov [39]. Contribuabilii au plătit și în anul 1514 aproape dublul censului obișnuit, astfel că, cel puțin pînă atunci, se pare că „pustiirea" satelor nu progresase mult, după cum prezicea porunca regelui din 24 decembrie 1513.

Despre frămîntările sociale din anii 1513—1514 sîntem informați din răspunsul magistratului Brașov din primăvara anului 1515 asupra cauzelor scăderii veniturilor vamale [40]. Sînt menționate cele „multe tulburări" stîrnite de Ioan Secuiul — în anii 1513—1514 [41] — și participarea slujitorilor de la vamă, timp de trei luni, la campania lui Ioan Zápolya împotriva „cruciaților".

Documentul din 5 iunie 1515, menționat mai înainte, a fost precedat de o corespondență din 2 aprilie 1515 a magistratului din Brașov către Ladislau, episcop de Vác, consilier și secretar al regelui. În scrisoare se arată, că magistratul orașului Brașov s-a adresat în problema „pertinențelor cetății Bran" lui Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, reprimatorul singeros al răscoalei condusă de Gheorghe Doja. În privința plîngerilor aduse în fața regelui împotriva magistratului, acesta solicită intervenția episcopului pe lîngă rege în favoarea orașului, pînă cînd la curte va sosi un trimis al brașovenilor [42].

La 10 aprilie 1515, senatorul Valentinus Schirmer din Brașov — fost jude primar în anul precedent 1514 [43] — obține autentificarea de către Conventul din Cluj-Mănăștur a mai multor privilegii ale orașului Brașov. Printre ele se află și privilegiul din 24 iulie 1500, menționat mai înainte, referitor la impunerea domeniului Bran [44].

Magistratul din Brașov a folosit drept prilej avantajos pentru susținerea poziției sale împotriva locuitorilor domeniului Bran nunta dublă a celor doi copii ai regelui — Ludovic, viitorul rege, și Ana care s-a oficiat la 20 mai 1515 la Bratislava.

Delegații magistratului din Brașov, care au venit la această festivitate, au plătit la 14 mai 1515 în mod anticipat impozitul „Sf. Martin" pentru orașul Brașov și Țara Bîrsei pe anul următor 1516, iar regele s-a obligat atît pentru el cît și pentru fiul său că nu va cere în viitor repetarea

---

[38] *Quellen*, I, p. 136.

[39] *Quellen*, II, p. 9.

[40] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii nr. 313 1, cf. anexa III.

[41] cf. G. Gündisch și P. Binder, *Frămîntări în Transilvania în preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuiul*, în „Studii", revistă de istorie, tom. 20, 1967, nr. 2, p. 289—305.

[42] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Scheell, II, 45.

[43] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 77, anexa 2.

[44] Ibidem, Priv. 267, anexa 1.

www.dacoromanica.ro

plății acestui impozit [45]. La 19 mai, în ajunul nunții, delegații Brașovului, senatorii Clemens Wyroch și magister Valentinus Crusius, au fost primiți în audiență la rege în prezența lui Ladislau, episcop de Vác, a fostului voievod al Transilvaniei, Petrus comes de Szentgyörgy și Bozin, și a altora. Ei au prezentat „articolele" lor, fără să primească vreun răspuns [46]. Dintre delegați, senatorul Clemens Wyroch fusese unul din castelanii Branului între anii 1509 1513, cunoscînd astfel toate problemele privind cetatea și domeniul Bran [47]. Magistratul Valentin Crusius a fost un cărturar erudit, care după studiile și cariera universitară din Viena a revenit în orașul său natal Brașov, fiind unul dintre primii umaniști brașoveni și un strălucit poet și orator [48].

Dintre problemele prezentate de delegații brașoveni, au fost mai întîi rezolvate plîngerile împotriva abuzurilor nobilului Paulus Beldi din Budila, printr-o poruncă emisă la 2 iunie 1515 [49].

Cîteva zile mai tîrziu, la 5 iunie 1515, cancelaria regală a emis porunca către voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, cu privire la locuitorii „rebeli" din domeniul Bran.

Exact în aceeași zi de 5 iunie 1515, voievodul se afla la Lipova, de unde porunci magistratului din Bistrița, să trimită de urgență trupele sale la Hațeg, în vederea respingerii unei invazii turcești [50].

La 28 iunie 1515, Ioan Zápolya se afla la Agnita [51], fiind probabil ocupat cu mobilizarea trupelor împotriva invaziei turcești așteptate.

La mobilizarea împotriva turcilor a participat și orașul Brașov, care a cheltuit suma de 111 florini pentru „soldații care sînt trimiși în expediția domnului voievod transilvănean" [52].

La 4 iulie, orașul Brașov plătea „celor care au stat de pază în munți în vremea zvonurilor nefavorabile despre turci" importanta sumă de 60 florini și 38 aspri [53].

În luna iulie, a sosit și Ioan Zápolya în Țara Birsei, pentru a inspecta măsurile de apărare. Prezența lui aici o cunoaștem din două documente.

La 19 iulie 1515, voievodul se afla la Prejmer, unde a hotărît amînarea procesului magistratului din Brașov împotriva nobilului Paul Beldi [54]. La acea dată trebuie să fi fost desigur în cunoștința ordinului regal din 5 iunie 1515, care privea — pe lîngă problema lui Beldi — în principal mișcarea socială a locuitorilor domeniului Bran.

---

[45] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Fronius, I, 127, și col. Privilegii, nr. 315 și col. Schnell, II, 115.

[46] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Schnell, II, 47.

[47] *Quellen*, I, p. 130, 140, 149, 158, 166.

[48] Fr. Teutsch, *Aus der Zeit des sächsischen Humanismus*, în rev. „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", N. F. XVI, Sibiu, 1880, p. 252—253; cf. și Fr. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó* (Kronstadt), Brașov, 1916, p. 26.

[49] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 316, nr. 317 (publicat în Szabó Károly, *Székely oklevéltár*, III, Cluj, 1890, nr. 542, pag. 188—189) și 317 anexa 1 (menționat Szabó Károly, *op. cit.*, III, p. 189).

[50] Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, 1, nr. 415, p. 229

[51] Barabás Samu, *A Romat szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára*, II, Budapesta 1895, nr. 208, p. 338—340.

[52] *Quellen*, I, p. 207.

[53] *Ibidem*.

[54] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Fronius I, 125.

www.dacoromanica.ro

Nu s-au păstrat documente asupra modului în care voievodul se va fi achitat de sarcina primită, dar putem deduce că cel care a înăbuşit în sînge răscoala de sub conducerea lui Gheorghe Doja din anul precedent, avînd acum la îndemînă o forţă militară puternică, a făcut în Ţara Bîrsei cel puţin o demonstraţie de forţă, căreia locuitorii domeniului Bran nu i s-au putut opune.

La 26 iulie 1515, Ioan Zápolya — „voievod al Transilvaniei, comite al secuilor şi căpitan general al maiestăţii regale" — adevereşte la Hărman vînzarea casei lui Paul Beldi către tîrgul Prejmer. Astfel unul din motivele diferendelor cu acest nobil a fost lichidat [55].

La 14 august 1515 îl găsim pe Zápolya la Sibiu [56].

La 30 august 1515, voievodul scrie din Sebeş Alba magistratului din Sibiu, că turcii au trecut Dunărea intrînd în Ţara Românească, şi intenţionează să invadeze şi Transilvania. De aceea, sibienii să urmărească atenţi evoluţia evenimentelor şi să-l anunţe pe voievod despre toate mişcările turcilor [57].

La 2 septembrie, de la Sebeş Alba, Zápolya adresează o poruncă scaunului secuiesc Mureş, referindu-se la „expediţia recentă", în timpul căreia secuii au făcut abuzuri şi pagube în locurile pe unde au trecut [58].

Cu toată acţiunea voievodului în Ţara Bîrsei — şi probabil în localităţile domeniului Bran — locuitorii de aici nu au încetat să-şi apere poziţiile lor, după cum reiese din documentul din 4 septembrie 1515. Ei au trimis aproape imediat după plecarea voievodului din Ţara Bîrsei reprezentanţii lor la regele Vladislav al II-lea, care atunci se afla la „Kewy" (Kovin lîngă Smederovo — Iugoslavia). Faţă de învinuirile reciproce care i-au fost prezentate, regele a hotărît să rezolve diferendul dintre Braşov şi locuitorii domeniului Bran cu ocazia dietei următoare, la care ambele părţi vor trebui să-şi prezinte privilegiile şi alte documente [59]. Din acest document rezultă din nou calitatea de părţi egale din punct de vedere juridic a locuitorilor domeniului Bran şi a magistratului oraşului Braşov, chiar în condiţiile înfrîngerii răscoalei ţărăneşti din 1514. Boala şi apoi moartea regelui la 13 martie 1516, au fost cauza amînării dietei şi, implicit, a procesului, care nu s-a mai ţinut, cel puţin în acest sens nu cunoaştem vreun document.

Reţinem din documentul din 5 iunie 1515, că pe lîngă solidaritatea locuitorilor domeniului Bran cu răsculaţii de sub conducerea lui Gheorghe Doja, este menţionată şi solidarizarea cu „poporul de rînd" (communem populum) chiar din oraşul Braşov şi din Ţara Bîrsei (districtul Braşov).

Luînd în considerare creşterea deosebită a sarcinilor fiscale ale domeniului Bran, credem că în aceeaşi măsură trebuie să fi crescut şi impozitele în oraş şi în satele districtului Braşov, lovind mai ales în populaţia săracă. Această situaţie putea determina o stare de tensiune şi frămîntări sociale, sub influenţa celorlalte mişcări ale populaţiei sărace din

[55] Arhiva Bisericii Negre Braşov, T. q. 78, nr. 61.
[56] Ibidem, L.q. 80. XI, nr. 74.
[57] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XV, 1, nr. 416, p. 230 (cu data greşită 28 iunie).
[58] Szabó Károly, *Székely oklevéltár*, III, nr. 543, p. 189.
[59] Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, col. Privilegii, nr. 320, cf. anexa VI.

www.dacoromanica.ro

Sibiu și Sighișoara [60], precum și a mișcării lui Ioan Secuiul. Izvoarele documentare cunoscute pînă acum însă nu ne-au transmis detalii asupra desfășurării acestor evenimente, fiind probabil distruse intenționat în cea mai mare parte de autoritățile timpului.

Este de remarcat faptul că socotelile castelanilor din Bran nu s-au păstrat pentru anii 1514—1521 [61]. Și în alte cazuri asemănătoare, documente sau registre referitoare la evenimente controversate au fost distruse [62]. Se pare că astfel s-a întîmplat și în cazul Branului.

În ceea ce privește răscoala condusă de Gheorghe Doja, în afară de documentele privind participarea Brașovului la înăbușirea ei, publicate recent [63] și de mențiunile din registrele orășenești publicate [64], am găsit încă cîteva însemnări referitoare la strîngerea impozitului destinat pentru lupta împotriva răsculaților [65]. Este vorba de o listă din cartierul „Catharinae" al orașului Brașov, despre banii strînși de către „decurioni" în contul impozitului, cît și de o listă de restanțieri, întocmite la 23 iulie 1514. Rezultă de aici că autoritățile orașului Brașov au strîns banii necesari pentru mercenarii voievodului printr-un impozit special.

După afirmațiile magistratului din Brașov, participarea la campania voievodului Transilvaniei împotriva răsculaților lui Gheorghe Doja, timp de peste trei luni, a fost și unul din motivele scăderii veniturilor vamale, care oglindeau și o restrîngere a activității comerciale [66].

Documentele prezentate contribuie la o mai bună cunoaștere a frămîntărilor sociale din sud-estul Transilvaniei de la începutul secolului al XVI-lea, completînd astfel realizările istoriografiei noastre.

ANEXA I

1508 dec. 22. Mediaș. Porunca lui Petru de Szentgyörgy și de Bozin, voievodul Transilvaniei, către magistratul orașului Brașov, să participe la judecarea decapitării lui Petrus Beldi de către locuitorii din Prejmer.

Comes Petrus comes de Sancto Georgio et de Bozyn, iudex curiae serenissimi principis domini Wladislai dei gratia regis Hungariae, Bohemiae etc., nec non wayvoda Transsilvanus et Siculorum comes, prudenti et circumspectis iudici iuratisque civibus et consulibus civitatis Brassouiensis, salutem et nostrae benevolentiae incrementum. Non lateat vos quo pacto superioribus hiis diebus, ob instante harum partium Transsilvanarum nobilium, scilicet trium generum Siculorum petitionem, quandam in oppido Thordensi feceramus dietam sew congregationem

[60] Ultima sinteză cu bibliografia respectivă vezi Carol Göllner, *Lupta socială în orașele din Transilvania în epoca feudalismului dezvoltat și participarea plebei săsești la răscoalele iobagilor*, în vol. *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană*, vol. I, Edit. politică, București 1976, p. 253—256; cf. și Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 330.

[61] *Quellen*, I, p. 173 și p. 466.

[62] Andrei Kiss, *„Selecționare de arhivă" din interes obștesc în anul 1542 (Contribuții la istoria arhivelor din Transilvania)*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 464—475.

[63] Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 287—290.

[64] *Quellen*, I, p. 201, 203; cf. și Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 286.

[65] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, Registre de impozite, III. D. c. I. (Catharina), 1514 b.

[66] Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, col. Privilegii, nr. 313/1, vezi anexa III.

www.dacoromanica.ro

generalem, ad quam ipsi, et mittere, et venire se polliccbantur, ipsa siquidem dicta instante, voluerant iidem regnicolae, ut quemadmodum nobilem Petrum Beldi per oppidanos Prasmarienses interemptum, ausuque temerario decolatumque certo fuisse percipientes, iuxta considerationes ipsorum scilicet trium nationum, nobilium et Siculorum atque Saxonum vestras, de et super nece et interemptione eiusdem Petri Beldy per se ipsos dignam, bonemeritamque sumpserent vindictam, nobis tamen sicuti wayvodae, hoc ipsum nullo pacto visum extitit, ut nobis istic personaliter adherentibus, soli ipsi regnicolae deliberatam sumpserent, sed nos rem ipsam iudicialiter decrevere, atque providere potius statuimus. Eo igitur facto, volumus ut ratione negotiorum huiusmodi nosmet ipse una cum certis potioribus harum partium nobilibus et Siculis, de singulis comitatibus sedibusque delictis atque dieta impraemissa nobiscum interesse deputatis, sicuti nostro impraesentiarum proficiscimus itinere, in illas districtus de Barcha proficiscemur partes, ut vero eadem ipsam vestram confederationem firmissimum uti postulatur, in vobis sarciatur finem, certi quoque vos illic nobiscum de necessario interesse debebunt. Volumus igitur, vosque requirimus et nihilominus vobis in persona praefati domini nostri regis, harum serie firmiter committimus, quatinus agnitis praesentibus, vestrum singuli in ipso vestro senatu, sive consulatu existentes se ipsos appromptuare, et dum nos hiis proximis dicbus in illas partes iam ingressos acceperitis, versus praetactum districtum de Barcza et consequenter oppidum Prasmar praedictum per singula capita venire, illicque nobiscum una, ceterique harum partium Transsilvanarum nobilibus, scilicet Siculis atque Saxonibus, de ipsorum medio, illuc ad nos deputatis, comparere, et interesse modis omnibus debeatis et teneamini, providendum atque deliberandum siquid negotiis in praemissis nobis ex hinc agendum reputabitur. Secus igitur nulla ratione facere audentes. Ex civitate Meggyes, feria sexta proxima ante festum nativitatis domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo octava.

Orig. hîrtie, Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Fronius, II, nr. 100. Sigilul deteriorat.

Commissio propria domini comitis.

ANEXA II

1513 dec. 24, Buda. Scrisoarea lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei, către magistratul oraşului Braşov, despre mai multe probleme, printre care şi atitudinea faţă de locuitorii domeniului Bran.

Wladislaus dei gratia rex Hungariae et Bohemiae etc. Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti. Intelleximus omnia quae nobis per notarium civitatis vestrae nuntiastis, quantum igitur ad res relictae condam Myhnie wayuodae apud vos repositas attinet, quid de illis statuerimus ex aliis literis nostris, quas fidelis noster egregius Paulus Thomory ad vos allaturus est, intelligetis. De quibus etiam per praefatum notarium vestrum vobis aliqua nuntiavimus, ex quo voluntatem nostram non minus quam ex literis praenotatis accipietis. Caeterum fecimus etiam aliquid subsidii oppido Prasmar et villis aliis ad civitatem vestram pertinentibus, quae declaratae sunt nobis, tum fulminis incendio, tum aquarum inundatione, magna damna suscepisse, cuius subsidii qualitas ex aliis literis nostris superinde datis, vobis innotescet. Praeterea de villis nostris ad castrum nostrum Thewrch vocatum, nunc in manibus vestris existens, bene recordamur, id vobis concessum esse, ut populi in eisdem commorantes cum Saxonibus numerentur, et ea quae alii Saxones faciunt ipsique ittidem faciant interim dum in vestris erunt manibus, sed per hoc immunitates et libertates eorum quibus antequam ad manus vestras venirent, usi sunt, non substulimus neque abrogavimus. Si enim eos ad aliquam inconsuetam solutionem aut seruitia insolita contra eorum privilegia compelleretis, possent ipse villae nostrae desolari, quod certe vobis graviter imputaremus. Ita igitur eos tractetis, ut numerus eorum augeatur potius quam minuatur. Nam diebus etiam proxime praeteritis nonnulli ex ipsis villanis nostris de oppressionibus suis et insolitis exactionibus contra vos quaestum venerant. Videte igitur ne villas ipsas vel vestra vel vestrorum officialium indebita vexatione in desolationem redigi contingat, quod vobis forte quam illis maior incommoditati esset futurum. De asperis quoque supplicationem vestram exaudivimus et mandavimus exactoribus praesentis subsidii nostri ad universos Saxones nostros impositi, ut a vobis in sortem portionis vestrae asperas recipiant, si alias monetas Hungaricales dare non possetis. Evitamini tamen, ut aliqua pars saltem a vobis solvi in monetis Hungaricalibus possit, nam asperae in Hungaria, ut bene scitis, sine dispen-

www.dacoromanica.ro

dio exponi o i possunt, asperas autem quas daturi estis, volumus esse bonas et electas, quoniam falsas et depravatas nolumus ut nostri recipiant exactores. Reliqua ex praefato notario vestro intelligetis, cuius verbis creditivam fidem apud vos volumus adhiberi. Praesentes autem ob maioris secreti sigilli nostri absentia, annulari secreto sigillo nostro obsignari iussimus. Datum Budae, in vigilia festi Nativitatis Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo tredecimo.
Pe verso, adresa :
Prudentibus et circumspectis iudici iuratisque ciuibus ciuitatis nostre Brassouiensis, fidelibus nobis dilectis.

Orig. hîrtie, Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 303, pecete inelară timbrată.

Commissio propria domini regis.

ANEXA III

1515 după martie 14, Braşov. Conceptul răspunsului magistratului oraşului Braşov la porunca lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei, referitor la cauzele scăderii veniturilor de vamă.

Item Wayuoda Myhne fuit expulsus de partibus Transalpinis

Item Successor eius fuit interfectus

Item Caesar Turcorum modernus stetit pro certa tempora in partibus Kilie et Nestor et ibi sunt interfecti mercatores viginti tres etc.

Item Orator quoque Regiae Maiestatis stetit plus quam tribus mensibus in Brassouia nec exire audebat

Item Johannes Zekel plura scandala in Transsiluania fecit

Item Tempore Georgy Zeckel familiares vigesimatorum absque equis cruciferis fuerunt cum sedecim copiis, cum domino wayuoda plusquam tribus mensibus

Item Dominus Wayuoda intravit ad terras Rascianum

Item Cesar Turcorum in duobus annis vel amplius habuit bella cum suo patre

Item Wayuoda Moldauiensis certa bella cum Tartaris gessit et ideo nil ex prouentibus vigesimae cesserunt

Item wayuoda Moldauiensis vocatus Bogdanus magnum damnum fecit in oppido Breyla et piscatores ibidem captivavit et in hoc fecit magnum damnum vigesimae.

Orig. hîrtie, Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov, colecţia Privilegii, nr. 313 1.

Impedimenta proventuum vigesimae.

ANEXA IV

1515 sept. 4, Kovin. Porunca lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei, către magistratul oraşului Braşov, să prezinte probele sale în procesul împotriva locuitorilor domeniului cetăţii Bran în faţa dietei.

Wladislaus dei gratia rex Hungariae et Bohemiae etc. Fidelibus nostris prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis nostrae Brassouiensis, salutem et gratiam. Conqueruntur nobis continue inhabitatores pertinentiarum castri nostri Thewrch, qualiter vos ipsos multis iniuriis et oppressionibus afficeretis et contra privilegia antiquas eorum libertates ad quaevis insolita cogeretis, in contrarium autem vos quoque allegatis eos in nullo vos audire et neque de censu, neque de servitiis ad quae privilegia vestra obligarent, respondere velle. Quare, ut aliquando tot querelarum et differentiarum finis sit, et nos quoque ab utriusque partis molestationibus liberemur, statuimus huiusmodi differentias vestras sub dieta generali regnicolarum

www.dacoromanica.ro

nostrorum proxime celebranda revidere, cognoscere, atque etiam consopire et determinare Scripsimus itaque et commissimus praescriptis inhabitatoribus dictarum pertinentiarum ipsius castri Thewrch, ut ipsi in praescripta congregatione cum universis privilegiis literisque et literalibus eorum instrumentis comparere debeant, deliberationem praescriptarum differentiarum accepturi. Et quia res ista praesentiam utriusque partis requirit, fidelitati quoque vestrae harum serie firmiter mandamus, quatenus acceptis praesentibus, vos quoque ad praescriptum terminum certos ex vobis cum universis privilegiis, literisque et literalibus vestris instrumentis, factum huiusmodi differentiarum tangentibus et concernentibus, ad maiestatem nostram mittere debeatis, iudicium et finalem sententiam in praescriptis differentiis accepturas. Aliud igitur facere nulla ratione praesummatis, praesentes vero propter absentiam maioris secreti sigilli nostri, anulari secreto sigillo nostre obsignari fecimus. Datum in oppido nostro Kewy, feria tertia proxima post festum beati Egidii abbatis, anno domini millesimo quingentesimo quinto decimo.

Orig. hîrtie, Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov, colecția Privilegii, nr. 320. Sigiliu timbrat.

Commissio propria domini regis.

www.dacoromanica.ro

LUPTELE HATMANULUI JAN ZAMOYSKI CU MIHAI VITEAZUL ÎNTR-O TIPĂRITURĂ RARĂ DIN BIBLIOTECA ZAMOYSKI

(Broşura căpitanului Stanislaw Bartholan din 1601)

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

CAUZELE CONFLICTULUI; CADRUL ELABORĂRII CRONICII LUI STANISLAW BARTHOLAN

Campania condusă de J. Zamoyski asupra lui Mihai Viteazul în toamna anului 1600 a reprezentat rezolvarea prin forţă a conflictului care opunea Polonia, fidelă politicii de alianţă cu Poarta iniţiată de Ştefan Báthory, lui Mihai Viteazul, susţinut de imperiali în cadrul Ligii creştine. La rădăcina conflictului a stat instaurarea în 1595 de către marele hatman J. Zamoyski a lui Ieremia Movilă în Moldova, care ieşea astfel din coaliţia antiotomană, slăbind frontul de luptă al ţărilor române. Următorul pas spre adîncirea conflictului l-a constituit politica agresivă a lui Ieremia Movilă, bazat pe alianţa cu Polonia şi Poarta şi sprijinul militar al tătarilor, urmărind înlocuirea lui Mihai Viteazul cu fratele său Simion Movilă[1]. La rîndul său, Mihai *neinzbutind să obţină sprijinul polonilor în lupta antiotomană* [2], şi întîlnind adversitatea constantă a lui Zamoyski, care vedea în el un aliat al Habsburgilor, a trecut la susţinerea făţişă a arhiducelui Maximilian, competitor la tronul lui Sigismund al III-lea [3]. Domnul s-a legat cu jurămînt faţă de Maximilian să-l sprijine pînă la moarte, promiţîndu-i să-l ajute în acţiunea de ocupare a tronului polon [4]. Răspîndirea unor astfel de afirmaţii [5] a sporit duşmănia lui J. Zamoyski, conducătorul grupării antihabsburgice, iar alungarea de către Mihai Viteazul a lui Andrei Báthory din Transilvania şi a lui Ieremia Movilă din Moldova,

[1] Pentru relaţiile dintre Mihai Viteazul şi Ieremia Movilă cf. C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegeri de studii*, Bucureşti, 1975, p. 51—73.

[2] Asupra legăturilor lui Mihai cu polonii cf. I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1938, p. 11 şi urm.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330, nr. CCCCXCVIII.

[4] *Ibidem*, p. 371, nr. DLXIV, p. 397, nr. DCVII, p. 571, nr. CMXXI. Polonii se temeau că Maximilian vine asupra ţării lor încă din 1595 (A. Decei, *Documente din arhivele Vaticanului privind anul 1595*, în „Revista arhivelor", X (1967), nr. 1, p. 212.

[5] Cf. I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 110; I. Corfus, *op. cit.*, p. 285.

www.dacoromanica.ro

ambii credincioşi alianţei cu Polonia, a hotărît rezolvarea conflictului prin forţa armelor. Spre aceasta au dus şi pretenţiile polonilor asupra stăpînirii ţărilor române [6] pe de o parte, iar pe de alta acţiunile întreprinse de oştile lui Mihai în Pocuţia şi Podolia [7].

Fulgerătoarele succese ale lui Mihai Viteazul din anul 1600 şi legăturile sale cunoscute cu populaţia şi nobilimea ortodoxă din sudul Poloniei [8] au creat panică în Republică, majoritatea dregătorilor, regele însuşi, fiind convinşi, în realitate *fără un temei real*, cum au dovedit-o faptele, de iminenta campanie a lui Mihai [9] în Polonia. Un număr impresionant de documente polone, unele inedite [10], atestă teama de acţiunile domnului român. La 4 iulie 1600 Sigismund al III-lea scria cancelarului lituan Leon Sapieha, nici mai mult, nici mai puţin, „că nimic nu e mai cert ca dorinţa sa de a cuceri Polonia". Lui Mihai „îi sînt cunoscute toate cîte se petrec la noi, probabil chiar de la oamenii noştri, ne întrece prin resurse, şi deşi nu năvăli de la început în hotarul regatului, totuşi aşezîndu-se ca un şoim în Moldova, avînd unite sub sceptru, ba încă cu o autoritate nemărginită, trei ţări destul de mari şi avute, el este pus în poziţia de a împinge Polonia în pericol în tot momentul...". Şi regele se gîndeşte să amaneteze odoarele regale pentru a strînge bani de oaste, idee pe care o va pune în practică în septembrie 1600[11]. La rîndul său, L. Sapieha răspîndeşte în numele său cele relatate de rege [12], tensiunea ameninţării lui Mihai sporind. Încă din mai 1600 hatmanul de cîmp al coroanei, S. Żołkiewski sublinia că domnul „nu se *gîndeşte* numai la ţara Moldovei ci *să fie şi rege polon*" [13]. Tot astfel credea şi marele hatman J. Zamoyski [14]. *Se explică astfel adversitatea nedreaptă a cercurilor conducătoare polone faţă de Mihai Viteazul.*

Pregătirile de campanie ale polonilor împotriva lui Mihai au început îndată după intrarea acestuia în Transilvania [15]. Dar sistemul greoi de mobilizare al oştilor polone i-a îngăduit voievodului să pătrundă în Moldova înainte ca acestea să se urnească. După acest act zvonurile despre planurile sale asupra Poloniei au sporit în chip firesc [16], paralel cu îngri-

[6] Cf. Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 126—127, 211—212.

[7] I. Corfus, *op. cit.*, p. 106—110, 304—305, 313, 319 etc.; idem, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*, Cernăuţi, 1935, p. 62; Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1167, nr. MDCXCIX, p. 1171, nr. MDCC. Cf. şi I. I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. III, t. XXVI, 1943, p. 48—55.

[8] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 114 şi urm.

[9] Cf. poziţia acestuia (Hurmuzaki, *Documente*, IV[1], p. 38, nr. XXI). Cf. şi *ibidem*, XII, p. 663, nr. MXXV.

[10] Cf. C. Rezachevici, *Cercetări în arhive şi biblioteci polone*, în „Revista de istorie", XXVII (1974), nr. 6, p. 954.

[11] B. P. Haşdeu, *Cîteva epistole...*, în „Archiva istorică a României", III (1867), p. 35—36; A. Veress, *Documente*, VI, p. 111, 135—136; I. Corfus, *op. cit.*, p. 330—331.

[12] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 191.

[13] I. Corfus, *op. cit.*, p. 300, 302. Cerînd ajutorul tătarilor Żołkiewski judeca aspru pe Mihai, comparîndu-l cu satana (*ibidem*, p. 318).

[14] *Ibidem*, p. 256—257, 265—266.

[15] *Ibidem*, p. 250 şi urm.; P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 100, 105; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601)...*, Londra—Paris, 1964, p. 131—132.

[16] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 116—121; I. Corfus, *op. cit.*, p. 279 şi urm.; A. Veress, *op. cit.*, p. 135 şi urm.

www.dacoromanica.ro

jorarea polonilor. Zamoyski se temea că Mihai „ar putea întreprinde atacuri îndrăznețe". El cerea să fie pedepsit îndată, altfel „trebuie să fim gata la alte primejdii, atît de la dînsul cît și de la alții". „Tare mă tem — scria marele hatman — că acest țăran va veni îndată în Polonia și prin urmare trebuie putere contra lui" [17]. *Alături de Zamoyski, în acest mediu ostil lui Mihai Viteazul își desfășoară activitatea și căpitanul Stanisław Bartholan, autorul broșurii de care ne ocupăm mai jos și care reflectă punctul de vedere al șleahtei (nobilimii) din partida marelui hatman.*

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar mai cu seamă în deceniul patru al veacului nostru, s-au publicat mai multe relatări și jurnale ale campaniei conduse de J. Zamoyski în Moldova și Țara Românească (1600) [18], dealtfel, insuficient utilizate în lucrările cercetătorilor români și poloni [19]. Dar timp de aproape trei veacuri ele n-au fost cunoscute; la îndemîna celor interesați afîndu-se în primul rînd tipăriturile polone din 1600—1601, singurele care au adus la cunoștința opiniei publice de la începutul veacului al XVII-lea desfășurarea și rezultatele campaniei [20]. Pînă acum se cunoșteau în țara noastră doar două astfel de tipărituri legate direct sau indirect de expediția din 1600 : mica poemă a lui Jarosz Otwinowski [21], cu referiri *numai despre lupta de la Curtea de Argeș (25 noiembrie 1600)*, folosită prin intermediul „hronografului" lui Al. Guagnin (în traducerea lui M. Paszkowski) și de Miron Costin [22] și predica iezuitului Piotr Skarga, prilejuită de victoria asupra lui Mihai.

---

[17] A. Veress, *Documente*, VI, p. 120; I. Corfus, *op. cit.*, p. 289; adună oaste pe banii săi (p. 291). Ne amintim că tot „țăran" numeau șleahticii poloni și pe Petru Rareș.

[18] Cf. *Diurnus belli progressus III-mi Joannis Zamoiscii ducis exercitus polonici contra Michaelem Pallatinum Moldaviae*, în *Collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii illustrantia*, ed. T. Działyński, Poznań, 1861, p. 280—290; *De eodem progressu* (*ibidem*, p. 291—292); Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], 643—645, nr. CCCXLIII; I. Corfus, *op. cit.*, p. 344—349, 354—356, 359—361, 363—365; A. Veress, *Documente*, VI, p. 238—242, 242—250.

[19] Cf. K. Górski, *Wojna z wojewoda wołoskim Michałem w roku 1600—tym* (Războiul cu voievodul român Mihai în anul 1600), în „Ateneum", Varșovia, IV (1892); sit. C. Zagoriț, *Treisprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul, 7—20 octombrie 1600...*, București, 1908; idem, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, în „Revista istorică", XXVI (1940), nr. 4—6, p. 112—133; Al. I. Lapedatu, *Lupta de la Năeni*, în „Albina", XI (1907), oct. 7, p. 51—55; idem, *Lupta de la Teleajin*, ibidem, oct. 28, p. 159—162; idem, *Lupta de la Argeș*, ibidem, nov. 11, p. 209—212; I. Minea, *Despre lupta de la Teleajen* (octombrie 1600), în „Cercetări istorice", IV (1928), nr. 2, p. 150—156; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. 1970, p. 274—282; idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1968, p. 368—378; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 228—237; I. Corfus, *op. cit.*, p. 148—170; idem, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh. Iași", I (1964), p. 171—177; col. Al. Culici, *Războiul pentru doborîrea lui Mihai Viteazul septembrie—noiembrie 1600*, în „România militară", LXXVII (1940), nr. 5, p. 52—70, nr. 6, p. 49—63; gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor...*, București, 1947, p. 372—376, 527—530; col. V. Atanasiu, *Mihai Viteazul. Campanii*, București, 1972, p. 254—267.

[20] Lucrarea secretarului lui Sigismund al III-lea, R. Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, a fost publicată la Frankfurt a.M. abia în 1672.

[21] *Powodzenia niebespiecznego ale szczesliwego wojska J.K.M. przez J.M. Staroscie Kamienieckim w Multaniech opisanie prawdziwie przez Jarosza Otfinowskiego roku 1600* (Biruința primejdioasă dar fericită a oștirii măriei sale regelui condusă de mărla sa starostele Cameniței în Muntenia descriere adevărată de Jarosz Otwinowski, anul 1600), w Krakowie, 1601.

[22] Cf. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. III, t. IV, 1925, p. 236—237, 362—366.

www.dacoromanica.ro

Scrierea lui Otwinowski, „o raritate bibliografică" păstrată în veacul nostru numai într-o bibliotecă din Liov, cuprinde doar patru pagini [23], privind numai evenimentele din noiembrie 1600, care nu mai apar, cum vom vedea, la S. Bartholan. Este posibil ca poema lui Otwinowski să fi fost concepută pentru a completa pe cea mult mai întinsă a lui Bartholan, care tratează întreaga campanie, oprindu-se însă la sfîrșitul lui octombrie 1600, cînd autorul ei s-a întors în Polonia odată cu Zamoyski, ambele fiind tipărite la Craiova în 1601.

Predica lui Skarga, scriitor bisericesc și sfetnic al lui Sigismund al III-lea, e ceva mai întinsă, dar *nu conține informații asupra campaniei lui J. Zamoyski*, ci analizează de pe poziții extrem de subiective relațiile polonilor cu Mihai, planurile acestuia, poziția șleahtei polone și rutene față de el, mulțumind lui Dumnezeu că a scăpat Republica de „primejdia" domnului român. Predica care exagerează această primejdie, în stilul oratorilor antici, a fost publicată în limba polonă în 1600 [24], și tradusă în cea latină în 1601 [25], ambele ediții, din care numai ultima cunoscută și în țara noastră [26], fiind cercetate de noi în biblioteci polone.

Avem acum posibilitatea să prezentăm în paginile care urmează un nou izvor, o întinsă cronică închinată exclusiv campaniei polone împotriva lui Mihai Viteazul, apărută la Cracovia în 1601 sub semnătura lui Stanisław Bartholan și purtînd titlul: *Sigismund III. Poloniae et Svecie regis, duce Ioanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae et Transilvaniae tyranno insignis victoria*. Însoțim aceasta de o scrisoare necunoscută a autorului ei, adresată lui J. Zamoyski la 7 decembrie 1600, din Sandomierz, după întoarcerea sa din campania în Țara Românească, aflată în Arhiva Zamoyski din Varșovia [27], *care se referă tocmai la redactarea acestei cronici*. În scrisoarea care anunță trimiterea textului manuscris al acesteia marelui hatman [28], Bartholan afirmă că îi încredințează acestuia „discursul meu asupra marii tale biruințe" într-o formă ceva mai curată și șlefuită, față de cea „nedesăvîrșită" pe care i-o prezentase la Iași (în noiembrie 1600), la revenirea hatmanului din campanie, și pe care o alcătuise pe baza notițelor luate *„cum se obișnuiește în război"*. Această a doua formă, mai șlefuită (din punct de vedere literar, după gustul epocii), pe care Bartholan menționează că a redactat-o: „după reîntoarcerea în cabinetul meu" de la Sandomierz, deci la sfîrșitul lui noiembrie —

---

[23] *Ibidem*, p. 237, citînd cunoscuta bibliografie polonă a lui K. Estreicher.

[24] *Dziekowanie kościelne za zwyćiestwo Multáńskie, dáne od Páná Bogá tey koronie* (Mulțumire bisericească pentru victoria din Muntenia, dată de Domnul Dumnezeu acestei coroane). *Ktore ste poczelo... 15 dniá, a skończylo sie... 20 dniá Pazdzierniká ábo octobrá. Roku Páńskiego*, 1600, 12 fol. (Biblioteca Universității—Varșovia, Stary druk, nr. 28.18.53).

[25] *Gratiae Deo actae ab ecclesia pro victoria ex Michaele Multano parta... Polonico prius idiomatae scriptae, pòst à quodam alio in latinum versae. Anno Domini, 1601*, 12 fol. (ibidem, nr. 28.20.2.727).

[26] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 145—156, după o broșură aflată la Biblioteca Academiei Române; M. Vîrcioroveanu, *Mihai Viteazul în predica iezuitului Piotr Skarga*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCIII (1975), nr. 5—6, p. 679—692.

[27] Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawe, *Archiwun Zamoyskich*, 278 (S.I. t. 14, pl. 153), k. 95. Cf. ANEXA II.

[28] La 5 decembrie 1600 J. Zamoyski era la Camenița (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 168).

www.dacoromanica.ro

înainte de 7 decembrie 1600, reprezintă tocmai textul broșurii tipărită în anul următor la Cracovia.

În plus, la sfîrșitul scrisorii amintite, Bartholan adaugă o știre interesantă : „Duc la desăvîrșire și un jurnal (*diarium*) cu figuri diferite cuprinzînd luptele cu oastea lui Mihai", pe care promite să-l aducă lui Zamoyski înainte de 25 decembrie 1600, jurnal pe care, la rîndul său, vom încerca să-l identificăm.

Cine este însă autorul acestor scrieri care interesează istoria țării noastre, puțin cunoscut în Polonia și cu totul necunoscut la noi?

STANISŁAW BARTHOLAN : OȘTEAN-POET, PARTICIPANT LA CAMPANIA LUI J. ZAMOYSKI ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (1600)

Între cei asupra cărora marele hatman J. Zamoyski și-a întins aripa de mecenat, se numără la sfîrșitul veacului al XVI-lea și fiul medicului Stanisław Bartholan și al Dorotheii Pierocki. Născut la Sandomierz, tînărul Stanisław Bartholan și-a început studiile la Universitatea din Cracovia în 1583, plecînd însă curînd pentru continuarea lor în străinătate. Bacalaureat „in artium" în 1588, magister în 1590, el efectuează cercetări umaniste, îndeosebi de limbă greacă veche, al căror ecou va răsuna în cronica sa asupra luptelor cu Mihai Viteazul. Marele hatman, protector al poeților și al celor care studiau limbile clasice și moderne, organizator al unei Academii, cel care protejase pe istoricul R. Heidenstein și pe cronicarul J. Bielski [29], l-a ajutat și pe S. Bartholan, care sub oblăduirea sa a făcut o rapidă carieră. Intrînd în armată, s-a remarcat ca un bun constructor de tunuri și inginer militar. Sub conducerea lui Zamoyski, *în calitate de căpitan al unei roate de pedestrași regali ia parte la campania din 1600 împotriva lui Mihai Viteazul și la bătălia de la Bucovel* (*căreia în cronica sa îi spune de pe Teleajen*). Anul următor participă la războiul din Livonia. Ulterior, Zamoyski îl numește secretar regal, în care calitate a fost trimis în Spania, Olanda și Anglia. S-a stins din viață la 10 martie 1618 și mormîntul i se păstrează și astăzi la Sandomierz [30].

Opera sa nu e întinsă. Oștean-poet ca frații Otwinowski și atîți alți sleahtici din vremea sa, umanist cunoscător al literaturii antice la care face des apel, Bartholan (latinizat Bartholanus) a lăsat două poeme latine în versuri : asupra luptelor cu Mihai Viteazul, tipărit în 1601, și asupra victoriei de la Wolmar-Livonia, probabil [31] imprimat în 1606, un poem despre J. Zamoyski și un „Cuvînt la moartea lui Albrecht Radziwiłł, mareșal al Lituaniei", în limba polonă, tipărit în 1593 [32]. La Biblioteca Czartoryski din Cracovia am aflat și o altă orație funebră a sa în versuri latine, din 1609, copiată din arhiva lui J. Tarnowski [33].

[29] Cf. Leszek Podhorodecki, *Hetman Jan Zamoyski 1542—1605*, Warszawa, 1971, p. 151—154.

[30] Cf. Stanisław Lempicki, în *Polski słownik biograficzny*, I, Cracovia, 1935, p. 320.

[31] *Ibidem*.

[32] *Ibidem*.

[33] *Funebris Apostrophe Sophiae ab Blesino coniugis ad Connigen Susime Stanislai comitis à Tarnów Castellani Sandomiriem capitanei Buscensis et Stobnicensis, authore Stanislao Bartholario rothmagistro*. Titlul și numele autorului defectuos redate (*Bibl. Czartoryski*, IV, 104, p. 883—888).

www.dacoromanica.ro

În afara acestor scrieri, S. Bartholan a mai alcătuit un *diarium* al campaniei împotriva lui Mihai Viteazul, care după dicționarul biografic polon [34] a fost pregătit probabil în 1602 și tot probabil nu a fost tipărit, în literatură istorică polonă neștiindu-se nimic de soarta acestei relatări. În realitate, scrisoarea lui Bartholan către Zamoyski din 7 decembrie 1600, amintită mai sus, arată că acest *diarium* era în curs de redactare la acea dată, urmînd a fi terminat înainte de 25 decembrie 1600, cum probabil s-a și întîmplat. Cercetările de pînă acum întreprinse de noi în arhive și biblioteci polone nu ne-au dus pe urmele acestui prețios *diarium* cu desene, ca atare. În ordinea redactării el era posterior poemei-cronică, deși, cum am văzut din scrisoarea amintită, avea la bază aceleași notițe luate de Bartholan în timpul campaniei și a fost scris îndată după terminarea cronicii.

Pornind de la această premisă și constatînd că broșura tipărită în 1601 seamănă în unele amănunte, care nu se întîlnesc în alte relatări, cu un jurnal anonim al campaniei, cuprinzînd perioada 21 septembrie — 24 octombrie 1600, păstrat în copie la Biblioteca Universității din Varșovia [35], *considerăm ipotetic* că amintitul jurnal ar putea fi tocmai cel despre care Bartholan relatează în scrisoarea trimisă lui Zamoyski la 7 decembrie 1600 din Sandomierz. Astfel numai în acesta și în broșura lui Bartholan apare numele lui J. Kaptury, pîrcălabul Sucevei numit de Mihai, și se descriu condițiile în care s-a predat cetatea. Numai în acestea se amintește trecerea de către poloni a rîului Moldova, felul în care a fost amplasată tabăra polonă la Buzău, unde a sosit Iacob Potocki din Transilvania, așezarea unor tunuri în bisericile din oraș, sosirea a 37 de steaguri de cazaci călări, participarea moldovenilor la lupte, toate prezentate în aceeași ordine. De asemenea descrierea bătăliei de lîngă Teleajen (pe Bucovel) din 20 octombrie 1600 este foarte asemănător redată în ambele izvoare, ceea ce ar putea pleda pentru atribuirea jurnalului anonim păstrat într-o copie din veacul XVII, fără desene, lui Stanisław Bartholan.

BROȘURA LUI STANISŁAW BARTHOLAN DIN 1601 : UN NOU IZVOR PENTRU LUPTELE POLONILOR CU MIHAI VITEAZUL

Aflată în fondul bibliotecii familiei Zamoyski (*Biblioteka Ordynacji Zamojskiej*) de la Biblioteca Națională (*Biblioteka Narodowa*) din Varșovia, lucrarea lui Bartholan : *Sigismundi III. Poloniae et Sveciae regis, duce Ioanne Zamoiscio, ex Michaele utriusque Valachiae et Transilvaniae tyranno insignis victoria.* Per Stanislaum Bartholanum in bello descripta, Cracoviae, Ex officina Andreae Petricovij. Anno Domini, 1601 [36], nu este cunoscută în literatura noastră istorică [37]. Dealtfel și în Polonia este slab

[34] S. Łempicki, în *loc. cit.*

[35] A. Veress, *Documente*, VI, p. 242—250, care afirmă că „un fragment al acestei cronici anonime (ori poate ale alteia)", cuprinzînd perioada 20 august—11 octombrie a fost publicat de T. Działyński, în *Collectanea vitam...*, Poznań, 1861, p. 280—290 ; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 229, nota 4, crede că jurnalul publicat de A. Veress continuă pe cel editat de T. Działiński, fără a aduce nici un argument.

[36] Biblioteka Narodowa, *Biblioteka Ordynacji Zamojskiej*, nr. 1383.

[37] Doar I. Corfus îi menționează titlul în lista bibliografică a lucrării *Mihai Viteazul și polonii*, p. VI, sub numele lui Bartolan (sic), cu altă punctuație decît în original, indicînd ca loc de apariție „Piotrków" (deși „Petricov" este numele editorului) în loc de Cracovia ; deci lucrarea nu i-a fost cunoscută direct, amintind-o după vreo bibliografie polonă.

www.dacoromanica.ro

receptată, de vreme ce în marea bibliografie a istoriei polone datorată lui L. Finkel e trecută sub numele lui H. (?) Bartolan (sic) [38].

Ea se prezintă sub forma unei broşuri de format mare (24 × 19,5 cm) avînd o copertă albăstruie neimprimată, urmată de două pagini albe, de 19 p. conţinînd textul, nenumerotate, şi în încheiere alte patru pagini albe, destinate însemnărilor. Exemplarul imprimat cu elegante caractere renascentiste, care se păstrează în forma din 1601 — adevărată raritate bibliografică — a aparţinut foarte probabil chiar marelui hatman J. Zamoyski. O dovedeşte pe lîngă faptul că se păstrează în biblioteca familiei acestuia şi însemnarea de pe copertă, care relevă doar victoria lui Zamoyski împotriva lui Mihai, lăsînd la o parte pe rege : „Stanislaus Bartholanus in bello scripsit/ Joannis Zamoyski/ Ex Michaele Principi Valachiae/ Victoriam./ Cracoviae Anno 1601./ Ex officijna And. Petriovij".

Cu mult mai întinsă decît mica broşură a lui J. Otwinowski, cu care prin conţinut nu se supune, lucrarea lui Bartholan poate fi socotită o adevărată cronică a campaniei lui Zamoyski împotriva lui Mihai Viteazul. Ea a fost redactată la Sandomierz, la sfîrşitul lui noiembrie — înainte de 7 decembrie 1600, dată la care a fost trimisă în manuscris lui Zamoyski, după ce o primă formă a ei fusese prezentată marelui hatman în noiembrie 1600 la Iaşi, la revenirea acestuia şi a lui Bartholan din Ţara Românească.

Broşura apărută la Cracovia în 1601, al cărui conţinut îl rezumăm în cele ce urmează, însoţit de note şi unele comentării care probează relatările sale, este dedicată lui Hieronim Gostomski de Lezenice, palatin (voevod) de Poznań şi „căpitan" de Sandomierz etc., conducător al ţinutului din care se trăgea autorul, care a contribuit poate la tipărirea ei, pentru că altfel nu e amintit în text, al cărui erou principal rămîne Zamoyski. Ea debutează [39] cu o prezentare a celor doi comandanţi care s-au înfruntat : Zamoyski şi voievodul Mihai. Bartholan înfăţişează subiectiv pe domnul român punînd în legătură credinţa sa ortodoxă (*Graecae fidei*) cu zvonurile răuvoitoare, răspîndite de inamici despre originea sa („Graeco patre natus") [40]. Iar faptul că îl numeşte „tiran" trebuie pus în legătură cu felul cum îl înfăţişează pe Mihai boierii munteni adversari ai acestuia în corespondenţa către pribegii de la curtea lui Ieremia Movilă [41], epitetul preluat de poloni [42] fiind folosit şi de alţi inamici ai marelui voievod [43].

---

[38] L. Finkel, *Bibliografia Historii Polskiej*, I, Warszawa, 1955, p. 432, nr. 7679.

[39] Cf. ANEXA I.

[40] În 1600 Ieremia Movilă scria lui Sigismund că Mihai cere steag de domnie pentru Moldova la Poartă „pentru un grec rudă a lui" (P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 104), referindu-se desigur la Marcu Cercel, nepotul lui Mihai. În acelaşi an chiar agentul imperial Paolo Giorgi scria lui Rudolf II despre : „Andronic Grecul, ruda voievodului" (A. Veress, *Documente*, VI, p. 95). W. Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis*, V. Sibiu, 1789, p. 46, nota, afirma chiar că tatăl lui Mihai era grec iar mama româncă.

[41] „Şi cum veţi face, nevoiţi să faceţi curăndu m ce chipu veţi face, ca să poată eşi acestu tiran de în mijloc", polonii „să ne la pré cestu tiran de în spinarea noastră" (scrisoare din 5 septembrie <1599>, la Şt. Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în S.M.I.M., V (1962), p. 188).

[42] Predica lui P. Skarga (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 145), şi instrucţiunile lui C. Kochanowski, trimis la Poartă, din octombrie 1601, unde se vorbeşte de „tirania lui Mihai, acel înfricoşat duşman" (I. Corfus, *Corespondenţă inedită*, p. 68).

[43] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1008, nr. MCCCCXLV; I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români. 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 159.

www.dacoromanica.ro

Fără a menționa motivele care l-au determinat pe Mihai să intre în Transilvania și Moldova [44], Bartholan afirmă că domnul român a tulburat „pacea de aur" (*pax aurea*) a regatului polon, după dobîndirea Transilvaniei și uciderea principelui (A. Báthory — de fapt ucis de niște secui), alungînd și pe Ieremia Movilă din Moldova, care din timpuri vechi era legată de Polonia.

În schimb, marele hatman J. Zamoyski e înfățișat în culori extrem de favorabile, comparat cu personaje ilustre ale antichității, îndeosebi ale celei romane, arătat ca învingător al multor popoare. În cursul expunerii se subliniază „prudența" sa etc. Iar pentru a-i sublinia meritele, S. Bartholan descrie situația grea în care se afla „Republica" polonă la 1600. Pentru a ieși din aceasta, cea dintîi a alergat la arme „floarea nobilimii" polone și lituane reprezentanții familiilor : Zbaraski, Wiśniowiecki, Chodkiewicz, Dainielowicz, Potocki, Tenczyński, Herburt, Ostroróg, Laski, Firlej, Tarnowski, Sieniawski, Kornkowski și Wapowski. Participarea la campanie a reprezentanților acestor mari familii e confirmată și de alte izvoare [45], ceea ce dovedește că magnații au colaborat cu regele [46] și marele hatman în acțiunea împotriva lui Mihai Viteazul.

Spre deosebire de relatările și jurnalele de campanie cunoscute pînă azi (în afară de cel al lui Zamoyski) cronica lui Bartholan începe descrierea războiului prin menționarea pregătirilor efectuate în Polonia și a localităților pe unde a trecut oastea în drum spre Moldova. Prima tabără a fost la Gliniany, lîngă Liov, apoi la Trembowla, iar lîngă localitatea Skała în tabăra lui Zamoyski a sosit hatmanul de cîmp Stanisław Żołkiewski (învingătorul cazacilor lui Nalewajko), cu oamenii săi. Cu această ocazie, în cadrul unui consiliu al nobililor, într-o cuvîntare rezumată de Bartholan, Zamoyski vorbește despre cauzele războiului, în esență : intrarea lui Mihai în Moldova și pregătirile sale de a ataca Polonia [47].

O dată cu trecerea Nistrului — la care s-a evidențiat din nou J. Zamoyski — trupele lui Mihai Viteazul din Moldova, în frunte cu hatmanul Udrea Băleanu și Deli Marcu s-au retras, afirmă Bartholan, fără să amintească că cei doi au fost rechemați în Transilvania de Mihai [48], care se pregătea să înfrunte nobilimea transilvană răsculată.

După Prut, oastea lui Zamoyski a trecut Jijia, îndreptîndu-se spre Suceava. Așadar, după mărturia lui S. Bartholan, marele hatman care la 9 septembrie 1600 se afla la satul Boian pe malul Prutului [49], n-a coborît spre Suceava direct prin Codrul Cozminului-Siret, ci înconjurînd locul din codrul care cunoscuse înfrîngerea regelui Ioan Albert în 1497, s-a

---

[44] Cf. mai recent C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul Culegere de studii* p. 65 și urm.

[45] Cf. notele 84—97, la ANEXA I.

[46] Rolul regelui în pregătirea campaniei e subliniat încă din titlul broșurii lui S. Bartholan, confirmînd părerile lui I. Corfus și Br. Kocowski (I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, p. 174).

[47] Pentru scopul acestei cuvîntări cf. I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 147—148.

[48] Cf. I. Corfus, *op. cit.*, p. 323—325.

[49] *Ibidem*, p. 149 ; „tainicul defileu (sic) al Cozminului" se află la sud de Cernăuți pe Prut, deci J. Zamoyski nu-l putea evita și abia după aceea să se îndrepte spre Prut, cum crede I. Corfus, lucrurile petrecîndu-se tocmai invers.

www.dacoromanica.ro

îndreptat de la Hotin-Boian [50] spre Jijia, pe care trecînd-o a luat drumul Sucevei. Dacă oraşul ocupat de poloni a avut de suferit rigorile războiului, în schimb cetatea Sucevei apărată de I. Kaptury, pîrcălabul lui Mihai a rezistat. Zamoyski a înţeles că un asediu ar fi durat mult timp şi că înfrîngerea lui Mihai era mai de preţ pentru poloni.

Între timp, Mihai care se afla în Transilvania, încerca să-şi consolideze poziţia prin măsuri energice [51]. Pentru a cerceta situaţia din această ţară a fost trimis Iacob Potocki cu un corp de oaste [52]. Marele hatman părăsind asediul Sucevei [53] şi-a aşezat tabăra lîngă apa Moldovei [54], la îndemnul senatului care îi cerea să obţină ambele ţări (Moldova şi Ţara Românească).

Marşul oştii polone a continuat, dar nu direct spre Bacău, de-a lungul Bistriţei, ci pe la Roman-Bacău [55], ambele drumuri ducînd dealtfel la Focşani. Cînd oastea a ajuns lîngă Buzău [56] (de care Bartholan ca şi Żolkiewski [57] vorbeşte admirativ, arătînd că odinioară a fost un oraş de frunte), a venit ştirea că Mihai înfrînt de transilvăneni (la Mirăslău, în alianţă cu generalul G. Basta), se apropie cu întreaga sa oaste [58]. Ştirea fiind confirmată, Zamoyski şi-a întărit tabăra [59], aşezînd tunuri în cîteva biserici din oraş, folosind apele rîului Buzău şi care de oaste legate între ele. Atunci [60] se întoarce din Transilvania şi Iacob Potocki cu oamenii săi, trecînd munţii ca un „Hanibal polonez". Toţ la Buzău vin şi cazacii (nizovi) [61], 37 de steaguri de „oşteni feroci", precum şi moldovenii care urmăreau soarta războiului. În aceeaşi zi [62] sosesc timişi cu scrisori de la J. Kaptury, care acceptă să predea condiţionat Suceava. La fel ca toţi participanţii poloni la campanie, cu excepţia lui Zamoyski [63],

[50] Este vorba de satele Hotin şi Boian de o parte şi de alta a Prutului, la vreo 20 km est de Cernăuţi, pe unde venea drumul de la Sniatyn spre Suceava (prin acest loc a trecut Prutul şi Ioan Albert la 1497 în drum spre Suceava, cf. C. Rezachevici, D. Căpăţînă, *Campania lui Ştefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, Bucureşti, 1975, p. 54). Satul Hotin pe Prut nu trebuie confundat cu cetatea omonimă de pe Nistru.

[51] Lui Zamoyski i se raportase să nobilii transilvăneni s-au răsculat aflînd că Mihai vrea să-i masacreze (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 644, nr. CCCXLIII).

[52] La 19 septembrie 1600 cu 7 000 de oşteni, care aveau misiunea să aducă în Transilvania pe Sigismund Báthory (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1042—1043, nr. MD; A. Veress, *Documente*, VI, p. 243—244, 299; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 229; I. Corfus, *op. cit.*, p. 152. 154).

[53] Aceasta a avut loc la 22 septembrie 1600 (A. Veress, *Documente*, VI, p. 242).

[54] Rîul Moldova e trecut la 23 septembrie 1600 (*ibidem*, p. 243).

[55] La 25 septembrie 1600 tabăra polonă era lîngă Roman, iar a doua zi lîngă Bacău. De la Suceava Zamoyski a trecut pe la Tîrgu Neamţ la 24 septembrie (*ibidem*) avînd apoi de ales între a continua drumul spre Bacău de-a lungul Bistriţei, sau a face un ocol pe drumul mai sigur care trecea pe la Roman, preferînd ultima variantă.

[56] La 9 octombrie 1600 (*ibidem*, p. 245).

[57] Relatarea sa la I. Corfus, *op. cit.*, p. 315.

[58] A. Veress, *loc. cit.*

[59] La 10 octombrie 1600 (*ibidem*).

[60] La 11 octombrie 1600 (*ibidem*).

[61] Cf. relatarea lui S. Żołkiewski (I. Corfus, *loc. cit.*), la 12 octombrie 1600 (A. Veress, *loc. cit.*).

[62] La 12 octombrie 1600 (A. Veress, *loc. cit.*). Deci afirmaţia lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 230, că Suceava s-a predat la 27 septembrie 1600 este eronată.

[63] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 644, nr. CCCXLIII; A. Veress, *op. cit.*, p. 239.

www.dacoromanica.ro

Stanisław Bartholan descrie luptele de hărțuială purtate de unitățile lui Mihai Viteazul, care se așezase în „munții înalți", cu oastea (avangarda) marelui hatman, între văile Sărații și Bucovelului, fără a denumi locul luptelor [64]. Bartholan insistă asupra adăpostului pe care munții îl ofereau oștii lui Mihai și asupra terenului accidentat care îngreuia înaintarea oștii polone [65].

În continuare el acordă un loc important descrierii regiunii în care s-a desfășurat bătălia de la Bucovel, hotărîtoare pentru campania lui Zamoyski. O vale prin care trece „celebrul drum" de la Ploiești la Brașov, înconjurată din trei părți de munți (*montibus*), pe unde curge un riu (Teleajenul), regiune mlăștinoasă, împădurită, propice pentru organizarea unei capcane, constituie locul de refugiu al lui Mihai. Ca și ceilalți poloni participanți la campanie, care au descris configurația terenului [66], S. Bartholan ia ca punct de referință riul Teleajen, care curgea prin spatele și la flancul drept al oștii lui Mihai, considerînd desigur pîrîul Bucovel, care trecea prin fața acesteia un braț al Teleajenului [67]. Înălțimile care înconjurau din trei părți locul luptei erau : Dealul Mare la răsărit, ocupat de trupele lui J. Zamoyski, Dealul Gîlmeia la sud pe care își așezase oastea Mihai, și micile terase de la vest de Teleajen [68].

Către această poziție a lui Mihai a înaintat Zamoyski, veghind pentru a nu fi surprins în timpul nopții (din ajunul bătăliei decisive [69]). Ceața a venit în ajutorul polonilor, învăluind tabăra lui Mihai și îngăduind lui Zamoyski să se apropie de intrarea acesteia înainte de răsăritul soarelui și să ocupe poziție cu artileria pe un deal (Dealul Mare), de unde după risipirea ceții a putut urmări așezarea oștii lui Mihai Viteazul. Mai departe Bartholan descrie amănunțit desfășurarea bătăliei de pe Bucovel (20 octombrie 1600), arătînd că după ce a cercetat bine intențiile inamicului, Zamoyski a ordonat tunurilor să tragă, dar nu și-a trimis oamenii să urmărească carele, corturile și tabăra pe care Mihai le-a retras, ci s-a îndreptat asupra oștii acestuia, el însuși înaintînd în eșalonul doi. Polonii au dat atacuri succesive. Atacul general al oastei marelui hatman s-a desfășurat „prin văi, prin ape, prin păduri". Pedestrimea — în rîndul căreia a luptat și căpitanul S. Bartholan — a trecut mai întîi prin noroaiele Teleajenului, apoi prin mlaștini, luptîndu-se cu muntenii și cu apele adînci și late. Ea atacă frontal, în timp ce la flancul stîng aleargă călărețiî aleși

[64] Este vorba de atacurile steagurilor muntene conduse de Baba Novac la Sărata (11—12 octombrie 1600), Năieni (13 octombrie), și Ceptura (14 octombrie) (C. Zagoriț, *Trei sprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul*, p. 62—82 ; idem, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, p. 118—120 și harta ; Hurmuzaki, *Documente*, IV[1], p. 161—162, nr. CXLII.

[65] Cf. și I. Corfus, *op. cit.*, p. 346.

[66] Cf. J. Zamoyski (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 645, nr. CCCXLIII ; A. Veress, *Documente*, VI, p. 240), raportul anonim (I. Corfus, *op. cit.*, p. 364) ; S. Golski (*ibidem*, p. 355) ; Klecki Bartosz (*ibidem*, p. 359, numește Teleajenul „riul Ploiești") ; diariumul care ar putea fi atribuit lui S. Bartholan (A. Veress, *op. cit.*, p. 248).

[67] Astfel îl consideră și S. Żołkiewski (I. Corfus, *op. cit.*, p. 347).

[68] Cf. C. Zagoriț, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, p. 122—124.

[69] Noaptea de 19/20 octombrie 1600, joi spre vineri (S. Żołkiewski, la I. Corfus, *op. cit.* p. 346).

www.dacoromanica.ro

(desigur husarii de care aminteşte şi Miron Costin [70]), iar la cel drept pătrund cazacii, spre pădurea în care se ascundea inamicul [71]. După năvala celor din urmă începe retragerea inamicului în toate direcţiile şi urmărirea lui. Zamoyski opreşte excesele asupra celor învinşi.

Efectivele oştilor care s-au înfruntat sînt apreciate de Bartholan la 15 000 de poloni şi 50 000 de oşteni ai lui Mihai, la fel ca în jurnalul de campanie care i se poate atribui [72]. Ambele efective sînt într-un sens sau celălalt evident exagerate. Dar şi mai exagerată este cifra pierderilor polone, doar doi morţi! „Rar o victorie cu atît de puţine pierderi", asupra unui inamic pe care Bartholan îl asemuieşte cu Hector. A doua zi, lui Zamoyski i s-au prezentat 130 de steaguri şi 40 de tunuri cucerite de la Mihai.

Moldova şi Ţara Românească dobîndite de la Mihai au fost date lui Ieremia şi respectiv Simion Movilă, ambii socotiţi în rîndul nobilimii polone. Cu ridicarea lui Simion ca domn, eveniment petrecut după 22 şi înainte de 31 octombrie 1600 [73], se încheie şi expunerea campaniei de

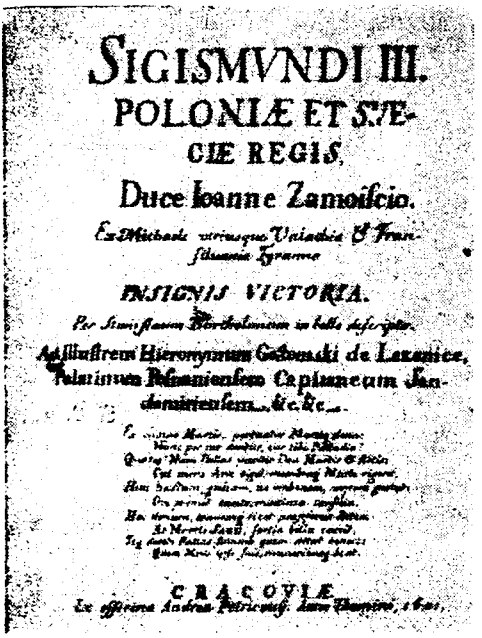
SIGISMVNDI III.
POLONIÆ ET SVE-
CIÆ REGIS,
Duce Ioanne Zamoiſcio.
INSIGNIS VICTORIA.
Ad Illuſtrem Hieronymum Gabonski de Lazanice,
CRACOVIÆ

Fig. 1. Pagina de titlu a broşurii lui Stanisław Bartholan, tipărită la Cracovia în 1601.

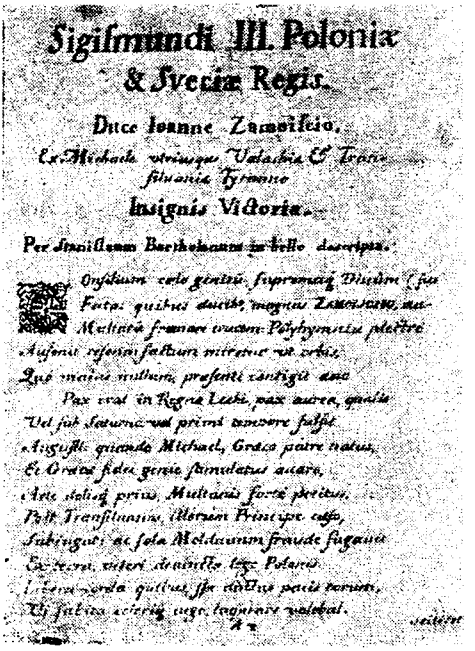
Sigiſmundi III. Poloniæ
& Sveciæ Regis.
Duce Ioanne Zamoiſcio.
Insignis Victoria.

Fig. 2 Prima pagină a cronicii în versuri latine a căpitanului S. Bartholan.

[70] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 53—54.

[71] Tot astfel prezintă lupta şi istoricul polon Br. Kocowski (I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, p. 173).

[72] A. Veress, *Documente*, VI, p. 249. Pentru efectivele ambelor părţi cf. I Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 161—162.

[73] I. Corfus, *op. cit.*, p. 360—361, 365.

www.dacoromanica.ro

către Stanisław Bartholan, urmată de o scurtă apologie a lui J. Zamoyski și Sigismund al III-lea, în spiritul scrierilor epocii.

De la Ploiești căpitanul S. Bartholan s-a întors împreună cu alte unități conduse de marele hatman în Polonia, înainte de 31 octombrie 1600 [74], neparticipînd la lupta de lîngă Curtea de Argeș (25 noiembrie) [75]: La 7 decembrie 1600 el se afla la Sandomierz, locul său de naștere, avînd redactată deja cronica analizată asupra conflictului cu Mihai Viteazul [76]. În Țara Românească însă luptele au continuat și după plecarea sa, vreme de aproape o lună; boierii munteni participanți la această campanie folosind experiența cîștigată acum și în vremea răscoalei împotriva lui Simion Movilă din 1601, cînd au organizat apărarea împotriva acestuia în aceeași regiune Podeni-Cricov-Nișcov [77].

Cît privește cronica lui Bartholan pe care o reproducem mai jos după exemplarul păstrat chiar în biblioteca Zamoyski, aceasta e scrisă în latina elegantă a Renașterii, de obicei fără prescurtări, *a cărei formă o redăm întocmai*, transpunînd doar pe ß în ss, și unde e cazul u = v sau û = ii.

ANEXA I

CRONICA ÎN VERSURI A CĂPITANULUI STANISŁAW BARTHOLAN

SIGISMUNDI III POLONIAE ET SVECIAE REGIS, duce Ioanne Zamoiscio, Ex Michaele utriusque Valachiae et Transilvaniae Tyranno INSIGNIS VICTORIA

Per Stanislaum Bartholanum in bello descripta.
Ad Illustrem Hieronymum Gostomski de Lezeneci, Palatinum Posnaniensem Capitaneum Sandomiriensem etc. etc.

[Invocație către muze]

CRACOVIAE

Ex officina Andreae Petricovij. Anno Domini, 1601.//

[Titlul de mai sus]

Consilium coelo genitu<m>, supremaque Divum
Fata quibus ducibus, magnus ZAMOISCIUS [78], ausus
Multanu<m> froenare trucem Polyhymnia plectro
Ausonio resona factum miretur ut orbis,
Quo maius nullum, praesenti contigit aevo.
Pax erat in Regno Lechi, pax aurea, qualis
Vel sub Saturno, vel primi tempore fulsit
Augusti quando Michael, Graeco patre natus [79],
Et Graecae fidei genio stimulatus avaro,

[74] *Ibidem*, p. 361, pentru reîntoarcerea din campanie a lui J. Zamoyski.
[75] Pe care o descrie J. Otwinowski, cum aminteam la începutul acestui articol.
[76] Cf. ANEXA II.
[77] Cf. C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6, p. 1145—1146, 1154—1155.
[78] Jan Sariusz Zamoyski (1542—1605) mare cancelar și hatman al coroanei polone. Din bogata bibliografie referitoare la el cf. îndeosebi monografia lui A. Sliwinski, *Jan Zamoyski kanclerz i hetman wielki koronny*, Varșovia, 1947, și mai recent Leszek Podhorodecki, *Hetman Jan Zamoyski 1542—1605*, Varșovia, 1971, p. 122—128, 161—164.
[79] Zvonuri răuvoitoare răspîndite de dușmanii lui Mihai Viteazul, cf. și nota 40.

www.dacoromanica.ro

Arte dolisque prius, Multanis forte potitus,
Post Transilvanos, illorum Principe caeso [80],
Subiugat : ac sola Moldavum fraude fugavit [81]
Ex terra, veteri devincta lege Polonis.
Libera corda quibus, spe ductus pacis eorum,
Vi subita celerique iugio, laqueare volebat. //
Scilicet ex voto latronibus omnia cedunt.
Iuppiter hoc immane nefas speculatus Olimpo,
Convocat excelso residentia numina coelo
Saturnum, armisonum Martem, mentisque sagacis
Mercurium, roseo Phoebum vultuque nitentem
Talia verba quibus divino protulit ore.
Perfida gens, ductu Graeci fallacis, acerbis
Vulneribus, pariter Divos hominesque lacessit.
Sacrilegis aras manibus, pia tecta rapinis,
Innocuos gladio, castissima vincula probris
Synceros astu, servili lege solutos
Denique, caede foco, vitiis, aliena profanat.
Nec putat, a coelis vindictam instare malorum
Praesidio et firmo muniri innoxia corda.
Si casu, nostrum variari intelligit orbem
Fallitur, Arbitriis divinis sceptra reguntur
Cunctaque divino voluntur cardine regna.
Decretum est igitur Graecum punire scelestum.
Per quem res peragi possit, perquirere vestra
Vota mihi primo visum est. Licet hunc ego vellem,
Qui gemino Bruto, et geminis Scipionibus esset
Persimilis, quorum ut Romam servavit uterque
Sic idem regnum possit servare Polonum.
Papirio, Cincinnato, Furioque Camillo,
Saturnus voluit similem Cyllennius autem
Talem, qualis erat quondam Hannibal, atque Philippus
Rex Macedo, paribus clari virtutibus ambo [82]. //
His interfatur, prudens consultor Apollo,
Quid multos, inquit percurritis ore potentes,
Illa aetate viros? unus ZAMOISCIUS illos
Continet, atque Duces unus complectitur omnes.
Papirios, Concinnatos (sic), Furiosque, Camillos,
Hannibales, Brutos, Scipiones, atque Philippos
Et quos vox numerare omnes, vix ferrea possit.
Illius est nobis virtusque fidesque probata,
Contra inimica Diis, imitantia facta Gigantum
Pectora quae terris nos supplantare volebant,
Et regimen nostrum iustis quod partibus orbem
Dividit, et gentes distincto limite claudit.
Senserat huno Teuto, Moscus, Geta, Turca superbus
Sentiat et Graecus victorem sentiat iste,
Excessus similes, similis quoque poena manebit.
Annuit his Phoebi dictis astraea corona,
Hancque voluntatem, solio demisit ab alto,
In magnum Sarij pectus : quam firmius imo
Pectore dum fixam sentit, cernitque salutem
Communem hac niti, varias conquirere coepit
Mente vias tacita. Scit iam Respublica [83] quod sit
A multis deserta videtque manere lacertas,
In gremio matris quae partim viscera mordent

[80] În realitate Andrei Báthory, a fost ucis de secui, dușmanii Báthoreștilor (A. Veress *Documente*, V, p. 358 359). Mihai Viteazul deplingînd moartea fostului inamic (W. Bethlen, *op. cit.*, IV, p. 461—463).

[81] Ieremia Movilă alungat la Hotin în mai 1600.

[82] Această înșiruire dovedește o serioasă cultură umanistă.

[83] „Republica" nobiliară polonă.

www.dacoromanica.ro

Illius externis partim laniatibus illam
Exponunt sibi totam incumbere denique molem
Conspicit hancque sibi deferi caelitus audit.
Ad superos ergo conversus talia supplex //
Fundit cum lachrimis tristi de pectore verba.
Quod maius scelus est, patriam quam velle perire?
Proch dolor, ecce volunt multi servare iubetis
Illam me solum, vobis parebo libenter
Et vestro fultus, tentabo iuvanine cuncta.
Admovet inde manum facto, Regisque cabellis (sic)
Per regnum sparsis, potuit quos congregat omnes
Cum quibus, in patriam versum prosterneret hostem.
Non desunt inter pungentes lilia spinas
Sed veluti primi, rutilant post frigora flores;
Sic post Sauromatis monstrata pericula, primus
Flos Procerum, subito coepit concurrere ad arma.
Zbarasii [84], Visnoviecij [85], Hotkevicij [86], et ambo
Danielovicij [87], tum coetus Potociorum [88],
Tecinij [89], Herbolti [90] et pulchrum decus Ostrorogorum [91],
Lascij [92], Vroviecij, Firlaei [93], Tarnovijque [94],
Sieniavius [95], Karnkovius [96], et Vapovius [97]: omni

[84] Christofor de Zbaraz (Zbaraski) (1580—1627), care în 1622—1623 a îndeplinit o importantă solie la Poartă trecînd prin Moldova.

[85] Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, cneaz ortodox, căsătorit cu Chiajna (Regina) Movilă, în 1615 va comanda împreună cu cumnatul său Alexandru Movilă oastea polono-moldoveană în campania asupra lui Ștefan Tomșa, murind în timpul acesteia la 26 decembrie 1615 (*Tesaur de monumente istorice*. II, p. 45). În campania din 1600 comanda o roată de 200 de cazaci din polcul marelui hatman, cu care a participat la lupta de la Bucovel. Un alt Wiśniowiecki, cneazul Constantin, comanda o roată de 200 de cazaci din polcul voievodului de Lublin (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 347, 352).

[86] Jan Karol Chodkiewicz, conte de Szklow și Mysz, staroste de Żmudź, mare hatman al Lituaniei în campania polonă din 1621 în Moldova, în care și-a aflat moartea. La 1600 împreună cu fratele său a comandat o unitate de 150 de călăreți recrutați de ei (I. Corfus, *op. cit.*, p. 348; 352).

[87] „Domnii Danielowicz" au participat la bătălia de la Bucovel, după relatarea hatmanului de cîmp S. Żołkiewski (*ibidem*, p. 349).

[88] Jan Potocki starostele Cameniței, lăsat de Zamoyski în Țara Românească, după terminarea campaniei, pentru paza lui Simion Movilă. A fost alungat de Radu Șerban în 1602. Iacob și Ștefan Potocki comandau cîte 100 de husari (*ibidem*, p. 352; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 643, nr. CCCXLIII).

[89] „Domnii Tenczyński" comandau cazaci din polcul voievodului de Lublin (I. Corfus, *op. cit.*, p. 352).

[90] N. Herburt de Fulsztyn, voievod al Rusiei, participă la campanie cu 200 de husari. Jan Szczesny Herburt comandă o roată în polcul starostelui de Camenița (*ibidem*, p. 352; cf. și p. 268, 326).

[91] Roata de 200 husari a lui Ostrorog făcea parte din polcul voievodului de Lublin (*ibidem*, p. 352).

[92] „Domnul Laski" comandantul hărțuitorilor în bătălia de la Bucovel (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 646, nr. CCCXLIII).

[93] Reprezentantul acestei familii Henric Firlej de Dabrowica, vistierul Poloniei, era în septembrie 1600 trimis la Roma pentru a cere sprijinul papei împotriva lui Mihai (I. Corfus, *op. cit.*, p. 380—381), deci la campanie a participat probabil un alt reprezentant al acestei familii.

[94] Tarnowski Gralus comanda o roată de 100 de călăreți din polcul voievodului de Lublin. După campanie a fost lăsat de Zamoyski cu cîteva mii de poloni spre paza lui Simion Movilă în Țara Românească (*ibidem*, p. 352, 365, 372). Probabil el este acel Tarnowski care a slujit lui Ieremia Movilă în vremea luptelor cu Mihai Viteazul (*ibidem*, p. 286).

[95] Sieniawski, rotmistru de husari în subordinea hatmanului de cîmp S. Żołkiewski, care în lupta de la Bucovel „s-a luptat cu bărbăție și s-a înfățișat bine înaintea roatei sale cu mare slavă în toată oastea" (*ibidem*, p. 364—365).

[96] Daczbog Karnkowski, rotmistru unei roate de 100 de husari, din polcul voievodului de Lublin; după bătălia de la Bucovel a fost trimis „cu o parte din oaste" să-l urmărească pe Mihai în munți (*ibidem*, p. 348).

[97] Wapowski, rotmistru sub ascultarea marelui hatman (*ibidem*, p. 352).

www.dacoromanica.ro

Denique Sarmatiae Procerum de sanguine primi,
Quos vix longa rimis complecti pagina possit.
Nervus adhuc aberat belli Respublica discors
Quem non contulerat sed dux ZAMOISCIUS ipse,
Ipse suas et opes et vitam, cunctaque chara,
Unica spes matris, matri obtulit, unica plane
Anchora, pro cunctis se Auctus contulit inter
Unius auxilio, ne publica cimba periret.
Foelix qui vitam tali ratione gubernat,
Ut iacturam eius faciat, quando urget honestum //
Foelix divitias qui sic expendit in usus
Luxuriae penitus vacuos, ut tempore certo,
Diis, patriae, sibi, tum cognatis, serviat illis.
Ergo pater patriae, spes, anchora, vita, salusque
Sarmatiae, mediis ad bellum rite paratis,
Ut verus custos, verus Dux ipse praeivit.
Primaque Gliniani [98] statio, Treboulia [99] vero
Altera ei fuerat, multis habitata diebus.
Tandem post Scallam [100] fuerant dum castra locata
Advenit patriae, spes altera et alter Achilles,
Zolkievius campi Ductor [101], cum gente scelestum
Qua Nalevaikum [102] vicit, qua limen ab hoste
Defendit patriae, veteres unitque cohortes
Conscriptis noviter, coniungit castraque castris.
Hic in concilio Procerum [103] numeroque frequenti
Militiae, Dux hoc omnes sermone petivit.
Diis grates refero, patriae flagratis amore
Quod mecum, somnum et quorundam temnitis altum
Sub quo Multanus, terras partitur avitas
Vestras, o clari Proceres. Hic moenia Craci,
Sarmaticique (inquit) teneat primordia regni
Isteque Lituanos, tu prata Podolica, at ille
Livones horret reliquum sed lingua referre.
Sparta haec vestra, sacro maiorum sanguine constant:
Proch dolor, hancne lupum vilem laniare sinemus?
Raptaque post nobis Moldavica iura superbit
Armis praedo ferox nostrisne ferociet in nos? //
Quid multis opus est? Vestrarum incendia fumant:
En iam villarum populari nostra sinemus?
Talia non patitur Lechi generosa propago.
Quare communem laeti tendamus in hostem:
Vos precor, o Superi, iusto benedicite bello.
Dixit, et astantes generoso corde fremebant
Offerrique sibi latronem protinus optant,
Ut citius poenas ex illo sumere possint.
Tunc alacres avidosque iubet prodire, noveno
Agmine distinctos, facilis progressus ut esset.
Ordine Mars floret, fundatur in ordine bellum.
Tuque praeis forti Zolkevi pectore primus,
Ut frangas primam glaciem, et sitientibus armis
Obtrudas hostem: tua post vestigia tendunt

---

[98] Gliniany localitate lîngă Liov, unde după porunca lui J. Zamoyski urma să se facă la 23 iulie 1600 trecerea în revistă a oastei (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 625, nr. CCCXXXIII; I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 116).

[99] Trembowla.

[100] Skała.

[101] Stanislaw Żołkiewski castelan de Liov, hatmanul de cimp al coroanei, care avea în grijă paza hotarului de la Nistru.

[102] Nalewajko hatman al cazacilor zaporojeni; răsculat împotriva Poloniei a fost înfrînt de Żołkiewski pe Nipru în 1596.

[103] Consiliul s-a ținut la 30 august 1600 (I. Corfus, *op. cit.*, p. 147).

www.dacoromanica.ro

Fortis Sobiesius[104], fortis tum Golscius[105] instat
Indeque Vroviecij, tum Potocii, et Ducis agmen
Herbolto duce Myscovius, Droiovius[106], acri
Cum Strusio, turmatim alios in fine sequuntur.
Tunc sua procedunt currus post agmina currus
Mobilis urbs, comitansque penu, currentia castra.
Quando iam rapidi spumantia littora Niestri
Gensque inimica metu pavitans, trans littus adesset;
Dux prius ignivomis mortem spirantia buccis,
In scopulo tormenta locat sic fortibus alis
Agmina cincta, vado, fluvij transire profunda
Effecit iustis respondent omnia votis.
Tunc Udra[107] et Delmarco[108], fugae se fidere passim //
Incipiunt. Fuga latrones demonstrat, at acris
Signa viri, rigido superare pericula ferro.
Hoc Turca[109] aspiciens partim laetatur adesse
Hosti iam finem, Turcarum clade superbo
Partim Sarmaticis cingi se viribus horret.
Nam ceu communem, lacerari a Tigribus ursum,
Aspectare procul iucundum rursus habere
Indeque vicinos, gelidi res plena timoris
Sic res ista metum Turcis et gaudia profert.
Quare legati varij mittuntur, ut imus
Constet iis sensus, sed verba seni dare cauto
Durum. Christicolae paganica retia norunt.
Ergo velut praedae fugientis, tergori adhaeret
Venator sic divinus ZAMOISCIUS, hostis
Tergoribus Valachi, laetis incumbere turmis
Non eessans, illum victrici Marte lacessit.
Aut ergo capita, aut capti, aut vexilla feruntur
Progressu in medio, laeti praenuntia finis
Effectus belli faustos exordia monstrant.
Non tamen hinc quidquam vigili de mente remittit
Dux prudens sed fortunam vitream esse recordans,
Frangi dum resonat, toto conamine cuncta
Exercet summo superat sudoreque cunctos
Pervigilis studij, sociis exemplar ut esset
Fortunamque labore gravi sibi mancipet, ut quo
Ipse velit, semper fortuna sequatur eundem.
Sors nisi sit deserta, prius non deserit ullum. //
Tandem traiectis, Pruto, Dziezaque[110], Soczavam
Metropolim gentis venit quae desuper arcem
Munitam retinet, tunc hostis milite plenam
Interea verb Kapturi[111], praefuit arci,
Vir dubiam belli sortem, tentare paratus.

---

[104] Marek Sobieski, participant la campanie, a rămas în Ţara Românească pe lîngă Simion Movilă. Este bunicul regelui Jan al III-lea Sobieski.

[105] Stanisław Golski, voievodul Podoliei, participant la campanie şi la bătălia de la Bucovel (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 616, nr. CCCXLIII), le-a descris într-o scrisoare către rege la 23 octombrie 1600 (I. Corfus, *op. cit.*, p. 354—356).

[106] Probabil J. T. Drohojowski, agentul lui Zamoyski (*ibidem*, p. 309, 325—326).

[107] Udrea Băleanu boier muntean, membru al locotenenţei domneşti lăsate de Mihai Viteazul în Moldova, pînă la venirea noului domn Marcu Cercel.

[108] Căpitan de haiduci sud-dunăreni în slujba lui Mihai, a participat la expediţiile în Pocuţia din 1600.

[109] Pentru poziţia turcilor în timpul conflictului dintre Mihai Viteazul şi J. Zamoyski, cf. V. Popovici, *Mihai Vodă Viteazul şi turcii în anii 1600—1601*, în „Cercetări istorice", X—XII (1934—1936), nr. 2, p. 5—25; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 233—235.

[110] Jijia. J. Zamoyski a înconjurat Codrul Cozminului, ocolindu-l pe la est.

[111] János Kaptury, pircălabul Sucevei numit de Mihai Viteazul, căruia i-a jurat credinţă la 29 mai 1600 (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 951, nota 1).

www.dacoromanica.ro

Radices urbis [112] lambit sinuosa Soczava
Post cuius sparsas diversa parte paludes,
Castra locat primo murisque carente recepta
Urbe, foco et ferro perfringere destinat arcem.
Sed sacra fata, trahunt aliorsum nuntius alto
Aethere delapsus, summo demissa Senatu
Talia verba, Ducis placidas immisit in aures.
Maiorem campum, virtus tua, magne requirit
ZAMOSCI; totus maiora expectat et orbis,
Quam castelli huius ferre expugnatio possit
Longior obsidio [113] paucorum, quam tibi reddet
Materies laudis Michael, quem vincere debes,
Et cuius tua deposcit Respublica cladem.
Quare age, rumpe moras, fatis procede secundis,
Contra Multanos quibus hinc latrone fugato,
Pro libito Dominum statuas, nova iura novasque
Leges imponas quorum moderamine laeti
Esse queant fessi placidaque quiete fruantur.
Nam qui aliena rapit, merito sua perdere debet
Et bona ab indigno, divina potentia transfert.
Dicta Duci placuere licetque fuit breve tempus,
Et res magna nimis duplex provincia namque, //
Multis aequalis protenso limite Regnis,
Mensibus ex latrone fuit lucranda duobus.
At quia nil magno magnum est, iter arripit illuc.
Ad summum virtus, summo conamine tendit.
Interea Michael trans Alpes haeserat, oram
Transilvanorum, furibunda caede cruentans.
Illuc Potocium [114] praemisit, Dux prius omnes
Explorandi aditus causa, recta quibus ire
Contra latronem, statuit, post saxa latentem.
Praedo fugit campos, rupes ac invita quaerit,
Conspicuo et Marti pavidus se fidere non vult.
Sed quae petra rigens nivibus, quae ferrea turris,
Divino possunt aditus prohibere furori?
Transilit et montes, et aquas, et moenia, forti
Otior et vento, assequitur vindicta scelestum.
Nam faelix, Scucio [115] post pacta sub arce relicto
Dux, ad Moldavam fluvium [116] tum castra locabat
Cum Transilvani [117], postquam sensere Polonos,
Arma suum contra rigidum sumpsisse Tyrannum [118]
Hunc subito dextris ultricibus undique cingunt.
A quorum iusto dum se servare furore
Arrepta trepidante fuga, confideret imum
Coecus, in interitum ruit evitansque Charybdim,
Incidit in rapidam certus de littore, Sirtim
Quo fugit, huc celeri tendebat Sarmata cursu,
Rumpere Bistrzicae [119] quem non potuere fluenta,
Angustum nec iter silvarum, vel probe Bacow [120], //

[112] Orașul Suceava ocupat de poloni.

[113] J. Zamoyski a rămas lîngă cetatea Sucevei între 17—22 septembrie 1600 (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 152—153; relatarea lui K. Barthosz: garnizoana cuprindea 200 de oameni, p. 359).

[114] Iacob Potocki trimis la 19 septembrie 1600 cu 7 000 de oșteni în Transilvania prin pasul Bîrgăului, a fost retras de Zamoyski la cererea lui G. Basta și a nobililor transilvăneni.

[115] Szucki (după altă relatare Szczucki), lăsat de Zamoyski cu 350 de oșteni să continue împresurarea Sucevei, după plecarea sa, la 22 septembrie 1600 (A. Veress, *Documente*, VI, p. 243; I. Corfus, *op. cit.*, p. 359).

[116] Rîul Moldova, trecut de poloni la 23 septembrie 1600 (A. Veress, *loc. cit.*).

[117] Nobilii transilvăneni răsculați împotriva lui Mihai Viteazul.

[118] Mihai Viteazul.

[119] Rîul Bistrița.

[120] Orașul Bacău, lîngă care polonii au ajuns la 26 septembrie 1600 (A. Veress, *loc. cit.*)

www.dacoromanica.ro

Vel prope Romanow [121], dudum desuetaque callis
Circa Foxani [122] terrarum ubi meta duarum.
Quando sub Bodzow [123] (Multani Principis olim
Quae prima urbs fuerat) ventum fuit obvia fama
Advolat, invisum Michaelem instare propinque,
A Transilvanis ultrici Marte fugatum [124],
Sauromatas contra, populum viresque parentem.
Quare firmavit gentem ZAMOISCIUS illic,
Castraque tunc Austrum versus, quae templa tuentur,
Bombardis intus positis stringentia campos.
Multiplici torrente latus Boreale revinxit,
Distractum flumen Bodzow circumque coronant
Connexi currus, subitis insultibus apti.
Illuc Potocius [125] rediit, fulgentibus armis,
Et virtute nitens qui prima pericula belli,
Ingenio, et vere generoso pectore vicit
Praeruptas dum, Sarmaticus velut Annibal, Alpes
Praevius ad Transilvanos cum milite transit.
Conflictus primi et nactus praeclara trophaea,
Post redit, explorata ferens commissa, suosque
Mirifice recreans, animansque ad fortia bella.
Sicut ab adiectis surgunt incendia taedis,
Unius exemplo sic belli audacia crescit.
Huc quoque Kosaci [126] veniunt, ter dena ferentes,
Et septem vexilla, feroci milite plena
Quos frustra voluere malo tardare susurro.
Omnibus invictum, vincit contraria verum. //
Huc et Moldavi [127] celsis ex rupibus atque
Ex silvis, belli fortunam prospicientes
Accurrunt trepidi. Gens quae caret arcibus illi
Se reddit, felix ad quem victoria tendit.
Huc a Kapturi [128], legati scripta tulere,
Soczavam quibus, accepto sub foedere, dedunt.
Huc et fama volans, a multis ante diebus,
Nuntiat, intenti lecto populi grege cinctum,
Versus eam partem, Michaelem tendere quo iam,
Ignarus fuerat gentem venisse Polonam [129].
Et praeit et sequitur, praeceps vindicta malignum.
Incurisse videns in se ZAMOISCIUS illum,
Oblatum sensit, sibi iam divinitus esse,
Praemia pro meritis scelus ut condigna referret.
Quare venator praeda de forte reperta,

---

[121] Orașul Roman, dincolo de care polonii și-au așezat tabăra la 25 septembrie 1600 (*ibidem*).

[122] Focșani, la hotarul Moldovei cu Țara Românească, unde polonii au ajuns la 5 octombrie 1600 (*ibidem*, p. 245).

[123] Orașul Buzău, lîngă care s-a ajuns la 9 octombrie 1600 (*ibidem*).

[124] Mihai Viteazul a fost înfrînt la Mirăslău (18 septembrie 1600) de generalul G. Basta și oastea nobilimii condusă de St. Csaky.

[125] Iacob Potocki, amintit mai sus, care se întoarce din Transilvania la 11 octombrie 1600 (A. Veress, *loc. cit.*).

[126] Cazacii nizovi, care au venit în tabăra lui Zamoyski la 12 octombrie 1600 (*ibidem*, p. 245—246).

[127] În frunte cu Ieremia și Simion Movilă, care au participat la campanie (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 643, nr. CCCXLIII). La 21 octombrie 1600 Ieremia scrie o scrisoare la Teleajen (I. Corfus, *op. cit.*, p. 349—351).

[128] Apărătorul Sucevei (cf. și A. Veress, *op. cit.*, p. 246) care a înțeles că Mihai Viteazul nu-i putea acorda nici un ajutor.

[129] În continuare se vorbește despre luptele de hărțuială purtate de steagurile lui Mihai, conduse de Baba Novac, împotriva polonilor, între valea Sărații și cea a Bucovățului, din prima jumătate a lui octombrie 1600.

www.dacoromanica.ro

Sicut laetatur sua mox et retia tendit
Sic laetus belli ductor, laeta agmina contra
Latronem ire iubet quem primo in montibus altis
Conspexit, late diversa per invia gentem
Monstrantem iuga. Marte timet concurrere latro.
Spes eius dolus est spes est incursio fallax.
Hunc contra bello, fortis contendit aperto
Dux latus et subito prima virtute sinistrum
Concutit, hoc autrem diversa caede cruentum
Per colles fugiens, exanguia corpora linquit
Deserit et passim proiecta insignia belli,
Deserit et socios vivos in vincula raptos. //
Iam quoque captivos, vindis onerare molestum
Bruta armenta velut, pelluntur fuste gregatim.
Res indigna, feras imbelles fune ligare,
Fortes vincla decent, fortes oneratque cathenae.
Inde latus dextrum feruens petit arma sed illud
Detrectans conferre, fuga trepidante recedit.
Vallis utrinque fuit tunc interiecta. per illam
Sarmata transiliens, montes cursim petit altos
Ac totam frontem, quamvis conamine anhelus
Inter praecipites saltus, de monte gregatim
Depulit, ense truci pavitantia tergora caedens.
Demum Multanos cernens se praepete cursu
In collum plane dare, sese colligit, atque
Sanguine caesorum spumantia tela recondens,
Agmina cum laetis spoliis ad castra reduxit.
Altera lux oritur, quae vix radiare sereno
Caeperat exortu, cum castris aggere cinctis
Excurrit Michael, cursumque capessit ad Alpes [130]
Persimilis lupo, ovans viridi quem commovet antro
Insectatorum series tunc percitus ille
Aufugit ad montes, multoque exercita ferro
Saucia terga trahens, angusto forte reperto
Haesit in ingressu quo cum penetrare cohortes
Non possent avidae (nam nox et fossa fuere
Illis obstaculo) penetravit ferreus imber.
Quis tua ZAMOISCI referet praeconia digne?
Quae tunc es meritus, quando ad Ploueste [131] relictis //
Castris, delectu sumpto de gente Polona,
Illo sic hostem victrici robore sternis,
Un fulmen coelo descendens obvia rumpit.
Est vallis [132] per quam celebris via [133] tendit ad urbem
Brassoviam a Ploueste, tribus circumdata circum
Montibus ingressus cuius fluvio, atque palude
Alluitur portae speciemque referre videtur
Silva [134], locus belli celandum natus ad astum.
Hic fuerat portus, certum et Michaelis asyllum.

---

[130] Pentru itinerarul lui Mihai Viteazul după lupta de la Ceptura, cf. C. Zagoriț, *Treisprezece zile*, p. 82 și urm.; idem, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii*, p. 120 și urm.

[131] Ploiești, unde Mihai Viteazul avea o curte domnească (I. Corfus, *op. cit.*, p. 346, 355).

[132] Valea Teleajenului; rîul cu același nume curgea pe la circa un km de aripa dreaptă a oștii lui Mihai. Pentru plasarea în teren a acestela cf. col. C. Zagorit, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, p. 122 și urm. + hărțile.

[133] Drumul Teleajenului, care urca de la Ploiești pe calea Teleajenului, apoi pe la Tabla Buții — Simpetru — Brașov. O variantă a lui trecea prin pasul Bratocea — Săcele — Brașov.

[134] J. Zamoyski afirmă: „Am înțeles că toată stratagema (lui Mihai — C.R.) se bizuia pe pădurea în care erau pregătite curse și care constituia piedica cea mai mare ce trebuia învinsă de trupele maiestății sale (Sigismund al III-lea — C.R.)" (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 645, nr. CCCXLIII).

www.dacoromanica.ro

Quo vitare fuit solitus discrimina belli.
Hicque latens, veluti Pluto consueverat alter,
Saepius innumerum in Turcas immittere lethum.
Hic quoque tunc triplo maiorem, gente Polona,
Inclusum tenuit populum, quo nocte volebat
Irruere in fessos [135]. Vigilanter sed leo dormit,
Sentit et in medio celata pericula somno
Sentit et anticipans hostis ZAMOISCIUS ausum.
Magna difficiles accessus menteque vincesis (sic),
Illic certamen statuit committere summum.
Summa petunt aquilae, quaeruntque ferocia tigres
Corpore nec vili, triplex immergitur hasta.
Ergo primates tacito sermone petivit.
Nunc animis magnis, cur non invadimus hostem
Ac insperatis subito non vincimus armis?
Victricis faecunda parens occasio belli.
Eia agite, ac mediam post noctem surgite mecum,
Auxiliante Deo cras est vindicta malorum //
Nostrorum facienda virens cras palma laborum.
Nondum sol vultu, coepit radiare corusco,
Quando iubet castris alacres exire cohortes
Dux laetus, sentit casus mens laeta futuros.
Etsi non frustra, veteres praenuntia servant,
Haec in progressu nuper portenta fuere.
Bis senae flagrante die, stridentibus alis
Laetantes aquilae coetus cinxere corona.
Nocte sub obscura, visus radiare deinde
Sanguineis Aquilo fulcris terrentibus hostem.
Sed nec in ingressu belli praesagia desunt
Illuxit Phoebus, neque Dux devenit ad ipsum
Hostis conspectum noctem cum Iuppiter atra
Protraxit nebula [136], quae illum deduxit ad ipsa
Ostia castrorum Michaelis ibique locato
Disparet. Iustis coelum ac elementa fuere
Saepe ministerio Iosuae sol promovet olim
Ultra puncta diem noctem astra benigna retardat
At tibi ZAMOISCI tua virtus subdit olympum.
Postquam dillapsa nebula, devenit ad hostem
Dux in monte locat maiora tonitrua belli,
Castra quibus, gentem ac Michaelis in ordine stantem,
Hinc bene conspicuam, hostili ratione salutat.
Ac veluti, quando praedonum turba coire
Saepi solet, rigidae caedis tum plena rapinae
Et quasi nil sperans tuto requiescit in antro,
Tum vindex Iustus, rutilantia fulmina coelo, //
Spargit in incautos quae crebra morte lacessunt
Latrones illi et culpae formidine moti,
Et grandi rumore tremunt pavitantia toto
Corpora disiiciuntque specu sed saeva furoris
Evitare suo nequeunt conamine tela.
Sic actum fuerat cum istis praedonibus, alto
Quos ex monte, feris ZAMOISCIUS ictibus ante
Quam poterant unquam sperari concutit illi
Et sceleris morsu trepidi, quod fraude Polonam
Vastarent terram, crebra rabieque globorum
Exanimes facti, nunc huc nunc protinus illuc
Turmatim currunt, sequitur quos forte tonitru,
Glandeque fulminea passim per compita sternit.

---

[135] Această acțiune nu e amintită în alte izvoare polone.

[136] Ceața care a învăluit pînă dimineață tabăra lui Mihai Viteazul, permițînd lui Zamoyski să înainteze pînă aproape de ea, e amintită și de alte relatări polone (I. Corfus, *op. cit.*, p. 346, 355, 360, 364; A. Veress, *Documente*, VI, p. 246).

www.dacoromanica.ro

Postquam mens hostis bene iam conspecta, locoque
Agmina tormentis contraria mota fuissent [137]
Iamque omnes currus, tentoria, castraque cursim
Arripuere fugam [138] Dux in quae immittere gentem
Noluit adferret cupidis ne praeda ruinam [139].
In dextrum primo, tendem cornuque sinistrum,
Ac ipsam frontem, certas iubet ire cohortes,
Ipseque post acies sequitur, si forte vacillent
Adiuvet ut primos belli fluctusque retundat.
Tunc omnes magno concussi laudis amore,
Per valles, per aquas, per silvam praepete cursu [140]
Ardentes pugnae currunt ac quisque perennem
Conciliare sibi laudem in certamine tendit.
Magnum calcar honos, magnum certamen honoris. //
Limosum primo Telasin fluvium, lude paludem
Traiiciunt pedites quibus et cum gurgite lato,
Et cum Multanis fuerat certamen habendum.
Eminus at postquam, bombardis littore pellunt,
(Tunc quoque quem tormenta alto de monte petebant)
Tandem vulneribus pressere ferocibus hostem.
Iamque labor tantae caedis, sudore furentem
Opplebat pediti vultum, cum parte sinistra
Accurrit delectus eques, mox parteque dextra
Kosaci penetrant, summo conamine silvam,
Vis postquam, passim insistens, inimica latebat.
Ergo Kosacos [141] hac irrupisse videntes,
Qua non speravere, dolos celasseque frustra
Dum cernunt ceu nil aliud restaret iisdem,
Quod possent tentare, fugae se fidere totos
Incipiunt alij protensa calleque currunt,
Conscendunt alij montes, ac arma molesta
Abiiciunt lassi, levior fuga constet ut illis.
Quos primi caedunt equites peditesque Poloni
Qui ceu falx segetem, sic illos ense metebant.
Tunc quoque Sarmatici primaria robora Martis,
Accurrunt acies hastatae, hostemque sequuntur,
Feruida percupidi restinguere sanguine, tela.
Fluctuat omnis ager, tepido iam sanguine, plena
Prata cadaveribus quando cantare recoeptum,
Extrema et caedi Dux clemens parcere mandat.
Non sic terribilis, capreis fit turba leonum //
Sicut erant ter quinque Polonica millia, tetri
Quinquaginta [142] simul collectis millibus hostis,
Et paucas poterunt annales dicere pugnas
Huic nostrae similes, complent hostilibus arva
Nam dum cuncta cadaveribus, cecidere Poloni
Tunc tantum duo [143]. Rara carens victoria damno.
Quo tua tum Michael rabies, quo denique cessit
Hectoreum robur? quo dextra armata feroci
Ense, tuis portas inimica per agmina pandens?
Cuncta velut fluctus, consueti mergere naves,

---

[137] Bătălia de pe Bucovel pe care o descrie în continuare Bartholan s-a desfășurat la 20 octombrie 1600.

[138] Cf. I. Corfus, *op. cit.*, p. 360.

[139] Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 248; I. Corfus, *op. cit.*, p. 364.

[140] Cf. I. Corfus, *op. cit.*, p. 347.

[141] Cf. pentru rolul cazacilor A. Veress, *loc. cit.*; I. Corfus, *op. cit.*, p. 160—161.

[142] Aceleași cifre pentru ambele părți în *diarium*-ul care poate fi atribuit lui S. Bartholan (A. Veress, *Documente*, VI, p. 249).

[143] Relatarea amintită mai sus indică doar trei poloni morți! (*ibidem*); alt izvor polon doar patru „tovarăși" (nobili) morți (I. Corfus, *op. cit.*, p. 360).

www.dacoromanica.ro

Sarmatici ad scopulum Martis, contrita resultant
Alta petis iuga? iuste, nam nimium alta petebas.
Pronus equo fugiens ruis? et tua tota vicissim
Sors tecum ruit; ac toti denunciat orbi
Momento a pravis Superos transferre coronas.
Post solitas laudes, Christo gratesque solutas,
Quas Dux in terra supplex prostratus agebat
Altera lux spoliis fuerat concessa legendis
Qua, vexilla Duci, centum terdenaque portant
Advolvunt quadraginta tormenta[144], trophaea
Multaque Sarmatico victrici parta labore.
Indeque acervatim conduntur, caesa sepulchris.
Corpora quae scopuli supra texere recentes.
Mansurum cladis monumentum in saecula cuncta
Sic iam privato, sceptris Michaele tyranno,
Hieremiae Mohilae[145], Moldavica dedita terra
Simeoni[146] fratri, Multanica, utrisque Polonis //
Nobilibus[147] sed ea sub conditione, duobus
Sauromatae et Valachi, nullum discrimen ut esset.
Publica res gaude, tanto decorata Patrono.
Vitam pro meritis, illique precare perennem
Perpetuo ut vivat ZAMOISCIUS aevo
Qui te a quadruplici deffensam cardine mundi,
Nunc etiam duplici terra dilatat ad Austrum.
Et tu SIGISMUNDE simul, Rex inclite, gaude,
Lumine tam claro cuius diadema refulsit
Et cui Dux talis, tali cum milite servit
Cum quo dum bello furibundo dimicat ille,
Magnus Alexander, multisque sibique repente
Qui visus fuerat, totum et compleverat orbem
Herculea |fama summa |cum |laude tuorum
Inventus pastor gregis et sic victus ab illis,
Illorum ut cuncto vigeat victoria saeclo.
Cum sit conspicuum mundo, sic esse quid obstat?
Cur Romana fides, tali Duce praedita, duris
Non se compedibus Turcarum liberat? acris
Curque Polonus eques, campis non pellit apertis,
Germanusque pedes, non deiicit arcibus, hostem
Romanae fidei, vitae, charáeque salutis
Communem communis utrisque ut fama resultet
Posteritas similes, statuatque duobus honores.

Biblioteka Narodowa, *Biblioteka Ordynacij Zamojskiej*, nr. 1383.

---

[144] După alte relatări polone: 115 steaguri și 20 de tunuri, 150 de steaguri și 30 de tunuri, 150 de steaguri și cîteva zeci de tunuri etc. (A. Veress, *loc. cit.*; I. Corfus, *op. cit.*, p. 348, 356).

[145] Cf. actul de întărire în scaunul Moldovei acordat lui Ieremia Movilă de Sigismund al III-lea (I. Corfus, *op. cit.*, p. 370—371), după jurămîntul său de credință (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II[1], p. 647, nr. CCCXLIII).

[146] A fost desemnat de Zamoyski ca domn al Țării Românești între 22 31 octombrie 1600 (I. Corfus, *op. cit.*, p. 360—361).

[147] Frații Movilești aveau indigenatul polon (C. Rezachévici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în „Revista de istorie", XXVIII (1975), nr. 7, p. 1097).

www.dacoromanica.ro

ANEXA II

SCRISOAREA LUI STANISŁAW BARTHOLAN CĂTRE JAN ZAMOYSKI

1600 decembrie 7, Sandomierz. Scrisoarea lui Stanisław Bartholan către marele hatman J. Zamoyski, preamărind victoriile acestuia şi anunţînd că-l trimite ultima formă a „discursului" (cronicii) sale asupra campaniei în Ţara Românească (prima formă i-o înfăţişase la Iaşi), pe lîngă care-l va prezenta şi un *diarium* cu desene despre luptele cu oastea lui Mihai Viteazul, care va fi gata pînă la 25 decembrie.

Illustrisime Domine,

Encomium amplisimae victoriae tuae, paullo iam limatius et castigatius mitto, quod adhuc in Iassi imperfectum incorrectumque, et ex mendosis pugillaribus, ut solet esse inter arma, tunc primum in chartam descriptum, tuae celsitudini obtuleram, non quod tale iam haberi et esse vellem, sed ut [...] inditio meam de tuis divinis virtutibus laetitiam testatam facerem, et me aliquid in tuam laudem agere ostenderem. Nactus enim nunc et Lydium lapidem, quo sinceritas probari; et limam quae intrinsecus candor ellici consuevit, prout exiguum hoc nimis, post reditum, in meo Museolo, temporis spatium patiebatur, illud iam in medio, rem quodammodo statum reduxi. Non tamen in eum adhuc, quem debeo. Haerent enim mihi illa celeberrimi Poetarum Magistri verba:

„.....carmen reprehendite quod non
Multa dies et multa litura coercuit atque
Perfectum decies non castigavit ad unguem"[148].

Haerent itidem, magis vero illa, inferius scripta:

„.....Si quid tamen olim
Scripseris in Metii descendat iudicis aures
Et patris et nostras, nonumquae premat in annum"[149].

Perfectum ergo adhuc neque dicere neque facere mihi licuit, cum nonnus annus multum distet, quo spatio ingenii partus ad maturitatem devenire solet. Sed si multa, ad proescriptum Magistri desiderantur, tempusque maxime, quod non est in nostra potestate, faciamus nihilominus id, quod nunc optime possumus. În Simonii et Piscorovii utriusquae Metii descendat iudicis aures, illudque ad illustrandum magis tuae victoriae splendorem; pro suo maturo inditio, sicut solet Phoebus, micantia etiam aliquid sidera, uberrimo sui ingenii lumine compleant. Diarium quoque una cum figuris diversis cum exercitu Michaelis conflictus perficio, quem iste (sic) Zamoiscium, ante festa apportabo. Vale divtissime, lumen et columen Poloniae. Sandomiriae 7 Idus decembris a. 1600

Illustrisime tue celsitudinis
servitor,
Stanislaus Bartholan m. p.

Illustrisimo Joanni Zamoiscio magno Poloniae cancellario, supremoque exercituum Duci etc.

Archivum Główne Akt Dawnych w Warszawe, *Archiwum Zamoyskich*, 278 (S.I, t 14, pl. 153), k. 95.

---

[148] Horaţiu, *Epistola ad Pisones. De arte poetica*, r. 292—294.
[149] *Ibidem*, r. 386—388.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DATE NOI PRIVIND LEGĂTURILE GĂRZII DE FIER CU NAZISMUL

DE

FLOREA NEDELCU

Literatura istorică din România, precum și o serie de cercetători sau oameni politici de peste hotare au abordat în numeroase studii, lucrări sau articole, problema relațiilor dintre hitlerism și mișcarea legionară, cunoscută ca cea mai importantă grupare fascistă din România. Stabilirea momentului de confluență a celor două mișcări, în sensul determinării gradului de influență exercitat de nazism asupra Gărzii de fier, stabilirea momentului în care se poate vorbi despre mișcarea gardistă ca reprezentînd o agentură hitleristă în România, au constituit preocupări de investigație și analiză din care au rezultat o multitudine de interpretări.

Plecînd de la unele afirmații ale propagandei legionare, concretizată în declarații ale lui Corneliu Zelea Codreanu, șeful mișcării gardiste, cît și prin unele declarații ale căpeteniilor gardiste care i-au urmat după suprimare (Horia Sima, Mihail Sturdza, Ștefan Palaghița etc.) unii istorici din Occident au încercat, sau încearcă să acrediteze ideea caracterului „specific românesc" al mișcării legionare, faptul că ea s-ar fi constituit ca o mișcare prenazistă și că C. Z. Codreanu precum și alți fruntași gardiști nu s-au întîlnit nici o dată cu Hitler și nu au întreținut contacte directe cu oficialitățile celui de-al III-lea Reich. Ca atare, afirmă ei, Garda de fier ar fi constituit o mișcare politică independentă pe plan intern și extern, cu trăsături specifice, care o delimitau clar de celelalte mișcări fasciste europene, și-ar fi stabilit o bază de masă în viața politică a României, bazîndu-se în exclusivitate pe propriile posibilități politice și materiale.

S-a mers atît de departe cu aceste afirmații, încît, preluîndu-se declarațiile lui C. Z. Codreanu la procesul din mai 1938, s-a încercat infirmarea autenticității documentelor confiscate de poliție la domiciliul acestuia și la sediul Gărzii de fier, acte care atestau că mișcarea legionară acționase în slujba spionajului german, de la care primea pe diverse căi importante sume de bani; s-a afirmat că documentele respective ar fi fost elaborate de Siguranță, din dispoziția lui Armand Călinescu pentru a justifica condamnarea, și apoi lichidarea lui C. Z. Codreanu și a altor fruntași ai mișcării legionare.

Deși situată pe o poziție diametral opusă din punct de vedere ideologic și al țelului propus, o contribuție la denaturarea realităților istorice și-a adus și istoriografia din România anilor 1950—1960.

Insuficienta capacitate de investigare a realităților și judecățile preconcepute cu care porneau în analiza fenomenelor au fost elemente cu

„REVISTA DE ISTORIE", tom. 32, nr. 7, p. 1351—1354, 1979.

www.dacoromanica.ro

determinare în încercările de interpretare, în care analiza profundă obiectivă a realității era substituită afirmațiilor invectivate și etichetărilor.

Extinzînd aprecierile de „fascism" și „fascizare" asupra unor cercuri largi politice și sociale, grupări sau tendințe care erau departe de a avea un asemenea conținut, punîndu-se în mod simplist semnul egalității între anticomunism, antisovietism și fascism, unele studii sau lucrări apărute în această perioadă au împiedicat o delimitare strictă a ceea ce constituia în mod real fascism în România interbelică, dar mai ales au escamotat analiza profundă a rolului nociv, antinațional jucat de Garda de fier ca cea mai virulentă organizație de tip nazist, caracterul ei de coloana a V-a hitleristă în România, rolul determinant jucat de cel de-al III-lea Reich în evoluția mișcării legionare după 1933.

Istoriografia contemporană din România, îndeosebi cea din perioada care a urmat Congresului al IX-lea al P.C.R., a eliminat în mare măsură unele reminiscențe de dogmatism, a fixat cercetarea istorică pe terenul fertil al realismului științific, obiectiv, corespunzător realităților petrecute în momentul istoric respectiv, a delimitat clar mișcarea fascistă din România, în special Garda de fier, de celelalte grupări și orientări politice din viața politică a țării. Fără a neglija legăturile legionarismului, ca geneză socială și concepție politică, cu forțele cele mai reacționare ale burgheziei și moșierimii românești din perioada ce a urmat primului război mondial, reliefarea în special a caracterului ei de șoc, terorist, precum și de diversiune îndreptată împotriva avîntului revoluționar al clasei muncitoare organizată și condusă de Partidul Comunist Român, istoriografia marxistă a ultimilor ani a demonstrat amplu și convingător că fără apariția și ascensiunea rapidă a hitlerismului, și mai ales preluarea de către acesta a puterii în Germania în ianuarie 1933, Garda de fier ar fi rămas, fără îndoială, o organizație politică minoră, fără aderențe în mase. Străină structurii spirituale a națiunii române care era refractară violenței și spiritului de răzbunare și înclinată spre conciliere și toleranță, Garda de fier, așa cum dealtfel s-a și întîmplat, prin actele teroriste comise s-ar fi izolat și, sub presiunea forțelor democratice, a cercurilor politice constituționale ar fi dispărut de pe arena politică. Analiza vieții politice din anii 1938—1939 confirmă deplin această realitate. Este în afară de orice îndoială că fără sprijinul masiv, material, financiar și armat primit din partea Germaniei hitleriste, Garda de fier nu ar fi reușit să ajungă o pretendentă la preluarea puterii de stat în ajunul anului 1938. Aceasta devine cu atît mai ușor de demonstrat cu cît în septembrie 1940 cînd devine partid de guvernămînt, ca urmare a intervenției directe și brutale a Germaniei naziste, ce-și asigurase în acel moment supremația politică și militară în Europa, mișcarea legionară reprezenta în fapt o grupare politică dezorganizată, lipsită de aderență în mase, lipsită de cadre de conducere și o concepție de guvernare. Atunci cînd în ianuarie 1941 Ion Antonescu a obținut de la Hitler sistarea ajutorului acordat mișcării legionare, aceasta s-a prăbușit tot atît de spectaculos pe cît venise la putere. În acest moment Garda de fier își trăda cu toată brutalitatea ceea ce reprezenta în realitate: o bandă înarmată aflată în slujba unei puteri străine care și-a evidențiat cariera politică prin jafuri și asasinate și care era sortită să existe numai atît cît se putea bizui pe sprijinul imperialismului nazist.

www.dacoromanica.ro

Investigațiile arhivistice efectuate în special în ultimii ani au scos la iveală numeroase mărturii documentare evidențiind clar legăturile întreținute de fruntașii Gărzii de fier cu mișcarea hitleristă, rolul nazismului de mentor al legionarismului.

În acest cadru se înscrie și documentul pe care îl redăm integral și care atestă, pe lîngă puternice accente de demagogie și fanatism, proprii ideologiei legionare, legăturile lui Cornelin Z. Codreanu, conducătorul Gărzii de fier, cu cercurile hitleriste, legături stabilite cu mult timp înainte de instaurarea hitlerismului la conducerea Germaniei în ianuarie 1933. Documentul reprezintă o scrisoare a lui C. Z. Codreanu către o „legătură" a sa din München, menționată codificat prin I.F.II., datată 23 mai 1929 și care a fost confiscată de organele Siguranței cu prilejul percheziției efectuate la domiciliul acestuia din Iași.

Mai 23, Iași.

Dragă frate și prietene,

Cu întîrziere mare răspund scrisorei din 20.III.1929.

Salut pe soldatul cel nou al Legiunei. Îți urez să urci sau să cobori cu noi pînă la capăt, așa cum soarta va fi hărăzit.

Ori gloria victoriei ori probabil Morți. O linie intermediară nu o văd — și să n-o vadă nimeni. În mijlocul atîtor oameni care se joacă cu norocul lor jucăm și noi soarta zilelor noastre pe fond de înaltă și sublimă morală, apărarea patriei.

Rezultatul acțiunii mele încă nu-l știu. Înclin să cred că vom birui. În orice caz un fapt est precis : am o poftă din ce în ce mai sălbatică pentru luptă. Și nu numai atît : acțiunile mărunte ca cele de pînă acum nu mă satură. Mă irită. Posedăm o organizație furioasă. E mică, aproape invizibilă, ocolită dealtfel.

Marii potentați nici nu o bagă în seamă. Totuși este suficient de puternică pentru ca să-și bată joc de orice organizație din această țară și...de toate la un loc.

Revista P.S. n-a mai apărut de la Ianuar. Așa ne-au dictat interesele, o vom scoate în curînd.

Situația din țară : Guvernul Maniu se luptă cu mari greutăți financiare. Împrumutul pe cît a intrat (f. puțin) s-a păpat.

În toamnă greutățile guvernului vor fi foarte mari, deoarece va fi silit să încaseze impozitele de la țăranii cărora le făcuseră propaganda mai înainte de a veni la guvern ca să nu le plătească. Popularitatea guvernului v-a scade cumplit. Guvernul țărănesc se va pune în conflict cu țărănimea și va suporta consecințele demagogiei trecute. Dealtfel și acum popularitatea este în descreștere.

Problema jidovească : Din ce în ce mai grea. Mai neagră. Democrația și politicialismul mult slăbite. Sfîrșitul fatal și inevitabil va sosi.

Cuzismul : naufragiază încet dar sigur.

Iată cîteva din problemele ce te vor interesa.

Sunt în legătură cu un domn de acolo. Un amic al lui Hitler Adolf : Herman Esser — München 2 N.O. Thiersche str. 11—15 Is Illustrierter Beobachter. Eu nu-l cunosc personal și numai din scris. Mergi pe la el și-l salută.

Dealtfel nu este imposibil ca în vara aceasta să vin pe acolo pentru a vorbi cu ei niște chestiuni interesînd Mișcarea.

Memoriile Legiunei nu se mai găsesc decît în românește.

Voiesc să le tipăresc în limba franceză și germană. Sper în luna iunie. Voi trimite.

Situația demografică nimic nou. Afară de mici articole pe ici pe colo.

Te rog :

a. Trimite-mi prin poștă de urgență o cămașă de a unui Hitlerist.

b. Cît ar costa un binoclu cu prisme Goërtz sau Seiis (militare) dar bun.

Cît ar costa o lunetă terestră care să poată fi atît de bună încît să distingi omul la 8—10 km.

www.dacoromanica.ro

c. Îmi trebuie o lunetă pentru o armă de precizie fostă de război întrebuințată de armata germană, arma are următoarele semnalmente :

Ed. Kratz—Dnisburg — Cît costă o lunetă bună pentru distanță mare?
Krupp Stahl
St. M. G. — Mi-ar trebui cartușe. Se găsesc?
14,6 gv. — Cît costă?
calibru 8,2

Cînd ai de gînd să vii în țară? Te rog fă tot posibilul și anunță-mă despre cele ce te-am rugat.

Acum cu drag cu încredere cu voie bună. Te salut.

Trăiască Legiunea SS. Corneliu.

Te rog scrie-mi pe adresa aceasta : Alexandru Ghica str. Carol 23, Iași, România.

P.S. Dacă mergi la Herman Esser spune-i că am nevoie de Gebrauchte Militärtoumister. Căci i-am scris dar nu i-am scris : Gegrauchte ca să nu creadă că voiesc foi din magazine.

---

* Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul Justiției, Serviciul Direcția Judiciară, dosar 111/1930—1932, vol. I, f. 88—89. (ortografia conformă documentului)

www.dacoromanica.ro

COLOCVIUL „ARHEOLOGIA AŞEZĂRILOR RURALE DIN SECOLELE XII—XIV PE TERITORIUL ROMÂNIEI"

În zilele de 7 şi 8 aprilie 1979 a avut loc la Institutul de arheologie şi Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti dezbaterea ştiinţifică „Arheologia aşezărilor rurale din secolele XII—XIV de pe teritoriul României", la care au participat cercetători şi cadre didactice din institute, facultăţi, muzee din Bucureşti, Iaşi, Cluj-Napoca, Deva, Sibiu, Braşov, Sighişoara, Rîmnicu Vîlcea, Ploieşti, Suceava, Vaslui, Tulcea etc., precum şi cadre din alte unităţi de profil din Bucureşti.

La manifestarea amintită au fost prezentate patru rapoarte generale şi opt referate pe marginea temei simpozionului.

După cuvîntul de deschidere rostit de M. D. Matei, a fost prezentat raportul intitulat *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc: realizări, perspective, sarcini* (autor M. D. Matei), în care s-au abordat cîteva probleme de bază ale cercetărilor viitoare, propunînd şi soluţii cu caracter orientativ. Astfel, constatînd că repartiţia cercetărilor de pînă acum a fost foarte inegală sub raport teritorial, ceea ce a putut crea impresia falsă a existenţei unor „pete albe" pe harta demografică a teritoriului extracarpatic al României, autorul a insistat asupra intensificării cercetărilor de suprafaţă în regiunile deficitare, cum sînt zona de est a Ţării Româneşti, centrul şi sudul Moldovei.

În al doilea rînd, raportul a abordat problema utilizării conceptului de *cultură* (cu conţinut arheologic, firesc) în definirea realităţilor româneşti, autorul considerînd că, întrucît în veacurile de mijloc poporul român a avut propria sa cultură materială, prin care se diferenţiase de celelalte popoare ale Europei sud-estice, pentru definirea unor particularităţi zonale, se impune utilizarea numai a conceptului de *aspect* regional al culturii materiale româneşti.

Pornind de la constatarea că în prea puţine cazuri s-a realizat cercetarea exhaustivă a unor sate medievale româneşti, autorul a propus creşterea numărului aşezărilor care să facă obiectul unei atare cercetări. Concomitent, s-a recomandat organizarea cercetărilor în funcţie de criterii cît mai clar definite, urmărindu-se obţinerea unor date concludente referitoare la realităţile din unităţi teritoriale a căror stabilitate a fost confirmată de istorie şi care au constituit nuclee de viaţă economică, socială, culturală şi politică românească în tot cursul evului mediu : ţări, văi şi bazine de ape, depresiuni etc. Firesc, pentru ca rezultatele cercetărilor, astfel organizate, să răspundă nevoilor celor mai stringente ale cercetării istorice româneşti, se impune ca cercetarea să capete un tot mai sistematic *caracter multidisciplinar*.

Cel de-al doilea raport intitulat *Probleme de metodologie a cercetării arheologice a satului medieval* (autor R. Popa) şi-a propus discutarea unor aspecte specifice ale cercetărilor de arheologie medievală cu specială privire asupra satului medieval românesc, aspecte de ordin metodologic care se bucură de o atenţie din ce în ce mai mare în ultimul timp pe plan european. Aşa, de pildă, se impune extinderea dezbaterii ştiinţifice pe aceeaşi tematică şi asupra perioadei anterioare (secolele IX—XII) pentru a se stabili o legătură cronologică între orizontul de aşezări din secolele IX—XII şi orizontul aşezărilor din secolele XIII—XIV.

De asemenea, în raport se subliniază necesitatea abordării şi a aspectului etnic al aşezărilor din secolele X—XIV, aspect care trebuie să stea în atenţia cercetărilor viitoare. Se au în vedere colectivităţile săteşti alogene venite din afară.

Un alt aspect metodologic oglindit de raport îl constituie frecvenţa aşezărilor săteşti medievale pe teritoriul României, frecvenţă care, în unele situaţii, se datorează stadiului actual al cercetărilor, aşa-zisele „pete albe" datorîndu-se lipsei unor cercetări sistematice de suprafaţă în zonele incriminate şi nicidecum unei carenţe demografice.

În raportul intitulat *Arheologia şi studiul structurilor medievale timpurii ale satului românesc* (autor Şt. Olteanu) s-au evidenţiat rezultatele obţinute de medievistica românească din ultima vreme mai cu seamă, autorul remarcînd contribuţia esenţială a arheologiei medievale la cercetarea aspectelor fundamentale ale structurilor economice, social-politice, mental-

„REVISTA DE ISTORIE" Tom 32, nr. 7, p. 1355—1362, 1979

www.dacoromanica.ro

colective, din cadrul satului românesc de la începutul istoriei noastre medievale ; capacitatea acesteia de a răspunde chiar și unor probleme sociale, politice, etc.

După ce sînt exemplificate unele rezultate semnificative, autorul insistă asupra posibilităților pe care ni le oferă arheologia medievală, de a răspunde, în lipsă de documente scrise, și altor probleme mai sensibile, inclusiv celor referitoare la apariția proprietății private în cadrul satului, a proprietății funciare chiar, la cumpăna dintre cele două milenii ale erei noastre și prin aceasta la cristalizarea relațiilor de dependență personală.

Pentru ca arheologia să răspundă marilor noastre imperative privitoare la cercetarea satului medieval românesc, se consideră că este absolut necesară depășirea tradiționalului sistem descriptivo-obiectivist, în favoarea ridicării nivelului interpretativ-teoretic de finețe a materialului arheologic.

În cadrul celui de-al patrulea raport *Civilizație rurală și civilizație urbană la începuturile vieții medievale românești* (autor N. Constantinescu) se atrage atenția asupra unor importante probleme în legătură cu conceptele de „cultură" și „civilizație", ambele oglindind *modul de viață al omului*, ilustrat ca atare de investigația istorico-arheologică.

Se evidențiază funcția civilizatoare a culturii, criteriul de prim ordin care stăruie astăzi în cercetarea sociologică și filozofică a fenomenologiei culturii și civilizației, inclusiv în abordarea problematicii „structurilor" vieții medievale. Concluzia autorului : impactul civilizațiilor (implicit al culturii) nu înseamnă doar influențe și preluări de la popoare civilizate în folosul unor popoare „întîrziate" — cum se sugerează, sau chiar se afirmă răspicat, în unele sinteze recente, cu ecou și în cîteva scrieri românești.

Poporul român și-a făurit în decursul său o civilizație proprie, care poate fi urmărită neîntrerupt din antichitatea daco-romană, filtrată apoi în cursul procesului de etnogeneză. De aceea, prima trăsătură definitorie a civilizației românești este *continuitatea ei în timp*. Pe de altă parte, poporul român a dat dovadă de o remarcabilă forță de absorbție, de deschidere în fața contactelor externe, preluînd și asimilînd creator din experiențe consumate în jurul său sau în sînul populațiilor cu care a conviețuit. Satul a imprimat civilizației medievale românești cea de-a doua trăsătură: *caracterul ei popular, tradițional*.

O serie de alte probleme sînt atinse de autor (aportul civilizației bizantine în viața de curte, în traiul vîrfurilor feudale românești ; rolul populațiilor alogene), insistînd asupra *creației de stat de caracter feudal* — expresia cea mai elocventă a cadrului instituțional creat pe planurile culturii și civilizației medievale românești timpurii.

În continuare, au fost prezentate opt comunicări, după cum urmează : *Cercetarea arheologică a satului medieval din Țara Românească* (A. Ștefănescu) ; *Cercetări arheologice privind satul medieval în Moldova* (Rodica Popovici-Baltă) ; *Așezări rurale întărite în secolele XII—XIII pe teritoriul Transilvaniei* (Șt. Matei și P. Iambor) ; *Sugestii metodologice izvorîte din cercetările de la Udești-Suceava* (A. Rădulescu) ; *Considerații privind unele implicații ale procesului de urbanizare a așezării de la Baia în secolul al XIV—lea* (V. Neamțu, E. Neamțu, S. Cheptea) ; *Evoluția demografică a așezărilor rurale în Muntenia* (P. I. Panait) ; *Contribuția colonizării germane la pătrunderea civilizației urbane în mediul rural* (Th. Nagler) ; *Realități demografice pe teritoriul Moldovei de nord* (E. Emandi).

În discuțiile care au urmat și în concluziile dezbaterii, s-a subliniat necesitatea strîngentă de intensificare a cercetărilor arheologice pentru determinarea culturii materiale din secolele XII—XIII de pe teritoriul României, pentru stabilirea legăturii genetice între situația din secolele VIII—XI și secolele XII—XIII pe de o parte și între secolele XII—XIII și secolul al XIV-lea pe de alta, fapt care ar contribui enorm la înțelegerea mai deplină a procesului neîntrerupt de organizare politică pe teritoriul patriei noastre, la înțelegerea mai bună a bazei social-economice a procesului de constituire a statelor feudale românești de sine stătătoare de la mijlocul secolului al XIV-lea.

În marea lor majoritate, cei ce au luat parte la dezbatere au evidențiat utilitatea unei asemenea dezbateri tematice pentru orientarea viitoare a cercetărilor de arheologie medievală, propunîndu-se ca la viitoarea manifestare științifică privind arheologia medievală românească să se atingă și alte aspecte, cum ar fi : problema genezei orașului medieval, a genezei raporturilor de aservire feudală pe teritoriul României etc.

Nina Neagu

www.dacoromanica.ro

A XIII-A SESIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN 1978

Intensa activitate de teren a arheologilor noștri s-a desfășurat, în anul 1978, în conformitate cu prevederile planului unitar aprobat de forurile superioare de partid și de stat.

Trebuie subliniat, încă de la început, că munca arheologilor în perioada dată a fost concepută în așa fel ca să fie acoperit, cît mai judicios, tot „frontul" care le revine, anume de la apariția primelor dovezi de activitate umană de pe teritoriul țării noastre și pînă în plin feudalism. Am făcut precizarea de mai sus deoarece socotim că ar fi deosebit de greșit, dacă s-ar adopta concepția cîtorva istorici, conform căreia unele epoci mai vechi nu ar mai trebui studiate fiind cunoscute în suficientă măsură. Dînșii se pare, uită faptul că evoluția istorică a populației dintr-o regiune nu poate fi înțeleasă fără a se acorda importanța cuvenită tuturor epocilor. E ca și cum s-ar propune ca specialiștii din domeniul pomiculturii să studieze copacii începînd cu trunchiul și ramurile, renunțînd la cunoașterea rădăcinilor.

În cursul cercetărilor din anul 1978, s-a pus în continuare accentul pe analiza problemelor privind toate aspectele culturii materiale și spirituale a geto-dacilor și mai cu seamă a celor referitoare la evoluția societății din mileniul I e.n., cînd s-a format limba și poporul român. De asemenea, s-a acordat importanța cuvenită cercetărilor arheologice de salvare din zonele construcțiilor de interes major de pe zece șantiere naționale.

Cercetările au fost executate de specialiștii din Institutul de arheologie București, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, în strînsă colaborare cu cei ce activează la muzeele din țară. Obiectivele au fost alese în așa fel ca să fie acoperit cît mai judicios și proporțional tot întinsul țării.

În vederea cunoașterii rezultatelor activității de pe toate șantierele arheologice din 1978 și pentru un rodnic schimb de idei și metode, prin grija Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.România și a Consiliului Culturii și Educației Socialiste, a fost organizată în zilele de 9—11 martie 1979, „A XIII-a sesiune anuală de rapoarte", devenită o manifestare tradițională. Drept loc de desfășurare a lucrărilor a fost aleasă Oradea, la propunerea conducerii „Muzeului Țării Crișurilor", și cu sprijinul autorităților locale.

Sintetizînd observațiile făcute în cele cinci secții, în cadrul cărora au fost expuse numeroasele rapoarte, rezultă un fapt deosebit de îmbucurător, anume se constată, în majoritatea cazurilor, în activitatea arheologică de teren, că s-a depășit stadiul învechit al cercetării cantitative și că se face treptat trecerea tot mai accentuată la studierea calitativă și intensivă a obiectivelor. Specialiștii noștri nu se mai mulțumesc numai cu înregistrarea elementară a descoperirilor, ci caută să dezvelească, pe cît posibil, în întregime resturile tuturor locuințelor, anexelor și atelierelor dintr-o așezare, datînd dintr-o epocă sau alta, pentru a se ajunge la interpretări de ordin economic, social și demografic.

Lucrările sesiunii s-au desfășurat în cadrul a cinci secții. În cele ce urmează ne vom referi la principalele rezultate ale săpăturilor privind toate epocile, expuse de colegii din țară. Dat fiind însă faptul că autorul dării de seamă a participat numai la lucrările secției I, pe care le-a și condus, va insista ceva mai mult asupra activității din această secție și va accentua unele probleme ridicate la discuții, fără a se neglija tematica tratată în celelalte secții.

Dat fiind numărul mare al rapoartelor privind arheologia comunei primitive, ele au fost prezentate în două secții.

În cadrul Secției I au fost citite rapoartele preliminare privind săpăturile din obiectivele datînd din epocile: paleolitică, mezolitică, neolitică și din epoca bronzului.

Cu toate că numărul cercetătorilor ce se ocupă cu problemele paleoliticului este redus, în cursul sesiunii au fost expuse date, unele foarte importante, despre descoperiri de pe un vast areal ce cuprinde întreg teritoriul țării noastre. Aici se cuvine să remarcăm că este de dorit ca numărul specialiștilor din domeniul paleoliticului să fie mărit pentru ca petele albe, încă destul de multe, din diferite zone ale țării, precum și numeroasele obiective descoperite pînă în prezent (de exemplu în nord-estul Moldovei) să poată fi studiate temeinic.

Se cuvine să insistăm asupra cîtorva descoperiri ieșite din comun, pentru moment de importanță națională, dar care, în curînd, în urma prelucrării materialelor, interpretării și publicării, în strînsă colaborare cu specialiștii din alte științe, vor dobîndi o importanță europeană. Ne referim la rezultatele săpăturilor de la Ciuperceni (jud. Teleorman), unde — conform datelor expuse de descoperitor — în condiții stratigrafice clare, s-au găsit unelte de piatră din cele mai vechi, în asociere cu resturi de paleofaună specifică. Pînă acum, astfel de unelte, numite „de prund", s-au găsit, în principal, în prundișul rîurilor din nord-vestul și vestul Munteniei, dar în poziție secundară, desprinse de mediul lor inițial. Nefiind asigurate condițiile clare și contextul istoric, pînă în prezent acele unelte au putut fi datate corect. Acum

www.dacoromanica.ro

prin descoperirile amintite, ele au apărut în strat nederanjat. Piesele de la Ciuperceni, în funcție de tip, de strat și în context cu paleofauna sînt considerate de descoperitor ca fiind contemporane, în parte, cu materialele de la Bugiulești (jud. Vîlcea).

Tot din epoca paleolitică ne reține atenția complexul de la Cotu Miculinți (jud. Botoșani). În așezarea respectivă, pentru prima dată în țară, a fost dezvelit și studiat un „atelier" de prelucrare a coarnelor de ren, pentru a fi transformate în unelte destul de complicate, de tipul topoarelor-ciocan. Tot acolo s-a aflat și o piesă din seria „sceptrelor" făcute din corn de ren. Condițiile stratigrafice au permis datarea precisă a materialelor în perioada gravetianului final.

Sînt de amintit cercetările migăloase din zona Cheilor Turzii și apoi descoperirile de la Mitoc (jud. Botoșani), punctul „Valea lui Stan", unde au fost delimitate trei straturi paleolitice, atribuite aurignacianului.

În cursul acestei sesiuni, ca și timpul celor precedente unii din colegii ce se ocupă cu problemele paleoliticului au folosit, în continuare, ca metodă principală, în datarea obiectelor studiate, metoda statistică. Nu sîntem împotriva acestei metode, dar credem că trebuie să i se acorde un loc ceva mai modest, în domeniul la care ne referim. Considerăm că ar trebui în studierea paleoliticului să se pună în practică în primul rînd metodele de bază ale arheologiei și de-abia după aceea, într-o anumită măsură, metoda statistică. După părerea noastră, folosirea în chip exagerat a acestei metode nu poate duce la rezolvarea problemelor paleoliticului, care are nevoie de interpretare istorică pe plan local și în context european. Considerăm că obiecția făcută este cu atît mai justificată cu cît unele concluzii ale metodei statistice au fost stabilite pornindu-se de la calcule făcute asupra loturilor de materiale paleolitice din Franța, deci dintr-o zonă foarte depărtată de ținuturile avute aici în vedere și cu condiții de climă și de faună deosebite de cele corespunzătoare în timp din țara noastră.

Dintre descoperirile mezolitice amintim că la Mitoc, „Valea lui Stan" a fost delimitat și un strat cuprinzînd unelte tardenoisiene, dintre care însă, deși sînt unele elemente specifice, definitorii, ca de exemplu nucleele fusiforme, pînă acum lipsesc piesele de formă geometrică. Descoperiri de o importanță deosebită s-au făcut și pe Ostrovul Mare, unde sînt dovezi clare de locuire aparținînd culturii Schela Cladovei, oglindite atît prin unelte, cît mai ales prin vetre de formă dreptunghiulară, mărginite cu lespezi de piatră, caracteristice culturii. Prin cercetările amintite arealul culturii s-a extins destul de mult spre sud-est de-a lungul Dunării. Pînă de curînd se credea că purtătorii culturii Schela Cladovei au viețuit numai în regiunea Porților de Fier. Descoperirea semnalată pune problema pînă unde și cum s-au extins, spre sud și est, acele comunități.

Neoliticul timpuriu reprezentat mai ales prin comunitățile culturii Starčevo și ale culturii Criș a fost studiat amănunțit în patru colțuri de țară, cu rezultate semnificative. Deosebit de interesante sînt cercetările de la Trestiana, unde, încă din 1977, s-au scos la lumină o serie de fragmente ceramice, care permit precizarea raporturilor dintre purtătorii culturii Criș și cei ai culturii bugo-nistriene, de dincolo de Prut. Prin săpăturile din 1978 de la : Locusteni (jud. Dolj), Gornea (jud. Caraș-Severin), Fughiu (jud. Bihor) și Trestiana (jud. Vaslui) s-au aprofundat probleme de cronologie și de conținut ale celor două culturi.

Prin cercetările recente de la Parța (jud. Timiș) s-a demonstrat că în nord-vestul Banatului, în zona de contact dintre culturile Vinča și Szakalhat s-a format un aspect cultural cu elemente combinate, numit pentru regiunile noastre de tip Bucovăț. Tot la Parța s-a aflat un complex de tip Petrești, cel mai vestic punct al culturii.

De la sfîrșitul neoliticului mijlociu menționăm cercetările de durată de la Radovanu (jud. Ilfov), unde s-au dezvelit și studiat toate resturile construcțiilor din cadrul a trei așezări suprapuse, aparținînd aceleiași populații, datînd din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Observațiile făcute permit punerea și lămurirea unor probleme de caracter economic, social și demografic (se pot estima numărul locuitorilor și densitatea populației din zonă). Dezvelirea celor trei așezări a făcut posibilă cunoașterea planului lor general, ca și elementele specifice locuințelor, indicii prețioase în privința apartenenței unei populații. Ar fi de dorit ca pe lîngă cele cîteva așezări cercetate în întregime (din Moldova și Muntenia) pînă acum, să fie studiate în același mod și alte stațiuni, pentru a se ajunge ca treptat să avem pentru fiecare cultură cercetată în întregime cîte o așezare.

O stațiune tot din faza de tranziție la cultura Gumelnița a fost descoperită pentru prima oară în estul județului Tulcea, la Sarichioi. Este o dovadă că în perioada de sfîrșit a culturii Boian comunitățile ei au pătruns și s-au răspîndit pe tot întinsul Dobrogei, dislocînd și asimilînd în parte vechea populație a culturii Hamangia.

Săpăturile de la Iclod (jud. Cluj) și de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor) contribuie la rezolvarea problemelor privind formarea culturii Tiszapolgar-Românești, care a jucat un rol

www.dacoromanica.ro

istoric important pe o mare parte din întinderea Transilvaniei în perioada de sfîrșit a epocii neolitice.

În aria de răspîndire a comunităților culturii Cucuteni-Ariușd s-au făcut observații remarcabile în așezările de la Mărgineni „Cetățuie" (jud. Bacău) și la Palanca (jud. Vrancea). Complexul de la Tg. Ocna „Podei" (jud. Bacău) merită toată atenția căci acolo sînt urme de viețuire corespunzătoare celor din stratul Cucuteni B de la Sărata Monteoru.

Cu prilejul săpăturilor de la Sarichioi (jud. Tulcea) s-au dezvelit și cîteva schelete, făcînd foarte probabil parte dintr-o necropolă mai vastă. Mormintele aparțin culturii Cernavoda I.

În necropola tumulară de la Cheile Aiudului, după mai mulți ani de săpături, se constată că o bună parte din movilele funerare au la bază vetre făcute pe un „pat" de cioburi specifice culturii Coțofeni (faza cu decor din împunsături succesive), ceea ce constituie o dovadă că mormintele tumulare aparțin culturii Coțofeni sau sînt ulterioare ei. Sînt de remarcat o serie de podoabe de aramă găsite în aceste morminte, similare unor descoperiri din Polonia.

Din perioada de tranziție la epoca bronzului sau din plină epocă a bronzului este un mormînt tumular cu ocru dezvelit în Dobrogea, în movila Sabangia (jud. Tulcea). Înmormîntarea s-a făcut respectîndu-se toate regulile ritualului specific populațiilor răsăritene, dar studierea antropologică a scheletului a dus la concluzia că acesta era al unei tinere provenite din populația locală.

Cercetările din 1978 privind problemele evoluției comunităților din epoca bronzului nu au fost prea numeroase, dar au avut rezultate remarcabile.

La Valea Timișului (jud. Caraș-Severin) și în alte cîteva puncte din apropiere, prin săpături a fost definit un nou aspect cultural de la sfîrșitul bronzului timpuriu, căruia descoperitorii i-au dat numele de Balta Sărată, caracterizat prin ceramică cu decor textil și striat. Aspectul cultural amintit a jucat un rol destul de important pe un teritoriu relativ vast de la Dunărea mijlocie pînă spre cea inferioară.

Rezultate de seamă s-au obținut prin săpăturile de la Năeni (jud. Buzău). S-a precizat pentru prima oară la sud de Carpați, existența unei așezări de același tip cu cele Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei. Concluziile istorice mai însemnate sînt:

— că acest aspect cultural, pentru care s-a propus denumirea de aspectul Năeni, este caracteristic și pentru nord-estul Munteniei nu numai pentru sud-estul Transilvaniei și — după toate probabilitățile — se deosebește de cultura Glina propriu-zisă. Așezarea menționată dovedește că aspectul Năeni a precedat în zona respectivă cultura Monteoru și a contribuit la formarea ei.

Activitatea intensă desfășurată de colegii din nord-vestul țării în cercetarea și în 1978 a unor așezări și necropole tumulare ale culturii Suciu de Sus a contribuit la cunoașterea mai amănunțită a elementelor specifice culturii materiale și spirituale, a ritului și ritualului funerar al purtătorilor culturii, precum și la precizarea, cu mai multă certitudine, a raporturilor dintre comunitățile culturii Suciu de Sus și cele ale culturii Wietenberg, vecină spre sud.

De o deosebită importanță pentru cercetarea culturii Monteoru, ca de altfel și pentru întreaga epocă a bronzului de pe teritoriul României sînt rezultatele și observațiile făcute cu prilejul săpăturilor arheologice de la Cîndești (jud. Vrancea), unde a fost cercetată amănunțit o așezare întinsă de durată a culturii Monteoru și necropola corespunzătoare alcătuită din peste 550 de morminte, cea mai mare necropolă din acea vreme din țara noastră.

Secția a II-a. Civilizația traco-geto-dacică. Numărul complexelor (cercetate în 1978) din prima epocă a fierului a fost destul de mic. Pe lîngă săpăturile de la Babadag (jud. Tulcea), care au permis aprofundarea unor probleme ale evoluției culturii cu același nume, se remarcă studierea în continuare a cetății de la Beidaud (jud. Tulcea) și a așezării de la Tășad (jud. Bihor).

Cercetările privind cultura geto-dacilor și interpretarea datelor obținute a condus la constatarea că davele, așezările fortificate ale geto-dacilor, au fost răspîndite pe tot teritoriul locuit de ei. Reiese tot mai clar că davele au fost centre tribale, în jurul cărora erau răspîndite numeroase așezări civile ale populației de rînd.

Prin cercetările recente s-a ajuns să se cunoască mai bine metodele folosite de geto-daci la amenajarea și construirea fortificațiilor. Astfel, la Cotnari (jud. Iași), printr-o muncă deosebit de migăloasă, s-au aprofundat problemele amintite în ocazia analizării valului de pămînt (de 14,10 m înălțime) prevăzut în vechime cu palisadă din bîrne de stejar, avînd în față un șanț de apărare de 6 m adîncime și 22 m lărgime.

S-au continuat săpăturile ample din cunoscutele dave geto-dacice de la: Cugir (jud. Alba), Ocnița (jud. Vîlcea), Răcătău și Brad (jud. Bacău), Piscu Crăsani (jud. Ialomița) și Cîrlomănești (jud. Buzău), dezvelindu-se rămășițele locuințelor, ale unor ateliere de prelucrare a metalelor și a osului și s-au strîns numeroase materiale caracteristice: ceramică, unelte și arme de fier, podoabe felurite.

www.dacoromanica.ro

Pentru aprofundarea problemelor de ordin istoric și demografic s-a început la Cătunu (jud. Dîmbovița) săparea în întregime a unei așezări geto-dacice de caracter sătesc. Astfel va putea fi cunoscut pentru prima dată amănunțit planul general al unei așezări cu toate locuințele și anexele.

În cuprinsul așezării de la Sprîncenata (jud. Olt) a fost descoperită o vatră de cult, avînd așezate în jur diferite vase și o figurină.

În ultima vreme se pune tot mai mult accentul pe cunoașterea organizării sociale și economice a strămoșilor noștri mai ales din perioada „clasică".

Secția a III-a. Arheologia greco-romană. Procesul romanizării. Au fost studiate și raporturile dintre populația locală din Dobrogea — în general din sud-estul țării — și grecii din coloniile de pe țărmul Mării Negre. În acest scop s-au făcut săpături pe marile șantiere de la: Histria, Constanța și Mangalia, dar și în alte centre mai mici ca Argamum și Albești. Lîngă acest sat, cu cîțiva ani în urmă a fost descoperită o întinsă așezare fortificată din secolele IV—II î.e.n., cu ruine de construcții de piatră și ziduri masive de apărare. Materialele scoase la iveală aparțin populației locale din zonă, care a avut strînse relații comerciale cu grecii din Callatis. Este de presupus că și prin intermediul acestui centru s-au răspîndit spre Dacia numeroasele amfore grecești. Așezarea de la Albești este prima localitate autohtonă din interiorul Dobrogei (se află la circa 20 km spre vest de Mangalia), în care se constată o influență puternică grecească și poate chiar prezența unor greci.

Cercetarea obiectivelor de tot felul din epoca romană a fost continuată pe tot întinsul provinciei romane, Dacia, în Dobrogea, ca și în sud-estul Moldovei.

Se cuvine remarcată treptata intensificare a studierii așezărilor rurale și a vilelor rustice din epoca dată. În cuprinsul lor se poate urmări conviețuirea dacilor cu romanii, fapt oglindit prin asocierea evidentă, în cadrul diferitelor complexe, a materialelor de aspect dacic cu cele romane. Observații interesante s-au făcut și cu prilejul cercetării castrelor și canabelor din vecinătatea lor, unde se constată, de asemenea, conviețuirea celor două elemente etnice.

O intensă activitate s-a depus și pentru cunoașterea orașelor romane, prin cercetări de amploare făcute în Dobrogea (la: Capidava, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Sacidava), în Oltenia (la: Romula și Sucidava), în Banat (la: Tibiscum), în Transilvania (la: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Micia și Porolissum) și în Moldova (la: Barboși). Dintre acestea vom sublinia descoperirea la Sarmizegetusa a unor clădiri mari, la Micia dezvelirea termelor, iar în alte centre studierea sectoarelor unde se aflau diverse ateliere, apoi sistemul de construcție a fortificațiilor.

O importantă contribuție la cunoașterea raporturilor dintre dacii liberi și romani au adus-o cercetările din lungul granițelor fortificate (limesuri) romane, din preajma Oltului inferior și din nordul Transilvaniei.

Descoperirea unei serii de inscripții permite precizarea zonelor de staționare a unor unități militare romane, respectiv ne oferă date pentru cunoașterea mai amănuntită a organizării militare romane din Dacia.

Se remarcă săpăturile de la Pietroasele (jud. Buzău), unde sînt documentate subunități militare romane din prima jumătate a secolului al III-lea e.n., dovadă evidentă că în perioada dată o mare parte din întinderea Munteniei se afla sub stăpînire romană sau cel puțin sub un control riguros.

Nu au fost neglijate nici necropolele din epoca romană (de exemplu cele de la Capidava, Muncelu-Brad și Micia). În cuprinsul lor sînt studiate riturile și ritualurile funerare, inventarul și tipurile antropologice.

În diferite puncte din Transilvania și Banat s-au descoperit în cadrul așezărilor și vilelor rustice romane urme de locuire ce dovedesc continuitatea vieții pe aceleași locuri, uneori în condiții mai modeste, a daco-romanilor, după părăsirea de către administrația și armata romană a unei părți din provincia Dacia.

Secția a IV-a. Formarea poporului român și a primelor formațiuni statale românești. Un mare număr de săpături s-a făcut în obiective, răspîndite pe tot teritoriul țării, datînd din secolele III-XII, mai ales în vederea aprofundării problemelor privind formarea limbii și poporului român și în al doilea rînd pentru cunoașterea primelor formațiuni statale românești.

Caracteristicile culturii materiale ale populației locale au fost analizate prin săpăturile de la: Budurească și Cireșanu (jud. Prahova), apoi de la Sînmiclăuș (jud. Alba). S-a atras atenția asupra complexului de la Radovanu (jud. Ilfov), unde se constată continuitate de viață, în cuprinsul unei văi ferite, din secolul al VI-lea pînă în secolul al X-lea. Pe pantele line ale văii, s-au descoperit urme de așezare, cuptoare de olărie și un depozit de unelte de fier.

Interesante și noi sînt observațiile referitoare la așezările fortificate (unele fiind centre cneziale) alcătuite din valuri de pămînt și șanțuri de apărare, de dimensiuni impresionante, cum sînt cele de la: Biharea (jud. Bihor), Tudor Vladimirescu și Bulci (jud. Arad) din secolele VII-XI.

www.dacoromanica.ro

La Slon (jud. Prahova) au fost atinse două vetre, care par a reprezenta urme de locuire mai vechi decît cele două cetăți, adică ar data de la începutul secolului al IX-lea, eventual de la sfîrșitul secolului al VIII-lea. Locuirea respectivă nu putea aparține decît populației vechi românești din zonă.

Cercetările arheologilor noștri pentru mileniul I e.n. dovedesc că ei caută să deosebească complexele ce aparțin populației romanizate de acelea ale comunităților migratoare, spre a se înțelege cît mai profund și mai corect etapele, cu caracteristicele lor, de formare a limbii și poporului român.

Secția a V-a. Civilizația medievală românească : Săpăturile de la Sighișoara și de la Negrești au adus unele informații cu privire la trăsăturile care definesc unele aspecte ale civilizației românești din secolele XII—XIII e.n.

Un interes deosebit l-a stîrnit raportul asupra lucrărilor din cetatea cnezială de la Mălăiești (jud. Hunedoara). Observațiile făcute au permis precizarea a trei faze de construcție, începînd din secolul al XIV-lea și pînă în secolul al XVII-lea.

În 1978 s-a acordat o atenție deosebită studierii problematicii satului românesc, din toate ținuturile țării, precum și a raporturilor lui cu orașul, analizîndu-se caracteristicile materialelor, tipurile de locuințe (cu toate elementele de construcție), ca și cimitirele corespunzătoare. De asemenea, au fost cercetate cîteva curți boierești ca de ex. : cea din secolul al XIV-lea de la Vornicenii Mari (jud. Suceava) și cea din vremea lui Ștefan cel Mare (jud. Bacău), unde s-a găsit și un tezaur de monede de aur (ducați venețieni) din secolul al XVII-lea.

Un loc important a revenit cercetării orașelor vechi, unele dispărute (ca de ex. Piua Petrii). În cuprinsul diferitelor orașe : București, Tîrgoviște, Timișoara și altele au fost analizate părți din sectoarele de activitate meșteșugărească. Nu au fost neglijate nici problemele privind relațiile economice și sociale din epoca feudală.

Din cele expuse mai sus rezultă că eforturile depuse de arheologii noștri au fost încununate cu unele succese remarcabile ; în diferite obiective au fost rezolvate probleme de importanță republicană, iar în altele chestiuni de mai mică însemnătate, dar toate acestea cumulate cu observații mai vechi duc mai departe cercetarea arheologică din România.

După încheierea lucrărilor sesiunii prin grija gazdelor a fost făcută o excursie documentară la Biharea și Voievozi.

Organizatorii sesiunii de la Oradea au asigurat participanților condiții optime pentru buna desfășurare a lucrărilor. Ne-am bucurat, de asemenea, de o ospitalitate caldă din partea colegilor de la Muzeul Țării Crișurilor și din partea autorităților locale, cărora le mulțumim și pe această cale.

În timpul ședințelor din secții a domnit o atmosferă colegială de lucru.

Sesiunea de la Oradea și-a dovedit pe deplin utilitatea pentru propășirea științei arheologice din țara noastră.

Eugen Comșa

CRONICA

În zilele de 29—30 martie 1979 în organizarea Muzeului Brukenthal și a Centrului special de perfecționare a cadrelor didactice Sibiu a avut loc la Sibiu colocviul *Unitate și continuitate în istoria civilizației populare românești.*

Lucrările colocviului s-au desfășurat în următoarele secțiuni : „Procese, procedee, tehnică și instalații în mineritul și metalurgia populară" ; „Procese, procedee, tehnici și instrumentar tradițional în prelucrarea argilei și pietrei și fabricarea sticlei" ; „Sisteme, procedee și soluții tehnice în domeniul construcțiilor și al arhitecturii" ; „Procese, procedee, tehnic și instrumentar tradițional în prelucrarea lemnului, osului și cornului" ; „Procese, procedee, tehnică și instrumentar tradițional în prelucrarea fibrelor textile, a pieilor și blănurilor".

La lucrări au participat cadre didactice, cercetători și muzeografi din domeniul etnografiei, istoriei, istoriei artei.

★

În ziua de 13 aprilie 1979 la Aleșd a avut loc simpozionul „75 de ani de la răscoala țăranilor români și maghiari din comuna Aleșd".

După *Cuvînt de deschidere*, rostit de Ștefan Szanto, secretar al Comitetului județean de partid Bihor, au foat prezentate comunicările : *Locul răscoalei de la Aleșd în mișcarea țărănească*

www.dacoromanica.ro

de la începutul secolului al XX-lea, dr. Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", dr. Ludovic Vajda, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice, sectorul Cluj-Napoca ; *Țărănimea — forța socială fundamentală în lupta pentru progres, pentru unitatea și neatîrnarea țării în evul mediu*, acad. Ștefan Pascu, președintele Comitetului național al istoricilor, directorul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca ; *Lupta clasei muncitoare și a țărănimii pentru unitate statală și independență națională la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și dr. Gheorghe Unc, șef sector la același institut ; *Mișcarea socialistă și problema țărănească din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, dr. Ion Cicală, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca ; *Momente din lupta maselor bihorene împotriva asupririi sociale și inegalității naționale la începutul secolului al XX-lea*, Viorel Faur, muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor, Oradea ; *Unitatea și frăția oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate — forța motrice a progresului României contemporane*, dr. Nicolae Popescu, Ghergheli Laszlo, cercetători principali la Institutul de studii istorice și social-politice ; *Satul răsculaților de ieri, orașul de azi*, Teodor Vandici, primarul orașului Aleșd ; *Realizarea unei agriculturi moderne, intensive, de înaltă productivitate — obiectiv central al politicii agrare a P.C.R.*, Ion Lupu, secretar al Comitetului județean Bihor al P.C.R., președintele Uniunii județene a cooperativelor agricole de producție, Bihor ; *Dezvoltarea și modernizarea economiei județului Bihor, ilustrare vie a politicii partidului de dezvoltare multilaterală a tuturor zonelor patriei*, Gheorghe Blaj, prim secretar al Comitetului județean Bihor al P.C.R.

★

La Academia „Ștefan Gheorghiu" a avut loc, în ziua de 13 aprilie 1979, o dezbatere științifică, organizată de Facultatea de ziaristică și Muzeul literaturii române, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la apariția publicațiilor „Curierul românesc" și „Albina românească". Au participat cadre didactice de la Universitatea București și Academia „Ștefan Gheorghiu", ziariști, istorici și critici literari, studenți. În intervențiile lor, vorbitorii au subliniat importanța apariției celor două publicații, rolul lor în promovarea ideilor de libertate, independență și unitate națională. Însemnătatea presei progresiste pentru dezvoltarea social-politică a României.

★

În ziua de 23 martie 1979, în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „Nicolae Iorga", a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Interesele britanice în Europa de sud-est și în regiunea Dunării de jos la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, elaborată de *Trevor Joseph Hope*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: cap. I. „Importanța Imperiului otoman pentru interesele britanice spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea" ; cap. II. „James Bloud Burges și criza de la Oceakov (1791)" ; cap. III. „Mișcările secrete ale căpitanului Woehler și căpitanul Munro în ținuturile balcanice" ; cap. IV „Misiunea secretă îndeplinită de Sir Sidney Smith în principatele dunărene și activitatea sa în ținuturile dunărene" ; cap. V „Sir Sidney Smith, generalul Voehler și cea dintîi comisiune militară britanică la Poarta otomană (1798—1801)".

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde : „Introducere" ; „Concluzii" ; „Anexe" și „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din acad. Emil Condurachi, președinte ; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, conducător științific ; dr. doc. Cornelia Bodea, dr. Paul Cernovodeanu, conf. univ. dr. Pompiliu Teodor, membri.

În unanimitate, comisia a acordat lui *Trevor Joseph Hope* titlul științific de *doctor în istorie*.

★

În ziua de 3 aprilie 1978, în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „Nicolae Iorga", a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Învățămîntul bucureștean între anii 1880—1918*, elaborată de Ioana Lungeanu-Cosma.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : cap. I. „Școli bucureștene premergătoare anului 1880" ; cap. II. „Dezvoltarea social-economică și cerințele învățămîntului bucureștean în perioada 1880—1918" ; cap. III. „Dezvoltarea și diversificarea rețelei școlare" ; cap. IV. „Preocupări privind conținutul învățămîntului și pregătirea cadrelor didactice" ; cap. V. „Aspecte ale activității educative extrașcolare în București în anii 1880—1918".

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere" ; „Încheiere" și „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, director al Institutului de istorie „N. Iorga", președinte ; prof. dr. Nichita Adăniloaie, conducător științific ; prof. univ. dr. Constantin Corbu, prof. univ. dr. Dumitru Almaș, dr. Mircea Iosa, membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a acordat lui *Ioana Lungeanu-Cosma* titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

DUMITRU PETRESCU, *G. Bogdan-Duică*, Edit. Minerva, București, 1978, 245 p. (Universitas)

Istoriografia noastră, cea literară [1] cu deosebire, a impus generațiilor care au urmat personalitatea lui Bogdan-Duică redusă unilateral la domeniul criticii și istoriei literare, într-o imagine sinuoasă, care oscilează de la grave reproșuri de metodă sau percepție estetică, la o dreaptă judecată, fixată în cadrele evoluției concepției sale literare.

Deși referințele despre Bogdan-Duică numără deja un număr mare de titluri[2], câteva de mare ținută, istoria istoriografiei a reclamat o cercetare monografică a operei și activității celui care a impus acest gen în istoriografia română, stabilindu-i metoda, principiile și modelul de cercetare. Era și o datorie morală a cercetării contemporane de a-i fixa locul cuvenit în istoria istoriografiei române celui care a deschis seria cercetărilor monografice și a inaugurat, cel puțin la Cluj, o adevărată școală în acest domeniu. Un atare gol vine să-l umple monografia lui D. Petrescu, apărută în cunoscuta colecție „Universitas" a Editurii „Minerva", subintitulată *Studiu monografic*. Afirmăm de la început că o intitulare mai adecvată ar fi constituit-o *Bogdan-Duică istoric literar*, titlu care acoperă în mai mare măsură conținutul acestui interesant eseu asupra criticului și istoricului literar. Pentru că lucrarea lui D. Petrescu este departe de o cercetare monografică, în raport cu canoanele stabilite de însuși Bogdan-Duică genului, lăsînd mari semne de întrebare asupra unor episoade ale biografiei lui: formația intelectuală, mediile savante frecventate, activitatea la București și Cluj, publicistica, ideologia, militantismul politic ș.a.m.d. Din atare rațiuni considerăm mai adecvat titlul amintit, o contribuție la o viitoare monografie, unde să fie just reprezentate toate compartimentele care definesc personalitatea lui Duică, în egală măsură și activitatea istorică [3].

Pentru că, înainte de toate, Bogdan-Duică are o formație de istoric, concepția și metoda de cercetare a istoricului, format la școala severă și erudită a pozitivismului german, iar activitatea desfășurată, cel puțin din 1893 pînă la sfîrșitul vieții, este dedicată deopotrivă istoriei și literaturii. Cine urmărește bibliografia lui Bogdan-Duică, realizată de I. Crăciun și I. Breazu, completată recent de autorul monografiei în discuție în ediția Bogdan-Duică din 1975, constată cu ușurință că din 1893 autorul consacră un interes constant problematicii istorice propriu-zise. Cu excepția anilor de debut la „Gazeta Transilvaniei" și „Tribuna", dintre 1888—1891, consacrați exclusiv fenomenului literar românesc, fixați pe terenul acțiunii junimiste de reconsiderare a literaturii române ardelene și de modelare a ei după exemplul celei din România, întreaga operă a lui Bogdan-Duică este consacrată istoriei în general, celei culturale în particular, punctată de veleități de critic, care s-au dovedit, cel puțin în anii profesoratului clujean, incompatibile cu formația și concepția sa istorică. Fără a nega aportul său la critica fenomenului literar contemporan, cu numeroase contribuții reale în lansarea

---

[1] N. Iorga, *Gh. Bogdan-Duică*, în *Oameni care au fost*, vol. 3, București, 1936; S. Pușcariu, *Gh. Bogdan-Duică*, în vol. *În memoria lui G. Bogdan-Duică*, Cluj, 1935; I. Breazu, *Gh. Bogdan-Duică, critic și istoric literar*, în volumul citat mai sus; Ș. Cioculescu, *G. Bogdan-Duică*, 1934; V. Netea, *Viața și opera lui G. Bogdan-Duică*, București, Edit. Cartea românească, 1940; D. Popovici, *Evoluția concepției literare a lui G. Bogdan-Duică*, în vol. *Cercetări de literatură română*, Sibiu, 1944; G. S. Nicolaescu, *G. Bogdan-Duică*, în „Revista de istorie și teorie literară", XV, 1966, nr. 3, p. 457—463; Gh. Bogdan-Duică, *Studii și articole*, ed. D. Petrescu, București, Edit. Minerva, 1975.

[2] V. Anexele la Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*

[3] O pledoarie pentru reconsiderarea personalității savantului și din această perspectivă la A. Rădulțiu, *Proiectul lui Gh. Bogdan-Duică (din 1895) pentru „o istorie politică a românilor ardeleni"*, în „Revista de istorie", 1974, nr. 2, p. 214—227.

www.dacoromanica.ro

unor valori literare transilvănene autentice, cel puțin pînă la 1918, trebuie să admitem că Bogdan-Duică a evoluat de la o perioadă de oscilări, între critică și istorie, la una consacrată exclusiv fenomenului de istorie culturală, de istorie a ideilor îndeosebi. În 1893 lucrările sale sînt preponderent istorice, alături de cîteva recenzii; între 1894–1897 domină contribuțiile istorice și notițele politice; din 1897 pînă la 1899 preocupările se diversifică spre pedagogie, învățămînt, manualele în funcțiune; prin debutul la „Convorbiri literare" preocupările literare dobîndesc o mai mare consistență, dar și acum ele se împart în mod egal între critică și istorie literară, culturală, istorie a ideilor, cu numeroase contribuții de istorie comparată. După 1918 domină preocupările de istorie culturală, cărora se alătură, adesea, contribuții la istoria propriuzisă sau cronicile asupra aspectelor literare contemporane. Dominantă în epoca profesoratului clujean rămîne însă activitatea de istoric al culturii, istoric literar sau al ideilor. Este motivul ce ne îndeamnă să-l integrăm istoriografiei pozitiviste românești, care, prin I. Bogdan, D. Onciul, A. D. Xenopol, N. Iorga, C. Giurescu, restructurează știința istorică românească în concepție, metodă, dar și în tematica abordată, sub impactul înriuririlor venite dinspre alte discipline și nu în ultimul rînd al conceptului de istorie a civilizației. Demersul istoriei de a-și lărgi aria tematică spre toate zonele activității umane, aduce în atenția generației fenomenul de istorie culturală, de istorie a ideilor, integrat de acum prin Iorga, Xenopol și chiar Bogdan-Duică istoriei civilizației românești, unitară în evoluția și manifestările sale, pledînd pentru realizarea unității politice.

În acest context contribuția lui Bogdan-Duică are cîteva semnificații deosebite care se cuvin precizate. În primul rînd acesta își propune, programatic, integrarea fenomenului cultural românesc din Transilvania în aria spiritualității general românești, deschizînd o direcție pe care vor activa în continuare I. Lupaș, S. Dragomir sau Al. Lapedatu în alte domenii ale istoriei (politică, socială, culturală). În evoluția istoriografiei transilvănene Bogdan-Duică, cel puțin în prima etapă a activității sale, ilustrează faza de depășire a istoriei confesionale, inaugurată de G. Barițiu în sinteza sa, așezînd scrisul istoric pe temeiurile științifice solide ale spiritului critic, în concordanță cu efortul pozitivismului istoriografic, născut din acțiunea culturală a Junimii, ceea ce motivează opera de reconsiderare a scrisului istoric anterior, dar și integrarea lui în istoria și istoriografia generală românească.

Depășind momentul Barițiu prin acest demers critic, programatic, dar și pragmatic, Bogdan-Duică aduce scrisul istoric transilvănean în apropierea marilor valori care s-au manifestat în România la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, pregătind afirmarea școlii istorice transilvănene, care se va valida după 1918, în jurul Institutului de istorie.

Pe lîngă aceste semnificații în aria istoriografiei transilvănene, el se remarcă în planul general al istoriografiei române prin crearea unei problematici distincte de istorie culturală, de istorie a ideilor, cu remarcabile valențe comparatiste, fiind inițiatorul cercetărilor de istorie comparată și a monografiei biografice ca metodă de cercetare a istoriei culturale. Aduce în aceste domenii un spor considerabil, atît sub aspect teoretic, metodologic, cît și al realizărilor practice propriuzise, impunîndu-le ca cele mai importante puncte de rezistență ale întregii sale opere.

Remarcabilul studiu al lui D. Popovici a stabilit etapele evoluției concepției literare a lui Bogdan-Duică, problemă reluată și adîncită în contribuțiile recente ale lui D. Petrescu, stabilindu-se traiectul unei concepții ce pornea de la Maiorescu și necesitatea asanării climatului cultural ardelean într-o primă etapă, pentru a ajunge sub influența lui Taine, Brandes, Scherer și Hegel la concepția din faza de maturitate a operei sale, fixată preponderent pe terenul istoriei literare sau mai larg a istoriei culturale, a istoriei ideilor, în cadrul căreia încorporează, a demonstrat D. Popovici, și actul critic, selecția critică a valorilor, estetice, dar și etice, politice, naționale. Preocuparea pentru definirea istoricului literar a neglijat un aspect important, deși a fost recunoscut de toți cei care s-au ocupat de Bogdan Duică, inclusiv de ultimul monografist, formația sa în mediul vienez ca elev al lui Ottokar Lorenz, prin intermediul căruia cunoaște pe Ranke și concepția personalistă a istoriei. Această înriurire timpurie va rămîne determinantă pentru întreaga sa operă și concepție, cu toate amendațiile care îi vin dinspre personalitățile sus-pomenite. Pentru că la o observare mai atentă, concepția și opera lui Bogdan-Duică se centrează pe ideea de personalitate pusă în valoare cu metoda cea mai adecvată monografia biografică — metodă prin care Bogdan-Duică își realizează de fapt programul cercetării sale, acela de a stabili un „suport spiritual identic la românii de pretutindeni", cum scria D. Popovici, Petru Maior, Inochentie Micu, Visarion Sarai, S. Bărnuțiu, E. Murgu, G. Lazăr, I. Ionescu de la Brad, V. Alecsandri, pentru a pomeni numai încercările monografice, la care se adaugă impresionantul material documentar care poate fi definit drept contribuții la viitoare monografii, ilustrează, credem, afirmația noastră anterioară. Elementele ulterioare, adiacente concepției personaliste, valoarea este-

www.dacoromanica.ro

tică ca element de selecție, încorporarea actului critic fenomenului de istorie, influența mediului, determinismul național, interferențele diferitelor curente culturale în spațiul românesc, rolul activ, creator, al factorului receptor în contextul istoriei comparate, nu modifică perspectiva elitară, concepție bazată pe ideea de personalitate, ca purtătoare ale tendințelor generale ale epocii, sublimate în aceste personalități.

Să mai observăm că această concepție are și un caracter militant, educativ, în prelungirea moralismului și militantismului tradițional ardelean, cenzurate la Bogdan-Duică de rigorile spiritului critic, care explică, la rîndul lor, apropierea de personalități exemplare, menite să caracterizeze o epocă sau o direcție a culturii românești.

I s-a reproșat insuficienta disociere a istoriei literare de istoria culturală, dar, privit din perspectiva concepției sale globale, a formației sale istorice, nici nu a aspirat la o asemenea viziune, convins că „fără istorie culturală nu-i posibilă istoria literară", că „istoria literară trebuie să se oprească la rezultatele istoriei culturale și politice și să se folosească de ele", teoretizînd raportul de intercondiționare dintre acestea. Istorismul care i-a fost reproșat adesea, alături de erudiția stufoasă, de pedanteria amănuntului, reprezintă o etapă necesară a istoriografiei noastre, mai ales a celei culturale, unde efortul de documentare, de precizare a izvoarelor și surselor era o necesitate pe traiectul realizării sintezelor. Formula monografiilor biografice este o fază în efortul de realizare a sintezei istoriei culturale, care, în mod obligatoriu, trebuia să parcurgă un moment pozitivist. Pe de altă parte, el se integrează demersurilor continue de integrare a fenomenului spiritual istoriei civilizației românești, sintezei acesteia, la care Bogdan-Duică nu a aspirat niciodată și a mărturisit-o în mai multe rînduri. A fost conștient tot timpul că este necesar acest efort pentru pregătirea sintezei, mai ales în domeniul istoriei culturale, unde tradițiile și realizările anterioare erau mai sărace decît în domeniul istoriei politice, atît sub aspect documentar, cît și al selecției valorice.

Nu este o reîntoarcere la istorismul pașoptist, refuzat de junimism și, sub influența acestuia, de curentele literare interbelice, cît o așezare a istoriei culturale pe temeiul științific al spiritului critic, al izvoarelor, al unei metode și concepții de cercetare specifice și distincte de a celorlalte domenii.

În mare măsură criteriile stabilite de Bogdan-Duică pentru valorificarea moștenirii noastre culturale sînt valabile și astăzi ca și contribuțiile sale la definirea metodei și concepției de realizare a monografiilor biografice sau ale istoriei comparate.

Sînt motive pentru care opinăm la o restituire globală a lui Bogdan-Duică într-o cercetare monografică, care să ilustreze toate laturile activității și concepției sale. Actualul studiu monografic care ne-a prilejuit aceste considerații rămîne cantonat numai în sfera istoriei și criticii literare, unde aduce contribuții meritorii, dezvoltînd punctele de vedere exprimate de D. Popovici. Se remarcă din acest studiu contribuțiile care definesc mai exact criticul literar, evoluția profesorului clujean pe această linie, progres favorizat, desigur, de editarea celor mai reprezentative scrieri aparținînd acestui domeniu din 1975.

Rămîn însă numeroase goluri în această perspectivă monografică care ni se propune pe care o viitoare monografie trebuie să le umple, acordînd locul cuvenit istoricului.

Cartea lui D. Petrescu, ca și contribuția sa din 1975, rămîne însă cel mai substanțial moment în valorificarea operei și activității lui G. Bogdan-Duică, ce poate deschide o preocupare în acest sens, pentru abordarea ei globală. Pentru criticul și istoricul literar Bogdan-Duică este însă cea mai pertinentă și informată analiză, alături de studiul introductiv la ediția din 1975.

Nicolae Bocșan

*** *Contribuții la istoria învățămîntului militar din România*, vol. II, *Perioada 1901—1947*, Edit. militară, București, 1978, 302/304 p.

Interesul cu care publicul român, obișnuit cu lucrări privind istoria războaielor sau a organizării armatei și rar cu unele încercări de a prezenta istoria unor instituții de învățămînt militar, a primit cartea *Contribuții la istoria învățămîntului militar din România*, vol. I, *Perioada 1830—1900*, apărută în Editura militară, în 1971, a determinat această editură să publice un al doilea volum, privind perioada 1900—1947, pe care-l recenzăm.

În cei 47 de ani de care se ocupă volumul de față, omenirea a trăit experiența a două războaie mondiale, care au influențat decisiv teoria militară, precum și organizarea armatei și a învățămîntului militar. Era firesc ca și în armata română să fi avut loc transformările

www.dacoromanica.ro

impuse de dezvoltarea tehnicii și teoriei militare și aceste transformări să aducă modificările necesare și în învățământul militar.

Colectivul de redacție al acestui volum este compus din general-locotenent Constantin Opriță, general-maior în rezervă inginer Dumitru Atanasiu, colonel dr. Victor Atanasiu, colonel în rezervă Constantin Petrovici, locotenent-colonel în rezervă Ion Dăscălescu și istoricul Paul Oprescu, oameni cu o vastă experiență militară și cu o temeinică pregătire istorică. Autorii au făcut întinse investigații în Arhiva M.A.N., Arhivele Statului din București, Iași și Sibiu, la Biblioteca M.A.N. și la Biblioteca Muzeului militar central, de unde au extras un foarte bogat material documentar inedit. Explorarea exhaustivă a „Monitorului oficial", a „Dezbaterilor Adunării deputaților", a „Dezbaterilor Constituantei — Senatul" și a „Monitorului oastei" le-a dat posibilitatea să cunoască și să folosească întreaga legislație care a stat la baza organizării învățământului militar din România. Au fost parcurse de asemenea revistele militare („România militară", „Revista administrației", „Revista artileriei", „Revista infanteriei", „Anuarul ofițerilor" etc.), unele periodice („Universul", „Zburătorul"), precum și monografiile și studiile privind istoricul unor licee sau școli militare, al unor arme și centre de instrucții pe arme și cel al Școlii superioare de război. Au fost studiate și folosite scrierile tovarășului Nicolae Ceaușescu și documentele P.C.R. Din imensul material extras, autorii au selectat cu grijă și competență numai datele și faptele strict necesare întocmirii unei monografii cît mai complete, lipsită totodată de balastul de elemente care îngreunează lectura și estompează esențialul.

Monografia este împărțită în trei mari capitole, corespunzătoare celor trei perioade în care poate fi divizată istoria României și, implicit, istoria armatei române.

Capitolul I, „Învățământul militar în perioada 1901—1919" (p. 9—96), cuprinde perioada de pregătire a armatei române în vederea luptei pentru realizarea unității statale depline, participarea la primul război mondial și rezultatele obținute. El este împărțit în trei subcapitole, fiecare dintre ele corespunzînd unei etape din organizarea învățământului militar român.

În subcapitolul A, „Învățământul militar în anii 1901—1908" (p. 9—37), este prezentat efortul depus de conducerea armatei române pentru a asigura oștirii cadre de ofițeri și subofițeri care să cunoască bine atît noile arme de luptă perfecționate, cît și schimbările aduse în tactica de luptă de inovațiile tehnice. Pentru atingerea acestui scop se aduc importante îmbunătățiri organizării liceelor militare (de la Iași și Craiova), școlilor de ofițeri activi și de rezervă, care funcționau nu pe arme ci pe grupuri de arme : infanterie-cavalerie-administrație și artilerie-geniu-marină, în ele fiind pregătiți ofițerii activi și de rezervă, așa cum permiteau posibilitățile materiale modeste ale țării. Se acordă tot mai mare atenție problemelor de pedagogie militară, se recomandă o predare practică, limitată la o expunere teoretică strict necesară, urmată de numeroase exerciții aplicative, care să dezvolte gîndirea elevilor. Învățămîntul urmărește atît instruirea, cît și educarea militară și patriotică a elevilor, accentul acesteia din urmă punîndu-se pe cunoașterea istoriei naționale.

Admiterea în școlile de ofițeri se face cu grijă, stabilindu-se un minimum de pregătire prealabilă (absolvirea liceului sau a școlii de ofițeri de rezervă, pentru ofițerii activi) și preferîndu-se candidații cu o gîndire profundă și perspective de dezvoltare cele cu cunoștințe bazate pe memorizare. Programa analitică a instituțiilor de învățămînt militar este axată pe științele exacte (matematică, fizică, chimie), iar ca o lipsă, care va dăinui pînă în 1947, sînt neglijate cursurile cu caracter social-economic. În afara școlilor menționate, este analizat și modul de organizare a unor școli cu caracter special ca Institutul medico-militar, școlile de aplicație, centrele de instrucție pe arme sau de trageri pentru infanterie și artilerie, Școala superioară de război, examenul de capacitate pentru gradul de maior și cel al unor forme de pregătire specială, ca trimiterea la studii în străinătate și călătoriile de stat-major. Expunerea nu neglijează nici unele școli de mai mică importanță, ca cele de maiștri militari, de marină, de meseriași militari, de gravură și desen, de potcovărie etc. Nu se face nici o mențiune despre cursurile pregătitoare pentru gradul de general. Această structură, cu mențiunea amintită, se păstrează în întreaga lucrare, pentru fiecare perioadă arătîndu-se modificările intervenite și îmbunătățirile aduse.

În subcapitolul B, „Învățămîntul militar în anii 1908 1916" (p. 37 78), este expusă reorganizarea învățămîntului militar pe baza legii pentru organizarea armatei din 29 martie 1908, ca urmare a situației internaționale ce prefigura izbucnirea unui război de mari proporții. În această eventualitate, armata română trebuia să fie oricînd gata să înfăptuiască imperativul unității statale a tuturor românilor. Se creează Inspectoratul general al învățămîntului militar, dependent de Marele Stat Major și transformat în 1911 în Direcția generală a școlilor militare, care este trecută la Ministerul de Război. În condițiile noii organizări, învățămîntul militar de toate gradele se amplifică și se diversifică. Apar noi școli, a căror organizare este impusă de dezvoltarea tehnicii de luptă, conținutul

www.dacoromanica.ro

învățămîntului și formele de predare se îmbunătățesc, se dă o atenție deosebită pregătirii cadrelor de rezervă, accentul punîndu-se pe învățători, a căror instruire militară începe încă de pe băncile școlilor normale. Rezultatul acestor măsuri va ieși în relief în 1916, cînd, datorită lor, armata română mobilizată a fost încadrată satisfăcător cu ofițeri și subofițeri activi și de rezervă.

Un mare interes prezintă subcapitolul C, „Învățămîntul militar între anii 1916—1919" (p. 79—92), scris cu multă competență și căldură. În condițiile grele ale războiului, mai ales după retragerea în Moldova, trebuind să asigure armatei ofițeri și subofițeri activi și de rezervă de trei ori mai numeroși pentru armata mobilizată, care-și triplase efectivele față de cele din timp de pace, învățămîntul militar reușește să dea, în scurt timp și în condițiile grele pentru toată populația ale refugiului în Moldova, elemente cu o pregătire de bază temeinică și însuflețite de înălțătorul elan patriotic, calități dovedite apoi pe cîmpul de luptă. Trebuind să facă față unor sarcini de importanță vitală, învățămîntul militar a știut să se reorganizeze și să și adapteze metodele la condițiile momentului și la scopul urmărit. Eroismul și priceperea cu care armata română a făcut față campaniei din anii 1916—1918 sînt dovezi că, între anii 1900 și 1918, învățămîntul militar din România și-a îndeplinit obiectivele care i-au fost încredințate, deși recrutarea ofițerilor a avut un caracter de clasă, reflectat și în programele analitice, din care lipsea studierea problemelor social-economice.

Capitolul al II-lea, „Învățămîntul militar în perioada 1919 august 1941" (p. 99—204), prezintă dezvoltarea pe care a luat-o acest învățămînt în țara noastră între cele două războaie mondiale și în primii patru ani ai celui ce-al doilea război mondial, în urma înfăptuirii statului național unitar român, apariției a noi arme de luptă (aviația, carele de luptă și arma chimică și bacteriologică), a învățămintelor trase din primul război mondial și a progreselor făcute de tehnica și tactica de luptă pe plan moudial.

În subcapitolul A, „Învățămîntul militar între anii 1918 1938" (p. 100—184), este înfățișată reorganizarea acestui învățămînt, pe baze noi, ținîndu-se seama de cerințele pedagogiei și psihologiei militare, sporirea numărului de instituții de învățămînt militar, separarea școlilor de ofițeri și subofițeri activi și de rezervă pe arme, înființarea de noi școli militare (aviație, marină, ofițeri mecanici, Institutul chimic-militar), crearea a mai multor școli militare pentru aceeași armă (două pentru infanterie), creșterea nivelului de pregătire a cadrelor, în urma obligativității bacalaureatului pentru ofițeri, începînd cu anul 1931, și a cîtorva clase gimnaziale pentru subofițeri. Se perfecționează metodele de predare, atît în liceele militare, cît și în școlile de ofițeri activi și de rezervă, școlile speciale (de aplicație), Școala superioară de război, centrele de instrucție pe arme și la cursul de pregătire pentru examenul de maior.

Se continuă și se perfecționează sistemul de predare aplicativ, cu accent pe dezvoltarea gîndirii și înțelegerii și nu pe memorie. Acest sistem a dat rezultate bune în școlile de toate gradele, evidențiate pentru liceele militare prin premiile obținute la concursurile „Tinerimii române" și „Gazetei matematice". Crearea, în 1932, a Școlii pregătitoare de ofițeri, an comun pentru viitorii ofițeri de toate armele, a pornit de la necesitatea unei pregătiri comune de un an a tuturor acestora și, atît timp cît a funcționat (pînă în anul 1939), ea și-a atins scopul propus. Sînt arătate și limitele de clasă ale acestui învățămînt, ca și lipsa unei școli pentru ofițeri de care de luptă, armă nouă, cu rol major în primul război mondial.

Subcapitolul B, „Învățămîntul militar în perioada 1939—august 1944" (p. 185—201), redă eforturile depuse, în condițiile izbucnirii celui de-al doilea război mondial, pentru a introduce în învățămîntul militar cunoașterea și folosirea tehnicii și tacticii rezultate din desfășurarea războiului, a mări capacitatea și numărul tuturor școlilor militare și de a accelera procesul de pregătire a cadrelor cerute de necesitățile frontului. În acest scop, se renunță la Școala pregătitoare de ofițeri, școlile de aplicație își suspendă temporar cursurile, durata școlilor de ofițeri activi se reduce la doi ani, iar a celor de ofițeri de rezervă se extinde la doi ani. Se creează noi școli de ofițeri, pentru artileria antiaeriană în 1939 și pentru transmisiuni în 1942. Dar, deși numărul școlilor de ofițeri și subofițeri activi și de rezervă crește, nu se creează nici acum o școală militară de ofițeri de care de luptă, compensîndu-se oarecum această lipsă prin predarea tehnicii și tacticii tancurilor în toate școlile militare. Crește importanța centrelor de instrucție pe arme. Evenimentele din anul 1940 au impus mutarea în alte localități a instituțiilor de învățămînt militar din unele teritorii (ex. Liceul militar de la Tg. Mureș la Timișoara). Pe lîngă instrucție, în aceste școli continuă să se facă o temeinică educație patriotică, ale cărei rezultate s-au văzut în august 1944, cînd întreaga armată română, fără nici o defecțiune, a trecut de partea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, organizată și condusă de Partidul Comunist Român.

Capitolul III, „Învățămîntul militar în perioada august 1944 — decembrie 1947" (p. 205—242), prezintă istoria acestui învă-

www.dacoromanica.ro

țământ de la răsturnarea dictaturii antonesciene pînă la proclamarea Republicii Populare Române, perioadă în care întreaga armată română, și implicit și învățământul militar, trece sub conducerea directă a P.C.R., care îi dă o orientare nouă și un conținut nou, revoluționar, în conformitate cu interesele majore permanente ale poporului român.

În subcapitolul A, „Participarea instituțiilor militare de învățămînt la acțiunile de luptă din cadrul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste și la războiul antihitlerist" (p. 207—234), sînt descrise, cu competență și căldură, toate luptele la care au participat școlile de ofițeri și subofițeri activi și de rezervă, de la 23 august la 25 octombrie 1944. Prezentarea numeroaselor operațiuni, în mare parte insuficient cunoscute pînă în prezent, la care și-au adus contribuția de sînge elevii acestor școli, contribuție de prim ordin la victoria insurecției armate și la apărarea teritoriului patriei de atacurile trupelor hitleriste, îmbogățește cu elemente noi cunoașterea eroismului poporului român în acele momente hotărîtoare pentru viitorul țării. Sînt expuse pe rînd acțiunile de luptă din zona capitalei, din regiunea subcarpatică a Munteniei, din cîmpia și porturile Dunării, din podișul Transilvaniei și din ținuturile frontierei de vest, cu centrul de greutate în zona Arad-Lipova, unde s-au distins prin eroismul lor, în lupta de la Păuliș, elevii Școlii de ofițeri de rezervă de infanterie nr. 4 de la Arad și cei ai Școlii de subofițeri de rezervă de infanterie nr. 3 de la Radna. Contribuția adusă de școlile militare la aceste acțiuni rezultă și din numărul mare de ofițeri și de elevi răniți și morți, din cel al decoraților, precum și din cel al prizonierilor și capturilor făcute de elevii acestor școli.

Subcapitolul B, „Învățămîntul militar între 9 mai 1945 — 30 decembrie 1947" (p. 234—242), este afectat expunerii reorganizării radicale a învățămîntului militar din țara noastră, după victoria împotriva Germaniei hitleriste, reorganizare determinată de transformările revoluționare ce se înfăptuiau în România sub conducerea partidului, de cerința de a pune armata pe baze noi, democratice, de necesitatea de a ține seama de învățămintele tehnico-tactice desprinse din desfășurarea celui de-al doilea război mondial și de clauzele tratatului de pace. Unele instituții de învățămînt militar au fost restrînse, altele au suferit transformări radicale. S-au desființat școli care nu mai corespundeau noului mod de a duce războiul și au fost create altele noi, în conformitate cu noile cerințe. S-au îmbunătățit metodele și conținutul învățămîntului, iar ca element nou, pentru edu-carea întregii armate, a fost creat Inspectoratul pentru educație, cultură și propagandă. Elevii școlilor militare au participat la opera de democratizare a țării și de înlăturare a efectelor distrugerilor cauzate de război. Măsurile menționate urmăreau ca, preluînd din trecut tot ce era valoros, să se aducă învățămîntul militar român la nivelul cerințelor militare și politice care se impuneau noii armate române, nivel ce va fi însă atins după 30 decembrie 1947.

În cele zece pagini ale „Încheierii" (p. 243—252) sînt sintetizate concluziile ce se desprind din întreaga lucrare și care legitimează publicarea ei.

Un deosebit interes trezesc cele 13 anexe (p. 255—302) care cuprind, selectiv și ilustrativ, regulamente ale școlilor militare și ale Școlii superioare de război, precum și liste ale cursurilor predate în diferite școli în anumiți ani. Anexa 13, sub formă de tabel, reușește să cuprindă, în numai 4 pagini, contribuția fiecărei școli militare la luptele din timpul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste și la războiul antihitlerist.

Cartea se adresează deopotrivă publicului larg, istoricilor, istoricilor militari, armatei și, cu precădere, elevilor instituțiilor de învățămînt militar, care vor găsi în ea un imbold în plus în pregătirea pentru a deveni cadre de nădejde ale armatei. Surprinde plăcut faptul că, deși operă colectivă, lucrarea prezintă o unitate de stil și de expunere foarte rar întîlnită la lucrările colective. Editura militară s-a străduit și a reușit să o tipărească în condiții tehnice foarte bune.

În așteptarea apariției celui de-al treilea volum, pentru perioada de după 30 decembrie 1947, este de dorit o reeditare a primelor două volume. În eventualitatea reeditării, sugerăm autorilor unele completări privind viața zilnică în liceele și școlile militare, aportul acestor instituții, prin profesorii și absolvenții lor, nu numai la întărirea armatei române, ci și la dezvoltarea culturii și științei românești, și chiar și contribuția adusă de aceștia la viața politică a țării. Socotim că modul de atribuire a gradului de general trebuie să figureze într-o nouă ediție.

Independent însă de aceste sugestii, care exprimă o dorință și un mod personal de a privi problema, lucrarea de față, prin conținutul științific și prin modul exemplar de tratare, rămîne o carte de căpătîi a istoriografiei militare românești.

Traian Ionescu

www.dacoromanica.ro

* * * *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1975, 440 p.

Istorici din Franța și Marea Britanie au analizat relațiile dintre țările lor în ajunul celui de-al doilea război mondial (1935—1939) în cadrul a două colocvii bilaterale: primul a avut loc la Londra la Imperiul War Museum[1], între 18—21 octombrie 1971 iar al doilea la Paris la Comité d'Histoire de la 2ème Guerre Mondiale, în zilele de 25—29 septembrie 1972. Reuniunile s-au desfășurat sub patronajul Comitetului internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial deoarece, în mod evident, tematica lor a fost strîns legată de originile marii conflagrații. O parte din comunicările prezentate cu aceste ocazii au fost grupate în volumul pe care-l prezentăm.

Cele două colocvii s-au bucurat de participarea unui grup restrîns de specialiști, civili sau militari, care au alcătuit, pentru fiecare din țări, o echipă omogenă (la Londra au participat 17 britanici și 5 francezi, la Paris, 9 francezi și 10 englezi) ce includea, între alții, pe Allen Bullock, F. W. Deakin, Seton-Watson, D. C. Watt, P. Renouvin, J. B. Duroselle și H. Michel.

Pentru fiecare întîlnire au fost stabilite în prealabil, de către organizatori, temele pe marginea cărora s-au elaborat rapoarte, cunoscute dinainte de către participanți. Este remarcabil faptul că fiecare problemă era analizată simultan de către un istoric francez și unul englez, care se informau între ei, periodic, asupra rezultatelor obținute prin studierea materialelor de arhivă din țările lor, la care cei în cauză au avut un acces nelimitat, ca urmare a unui acord intervenit între cele două părți. La întrevederea comună rezultatele erau expuse în comunicări separate supuse discuțiilor. Concluziile generale ale reuniunilor au fost sintetizate de către Pierre Renouvin în raportul general prezentat în ședința de închidere, din 28 septembrie 1972, raport asupra căruia vom reveni.

În cadrul temei generale la Colocviul de la Londra, din 1971, au fost abordate probleme legate de: politica franco-britanică în sud-estul Europei, convorbirile de stat-major anglo-franceze, pregătirea economică a celor două țări pentru războiul iminent și negocierile dintre U.R.S.S., Marea Britanie și Franța, din 1939.

Pierre Renouvin este cel care a deschis reuniunea prin prezentarea unei sinteze asupra relațiilor franco-britanice în anii 1935—1939, cu subtitlul semnificativ de schiță provizorie[2], În întreaga perioadă menționată, apreciază istoricul francez, relațiile dintre Franța și Marea Britanie s-au caracterizat prin dezacorduri și divergențe. Reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania, criza etiopiană, ocuparea zonei demilitarizate a Renaniei, războiul civil spaniol, Anschlussul și Münchenul, au fost tot atîtea ocazii majore de manifestare a lipsei de unitate dintre Paris și Londra, de adoptare a unor poziții diferite. Explicația acestei situații este, consideră P. Renouvin, timiditatea cercurilor guvernamentale franceze, care nutreau convingerea că nu pot înfrunta Germania, în conflictul ce era tot mai evident, fără asistența britanică, precum și cursul lent al reînarmării Marii Britanii, fapt ce o făcea să fie nepregătită material, dar și moral, pentru război.

Întrebarea principală la care trebuie să răspundă analiza relațiilor anglo-franceze este în opinia menționatului autor, următoarea: de ce Marea Britanie și Franța, conștiente totuși de solidaritatea lor în ciuda dezacordurilor manifestate, au sfîrșit prin a purta, în condiții nefavorabile, un război pe care nu l-au dorit și, am spune noi, făcînd totul pentru a-l evita (p. 16)? Evident aceasta presupune investigarea deciziilor guvernelor celor două țări în funcție de elemente ca: situația politică internă, situația economică și financiară, psihologia colectivă sau caracterul și ideile personale ale oamenilor de stat care au condus politica externă (p. 16—17).

Schițînd poziția guvernelor, în corelație cu elementele menționate, în momentele mai importante precizate mai sus, P. Renouvin constată că: 1. situația internațională a anilor 1935—1939 a fost dominată de intenții politice, de voința de putere, problema care se ridicase fiind cea a raportului de forțe; necesitățile economice nu au fost ridicate de Hitler și, de altfel, Parisul și Londra erau dispuse a face concesii economice cu condiția ca guvernul nazist să renunțe la mijloacele de forță; 2. voința de putere s-a manifestat vizibil începînd cu luna martie 1935, cînd a fost creat Wehrmachtul, și în mai puțin de un an raportul de forțe a fost profund modificat în favoarea nazismului. În această conjunctură, cercurile conducătoare franceze s-au manifestat cu timiditate pînă la obținerea suportului britanic, iar cele engleze au neglijat mult

[1] Vezi o apreciere de ansamblu a lucrărilor de la Londra la J.M.d'Hoop, *Le Colloque de Londres sur les relations franco-britaniques de 1935 à 1939*, în „Revue d'Histoire de la 2ème Guerre Mondiale" 1972, avril, nr. 86, p. 102—104.

[2] P. Renouvin, *Les relations franco-anglaises, 1935—1939. Esquisse provisoire*, p. 15—51.

www.dacoromanica.ro

timp problema înarmării, considerînd-o secundară, iar mai apoi au fost handicapate de lipsa de pregătire militară. 3. aceste condiții pot constitui o explicație pentru: a) caracterul lent al realizării deplinei colaborări franco-engleze, precum și pentru b) lacunele acestei colaborări, golurile din domeniul politic și militar al relațiilor bilaterale (p. 19—51).

Politica anglo-franceză în sud-estul Europei în anii 1936—1939 a constituit obiectul comunicărilor susținute de francezul J. M. d'Hoop și de englezul F. W. Deakin [3].

Jean-Marie d'Hoop consideră că este dificil a se vorbi, pentru perioada 1936—1939, de cooperare franco-britanică în poziția față de Balcani, afirmația care corespunde întru totul adevărului istoric. În timp ce Franța, după criza renană, depunea mari eforturi, fără rezultate prea evidente, să-și mențină și să consolideze relațiile cu Mica Înțelegere, Marea Britanie, constată istoricul francez, urmărea doar a nu-și asuma noi angajamente referitoare la Europa centrală și de sud-est, a-și menține deci libertatea de acțiune (p. 59).

Abia după martie 1939, respectiv după ocuparea Cehoslovaciei de către trupele naziste, interesul britanic pentru Balcani a crescut și a dus la acordarea, împreună cu Franța, de garanții pentru România și Grecia. Dar, consideră autorul comunicării, aceste garanții, lipsite de asistență militară și economică nu au fost prea importante în realitate. În schimb s-a negociat mai intens cu Turcia și, nu fără oarecare dificultăți, a fost semnat, în octombrie 1939, un acord anglo-franco-turc (p. 60—61).

F. W. Deakin ajunge la o concluzie oarecum similară, deși formulată în alți termeni. După remilitarizarea Renaniei, afirmă istoricul englez, Parisul și Londra au adoptat o poziție de pasivitate față de expansiunea Germaniei și Italiei în sud-estul european considerat ca o zonă de „vid colonial" (p. 74—76). Ocuparea Cehoslovaciei a însemnat revenirea la politica activă în Balcani, prin tentativa de a se încheia o serie de pacte de asistență mutuală cu statele din zonă și prin negocierea în paralel cu U.R.S.S. și Turcia.

După cum prea bine sublinia J. M. d'Hoop, interesele și preocupările Franței și Marii Britanii în Balcani, fără a fi direct opuse sau fundamental divergente, nu au coincis pînă în primăvara anului 1939 (p. 53). Doar Franța a încercat a face față expansiunii germane în zonă, însă, ca urmare a efectelor unor contradicții multiple, externe sau interne, a lipsei unei linii de conduită ferme ca și a absenței unor mijloace de acțiune ferme, tentativa a eșuat. După martie 1939 Londra preia inițiativa și Parisul o urmează, dar frontul balcanic, acum dorit de marile puteri, nu s-a mai putut realiza (p. 61).

În ceea ce privește comunicarea lui F. W. Deakin, trebuie corectată afirmația făcută în contextul stabilirii locului sud-estului european în politica britanică. Apreciind categoric că țările balcanice au ocupat un loc secundar în preocupările Londrei, menționatul autor precizează că în întreaga perioadă interbelică nu au avut loc vizite oficiale importante între capitalele dunărene și cea engleză (p. 65). Or, este știut faptul că numai în ceea ce privește România în iunie 1935, Nicolae Titulescu, ministru de externe, a făcut o vizită la Londra, iar în 1938 chiar șeful statului român a făcut o vizită similară. Pe de altă parte, tot în anul 1938 a sosit la București, ce e drept într-o vizită neoficială, șeful opoziției britanice, liderul laburist George Lansbury.

Aspectelor militare ale relațiilor franco britanice din perioada în discuție, le au fost consacrate, la Colocviul de la Londra, patru comunicări susținute mai ales de istorici militari [4]. Concluzia comună a fost că discuțiile militare, în ciuda duratei lor, nu au dat rezultate concrete pînă în primăvara anului 1939, nu atît datorită unor dificultăți tehnice, cît divergențelor politice dintre Paris și Londra.

Natura relațiilor politice a influențat și rezultatul discuțiilor asupra colaborării economice anglo-franceze în preajma celui de-al doilea război mondial. În comunicările prezentate în acest sens de către Margaret Gowing și de col. Pierre le Goyet, se menționează că pînă în martie 1939 Marea Britanie nu a dorit să-și asume obligații irevocabile pe plan economic, insistînd ca discuțiile începute în vara anului 1937 să rămînă pur informative și convenționale. După ocuparea Cehoslovaciei, negocierile au căpătat un caracter dinamic și, ca urmare, în iulie 1939 s-au constituit organismele de coordonare economică

[3] J. M. d'Hoop, *La France, la Grande-Bretagne et les pays balkaniques de 1936 à 1939*, p. 53—61; F.D. Deakin, *Anglo-French Policy in Relation to South-East Europe, 1936—1939*, p. 63—90.

[4] Contre Amiral P. N. Buckley, lt. col. N. B. Neave-Hill, group captain E. B. Haslam, *Anglo-French Staff Conversations, 1938—1939*, p. 91—118; Ph. Masson, *Les conversations militaires franco-britanniques, 1935—1938*, p. 119—126; Cl. P. le Goyet, *Les conversations de 1939 sur la coopération franco-britannique en temps de guerre*, p. 127—148; P. Fridenson et J. Lecuir, *L'aviation dans les projets franco-britanniques de 1936 à 1939*, p. 149—178.

www.dacoromanica.ro

anglo-franceză pentru războiul care se apropia [5].

În domeniul istoriei diplomatice un ultim aspect abordat, la Colocviul de la Londra, se referă la politica Marii Britanii și a Franței față de U.R.S.S. în preajma marii conflagrații [6]. Ronald Whealtley, autorul uneia din cele două comunicări prezentate în această direcție, susține că Londra și Parisul au dorit real încheierea unui acord cu Uniunea Sovietică, dar că exigențele sovietice în materie militară au barat calea spre un veritabil acord. Teza trebuie privită cu rezerve, credem noi, nemaivorbind de faptul că în ceea ce privește alte „piedici" datorate Moscovei, istoricul britanic nu se referă la conținutul și semnificația Conferinței de la München.

La Colocviul de la Paris, din 1972, au fost prezentate materiale legate de tematica stabilită pentru reuniunea de la Londra, anume colaborarea politică, militară și economică dintre Franța și Marea Britanie în preajma ultimului război mondial.

Două interesante comunicări, susținute de J. B. Duroselle și D. C. Watt, au abordat chestiunea deosebit de importantă a influenței politicii interne asupra celei externe a celor două țări în anii 1938 1939 [7]. Concluziile au fost diferite. Astfel, în Franța, dezbinarea politică internă nu a influențat politica externă unitară ce viza realizarea securității, deși s-au purtat discuții asupra căilor menținerii acesteia. Dimpotrivă, pentru anii 1938 1939, politica externă a exercitat influențe deosebite asupra politicii interne. În anul 1938 caracteristica principală a poziției guvernului francez a fost pasivitatea. Münchenul a provocat o adîncire a dezbinării în toate partidele politice, cu unica excepție a Partidului Comunist Francez (p. 230—236). În anul următor, 1939, confuzia provocată de Conferința de la München s-a menținut în viața politică franceză (p. 236 241).

În Marea Britanie, constată D. C. Watt, politica externă a fost influențată de cea internă doar indirect și incidental. Politica de conciliere promovată de Cabinet nu a fost influențată de dezbinarea care domnea în rîndul partidelor sau a opiniei publice, aceasta din urmă fiind mult timp o prezență slabă în viața politică engleză. Abia în iulie 1939, opinia publică britanică s-a manifestat mai hotărît împotriva Germaniei naziste, ca o expresie a creșterii influenței curentului ostil concilierii (p. 261).

Specificul situației din Anglia, în sfera raportului dintre politica internă și cea externă, are la origini, consideră istoricul britanic, două cauze : continuitatea dominației partidului conservator și a celui unionist asupra vieții politice engleze (1931 1939) și în al doilea rînd, poziția dominantă a primului-ministru Neville Chamberlain în relațiile cu partidul său și cu Parlamentul (p. 244 249).

Politica Londrei și Parisului față de Italia, în anii 1937—1939, a fost analizată de D. C. Watt și P. Renouvin, care, din nou, constată divergențele de păreri dintre Franța și Marea Britanie și în această direcție, lipsa unei acțiuni comune și oscilații contradictorii [8].

H. Michel, în comunicarea prezentată, face o sinteză a politicii franco-engleze față de Polonia în martie-august 1939 (p. 383—401), iar J. Laloy își exprimă cîteva considerații asupra negocierilor anglo-franco-sovietice din 1939 (p. 403—413).

În sfîrșit, aspectelor militare ale relațiilor franco-britanice le-au fost consacrate patru comunicări [9], iar problemelor economice una, susținută de M. Gowing [10].

Concluziile finale ale colocviului [11] au fost sintetizate de P. Renouvin în raportul gene-

---

[5] M. Gowing, *Anglo-French Economic Collaboration up to the Outbreak of the 2nd World War*, p. 179—188 ; P. le Goyet, *Les relations économiques franco-britanniques à la veille de la 2 ème Guerre Mondiale*, p. 189—200.

[6] R. Whealtley, *Britain and the Anglo-Franco-Russian Negotiations in 1939*, p. 201—214 ; H. Michel, *Le Front Populaire et l'U.R.S.S.*, p. 215—221.

[7] J. B. Duroselle, *L'Influence de la politique intérieure sur la politique extérieure de la France. L'exemple de 1938 et 1939*, p. 225—241 ; D. C. Watt, *British Domestic Politics and the Onset of War. Notes for a Discussion*, p. 243—261.

[8] D. C. Watt, *Britain, France and the Italian Problem, 1937—1939*, p. 277 294 ; P. Renouvin, *Les relations de la Grande Bretagne et de la France avec l'Italie en 1938—1939*, p. 295—317.

[9] Cl. P. le Goyet, *Le théatre d'operations du Nord-Est*, p. 319—336 ; lt. col. B. R. Neave-Hill, *Franco-British Strategic Policy, 1939*, p. 337—357 ; M. P. Fridenson, *Forces et faiblesses des conversations aériennes franco-britanniques*, p. 359—371 ; Group Captain E. B. Haslam, *Anglo-French Conversations Air Staff Views on Preparations for the North-East Theatre of Operations*, p. 373—381.

[10] M. Gowing, *Anglo-French Economic Collaboration before the Second World War : Oil and Coal*, p. 263—275.

[11] Seria reuniunilor franco-britanice a continuat, după 1972, pe baza aceluiași sistem, cele două colocvii care au mai avut loc analizînd relațiile dintre Franța și Marea Britanie în perioada „războiului ciudat" (septembrie 1939—mai 1940). Coordonarea a fost asigurată tot de Sir William Deakin și Henri Michel.

www.dacoromanica.ro

ral prezentat în ședința de închidere din 28 septembrie 1972 (p. 415—429). Istoricul francez scoate în evidență elementele noi, contribuțiile orlginale puse în circuitul științific de reuniunile din 1971 și 1972.

Astfel, în problema crizei etiopiene, raportul prof. F. W. Deakin, neinclus în volumul prezentat, relevă că primul-ministrul francez Pierre Laval ar fi fost dispus a se angaja ferm alături de Londra în aplicarea sancțiunilor economice împotriva Italiei fasciste dacă ar fi primit promisiunea britanică pentru luarea unor angajamente precise în legătură cu Europa Centrală. Dar Cabinetul britanic, în ședința din 24 septembrie 1935, a refuzat a accepta cererea franceză, fapt care l-a făcut pe Laval să insiste în încercarea ambiguă de a menține bunele relații cu Mussolini și totodată de a fi alături de Londra în problema sancțiunilor, ceea ce a avut consecințele grave cunoscute (p. 417—419).

În ce privește sfîrșitul politicii de conciliere, inaugurată după cum se știe în toamna lui 1937 și care timp de 18 luni și-a manifestat din plin efectele negative, prin întrunirile anglo-franceze din 1971 și 1972 s-a clarificat că nu ocuparea Cehoslovaciei, la 15 martie 1939, a fost punctul de început al unei poziții ferme, ci că modificarea în noua direcție este sesizabilă încă de la începutul lunii februarie 1939 (la 10 februarie Cabinetul britanic aproba începerea discuțiilor de stat-major anglo-franceze, iar la 8 martie ministrul de război, Hore Belisha, declara în Camera Comunelor că Marea Britanie va acorda „cooperarea imediată" în cazul în care „interesele vitale" ale Franței vor fi amenințate. (p. 419—421).

În ce privește relațiile franco-britanice în perioada martie-septembrie 1939, autorii diverselor comunicări au subliniat rapiditatea realizării acordului deplin pe plan militar, dar încetineala în restabilirea armoniei în acțiunile diplomatice comune (p. 421—428).

Legat de sursele arhivistice utilizate și utilizabile pentru tematica dată, Pierre Renouvin apreciază, în finalul raportului său, că cele franceze sînt inferioare celor britanice din trei motive: în Franța, înainte de 1945, nu se încheiau procese-verbale pentru ședințele Consiliului de Miniștri; în timpul războiului foarte multe dosare (în special dintre cele referitoare la anii 1938 1939) au fost distruse, voluntar sau prin accident; în al treilea rînd, organizarea arhivelor de la Quai d'Orsay este deficitară pentru anii 1938—1939, ca urmare a preocupărilor prioritare de reconstituire a documentelor distruse în conflagrație.

Volumul prezentat are, în opinia noastră, o deosebită valoare științifică atît prin consemnarea noilor rezultate obținute de istoricii francezi și britanici în legătură cu o serie de aspecte importante ale colaborării dintre țările lor între anii 1935—1939, cît și prin reactualizarea și reconfirmarea unora dintre realizările mai vechi, dar tot atît de importante. Analiza multilaterală a raporturilor dintre Franța și Marea Britanie, abordată în culegerea de față, sub aspect politic, militar și economic, pentru anii din preajma celui de-al doilea război mondial, completează desigur numeroasele apariții mai vechi pe aceeași temă și reprezintă o contribuție importantă la elucidarea originilor marii conflagrații, la istoria relațiilor internaționale interbelice.

Nicolae Dascălu

HORIA C. MATEI, *O istorie a Romei antice*, Edit. Albatros, București, 1979, 318 p., 32 fotografii, 9 hărți, 5 schițe de bătălii, 2 diagrame, 8 tabele genealogice

O lucrare de acest gen — mă refer la conținut și mod de prezentare — reprezintă o noutate în literatura românească de specialitate.

Horia C. Matei și-a îndreptat atenția destul de curînd după terminarea Facultății de istorie a Universității București (în 1965) spre alcătuirea unor *précis*-uri de istorie românească sau universală (colaborări la *Istoria României în date* și *Istoria lumii în date*), lucrări pe cît de integrate, pe atît de utile. Redactor la Editura științifică și enciclopedică, H. Matei și-a refuzat cu bună știință satisfacțiile pe care le oferă cercetarea științifică propriu-zisă și pe care le-ar fi meritat din plin dedicîndu-se unei munci „pe profilul" editurii la care lucrează, un astfel de *précis* fiind în aparență și această *Istorie a Romei antice*. Spun în aparență pentru că amploarea documentației, vasta bibliografie, nu numai citată, ci, cum rezultă din fiecare rînd al acestei lucrări, profund înțeleasă, în sfîrșit finețea însușirii metodei materialismului istoric fac din această carte o adevărată istorie a Romei, e drept sub forma unui ghid, dar prin aceasta cu nimic inferioară unor lucrări similare de mare circulație. Avem așadar a vedea în noua carte a

www.dacoromanica.ro

lui H. Matei nu numai unul din cele mai moderne și utile tipuri de lucrări de istorie (veche, în cazul de față), ci și dovada incontestabilă că înalta tradiție a istoriografiei românești (și oricine ar vrea să scrie istorie, ar trebui să nu uite că într-un fel sau altul este urmașul unui Pârvan sau Iorga) este continuată, prin această carte, în mod strălucit. Ea se impune așadar înainte de toate printr-o remarcabilă ținută științifică, condiție indispensabilă pentru orice lucrare de istorie.

★

O sumară prezentare a cărții va justifica mai bine aceste aprecieri. Ea începe printr-un cald și încurajator „cuvînt înainte" al acad. Emil Condurachi (p. 9—19), care, punctînd cîteva din momentele mai importante ale istoriei Romei de la micul sat de pe malul Tibrului la „cetatea eternă" — , se oprește, cu destulă insistență, asupra istoriografiei romane antice. Fără îndoială referiri la sursele literare antice nu lipsesc din cartea lui H. Matei, dar cum unei lucrări de valoarea celei ce-o prezentăm aici i se cere — și e firesc să ceri de acolo de unde știi că vei primi — mai mult decît a intenționat sau a avut posibilitatea (mă refer la spațiul editorial) autorul, sugerăm și noi la rîndul nostru că în excelentele și modest intitulatele liste ce însoțesc lucrarea și-ar fi găsit poate locul și o enumerare a istoricilor și a principalelor lor opere. Este adevărat că o astfel de listă se află la p. 275 („Autori latini traduși în limba română"), dar pînă a ne ocupa mai îndeaproape de această parte a lucrării, mă mulțumesc să atrag atenția că, așa cum e alcătuită, ea rămîne un util îndreptar bibliografic care nu completează suficient sumarele indicații din cursul lucrării. Și pentru că tot discutăm această parte a lucrării, fie-mi îngăduit să observ că limitarea voită din titlu (numai autori latini) văduvește evident cartea, istoricii greci care au scris despre Roma fiind omiși. Contradicția apare cu atît mai evidentă cu cît în cursul lucrării sînt pomenite adesea — și H. Matei le cunoaște fără îndoială bine operele, fiind indiscutabil mai importante pentru istoria Romei decît un Catul sau Fedru — numele unui Polibiu, Diodor din Sicilia sau Cassius Dio. ca să nu mai amintesc faptul că gîndurile „Către sine" ale împăratului filozof Marc Aureliu rămîn totuși o operă esențialmente grecească.

Lucrarea propriu-zisă este împărțită, firește, în capitole ce marchează dealtfel și evoluția Romei: „Italia preromană", „Roma regală", „Roma republicană", „Imperiul roman timpuriu (Principatul)", „Imperiul roman tîrziu (Dominatul)", „Imperiul roman de apus", „Imperiul roman de răsărit". Complexitatea problemelor pe care autorul s-a însărcinat să le rezolve este evidentă și ea obligă pe de altă parte pe recenzent să-și canalizeze observațiile nu asupra fondului problematicii, ci mai curînd asupra modului de alcătuire a lucrării. Fiecare mare capitol debutează printr-o sumară prezentare serisă cu *petit* care înfățișează coordonatele principale ale epocii, pentru ca după aceea să urmeze partea de cronologie propriu-zisă. Fără îndoială ne aflăm în fața unei lucrări de cronologie, dar oricît de importantă ar fi aceasta, ea nu poate fi preferată (fie și numai prin tipul de litere) scurtelor, dar excelentelor considerații inițiale. La primul capitol („Italia preromană") ele au într-adevăr un caracter mai curînd geografic, partea de cronologie înfățișîndu-ne succint marile etape ale preistoriei Italiei și ale perioadei preregale. Remarcăm și aici — ca dealtfel, de-a lungul întregii lucrări — ponderea tonului, profunzimea și echilibrul raționamentelor. Bun cunoscător al celor mai noi ipoteze, H. Matei se arată a fi, și el, un partizan al teoriei „indigenismului etrusc" (p. 31), ceea ce nu-l împiedică să sugereze soluții de compromis — în sensul bun al cuvîntului — față de teoria pînă de curînd clasică a originii orientale a etruscilor. Capitolul dedicat „Romei regale" îmi pare a fi cel mai criticabil din punctul de vedere al distribuției celor două categorii de informații (globale și respectiv cronologice). Astfel că, după ce sîntem preveniți despre „pioasele minciuni" ale istoriografiei romane de început (așanumiții analiști; dintre moderni, L. de Beaufort pare a le fi criticat chiar înaintea lui Niebuhr), ele ne sînt totuși relatate după modelul clasic al gemului (p. 35—38). Urmează apoi, cu *petit* o nouă „aducere la obiect" (descoperiri arheologice, organizarea orașului Roma etc.), după care un paragraf util — asupra utilității lui vom reveni dealtfel în final — este destinat analizei limbii și scrierii latine și apoi religiei romane (p. 39—42). Ideea va mai reveni pe parcursul acestei recenzii, dar mă grăbesc să o formulez de pe acum; aflîndu-se în fața unei lucrări ce are toate șansele cum am mai spus-o — să devină un adevărat ghid în studiul perioadei romane, n-ar fi fost oare posibil (și nu văd de ce n-ar fi încă posibil, autorul — credem noi — avînd datoria să se gîndească de pe acum la următoarea ediție) ca toate considerațiile privind administrația, economia, religia, limba etc. să figureze în partea a doua, în cadrul așanumitor „Liste"?. Ele ar putea fi consultate mai ușor, prin definiție ar fi mai sistematizate și, în fine, dispariția lor din „preambulurile" la cronologie ar lăsa mai mult loc considerațiilor de natură strict istorică.

Analiza perioadei republicane beneficiază — așa cum era și de așteptat — de un număr mult mai mare de pagini. Cascada

www.dacoromanica.ro

de evenimente este espasată prin considerații globale tratînd fie instituțiile republicane, fie din nou chestiunea izvoarelor (ambele, repet, le-am fi „văzut" însă mai curînd la „liste"), fie — și cu acestea nu pot să nu fiu de acord, ele creînd necesare momente de *respiro* — problema cuceririi Italiei, a războaielor punice și în general a expasiunii romane în bazinul mediteranean, în fine sugestiv intitulatul „secol al revoluțiilor" (133—31 î.e.n), adică perioada care va duce la constituirea imperiului. Din cantitatea imensă de fapte și idei aduse în discuție m-aș mulțumi pentru a-l familiariza pe cititor cu această lucrare — să relev aici doar două. În 510/509 î.e.n. notează H. Matei: „Potrivit tradiției, L. Tarquinius Superbus, ultimul rege de origine etruscă, este izgonit din Roma în urma unei răscoale populare condusă de L. Junius Brutus. *Instaurarea unei noi forme de guvernămînt — cea republicană* (sublinierea lui H. Matei), Brutus și L. Tarquinius Collatinus sînt aleși primii consuli ai Republicii". N-ar fi fost lipsit de interes — și aceasta cu atît mai mult cu cît în lucrare se fac numeroase și utile paralelisme cu istoria altor popoare sau ținuturi (ordine de idei în care ținem să subliniem ponderea și în același timp precizia informațiilor despre teritoriul României în antichitate) — să se fi atras atenția că această dată, desigur incontrolabilă, pare a fi fost „restabilită" ulterior pur și simplu pentru a o contemporaniza cu momentul cînd la Atena Clistene își înfăptuia importantele-i reforme democratizante. Tendința de a preamări artificial — fie și prin comparație prestigiul Romei ar părea evidentă dacă în același an (509 î.e.n.) Polibiu n-ar nota — și cu aceasta trecem la al doilea element pe care intenționăm să-l aducem în discuție încheierea primului tratat de alianță dintre Roma și Cartagina. Dacă informația este corectă (și dacă deci n-are Diodor dreptate, cînd datează același tratat în 348 î.e.n.), s-ar părea că multe evenimente din trecutul legendar al Romei ar trebui măcar revizuite. Subliniind, prin cele două exemple, dificultatea de a reliefa semnificația unor evenimente atunci cînd ele sînt înșirate pur și simplu cronologic, ceea ce ar pleda în ultimă instanță pentru o istoricizare a preambulurilor globale, nu vreau cumva să las să se înțeleagă că acest tip de conexiuni lipsesc din lucrare. Dimpotrivă, chiar, este meritul incontestabil al autorului acela de a fi știut să selecteze și să prezinte într-o formă pe cît de corectă pe atît de sobră și de elegantă o materie căreia i s-au dedicat de-a lungul timpului biblioteci întregi. Scurta caracterizare a domniei lui Burebista (p. 98) poate constitui un bun suport al afirmațiilor anterioare, iar dacă am citat-o am făcut-o și pentru a sugera că o prezentare „la obiect" înseamnă de multe ori o pledoarie mult mai convingătoare decît un lung panegiric pseudoștiințific. Cele 72 de pagini închinate principatului reprezintă cel mai voluminos capitol al lucrării. Conținînd cîteva caracterizări globale dedicate rînd pe rînd principatului în general și domniei lui Augustus în special, dinastiilor iulio-claudice, Flaviilor, Antoninilor, Severilor și „anarhiei militare", acest capitol cuprinde de asemenea o cantitate impresionantă de evenimente cu a căror cunoaștere în profunzime așa cum o dovedește H. Matei — s-ar putea mîndri orice „specialist în epocă". Asupra a două dintre interpretările autorului aș insista însă în cele de mai jos. Mai întîi despre caracterul domniei lui Augustus și prin acesta al întregii perioade a principatului. Autorul notează (p. 109 110): „În vîrful piramidei se află *principele* — superior tuturor, teoretic, numai prin *auctoritas*. Puterea lui reală își are însă izvorul în concentrarea atribuțiilor principalelor magistraturi republicane; în baza *imperium*-ului el este comandant suprem al armatei și administrează direct provinciile în care acestea (armatele?) sînt cantonate, în virtutea puterii tribuniciene convoacă și prezidează senatul și comițiile; principele este consul, cenzor, *pontifex maximus*, *pater patriae*, promulgă legi, decide declararea războiului și încheierea păcii sau a tratatelor de alianță". Aceasta este fără îndoială esența principatului, dar tocmai pentrucă ne aflăm în fața unei excelente definiții, i-am fi cerut parcă mai multe precizări. Sursa puterii lui Augustus, ca dealtfel a tuturor succesorilor acestuia pînă la Dioclețian, o constituia pe de o parte cumularea — firește ilegală din punctul de vedere al legalității republicane a, practic, tuturor funcțiilor esențiale din vremea Republicii (ajunge să menționăm că patrician fiind, Augustus deținea totuși magistratura de tribun al plebei!), pe de altă parte inovarea unor prerogative paraconstituționale (se poate vorbi deci ceea ce s-a și făcut dealtfel de geniul politic al lui Augustus), cum ar fi însuși titlul de *princeps*, apoi o așa-numita *cura et tutela reipublicae* (întîlnită însă în texte numai în traducerea grecească: προστασία), în fine mult discutată *auctoritas* (de corelat etimologic cu titlul de Augustus) singure care i-ar fi dat supremația în fața colegilor de magistratură. Fără să dea un suport vechii teorii a lui Mommsen — după care s-ar fi putut vorbi de o împărțire a puterii (dyarchie) între principe și senat această diviziune a surselor puterii lui Augustus ne dă, poate, mai bine măsura eforturilor de a îmbrăca sub aparență republicană un adevărat imperiu.

O a doua chestiune ce merită a fi relevată este discuția crizei din secolul III e.n. (p. 158—160). Față de sumbrul tablou al vieții politice, economice și sociale a Imperiului roman schițat la începutul paragrafului, am prefera să

www.dacoromanica.ro

ne raliem (cum o gîndesc dealtfel și istorici ca A. Aymard, Claire Préaux, A. W. Sherwin—White, W. Ensslin sau W. Seston) opiniei formulate la p. 159 : „La o cercetare mai atentă se constată că perioada crizei sec. III nu aparține organic nici uneia dintre cele două epoci principatul, căruia îi succede și dominatul, pe care îl precedă. Ea reprezintă mai degrabă o epocă de tranziție, în creuzetul căreia are loc transformarea accelerată a tuturor elementelor principatului în cele specifice dominatului. Criza secolului III e.n. — declanșată dealtfel încă de la sfîrșitul veacului II e.n. — reprezintă mai curînd criza de constituire a unui nou tip de stat, dominatul".

Și oricît de sumar, n-aș putea să nu remarc spiritul modern, în care este alcătuită întreaga lucrare; n-ar fi decît să citez pe de o parte numeroasele și instructivele date demografice (pentru perioada romană de pe teritoriul României s-au făcut de-abia în anii din urmă primii pași !), pe de alta includerea, cu pondere, a ultimelor rezultate ale cercetării românești, cum ar fi de pildă formularea potrivit căreia (p. 97) Lucullus obține în anii 72/71 î.e.n. doar „recunoașterea autorității romane" de către orașele vest-pontice „aliate, pînă la acea dată, ale regelui Pontului (Mithridates al VI-lea Eupator)" și nu, cum se susținea în mod curent, încheierea unor tratate de alianță cu aceste orașe sau aceea de la p. 132, unde se afirmă că în anul 46 Tracia a fost transformată în provincie, Dobrogea fiind „inclusă în provincia romană Moesia", susține H. Matei, „*după* (sublinierea noastră) 46 (e.n.)", adică, credem noi, în primii ani de domnie a lui Vespasian, în cadrul măsurilor de întărire a granței Dunării inferioare, bine evidențiate de autor la p. 140.

Spațiul nu ne permite să mai întîrziem și în analiza ultimelor capitole ale lucrării în care același fin cunoscător știe — cu o siguranță desăvîrșită — să pună în evidență esențialul. Prefer în schimb să mă opresc, cum anticipam, asupra „listelor" care însoțesc lucrarea. Ele cuprind liste dinastice, legiunile romane, unitățile de măsură și greutate, calendarul și cifrele romane. Iar dacă autorul poate reflecta la eventuala lor îmbogățire — sugerată mai sus — introducerea uneia mi se pare în schimb obligatorie pentru ediția următoare: aceea a provinciilor Imperiului roman. Problema este extrem de complexă, asupra ei se întocmesc tot mai multe studii așa încît o prezentare — fie ea și schematică, altfel spus susceptibilă de corectări ulterioare — a datei de înființare și de părăsire a diferitelor provincii ar fi extrem de binevenită.

Următoarele două secțiuni ale lucrării: „Evoluția studiilor privind istoria Romei antice" și „Bibliografie selectivă" sînt mai mult decît utile, ele dîndu-ne întreaga măsură a erudiției autorului. Dacă la ediția următoare se vor ivi totuși deși n-ar fi cazul — probleme de „spațiu editorial", aș crede că o eventuală contopire a celor două secțiuni — fără a se renunța la nimic din bibliografie, care ar urma doar să fie comentată sumar — n-ar dăuna prea mult intențiilor didactice ale lucrării. Semnalînd doar varietatea și acuratețea ilustrației de reținut că selectarea și concepția lor aparțin autorului —, nu avem decît a repeta, în final, că lucrarea lui Horia C. Matei îmi pare una dintre cele mai reușite ale genului.

Alexandru Suceveanu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

* * * „Sargeţia" XIII, 1977, 620 [—621 p.]

Într-o prezentare a numerelor XI şi XII ale „Sargeţiei", apreciam că aceasta „face parte din acea categorie de publicaţii care, deşi circumscrisă programatic unei problematici regionale, ea şi-a depăşit demult graniţele domeniului, dobîndind o prestanţă ştiinţifică şi un prestigiu recunoscute"*. Prezentarea amintită, făcînd de acum constant un interes mai vechi faţă de revista muzeului judeţean Hunedoara-Deva, a determinat aşteptarea legitimă a apariţiei volumului său proxim. Nici de această dată publicaţia fundată de Oct. Floca nu s-a abătut de la poziţia cîştigată în rîndul corespondentelor sale istorice de la noi, numărul de faţă constituind o nouă piatră adăugată unei temelii ce s-a consolidat necontenit. Este şi motivul din care se naşte prezenta sumară expunere.

Volumul al XIII-lea este deschis de o rubrică intitulată *Centenarul independenţei de stat a României*. Cele 12 materiale grupate aici nu se referă strict la momentul 1877—1878, ci cuprind toată istoria noastră, cu siguranţă, în ideea de a ilustra acel principiu fundamental care pentru ea a fost şi este lupta continuă de apărare a neatîrnării. Unele din aceste materiale aduc elemente sau informaţii noi; cele mai multe însă, reprezintă reconsiderări sau accente în legătură cu principiul menţionat, fapt ce permite reconstituirea lui adecvată o dată cu prevenirea, în genere, a unor scăderi de ordin valoric. În ordinea sugerată de succesiunea epocilor istorice, mai multe articole merită a fi citate. Aşa este, de pildă, cel semnat de István Ferenczi, *Unele aspecte geografice ale luptei de independenţă a dacilor împotriva romanilor*, care îşi propune să evalueze mai exact teatrele de operaţiuni militare, din cursul anilor 101—102 şi 105 106. Părerea autorului este că principalul teatru de desfăşurare a luptelor l-au constituit „mai ales Munţii Şurianului cu aripa lor de vest mai joasă: Platforma Luncanilor, sau cu alte cuvinte, Munţii Orăştiei, deşi această ultimă denumire nu acoperă întrutotul prima noţiune, cetatea de la Băniţa, spre exemplu, căzînd mult în afara acestei zone" (p. 15). Următoarele trei materiale au un caracter sintetic sau accentuează semnificaţia unor momente ale trecutului românesc; astfel, Ioachim Lazăr se referă la *Iancu de Hunedoara şi lupta poporului nostru pentru neatîrnare;* Nicolae Edroiu; în legătură cu preocupările sale cunoscute de cercetare exhaustivă a puternicei ridicări de la 1784, evidenţiază *Caracterul antihabsburgic al răscoalei lui Horea*, în timp ce Nicolae Wardegger trece în revistă *Momente ale luptei comune a poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare contra Imperiului habsburgic.*

Comunicările dedicate epocii moderne sînt de un interes sporit, ele aducînd în discuţie aspecte inedite. Mircea Popa, de exemplu, prezintă *Două poete străine, cîntăreţe ale idealului de independenţă a poporului român.* Prima dintre ele, italiancă, cu numele literar Grecca da Roma (contesă de Thunemberg), activează în perioada post-paşoptistă, scoţînd în 1851, la Paris, sub patronajul lui Heliade, un volum de poezii, în care acordă un loc important revoluţiei din Principate, alături de aceea din Italia şi Franţa, şi se arată preocupată de soarta şi viitorul românilor (p. 60); a doua poetă, belgianca Marie Nizet, puţin cunoscută publicului român, ca şi prima dealtfel, a fost ataşată cauzei noastre, întreţinînd împreună cu fratele său, Francisc Nizet, relaţii de prietenie cu Heliade şi Macedonski. În 1878 a publicat la Paris un volum de versuri, *România*, ecou al efortului depus de români pentru asigurarea independenţei şi suveranităţii lor naţionale (p. 63). Un interes cert pentru necesitatea cunoaşterii amănunţite a luptei de neatîrnare îl prezintă şi cele 42 de documente inedite descoperite de Alexandru Matei în arhive din ţară şi de peste hotare, documente care atestă participarea şi marele aport adus de românii din Transilvania la războiul din 1877—1878. Despre acest aspect vorbesc, de altfel şi Paul Abrudan şi Elisabeta Ioniţă în articolele *Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenţei* şi, respectiv, *Contribuţia femeilor din Transilvania la lupta pentru cucerirea independenţei de stat a României*, după cum Gheorghe I. Ioniţă pune în evidenţă *Ideile unităţii naţionale, independenţei şi suveranităţii patriei reflectate în Programul Parti-*

* „Revista de istorie", tom. 31(1978), nr. 6, p. 1113.

www.dacoromanica.ro

dului Comunist Român. În sfîrșit, la rubrica amintită mai sînt incluse încă două materiale: unul, semnat de Alexandru Neamțu și intitulat *Haiducia pe domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XIX-lea*, fiind interesant, mai ales că are și 12 anexe documentare, celălalt, *Ideea de independență în literatura română*, de Petre Stoican, prea simplist alcătuit față de importanța și generozitatea temei abordate.

De o consistență deosebită este rubrica de fond a volumului, *Studii și articole*. Aceasta se remarcă printr-un conținut bogat și variat, adunînd contribuții referitoare la toate epocile istoriei noastre. Rubrica este inaugurată de Mihai Blăjan și Tiberiu Cerghi, care publică parțial cercetările arheologice de la Aiton, Cluj-Napoca și Răchițele (jud. Cluj), cercetări ce au dat la iveală un material arheologic complex, bază a documentării unei locuiri, în unele puncte, din neolitic pînă în feudalism.

Epoca dacică este tratată în patru studii: *Locul complexului din Munții Orăștiei în civilizația geto-dacică*, de Ion Horațiu Crișan; *Observații geomorfologice privind apărarea naturală a complexului cetăților dacice din Munții Orăștiei*, de István Ferenczi; *Singidava*, de Octavian Floca și *Valea Mureșului — parte integrantă a sistemului de fortificație a Daciei*, de Liviu Mărghitan. Față de lucrările date pînă acum de autorul său, primul studiu nu aduce elemente noi. István Ferenczi, în schimb, dovedește, așa cum se poate constata și din prima rubrică, o atenție specială pentru geografia confruntărilor armate daco-romane, stabilind de această dată — pe linia unor cercetări mai vechi — o legătură între condițiile geografice proprii centrului statului dac și evoluția tacticii și strategiei militare, în sensul folosirii și adaptării celor dintîi la mersul dezvoltării societății dacice (p. 168). Interesant rămîne, de asemenea, studiul semnat de fondatorul „Sargeției", care după ce prezintă și examinează ipotezele de pînă astăzi relative la identificarea Singidavei, afirmă că localizarea acesteia *în spațiul geografic, topografic și arheologic al Devei* (subl. aut.) este mult mai probabilă (p. 179). Cît despre articolul Liviu Mărghitan, acesta pornește de la aserțiunea istoricilor antici Herodot și Strabo, în conformitate cu care în vechime Mureșul s-ar fi vărsat direct în Dunăre. Dacă respectiva aserțiune conține sau nu o confuzie pe bună dreptate are mai mică importanță. Esențial este că Mureșul a avut încă din antichitate o valoare deosebită din punct de vedere strategic — valoare pe care geto-dacii au sesizat-o ușor — în acest sens însăși posibila confuzie menționată fiind o dovadă (p. 204—206).

Demne de luat în seamă sînt, totodată, studiile despre epoca romană. Trei din ele se ocupă de probleme apropiate, respectiv sistemele arhitectonice, fortificații, edilitate. Astfel, Nicolae Branga face *Considerații topografice și arhitectonice privitoare la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, arătînd că așezarea construită de romani pentru a fi reședință a provinciei nord-dunărene se circumscrie, în general, ctitoriilor traiane rezultate din așezarea nucleelor de veterani, ctitorii ce au corespondențe cu castrul de tip Hyginus (p. 183 și urm.). La rîndul său, Dumitru Protase, în articolul — apărut deja în limba germană în *Actele Congresului al XI-lea de studii asupra frontierelor romane*, 1976 — *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, prezintă o situație particulară de fortificare a castrelor, care, specifică fiind din rațiuni strategice numai răsăritului Daciei, a fost identificată deocamdată la Drajna de Sus (Prahova), Bretcu (Covasna), Hoghiz (Brașov) și probabil *Capul Stenarum* — Boița (Sibiu), p. 191—201. Al treilea studiu, *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică*, de Mihai Bărbulescu, examinează aproape 200 de unități din rîndul numitelor elemente arhitectonice, remarcînd ponderea mai mare a capitelurilor dorice și corinthice și încadrarea — cu tot „provincialismul" său — a arhitecturii din Dacia în aceea a imperiului (p. 243). Un studiu asemănător celui despre capiteluri semnează și Cloșca L. Băluță, *Lămpile romane din muzeul județean Hunedoara-Deva*, încercare situată pe un teren mai puțin bătătorit și care într-o formă aprofundată va intra în monografia *Lămpile romane din Dacia* (p. 209). De adăugat apoi cadranul solar fragmentar propus de Dorin și Sanda Alicu, cadran descoperit în 1974 (p. 263—265) în complexul de temple dedicate la Ulpia Traiana Sarmizegetusa zeilor sănătății Aesculap și Hygia, ca și argumentele aduse de Iudita Winkler și Mircea Dan Lazăr în legătură cu o placă de bronz descoperită la Vinerea (Alba), 1903, în sprijinul unei păreri mai vechi, conform căreia această placă reprezintă un fragment de *umbo*, cu un leu, emblema Legiunii a XIII-a Gemina.

Compartimentul consacrat istoriei medii este inaugurat de două studii de arheologie feudală: *Observații privind zidurile cu mortar din cetățile dacice hunedorene*, de Radu Popa (acesta consideră zidurile cu mortar de la Bănița și Piatra Roșie ca feudale, iar nu dacice — p. 278—283) și *Cercetări arheologice la biserica din Sînpetru (comuna Sîntămăria Orlea, jud. Hunedoara)*, de Gh. I. Cantacuzino. Mai departe Mircea Dan Lazăr publică *Tezaurul feudal (sec. XII—XVI) de la Ribița (jud. Hunedoara)*, iar Ioachim Lazăr prezintă *Cîteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, subliniind importanța acestei ocupații ca sursă de venituri pentru

www.dacoromanica.ro

cetate, ceea ce a determinat ca respectiva îndeletnicire, împreună cu fierăritul, să constituie caracteristici ale domeniului hunedorean în prima jumătate a secolului amintit (p. 315).

Două notabile comunicări fac trimitere la intervalul de confluență între evul de mijloc și cel modern (*Economia fierului în Transilvania între anii 1750—1780*, de Alexandru Tămaș și *Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, de Nicolae Ghindler și Ioachim Lazăr). Bazate în bună măsură pe un material informativ inedit — cazul mai ales al celei de-a doua —, aceste comunicări se întrepătrund și reconstituie secvențe ale începuturilor procesului de naștere și ascensiune a agenților producției capitaliste, pentru ca în paginile următoare, alte cîteva studii și contribuții documentare să vină cu însemnate repere privind epoca modernă, în înțelesul propriu al cuvîntului: *Patru documente despre Regium Gymnasium Zalathnense*, de Iacob Mârza; *Date statistice din arhiva Guberniului Transilvaniei privitoare la comitatul Hunedoara în anii guvernării liberale*, de Simion Retegan; *Documente ale breslei tăbăcarilor din Orăștie existente în arhivele hunedorene*, de Olimpia Palamariu; *Cîteva aspecte ale rolului jucat de orașul Deva în viața politică a românilor transilvăneni din ultimii ani ai veacului al XIX-lea*, de Liviu Botezan și Nicolae Cordoș; *Elena Hossu-Longin, reprezentantă de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara*, de Valeriu Achim; *Noi date privind mișcarea muncitorească din zona minieră Brad la începutul secolului al XX-lea*, de Dumitru Floca; *Vasile Goldiș în corespondență*, de Gheorghe Sora și *Contribuția lui Ioan Lăzăriciu la dezvoltarea învățămîntului hunedorean*, de Eugen Pavel.

În sfîrșit, istoria interbelică și cea postbelică își găsesc analiza în trei și, respectiv, două articole. Primele pun în discuție aspecte importante de mișcare muncitorească, precum: contractul colectiv în Valea Jiului, în condițiile imediat următoare anilor de avînt revoluționar (articol semnat de Ludovic Báthory); activitatea lui Panait Istrati de sprijinire a luptei minerilor în 1929 (material semnat de Gheorghe I. Ioniță); organizarea de către P.C.R. a luptei revoluționare a minerilor din bazinul Petroșanilor împotriva dictaturii militaro-fasciste (articolul lui Ion Poporogu). În celelalte două studii, Veronica Piciorușă prezintă *Transformări social-economice și politice hunedorene oglindite în paginile ziarului „Zori Noi" (I)*, în timp ce Mircea Valea vorbește despre *Organizația „Frontului plugarilor" în primii ani ai construcției socialiste în România*.

De adăugat că în consens cu tradiția proprie „Sargeției", la rubrica amintită mai sus sînt incluse și studii de etnografie a zonei Hunedoara Deva, după cum, întocmai ca și în numerele anterioare, și de această dată este găzduit un excurs pe terenul filozofiei istoriei, în paralela lui Mircea Bele, *Cantemir și Leibniz*.

Ultima rubrică a sumarului este intitulată *Note și discuții*. Aceasta rămîne la fel de interesantă ca și precedenta, conținînd, conform profilului său, accente și semnalări asupra unor elemente de reală însemnătate, din care se pot reține selectiv: graiurile și toponimia județului Hunedoara din perspectiva istoriei limbii și a culturii poporului român (autor: Mircea Homordean), documente privind monumentele arheologiei romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (autori: Ioan Pleșa și Octavian Rotar), statuile imperiale de bronz din metropola Daciei romane (autor: Constantin Pop), o contribuție la „Bibliografia românească veche": circulara episcopului Bob, din 1799, în chestiunea confruntării militare între Austria și Franța directoratului (autor: Mircea Popa), cărți vechi cu însemnări manuscrise (autor: Eugen Pavel), umanismul revoluționar de la „Manifestul Partidului Comunist" la documentele programatice ale P.C.R. (autor: Mircea Dele) etc.

Încheiat cu o necesară listă de abrevieri, sumarul lasă la sfîrșit cititorului o imagine de ansamblu pozitivă asupra volumului. Echilibrat ca toate cele precedente, bogat și variat — în ciuda numărului relativ mic de rubrici — de o ținută științifică indubitabilă, al XIII-lea volum al *Sargeției* este o nouă dovadă a locului demn cîștigat de aceasta în cîmpul publicațiilor istorice științifice de la noi.

Tudor M. Răfoi

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

WILLIAM MARIN, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 170 p.

Împlinirea a șase decenii de la marea Unire din 1918 a prilejuit universitarului timișorean W. Marin ocazia unei ample treceri în revistă nu numai a momentului „1918", ci, de fapt, a istoriei populației de naționalitate germană (șvabii) din Banat din secolul al XVIII-lea și pînă la recunoașterea internațională a istoricului act de la 1 decembrie 1918.

Într-un prim capitol referitor la „tradițiile luptei comune pentru emancipare națională și socială", autorul face un documentat istoric al colonizării șvabilor în Banat, acțiune începută după anul 1718, în urma păcii de la Passarowitz încheiată între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman. Colonizarea politică, inspirată de curtea imperială de la Viena în scopul întăririi autorității sale în noua provincie anexată la imperiu, a adus în Banat coloniști mai ales de origine germană, dar și italieni, francezi și spanioli în număr mai redus. În spiritul adevărului istoric, autorul arată că cu toată masiva colonizarea străină, „românii alcătuiau majoritatea absolută a locuitorilor Banatului" (p. 15), adică este confirmată aprecierea ziarului „Temeswarer Nachrichten" care la 1771 scria : „Valahii alcătuiesc cea mai mare parte a locuitorilor și ei se numesc în limba lor rumani, adică romani și ei sînt de fapt supraviețuitori ai coloniștilor aduși de mai sus amintitul împărat Ulpius Traian. Limba lor are multe în comun cu latina, iar îmbrăcămintea, obiceiurile și felurile de mîncare au multe elemente comune cu cele vechi romane".

Autorul arată că procesul de apropiere dintre românii și germanii din Banat se intensifică la începutul secolului al XIX-lea. Un rol important în această direcție l-au jucat o serie de intelectuali și oameni de cultură progresiști germani, cum ar fi : Johann Nepomuk Preyer, Karl-Wilhelm von Martini, preotul sătesc Karl Grünn și alții.

Un scurt capitol, care credem că putea fi extins, este dedicat mișcării muncitorești și socialiste bănățene. În mod convingător este afirmată ideea unității luptei clasei muncitoare, fără deosebire de naționalitate pentru drepturi și libertăți, pentru o viață mai bună. Se relevă faptul că din conducerea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara, constituită la 11 octombrie 1868, devenită peste un an secție a Internaționalei I, au făcut parte muncitori de diferite naționalități printre care Gheorghe Ungureanu, Carol Farkaș, Andreas Platzer, Stefan Novotny (p. 26). Constituirea în Banat în anul 1890 a organizației social-democrate, marile bătălii greviste din anii 1905—1907, manifestațiile antirăzboinice din perioada 1912 1914, la care au participat umăr la umăr muncitori români și șvabi, au întărit solidaritatea militantă a oamenilor muncii de toate naționalitățile, sentimentele lor frățești, se arată în încheierea acestui capitol.

O importanță majoră este acordată, cu îndreptățire de autor cooperării politice dintre mișcarea de eliberare națională a românilor și mișcarea națională a șvabilor. Se relevă faptul că mișcarea memorandistă și alte acțiuni inițiate de Partidul Național Român împotriva politicii guvernelor reacționare de la Budapesta au fost urmărite cu simpatie de șvabii bănățeni. Un rol important în cooperarea româno-șvabă a revenit scriitorului și publicistului Adam Müller — Guttenbrunn, pentru care prietenia cu poporul român era singura cale prin care germanii bănățeni își puteau păstra limba și cultura. Același autor sublinia în scrierile sale că românii formează populația majoritară și autohtonă din Banat, populație cu o istorie milenară (p. 39). În încheierea acestui documentat capitol, autorul afirmă cu justețe că „istoria a dat dreptate acelor oameni politici sași și șvabi care au înțeles încă înainte de primul război mondial faptul că, numai alături de poporul român și în bună înțelegere cu celelalte naționalități conlocuitoare, germanii din Banat și Transilvania își vor putea păstra limba maternă, valorile culturale și identitatea proprie" (p. 39).

Primul război mondial, declanșat în vara anului 1914 a agravat simțitor situația maselor populare bănățene, fără deosebire de naționalitate. Autorul arată că „în Banat,

www.dacoromanica.ro

clasele exploatatoare ale naționalităților maghiară și șvăbească, precum și slujbașii statului dualist — indiferent de naționalitate — au sprijinit războiul, căutînd să creeze o atmosferă patriotardă, șovină", (p. 41) în timp ce exploatarea clasei muncitoare a fost înnăsprită. Ziua de muncă a fost în mod oficial mărită pînă la 16 ore, s-a extins întrebuințarea muncii femeilor și copiilor, plătiți mai puțin decît bărbații. Oprimarea națională exercitată cu precădere împotriva românilor s-a intensificat, luînd forme deosebit de dure. Intrarea României în război, caracterul drept, eliberator, al războiului purtat de România i-a determinat pe numeroși bănățeni să treacă peste Carpați și să ceară guvernului român organizarea de unități militare în care să intre ca voluntari" (p. 45). Gazeta socialistă timișoreană „Volkswille" scria, referindu-se la caracterul reacționar, antipopular al statului dualist austro-ungar : „Nu rămîne altceva de făcut decît de a doborî pe acest adversar înrăit al drepturilor poporului (contele Istvan Tisza, primul ministru ungar). Să-l doborîm și să-l măturăm împreună cu partidul său. Toate puterile noastre, toate mijloacele noastre trebuie concentrate în vederea acestei lupte".

Anii războiului au agravat situația maselor populare : s-a intensificat lupta de eliberare socială și națională. La 1 mai 1917 au avut loc mari manifestații muncitorești la Timișoara Arad, Reșița, în alte centre industriale. Lupta de eliberare a maselor muncitoare din Banat, ca și din alte părți ale țării a primit un puternic imbold prin victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Numeroși români și șvabi bănățeni au luptat în Armata Roșie pentru apărarea tinerei republici socialiste, iar mai tîrziu a Republicii Sfaturilor din Ungaria. În anul 1918, românii bănățeni și-au intensificat acțiunile de protest față de politica de oprimare națională a statului dualist. Pămîntul bănățean a cunoscut în acel an numeroase greve muncitorești la Timișoara, Reșița, Secul, Ocnele de fier, Bocșa română etc. În iunie 1918, putredul edificiu al monarhiei dualiste este zguduit de o nouă grevă generală cu prilejul căreia s-au revendicat, între altele, încetarea imediată a războiului și demilitarizarea întreprinderilor industriale.

Sfîrșitul verii anului 1918 s-a dovedit fatal Puterilor Centrale. Austro-Ungaria suferă înfrîngere după înfrîngere, iar capitularea Bulgariei i-a deschis flancul sudic.

Manevrele diplomatice inițiate de împăratul Carol au fost sortite eșecului. Imperiul habsburgic, „închisoare a popoarelor" se prăbușea fără putință de oprire.

În Banat s-a intensificat lupta de eliberare națională a maselor populare asuprite. La 6 octombrie 1918 avea loc la Timișoara o puternică manifestație de stradă, antihabsburgică. Un rol important l-a avut în viața politică a germanilor din Banat, în această perioadă, Rudolf Brandsch, cunoscut critic al politicii de maghiarizare. În condițiile accelerării prăbușirii monarhiei dualiste, a intensificării luptei românilor din Transilvania pentru unire cu România, deosebirile de vederi din rîndul conducătorilor șvabilor bănățeni s-au cristalizat și accentuat. Un element nou intervine în discuție : tendințele autonomiste. Cel mai reprezentativ exponent al acestui curent a fost social-democratul șvab Otto Roth, a cărui evoluție politică este prezentată de autor în numeroase rînduri.

Evenimentele politice cunosc în toamna anului 1918 o evoluție tot mai radicală. La 30 octombrie se constituie Comitetul Național Român Central. La 31 octombrie 1918 a izbucnit revoluția în Banat și Transilvania. Autorul arată în mod just că „evenimentele revoluționare din Banat și Transilvania au avut o cale proprie (față de revoluția din Ungaria), ca urmare a particularităților naționale și sociale din aceste teritorii și mai ales datorită năzuințelor naționale ale românilor, care alcătuiau majoritatea populației" (p. 60). La Timișoara s-a creat un organism autonom regional, iar manifestațiile ce au avut loc la 31 octombrie s-au desfășurat sub lozinca : „Trăiască Republica !". Autorul arată însă că așa-zisa «revoluție bănățeană» din 31 octombrie 1918 nu a urmărit crearea unui nou stat, proclamîndu-se doar autonomia regională a Banatului în cadrul Ungariei" (p. 63). Aceste încercări au fost însă sortite eșecului, datorită mai ales maselor populare românești, majoritatea absolută a locuitorilor, care nu doreau soluții autonomiste, ci satisfacerea dezideratului național al unirii cu România. Dealtfel, un apel al Consiliului Național Român Central instalat la Arad, lansat la 2 noiembrie 1918, aducea la cunoștința națiunii române constituirea „guvernului românesc" din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și făcea cunoscută preluarea puterii asupra teritoriilor locuite de români. Acțiuni în vederea transpunerii în viață a indicațiilor C.N.R.C. au loc în zilele următoare la Lugoj, Oravița, Caransebeș și în majoritatea localităților rurale bănățene.

Ritmul transformărilor național-revoluționare din Banat a fost sensibil încetinit prin ocuparea provinciei în noiembrie-decembrie 1918 de trupe sîrbești și apoi franceze.

La 15 noiembrie 1918 conducătorii mișcării naționale române au hotărît convocarea Marii Adunări Naționale ce trebuia să se pronunțe asupra viitorului Transilvaniei și Banatului.

Istoricele hotărîri adoptate la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia au avut un larg ecou în rîndul populației de naționali-

www.dacoromanica.ro

tate germană din România. Sașii din București au salutat „cu mare bucurie și satisfacție" unirea Transilvaniei cu România. În Banat, populația șvabă manifesta două orientări: una, avîndu-i ca exponenți pe Rudolf Brandsch și Johann Röser, se pronunța pentru sprijinirea hotărîrilor luate la Alba Iulia, iar a doua, reprezentată mai ales de prelatul Franz Blaskovits și de politicianul reacționar Kaspar Muth, manifesta în continuare tendințe autonomiste, punîndu-și sperante în promisiunile guvernului ungar al contelui Karolyi (v. p. 74). Mai exista o fracțiune a șvabilor, neînsemnată ca număr, favorabilă alipirii Banatului la Serbia. O vie activitate a desfășurat în această perioadă Rudolf Brandsch, care ținea legătura între sașii transilvăneni, șvabii bănățeni și Consiliul Dirigent, instituit în urma Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Un loc important este acordat de autor activității social-democraților bănățeni, în lupta lor pentru apărarea intereselor maselor muncitoare, în contextul destul de tulbure al ocupației sîrbo-franceze. O serie de tentative de înstăpînire asupra Banatului efectuate de autoritățile regale sîrbești (p. 89) au primit o replică energică din partea maselor. Greva politică generală din Banat, ce s-a desfășurat în zilele de 21—23 februarie 1919, este revelatoare în acest sens.

Capitolul al III-lea al lucrării este dedicat finalizării acțiunilor de unire a Banatului cu România și poziției șvabilor față de mărețul eveniment. Autorul scoate în relief meritoria activitate desfășurată de maiorul român Dumitru Oancea. Acesta a pregătit terenul pentru apropierea tot mai pronunțată între români și șvabi, pe platforma unirii Banatului cu România. Un ajutor important a primit maiorul român de la unii conducători șvabi, din rîndul cărora s-a ilustrat mai ales Viktor Orendi Hommenau. Ofițerul român aprecia că „azi (șvabii) sînt grupați în jurul ideii că binele lor va veni de la România" (p. 97).

În urma tratativelor ce aveau loc la Conferința de pace de la Paris, trupele române au intrat în luna mai 1919 într-o serie de orașe bănățene, fiind primite cu entuziasm de populație. Aradul, Lugojul, Caransebeșul, precum și alte așezări urbane sau rurale, au întîmpinat sărbătorește armata română. Ultimele încercări ale autorităților de ocupație de a se împotrivi sensului firesc al evenimentelor erau sortite eșecului. Prin hotărîrea Conferinței de pace, Timișoara urma să revină României și armata regală sîrbă trebuia să evacueze metropola Banatului și împrejurimile sale (p. 107).

La 2—3 august 1919 ostașii români intrau în Timișoara, în „uralele nesfîrșite ale populației" (p. 109).

La 10 august, 40 000 de persoane, întrunite într-o grandioasă adunare populară la Timișoara, au „votat cu însuflețire o rezoluție prin care se declară înfăptuită unirea pe vecie a întregului Banat cu statul român" (p. 111). În aceeași istorică zi, peste o mie de șvabi au adoptat în capitala Banatului o rezoluție care hotăra ca „Banatul, unitar și nedespărțit să se alipească regatului României mari", fiindcă „vedem în Manifestul de la Alba Iulia o garanție că în statul nostru viitor ne este asigurată dezvoltarea liberă a caracterului nostru poporal, folosirea liberă a limbii noastre materne" (p. 112). Peste cîteva zile, o delegație a șvabilor bănățeni a prezentat Consiliului Dirigent de la Sibiu textul rezoluției adoptate la 10 august. Se sublinia că adeziunea la unire a Banatului cu România s-a făcut „cu inima cinstită" și cu convingerea că în viitor șvabii vor avea posibilitatea de a se „manifesta ca un popor liber sub aspect național în noul stat" (p. 115).

La 19 august 1919, reprezentanții șvabilor bănățeni au fost primiți de Conferința de pace, reprezentată prin Consiliul celor zece. Memoriul prezentat sublinia că „secole de viață comună ne-au învățat să apreciem pe vecinii noștri la justa lor valoare și experiența din timpurile din urmă n-a făcut decît să întărească convingerea că numai unirea cu România va putea să ne ofere garanțiile suficiente pentru existența și progresul nostru" și încheia „cerînd alipirea integrală a Banatului la România".

Autorul concluzionează, afirmînd: „Decizia istorică luată de populația șvăbească la 10 august 1919 n-a fost una de conjunctură, ci rezultatul unei evoluții istorice a sentimentelor de respect și de încredere a șvabilor față de români, alături de care trăiau de veacuri" (p. 117).

Un dens capitol final în care se prezintă evoluția naționalității germane din România, de la unirea din 1918 și pînă la realitățile socialiste contemporane, precum și o scurtă culegere de documente, constituie încheierea unei lucrări meritorii, a unei monografii necesare.

Adrian Stănescu

G. D. ISCRU, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1979, 100 p.

Autorul acestui curs universitar este printre cei mai remarcabili cercetători ai perioadei de trecere de la feudalism la capitalism în economia agrară românească. În lucrarea de față, el abordează și tratează o temă de o

www.dacoromanica.ro

mare dificultate care s-a bucurat de atenția istoriografiei din ultimele decenii, dar care nu și-a găsit încă o reflectare adecvată. O bună parte dintre autorii unor studii de istorie agrară consacrate răstimpului menționat fie că au făcut cercetări parțiale, lipsindu-le privirea de ansamblu asupra tuturor aspectelor fenomenului, fie că s-au ocupat de etape restrînse. Au fost însă și autori care pornind de la teorie spre realitatea istorică, au ajuns la concluzii eronate, simplificatoare, prin încadrarea procesului istoric în tipare preconcepute.

Reluarea acestei teme de G. D. Iscru beneficiază de o serie de condiții favorabile, mai ales de faptul că autorul însuși, prin propriile lui investigații și cercetări, a acumulat o experiență bogată. La aceasta se adaugă faptul că în ultimii ani au fost editate numeroase alte contribuții dedicate sistemului de proprietate și relațiilor agrare în epoca de trecere de la feudalism la capitalism. Noile realizări ale istoriografiei permit dezvăluirea unor ipostaze particulare ale procesului de transformare a unuia dintre sectoarele economiei noastre naționale cu rol copleșitor.

Ceea ce considerăm un merit incontestabil al eforturilor lui G. D. Iscru, prin publicarea acestei lucrări, este redefinirea unor concepte de natură social-economică, mai ales. Mulți dintre istorici — și aceasta se vede din studiile și articolele publicate — sînt și astăzi tributari părerii eronate că marea proprietate funciară perpetuată în economia agrară românească ar fi o rămășiță feudală! De o deosebită însemnătate este demonstrația autorului asupra modului în care a survenit schimbarea statutului proprietății în țările române. Sub acest raport, el delimitează etapele acestui proces, subliniind totodată felul în care s-a constituit proprietatea deplină de tip capitalist nu numai asupra rezervei, ci asupra întregii suprafețe deținută de moșier și valorificată fie în regie proprie, fie cu ajutorul clăcașilor pe bază de contract sau învoială.

Pentru a aprecia caracterul unui sistem de proprietate — cum face autorul acestui studiu — trebuie avută în vedere mai ales măsura în care stăpînul unei moșii sau al unui lot putea uza de posesiunea deținută. Din acest punct de vedere, lucrarea prin concluziile și aprecierile sale permite înțelegerea clară și deplină a modalității de trecere de la feudalism la capitalism în economia agrară românească, desăvîrșită în 1864. Prin abolirea servituților feudale de către Cuza a avut loc, în primul rînd, o schimbare esențială a caracterului întregii proprietăți. Ambele forme — atît cea mare, moșierească, cît și cea mică, țărănească — încetînd de a mai fi o stăpînire condiționată, incompletă, prin legiferarea efectuată au dobîndit un net caracter capitalist. În lumina acestor aprecieri, nu se mai poate deci susține cum mai fac unii autori — că chiar și după reforma agrară din 1864 marea proprietate constituia un vestigiu de natură feudală!

Redefinirea caracterului relației de muncă este o altă contribuție importantă a autorului acestei lucrări. Prin evocarea diferitelor faze ale schimbărilor survenite în raporturile agrare în decursul unei întregi perioade istorice, G. D. Iscru punctează înnoirile realizate și apreciază din perspectiva consolidării elementelor capitaliste caracterul contractelor sau învoielilor dintre clăcași și stăpînii de moșii. În acest sens, subliniem observația judicioasă a autorului, anume că natura relației de muncă depinde și trebuie apreciată, în ultimă instanță, în funcție de relația de proprietate. În lumina unor asemenea precizări, o problemă atît de discutată ca aceea a caracterului învoielilor agricole își găsește o explicație adecvată.

În lumina considerațiilor prezentate mai sus, prin publicarea acestui curs universitar, G. D. Iscru deschide calea reconsiderării noțiunilor cu care definim clasele sociale, precum și sistemul de proprietate și al relațiilor agrare în epoca de trecere de la feudalism la capitalism. Ea reprezintă, totodată, un punct de pornire pentru interpretarea și redefinirea unor concepte politice, oferind deja sugestii pentru o viitoare discuție asupra controversatei probleme a regimului politic în epoca modernă. Sugerînd autorului pregătirea unei vaste monografii asupra acestei problematici, în care aspectele privind istoria agrară a Transilvaniei să-și găsească un loc mai important, încheiem această notă subliniind importanța deosebită a cursului publicat în stimularea cercetărilor de istorie agrară și socială a epocii moderne.

Apostol Stan

FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII (Catalog)*, Oradea, 1977, 202 p., 45 fig.

Intense cercetări întreprinse în cadrul Oficiilor Patrimoniului Cultural Național dezvăluie importante valori istorice și documentare, necunoscute sau nestudiate pînă în zilele noastre. Rezultatele investigațiilor în domeniul cărții vechi românești și străine au început să fie publicate în anuarele muzeelor din țară; altele apar drept lucrări independente.

În această categorie se numără și catalogul cărții vechi românești din Bihor (secolele XVI—XVII) al lui Fl. Dudaș din Oradea, publicat sub egida C.C.E.S. al jud. Bihor, Muzeului Țării Crișurilor și a O.P.C.N. al

www.dacoromanica.ro

jud. Bihor care pe lîngă cataloagele fondurilor vechi ale unor biblioteci mari constituie unica lucrare cu o arie teritorială atît de largă.

Lucrarea conține descrierea a 156 de exemplare (27 de titluri) de carte veche românească, între ele fiind și cîteva fragmente, găsite în localități ale județului Bihor. Tipăriturile sînt prezentate în ordine cronologică; în cadrul fiecărui titlu sînt menționate exemplarele existente după localitățile investigate. Descrierea fiecărei piese este amănunțită, folosindu-se toate elementele necesare prezentării unei cărți rare. Un punct valoros a descrierii este bibliografia, care indică lucrările care se ocupă de fiecare tipăritură, după care urmează prezentarea volumului în *Bibliografia românească veche*. Sub vedetă localității păstrătoare se face descrierea elementelor fiecărei cărți: paginația, dimensiunile, situația legăturii; se continuă cu mărturii documentare, care sînt izvoarele inedite ale istoriei locale, avînd o valoare nouă, prin integrarea lor circuitului științific. Catalogul propriuzis este însoțit de un indice cronologic, de nume și locuri, lista ilustrațiilor și bibliografie, după care urmează 45 de fotografii, mărturii ilustrative alese din materialul cercetat.

Fl. Dudaș prezintă cinci tipărituri din secolul al XVI-lea: *Evangheliarul românesc*, Brașov, 1561; fragmente din *Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc*, Brașov, 1567—1568; un exemplar incomplet din *Psaltirea românească* a lui Coresi, Brașov, 1570, păstrată la Biblioteca Academiei, și un alt exemplar din aceeași carte, menționat doar în anul 1920 în satul Ortiteag din jud. Bihor. Din *Evanghelie cu învățătură* a lui Coresi, Brașov, 1580—1581, autorul identifică cîteva fragmente găsite în interiorul copertelor unei tipărituri din secolul al XVIII-lea. Ca ultima tipăritură din același secol, este *Palia*, Orăștie, 1582; exemplarul complet, provenind de la Oradea, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei.

În cadrul tipăriturilor din secolul al XVII-lea sînt incluse *Pravila*, Govora, 1640; *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642. Din *Carte românească de învățătură*, a lui Varlaam, Iași, 1643, au fost descoperite 19 exemplare în județul Bihor, dintre care patru exemplare sînt cunoscute autorului numai din literatura de specialitate, restul se află în diferite localități ale zonei. Circulație intensă a cunoscut *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, din care au fost depistate 25 de exemplare, dintre care cinci exemplare le reprezintă fragmente și cărți dispărute. În legătură cu *Noul Testament* de la Bălgrad, este interesantă descoperirea unui exemplar, provenind din Alba Iulia (Catalog, 41). A fost în posesia unui tipograf al cărții, Rusu din Sibiel, în anul 1648, iar mai tîrziu, în anul 1681, a ajuns în colecția mănăstirii mitropoliei Bălgradului. Această tipăritură este o altă dovadă concretă despre existența unei colecții de cărți la Mitropolia Bălgradului. Exemplarul confirmă informația documentară, datorată lui N. Iorga (*Studii și documente*, IV, p. 66—69) asupra nucleului unei biblioteci românești la Alba Iulia, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, format din cărțile Mitropoliei românești, ulterior transportate la mănăstirea din cartierul Maieri (Cf. *Apulum*, XV, 1977, 355—369). Ne exprimăm speranța că viitoarele cercetări vor aduce și alte dovezi în legătură cu vechea colecție de cărți care a existat în incinta mitropoliei românești de la Bălgrad, ceea ce ar da un plus de culoare peisajului cultural al istoriei orașului Alba Iulia.

Prezența a opt exemplare din *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, în părțile Bihorului este dovada grăitoare a utilizării acestui monument de legislație medievală românească din secolul al XVII-lea în Transilvania. Aceste exemplare pot fi incluse în harta privind circulația tipăriturii propusă de Nedelcu Oprea (*Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, București, Edit. Litera, 1974, p.53—57).

Dintre raritățile bibliofile românești ale aceluiași spațiu istoric a fost detectată *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, Uniev. 1673, la Margine (jud. Bihor). De asemenea, Fl. Dudaș a identificat un exemplar din *Viața sfinților*, III, a lui Dosoftei, Iași, 1682—1686. Autorul constată că este singurul exemplar cunoscut pînă în prezent în vestul Transilvaniei. Cercetările în județul Bihor atestă două exemplare din *Biblia*, București, 1688; de asemenea, au fost descoperite niște fragmente din aceeași carte. *Molitvenicul*, Bălgrad, 1689, este menționat de două ori în lucrarea prezentată. Din cercetările autorului reiese că au circulat mai multe exemplare din această lucrare în zona Bihorului, după manuscrise copiate în secolele trecute de scribi localnici. În Biblioteca episcopiei ortodoxe române din Oradea și în alte patru biblioteci parohiale se păstrează cinci exemplare din *Evanghelie*, Snagov, 1697.

Chiriacodromionul, Bălgrad, 1699, încheie prezentarea cărții bibliofile a secolului al XVI-lea și XVII-lea, impresionantă atît prin cantitatea exemplarelor descrise, cît și prin importanța notițelor de proprietate. Cele 60 de exemplare păstrate într-o singură zonă a țării, ne îndreptățește să presupunem că această tipăritură a fost unul din cele mai răspîndite produse ale oficinei tipografice de la Bălgrad. Unul din exemplarele tipăriturii are o valoare documentară deosebită. Ne gîndim la exemplarul conservat în Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Oradea. El poartă dedicația lui Atanasie Anghel (? — 1713, născut în Ciugud, jud. Alba), mitropolitul ortodox de Alba Iulia, cel care a acceptat unirea cu biserica Romei (1698). Primul

www.dacoromanica.ro

episcop unit al Ardealului, Atanasie Anghel (era și îngrijitorul ediției), a donat exemplarul fratelui său, Gheorghe de la Oradea. Este o dovadă a unor preocupări culturale din partea lui Atanasie Anghel, dar și a existenței unei biblioteci românești în Transilvania la începutul veacului al XVIII-lea, datorată străduințelor cărturarului de la Bălgrad.

Avînd în vedere forma, conținutul și problemele de cercetare pe care le presupun unele notițe de proprietate, lucrarea *Carte veche românească în Bihor*, justifică întru totul efortul abordării unor asemenea investigații. Existența unui număr de 120 de cărți vechi românești (n.a.) din secolele XVI—XVII necunoscute ne face, să presupunem că vor mai fi identificate în timp, în contextul cercetărilor specialiștilor de la Oficiile Patrimoniului Cultural Național numeroase tipărituri românești și străine, neintrate încă în circuitul științific.

Eva Mârza

VALER BUTURĂ, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 440 p. text + 81 desene + 62 planșe alb-negru + XVI planse color.

După lucrarea de sinteză *Etnografia românească* semnată de Ion Vlăduțiu, o a doua lucrare *Etnografia poporului român. Cultura materială*, elaborată de Valer Butura, vine să întregească, să completeze și să aprofundeze unele aspecte legate de civilizația și cultura populară tradițională.

Avînd la bază experiența și munca de o viață a unui cunoscut etnograf, o vastă informație bibliografică și de teren, lucrarea lui Valer Butură ne oferă o imagine veridică asupra culturii materiale tradiționale a poporului român și mai ales asupra fenomenelor de cultură populară din zonele etnografice ale Transilvaniei : Transilvania istorică, Banatul, Crișana și Maramureșul.

Conștient de faptul că, o asemenea lucrare de anvergură nu poate îmbrățișa și deci epuiza, tot evantaiul larg de probleme pe care-l ridică studierea culturii materiale tradiționale a poporului nostru — mai ales în stadiul actual al cercetărilor —, autorul consideră lucrarea de față ca o sinteză „provizorie" în sensul că ea va putea fi îmbogățită, completată și întregită cu noi și noi date. Cercetări etnografice viitoare vor reuși să acopere așa-numitele „pete albe" în etnografia românească — zone studiate în insuficientă măsură — aducînd prețioase informații pentru cunoașterea formării și dezvoltării culturii populare românești.

Alături de documentele scrise și mărturiile arheologice, vestigiile culturale tradiționale vin să întregească cunoștințele noastre asupra prezenței și continuității neîntrerupte a poporului român pe teritoriul său de formare.

Lucrarea cuprinde cinci capitole, fiecare dintre ele fiind subîmpărțit în mai multe subcapitole.

Într-un prim capitol intitulat „Cadrul geografic și istoric de formare și dezvoltare a culturii populare românești. Zonele etnografice", autorul face o serie de considerații asupra mediului geografic în care s-a plămădit, de-a lungul timpului, o cultură populară de o mare bogăție și autenticitate, cît și asupra întregului complex de factori, istorici, social-economici și politici ce și-au pus amprenta asupra culturii materiale a poporului român.

Urmează apoi o prezentare sintetică a domeniilor culturii materiale în care supraviețuiesc pînă astăzi elemente de străveche tradiție autohtonă.

De-a lungul timpului, datorită condițiilor geografice social-economice și politice diferite, s-au conturat zone etnografice distincte, cu particularități specifice, ilustrate atît în cultură materială, cît și în manifestările vieții spirituale, zone ce evidențiază unitatea, dar și marea bogăție de forme a culturii populare românești.

În cadrul provinciilor istorice românești, autorul delimitează un număr de zone și subzone etnografice, desigur, pe baza stadiului actual al cercetărilor etnografice, urmînd ca studii viitoare să aprofundeze această zonare pe care — așa cum ne-a fost dată de autor — o considerăm incompletă. Sînt unele zone etnografice omise de autor, iar delimitarea altora este discutabilă.

Sîntem convinși că de-abia în etapa finală a prelucrării și cartografierii materialului etnografic de teren pentru importanta sinteză de interes național *Atlasul etnografic al României*, se va putea stabili o zonare riguros științifică a întregului spațiu de cultură populara românească.

Un al doilea capitol al lucrării îl constituie „Așezările". Autorul plasează data apariției așezărilor cu mult înainte de formarea poporului român, în vremurile preistorice, procesul intensificîndu-se apoi în sclavagism și mai ales în perioada stăpînirii romane. Terminologia așezărilor, caselor și a organizării interiorului, pe care autorul o ia în dezbatere, face parte din fondul originar al limbii române, fiind o dovadă incontestabilă a continuității poporului român.

În evoluția așezărilor un rol deosebit l-au avut obștile sătești, de ele depinzînd răspîndirea așezărilor în cuprinsul hotarului și deci întemeierea de fapt a unor noi sate. În așezările vechi, o mare dezvoltare au luat-o meșteșugurile, unele așezări devenind cu

www.dacoromanica.ro

timpul tîrguri, altele orașe. Întemeierea de noi sate prin rărirea unei părți de populație este un fenomen atestat de documente și ilustrat de Valer Butură prin numeroase exemple luate din realitatea etnografică de teren.

O amplă analiză întreprinde autorul asupra factorilor ce au avut o pondere deosebită în alegerea vetrelor de așezare, subliniind faptul valabil pentru toată țara, și anume că locurile cele mai favorabile pentru întemeierea de așezări au fost văile apelor, cele de la contactul munților cu dealurile și al dealurilor cu cîmpiile, deoarece, ele au pus la îndemîna oamenilor resurse bogate de trai.

Măsurile administrative de sistematizare a satelor care au conferit un aspect ordonat așezărilor sînt de asemenea comentate de autor pe baza analizei a numeroase documente.

În „Tipologia satelor românești", autorul arată contribuția de seamă pe care Vintilă Mihăilescu și Romulus Vuia au adus-o în stabilirea criteriilor care au stat la baza clasificării așezărilor rurale, după care trece la descrierea detaliată a principalelor tipuri de sate : adunate, răsfirate și risipite, cu exemple din întreaga țară.

O analiză riguroasă întreprinde autorul asupra factorilor care au determinat diferențierea zonală a tipurilor de gospodării. S-au conturat următoarele tipuri economice : gospodării agricole, gospodării agricole-pastorale, gospodării pomicole, gospodării viticole, gospodării specializate în diferite meșteșuguri țărănești, gospodării piscicole, fiecare din aceste tipuri avînd trăsături bine definite.

În ceea ce privește „Tipurile de case" autorul analizează evoluția acestora de la locuința monocelulară – frecventă în perioada prefeudală și feudală timpurie, căreia i s-a adăugat cu timpul o tindă, reprezentînd tipul cel mai vechi răspîndit în majoritatea zonelor etnografice ale țării , pînă la casa cu două încăperi, caracteristică orînduirii feudale, de la care, în secolul al XVIII-lea s-a trecut la casa cu trei încăperi. În stabilirea tipologiei caselor țărănești, criteriile esențiale au fost elevația și planul. Autorul prezintă casa țărănească în funcție de aceste criterii, exemplificînd de fiecare dată cu construcții din diferite zone. Se trece apoi la analiza materialelor și tehnicilor de construcție, folosite pe întreg cuprinsul țării.

Organizarea interiorului spațiului de locuit s-a structurat de-a lungul timpului în scheme care au suportat modificări pe măsura îmbunătățirii condițiilor de trai. Asupra acestor scheme se oprește autorul, ilustrîndu-le cu material concret, de teren.

În funcție de tipul economic al gospodăriei țărănești au apărut în cuprinsul ei numeroase construcții anexe : pentru păstrarea produselor alimentare și vestimentare, pentru adăpostirea animalelor, uneltelor, mijloacelor de transport și furajelor, construcții pe care autorul le descrie dîndu-ne și terminologia extrem de variată de la o zonă la alta, referitoare la aceste construcții.

Un amplu capitol a fost dedicat „Ocupațiilor" — moduri tradiționale de valorificare a resurselor naturale — prezentate după împărțirea clasică încetățenită în literatura de specialitate : ocupații de bază (agricultura și creșterea animalelor), ocupații secundare sau anexe (albinăritul, pescuitul, vînătoarea și culesul din natură), ocupații casnice (alimentația, prelucrarea fibrelor textile, portul popular), instalații tehnice și meșteșuguri țărănești (meșteșugurile specializate în prelucrarea produselor agro-alimentare, meșteșugurile specializate în prelucrarea lemnului, în pietrărit, olărit, prelucrarea pieilor, fierărit, aurărit etc.)

Lucrarea se încheie cu un capitol dedicat „Construcțiilor și transportului, schimburilor și comerțului".

Întrucît spațiul nu ne permite o analiză detaliată a materialului pe care-l conține fiecare capitol în parte, vom face unele aprecieri asupra modului în care autorul a abordat vasta problematică a cărții. Fiind un profund cunoscător al realității etnografice din Transilvania, Valer Butură aduce în lucrarea sa, pentru diferitele aspecte ale culturii materiale tradiționale, un bogat material de teren, în bună parte inedit, oferindu-ne o imagine complexă, atotcuprinzătoare asupra culturii populare transilvănene. Abordează de fiecare dată, comparativ, fenomenul luat în discuție, dar dacă pentru Transilvania, autorul aduce material concret de teren, pentru celelalte zone, se bazează îndeosebi pe datele bibliografice. I se poate reproșa autorului, lipsa unei bibliografii selective care să suplinească sărăcia aparatului critic în cadrul căruia au fost citate lucrările de bază, mai vechi, dar nu și studiile mai noi, unele dintre ele cu contribuții valoroase pentru elucidarea unor aspecte ale civilizației și culturii populare românești.

Efortul de sistematizare și de sintetizare a întregului material este însă deosebit, iar competența cu care Valer Butură analizează fiecare problemă, face din lucrarea sa un model de rigurozitate științifică.

Aprofundarea temeinică a realității etnografice românești, tratarea comparativă a fenomenelor de civilizație și cultură populară situează cartea lui Valer Butură în rîndul lucrărilor de referință ale etnografiei românești. Bogata ilustrație (81 de desene, 62 de planșe alb-negru și 16 planșe color) selecționată cu grijă, ca și indicele principalilor termeni etnografici facilitează lectura textului.

Maria Cioară

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

JÁN DEKAN, *Moravia Magna Großmärchen-Epoche und Kunst*, Edit. Tatran, Bratislava, 1976, 197 p.+29 ilustr. în text și 196 foto.

Sub o aleasă prezentare a unui istoric cunoscut, Ján Dekan, secundat de Alexander Paul sen. și jun., care semnează ilustrația, Editura Tatran din Bratislava a publicat un substanțial volum dedicat descoperirilor arheologice aparținînd sferei culturale a Moraviei Mari. Albumul-catalog, care selectează circa 200 dintre cele mai reprezentative piese, rod al cercetărilor arheologice, este extrem de util atît arheologilor, cît și istoricilor de artă. Formula după care a fost structurat permite o bună cunoaștere cronologică a evoluției artei morave, concomitent cu evidențierea locului pe care l-a ocupat în ansamblul culturii medievale timpurii europene.

O primă mare subdiviziune a lucrării tratează, sub forma unei introduceri în lumea artei morave, principalele probleme ale dezvoltării civilizației materiale, în contextul multiplilor factori politici și culturali cu care s-a aflat în relație statul Moraviei Mari. Sînt analizate pe scurt contactele, în timp și spațiu, cu lumea Imperiului bizantin, cu ceea avară sau a imperiului franc și consecințele lor pe plan artistic. Se evidențiază astfel caracterele originale ale pieselor, măiestria meșterilor moravi, interinfluențe culturale, prezentarea insistînd asupra veacurilor al IX-lea și al X-lea.

Introducerea este urmată de o scurtă privire cronologică asupra principalelor evenimente politice ale epocii discutate, cu marcarea momentului declanșării migrației slavilor, cu etapa statului lui Samo și, în mod special, perioada dintre 803 și 973.

Meritul principal al volumului îl constituie prezentarea de ținută elevată a aproape 180 de imagini color ale unor piese ceramice, bijuterii, obiecte de cult, piese de armament etc. grupate la rîndul lor în mai multe secțiuni, separate pe criterii cronologice, fiecare precedată de cîte o hartă tematică.

Cea dintîi secțiune este intitulată „Arta stepei pontice. Simbolism și stil abstract" și prezintă piese timpurii din cîteva centre arheologice binecunoscute, între care Hoeiare, Dolne Šmerovce, Zelovce etc. Harta cu care se deschide catalogul intenționează să redea o imagine a spațiului pe care s-au produs migrațiile slave în veacul al VI-lea. Alături de semnalarea principalelor arii ale culturilor materiale de epocă sînt redate grafic și o serie de localități cu descoperiri de fibule din tipul denumit Nipru și de ceramică de tip Korceak. În spațiul istoric românesc harta înregistrează zona de așezări gepidice de pe Crișuri și cîteva localități nenominalizate, cu descoperiri de piese arheologice din tipurile amintite, din rîndul cărora se identifică ușor punctele Suceava—Șipot, Sărata Monteoru, Poiana, Band-Morești etc. Harta notează începutul migrației slavilor pe teritoriile românești și o datează în 517, criteriul fiind probabila incursiune a grupului anților, redată de izvoare pentru vremea lui Anastasius I, cînd sînt parcurse zone largi din Balcani. Pătrunderea avară de-a lungul Dunării este și ea înregistrată sub anul 568.

Secțiunea următoare a albumului-catalog redă descoperirile arheologice grupate sub genericul „Bronzurile din ținuturile Dunării mijlocii și renașterea ornamenticii animaliere". Harta care precede imaginile se dorește o prezentare a evoluției teritoriale a statului Moraviei Mari, perioada cuprinsă fiind 830 895, oarecum în neconcordanță cu tabelul cronologic de la începutul lucrării, amintit anterior. Dacă se remarcă precizia delimitărilor atunci cînd este înfățișată maxima extindere a statului morav, nu se poate trece cu vederea o oarecare imprecizie a redării ținuturilor de la est de Tisa și care nu servește scopurilor lucrării. Astfel, zona bihoreană, cunoscută cu destulă precizie din izvoarele de epocă drept teritoriu al voievodatului lui Menumorut, este marcată incert, sub denumirea precedesorului acestuia, Morout, cu un semn de întrebare alăturat și a cărui culoare sugerează nu întru totul justificat, o zonă probabilă moravă. Dacă anumite influențe de ordin cultural, sesizate arheologic nu se pot nega, așa cum o atestă cercetările recente asupra așezării fortificate din secolul al XII-lea de la Voivozi, modul de redare pe hartă nu este cel mai adecvat.

Aceleași semne de întrebare, ce lasă fără îndoială un semn de incertitudine istoricului, sînt repetate în teritoriul românesc de la sud de Crișul Alb pînă la Dunăre, marcat cu totul greșit, cu o culoare ce desemnează pe hartă statul bulgar sud-dunărean. Cronica lui Anonymus este clară în această privință, atunci cînd delimitează pe Mureș hotarul sudic al voievodatului lui Menumorut și cel nordic al voievodatului lui Glad.

În sfîrșit, aceeași hartă ridică ea însăși un semn de întrebare asupra exactității datelor pe care le pune în circuitul istoric. Nu a existat o direcție de pătrundere a triburilor maghiare în drumul lor spre cîmpia pano-

www.dacoromanica.ro

nică, prin centrul teritoriului transilvănean, după cum data la care este notat pe hartă momentul deplasării, 880—882, este cu totul inexactă.

O secțiune aparte este dedicată perioadei de maximă înflorire a artei Moraviei Mari, harta anexată redînd situația în lumina cartării tuturor descoperirilor arheologice, pe categorii funcționale. O ultimă secțiune se referă la „sinteza moravă", harta alăturată înfățișînd o imagine comparată a zonelor de influență a marilor curente artistice ale epocii contemporane statului morav.

Imaginile pieselor arheologice sînt urmate de o serie de reproduceri alb-negru ale principalelor monumente dezvelite în cursul cercetărilor efectuate în stațiunile de la Pohansko-Breslav, Mikulcice, Sady, Ducové-Moravany.

Lucrarea se încheie cu catalogul descoperirilor ilustrate în cuprinsul introducerii și a celor patru secțiuni amintite și cu o consistentă bibliografie a problemei, la care se remarcă însă lipsa regretabilă a referirilor la lucrările de specialitate ale arheologilor și istoricilor români.

Dincolo de observațiile ridicate de parcurgerea volumului și odată cu corectarea inadvertențelor de ordin științific, prezentarea numărului însemnat de piese, catalogarea lor extrem de utilă pentru stabilirea analogiilor altor descoperiri din afara spațiului morav, ca și ținuta grafică impecabilă a lucrării fac din *Moravia Mare. Epoca și arta* o carte de referință.

Victor Eskenasy

LUCIAN BOIA, *Mari istorici ai lumii*, Tipografia Universității din București, București, 1978, 224 p.

Absența unui instrument de lucru, care să ofere datele esențiale asupra marilor personalități ale istoriografiei de la Herodot și pînă astăzi era puternic resimțită de oricine se interesa de istoria științei istorice. Sarcina de a umple această lacună și-a asumat-o Lucian Boia. Tînărul istoric era cel mai indicat pentru a realiza o astfel de lucrare : cursul său universitar *Evoluția istoriografiei române* (ed. a II-a, București, 1976) vădea nu numai o stăpînire perfectă a subiectului tratat, dar și o remarcabilă deschidere spre problemele istoriografiei europene, în contextul căreia era integrată dezvoltarea științei istorice românești ; se adăugau apoi articolele sale consacrate fie unor direcții noi de cercetare (studiul mentalităților colective), fie unor istorici, deschizători de drum (precum Georges Duby), toate dovedind familiarizarea autorului cu tendințele actuale ale istoriografiei [illegible] atit ca istorie a disciplinei istorice, cit și ca știință a istoriei societății.

Mari istorici ai lumii a fost conceput ca un mijloc de informare, destinat cu precădere studenților, dar este incontestabil că volumul este de cel mai mare folos deopotrivă specialiștilor și marelui public. Cei 400 de istorici sînt aleși din toate timpurile și din toate părțile lumii. Efortul de a evita europocentrismul și mai ales vest-europocentrismul este evident. Autorul s-a străduit să țină o dreaptă cumpănă între diferitele școli istoriografice și să ofere astfel cititorului o imagine echilibrată a istoriei istoriografiei.

Articolele cuprind datele biografice esențiale, o succintă caracterizare a operei și a locului ocupat în cadrul respectivei istoriografii naționale sau a celei universale, precum și principalele lucrări. Autorul dovedește nu numai o perfectă informație, dar și o capacitate de surprindere a esențialului și caracteristicului, vrednică de elogiu.

Aceste calități se reîntîlnesc și în introducerea intitulată *Evoluția istoriografiei universale* (p. 5—24) care dă o privire sintetică asupra dezvoltării istoriografiei de la origini pînă astăzi.

Observațiile ce pot fi făcute unei astfel de lucrări nu pot porni, desigur, decît dintr-un unghi personal de concepere a întreprinderii în sine. Aceste observații nu pot fi interpretate în nici un chip ca avînd un caracter critic, pentru că Lucian Boia, istoric de mari însușiri, era liber — abia dacă mai trebuie spus — să-și aleagă planul de lucru pe care îl considera cel mai indicat.

Din parte-ne am fi dorit mai subliniat conflictul între materialism și idealism în sfera istoriografiei, cu relevarea deplasării, în epoca contemporană, din domeniul ontologiei în acela al gnoseologiei. Dacă Wilhelm Dilthey figurează în dicționar, dar nu în introducere, Henri-Irénee Marrou, principalul exponent al idealismului subiectiv în istoriografie (autorul cunoscutei lucrări *De la connaissance historique* mai multe ediții și traduceri în limbi străine și a două capitole din lucrarea *Histoire et ses méthodes)* nu apare nici în introducere, nici în dicționar, deși vederile sale în domeniul teoriei istoriei au făcut obiectul unor critici severe în istoriografia marxistă, care a dezvoltat teoria cunoașterii istorice prin combaterea vederilor idealist-subiective de felul celor susținute de istoricul francez, altminteri un mare specialist al istoriei lumii antice.

Ni s-a părut că grija autorului pentru a avea prezente școlile naționale de istorie l-a făcut citeodată să includă istorici de mai mică pondere științifică, lăsînd la o parte pe alții de valoare. Astfel, în locul argentinia- [illegible] del Lopez, l-am fi pre-

www.dacoromanica.ro

ferat pe Roberto Sabbadino Lopez, istoric american de origină italiană, a cărui contribuție înnoitoare în domeniul istoriei medievale, indeosebi a celei economice, se cuvine amintită.

Dintre marii istorici ai Revoluției franceze lipsește Albert Mathiez, a cărui operă — de n-ar fi decît înțelegerea corectă a rolului lui Robespierre — a marcat o dată în bogata istoriografie a unui mare eveniment al istoriei universale.

Stabilirea ierarhiei de valoare a diverșilor istorici este, iarăși, un aspect supus discuției. Dacă, de exemplu, din istoriografia italiană a fost reținut Benedetto Croce, ar fi trebuit să figureze și Gioachinno Volpe, iar dacă a fost dat Guglielmo Ferrero, n-ar fi trebuit să lipsească Gaetano Salvemini (cf. și Jacques Godechot, *Les révolutions*, ed. a 2-a, Paris, 1971). Și în privința spațiului acordat fiecărui istoric, ar fi de formulat observații, dar, repetăm, toate acestea țin de criteriile — care sînt personale — de selecție și cîntărire a acestor mari istorici ai lumii.

Astfel cum se înfățișează acum, dicționarul lui Lucian Boia este mărturia unei documentații ample, ținută la zi, a cunoașterii de adîncime a problemelor de istoriografie, mai veche și mai nouă. Excelent mijloc de informare, acest dicționar ar trebui lărgit și editat — poate de Editura științifică și enciclopedică — într-un mare tiraj, care să satisfacă preocupările specialiștilor și ale marelui public pentru trecutul unei discipline, aflate azi în reflectorul actualității. Lucian Boia, cu bogatele și variatele sale lecturi, poate da sîntem siguri — acest mare și solid dicționar, care să se substituie celui cu rosturi didactice — prezentat aici.

Fl. Constantiniu

FERNAND BRAUDEL, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1977, 315 p.

Volumul de față, pe care-l prezentăm — o culegere prin excelență menită să informeze pe cititor nu numai asupra varietății temelor istorice alese de autor, dar mai ales asupra concepțiilor metodologice ale acestuia — cuprinde mai multe lucrări de mică dimensiune și anume articole publicate în importante reviste științifice ca „Annales" (Economies, Sociétés, Civilisations), „Revue de l'enseignement supérieur", „Revue économique", studii apărute în lucrări tematice speciale ca de ex. „*Mélanges de l'histoire sociale*, *Encyclopédie française*", tom. XX, o prefață la cunoscuta sinteză *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, dar și o introducere la un tratat de sociologie, în fine o lecție inaugurală ținută la Collège de France, unde acesta ocupă catedra de istorie a civilizațiilor moderne, toate elaborate de-a lungul unei perioade de aproape două decenii (1944—1963).

După felul cum cele 12 studii și articole sînt grupate în trei capitole purtînd denumiri sugestive („Les temps de l'histoire"; „L'histoire et les autres sciences de l'homme"; „Histoire et le temps présent") rezultă că în gîndirea istoricului francez predomină în primul rînd ideea necesității legăturii strînse care trebuie să existe între știința istorică și, alte științe sociale (sociologia, demografia, economia, geografia etc.), iar în al doilea rînd că știința istorică este totodată știința trecutului, cît și a prezentului.

Specialiștilor din țara noastră, care studiază problemele de bază ale evului mediu european, prezența în această culegere a unui fragment din prefața sintezei *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, 1949) (vezi „Studii" 3/1959, p. 281—285) le evocă mai întîi acea lucrare, tradusă în mai multe limbi europene de mare circulație (spaniolă — 1952, italiană — 1965, engleză — 1967) și ajunsă în 1966 la o nouă ediție (în 2 volume), întocmită într-o viziune plină de originalitate, fiecare din cele trei părți avînd o perfectă unitate și reprezentînd totodată o anumită particularitate în evoluția de ansamblu a temei abordate. Mai mult, chiar le amintește de paginile scrise cu multă măiestrie, pe baza unei documentări riguroase în arhivele europene, relativ la politica europeană a lui Mihai Viteazul și la locul pe care țările române l-au ocupat în acea vreme în relațiile internaționale ale continentului nostru, în fine acea sugestivă caracterizare asupra domnului român „grande figure, difficile à saisir, plus encore à juger, Michel le Brave maitre de la Valachie" (*op. cit.* vol. II, p. 183).

La data cînd avea să fie numit profesor la Collège de France (1950), F. Braudel încheiase monumentala sa operă, mai sus-menționată, și-și făurise o metodologie proprie în abordarea diferitelor probleme ale civilizației moderne. De aceea, nu surprinde pe nimeni faptul că în lecția sa inaugurală, ținută la prestigioasa instituție de cultură din Paris, intitulată „Pozițiile istoriei în 1950", se întîlnesc într-o expunere cu caracter didactic, tocmai acele idei care i-au permis să-și înscrie numele cu cinste în rîndul marilor istorici francezi și chiar europeni ai zilelor noastre.

Pentru F. Braudel istoria ca știință este mereu actuală, ancorată în fiecare epocă și perioadă trecută și prezentă, deoarece cel care face investigații în această direcție este un observator permanent al timpurilor, asupra cărora face judecăți de valoare, interpretînd

www.dacoromanica.ro

noianul de fapte în mod critic, dar și filozofic. Adesea munca sa îi permite să prevadă unele evenimente din viitorul foarte apropiat dacă adîncește investigațiile și cunoaște legile de dezvoltare obiectivă ale omenirii. În gîndirea acestuia, istoricul ca om de știință trebuie să fie multilateral pregătit, să posede o cultură cu un larg orizont, pentru ca să-i fie accesibile tot felul de izvoare și lucrări de referință, pentru că numai datorită acestor calități el va putea prezenta evenimentele în contextul general al activității umane. Exemplele pe care le dă autorul în acest sens sînt destul de elocvente mai ales că ele rezultă din propria sa activitate, în care a împletit cunoștințele de istoric cu cele de sociolog, de economist, de filozof, de matematician, de geograf, de tehnician etc. atît de bine exprimate în activitatea desfășurată ca director la „Annales". Toate acestea îl duc pe istoricul francez la concluzia că istoria ca știință este o *știință totală* și că în epoca noastră școala istorică franceză ocupă un loc foarte important în activitatea istoricilor de pe continentul nostru și chiar de pe alte continente.

Legătura foarte strînsă interdisciplinară a științei istorice cu alte științe sociale, care pentru F. Braudel reprezintă elementul esențial pentru ca istoria să fie o adevărată știință este ideea care predomină cele opt studii din partea a II-a a lucrării de față („L'histoire et les autres sciences de l'homme"). Citind cu atenție aceste studii, pătrunzînd în gîndirea istorică a autorului și urmărind nu numai metoda sa de investigație, dar și dimensiunile pe care le ia aceasta nu poți să nu descoperi aproape la fiecare pagină profesiunea de credință a istoricului francez fie că abordează problema raportului dintre istorie și alte științe sociale (sociologie, economie, demografie etc.), fie că stabilește locul istoriei în ansamblul celorlalte științe sociale sau dezvăluie cititorului unele particularități ale științelor umaniste menite să-l apropie cît mai mult și mai ușor de acestea.

F. Braudel consideră, în contextul acestor studii, cercetarea istorică ca fiind un proces complex și de lungă durată, care permite efectuarea unei observații cît mai atente și o reflectare cît mai riguroasă asupra unui fenomen; totodată investigația istorică se poate desfășura treptat pe mai multe orizonturi pornind de la suprafață în profunzime. În acest caz se recomandă pentru istoric o cît mai largă colaborare cu specialiștii din celelalte științe sociale pentru a restabili adevărul privind trecutul în special. Această colaborare este cu atît mai prețioasă cu cît ea este obținută nu numai din partea contemporanilor direct sau indirect, dar și a predecesorilor care au studiat aceeași problemă sau același grup de probleme și au ajuns la anumite concluzii ce reprezintă de fapt punctul de plecare adevărat în întreprinderea de noi investigații în orice problemă. În atingerea scopului final autorul mai recomandă cu înflăcărare efectuarea cu rigurozitate a unor studii comparative între fenomene istorice similare apărute pe arii geografice diferite, mai ales că pe baza acestei metode se poate ajunge la elaborarea unor modele sociale, economice, politice, culturale etc., aplicate oriunde și oricînd unde au existat forme mai evoluate sau mai puțin evoluate ale societății umane.

Insistînd asupra necesității investigației istorice multilaterale asupra unui fenomen, cu colaborarea specialiștilor din diferite științe sociale, F. Braudel invocă un argument cît se poate de convingător și anume că „viața este prea scurtă pentru a permite oricăruia dintre noi să dobîndească pe deplin calități de specialist în orice domeniu". Și fără a pretinde că istoricul se bucură de toate posibilitățile în a studia societatea prezentă prin cunoașterea celei trecute totuși autorul consideră că acesta în comparație cu un economist, demograf, sociolog, statistician etc. este singurul în măsură să abordeze cu rezultate eficiente rînd pe rînd toate celelalte științe sociale, pentru a completa cît mai mult investigația sa. În stadiul actual al investigației științifice, recunoaște istoricul francez, o asemenea soluție duce de cele mai multe ori la risipirea eforturilor oricărui specialist ceea ce nu este recomandabil nici pentru știința istorică. Recomandabil este însă, și s-a experimentat în zilele noastre de foarte multe ori cu rezultate eficiente, organizarea întîlnirilor periodice ale specialiștilor, în numitele „săptămîni de studii" cînd este abordată aceeași problemă, sau același fenomen, la nivel național sau internațional, privit din multiple unghiuri.

Desigur că pe mulți specialiști, inclusiv istorici, i-a preocupat raportul existent dintre istoric și sociolog sau dintre istoric și economist pentru a ne limita numai la aceste două aspecte. La prima vedere se pare că ar fi numai o problemă de terminologie pentru că s-au văzut destule cazuri cînd unele probleme de istorie au fost tratate onorabil de economiști și invers unele probleme de economie au fost tratate cu competență de istorici. Și totuși o analiză de mulți ani asupra acestei probleme l-au dus pe autor la concluzia că oricare ar fi pregătirea economistului, a sociologului, a demografului sau geografului, numai istoricul are posibilitatea, prin pregătirea și viziunea sa, să pătrundă cu ușurință în trecut mai ales pentru a face investigația sa și pentru a face adevărată lumină acolo unde obscuritatea s-a așternut de secole sau milenii. Cu acest prilej, F. Braudel dezvăluie cititorului formele simple și complexe pe care le poate lua istoria unui fenomen inaccesibile oricărui alt specialist dacă nu este

www.dacoromanica.ro

istoric prin vocație și anume: istoria evenimențială (micro-istoria) rezultată din investigația la suprafață într-un timp relativ scurt, istoria structurală (macro-istoria) rezultată din investigația de adîncime și de lungă durată și în fine istoria conjuncturală ca formă intermediară între cele două anterioare.

Dealtfel concluziile la care ajunge istoricul francez relativ la superioritatea istoricului de profesie asupra altor specialiști din domenii diferite care caută să abordeze teme istorice nu sînt absolut noi, deoarece ele au mai fost expuse și în alte lucrări de metodologie în urmă cu cîteva decenii aparținînd lui M. Bloch (*Métiers d'historien*, Paris, 1949), lui P. Arias (*Le temps de l'histoire*, Paris, 1954), lui Lucien Febvre (*Combats pour l'histoire*, Paris, 1953), pentru a nu cita decît cîteva nume (ar mai fi și H. J. Marrou, A. Piganiol, F. Simiand). Dealtfel aceste idei de bază ale metodologiei istorice contemporane, îmbogățite cu unele elemente noi rezultate din propria experiență a autorului sînt subliniate și în alte studii și articole din prezentul volum cu prilejul abordării și a altor probleme ca de exemplu: istoria serială, ecologia istorică, modelul de istorie socială, dinamica populației în contextul istoric universal etc.

În ultimul capitol al culegerii pe care o prezentăm intitulat: Histoire et temps présent", F. Braudel face în două studii o demonstrație argumentară cu privire la marile posibilități ale istoricului de a-și explica un fapt din epoca contemporană cu adînci rădăcini în epocile istorice anterioare, pe de o parte, iar pe de alta un fenomen din epocile trecute care se reflectă cu putere în viața cotidiană din zilele noastre. Primul studiu se referă la cunoscutele mine de aur din provincia Bahia din Brazilia, al doilea la civilizația și cultura din secolul al XVIII-lea. Și într-unul și în celălalt istoricul francez nu face decît să arate că istoria, ca știință socială, este o știință a trecutului, dar și a prezentului și că civilizațiile diferitelor epoci istorice au o mare longevitate, multe din elementele lor componente traversînd secole, milenii și zeci de milenii din trecutul îndepărtat pînă în prezent cu tendințe de a se transmite și în viitorul apropiat și chiar mai îndepărtat.

Culegerea de față nu are concluzii deși s-ar fi impus. Însă oricare cititor și le poate obține din însumarea concluziilor parțiale existente la fiecare din cele 12 studii și articole. În schimb, ea se impune în literatura din domeniul metodicilor istorice ca una din cărțile valoroase din zilele noastre, o adevărată carte de căpătîi a specialistului care și-a ales profesia de cercetător în domeniul științei istorice și pe care o practică cu devotament și pasiune. Din aceste motive ea este foarte utilă tinerilor studenți, cadrelor didactice de orice grad, cu preocupări de cercetare și în special cercetătorilor din domeniul științelor sociale în general și al istoriei în special.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE A.D. XENOPOL — IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SERIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ŞTEFAN PASCU ş. a. **Documenta Romaniae Historica, D. Relaţii între ţările române, vol. I (1222—1456)**, 1977, 527 p., 39 lei.

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele VIII-XV)**, vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planşe, 36 lei.

Acad. ANDREI OŢETEA, **Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)**, 1977, 168 p., 11 lei.

GHEORGHE CRISTEA, **Contribuţii la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882), legislaţia şi aplicare** 1977, 169 p., 11 lei.

LEON ŞIMANSCHI, (redactor coordonator), **Petru Rareş**, 1978, 328 p., 20 lei.

LUCIAN BOIA, **Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914)**, 1977, 159 p., 12 lei.

* * * **Răscoala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfăşurare şi urmări**, 1978, 336 p., 19 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 11 lei.

PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 159 p., 18 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploieşti)**, 1978, 181 p., 30 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles** 1978, 158 p., 8,25 lei.

ION HORAŢIU CRIŞAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUŢU, **Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History**, 1977, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, **Opere, IV, Oratorie II, Partea IV (1874—1878)**, 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, **Rabociala solidarnosti v Rumânii (1921—1944 gg)**, 1978, 232 p., 11 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuţii arheologice la istoria triburilor timpurii. I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 16 lei.

BEATRICE MARINESCU, ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUŢU, **Bucureştiul şi epopeea independenţei. 1877—1878**, 1978, 195 p., 12 lei.

DAN BERINDEI, **Epoca Unirii**, 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, **Diplomaţii Unirii**, 1979, 224 p., 22 lei.

ILIE CORFUS, **Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea**, 1979, XXII + 448 p., 29 lei.

RM ISSN CO—3870

I. P. Informaţia c. 1380

www.dacoromanica.ro

Lei 10